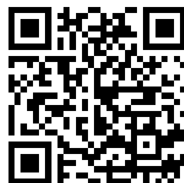

J 1197

POUČNA KNJIŽNICA „MATICE HRVATSKE."

KNJIGA VI.

KARLOVAC.

NAPISAO

RADOSLAV LOPAŠIĆ.

U ZAGREBU 1879.

TISKOM K. ALBRECHTA.

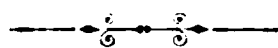

 KARLOV

LOVAC.

KARLOVAC.

POVIEST I MJESTOPIS GRADA I OKOLICE.

NAPISAO

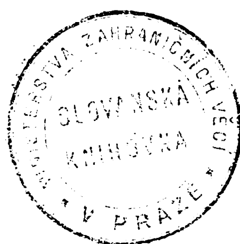
RADOSLAV LOPAŠIĆ.

SA GRBOM I SLIKOM GRADA KARLOVCA.

U ZAGREBU 1879.

NAKLADOM „MATICE HRVATSKE“.

MINISTERSTVA ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ
SLOVANSKÁ
KNIHOVNA
V PRAZE

PREDGOVOR.

rlo je ugodio odbor „Matice Hrvatske" piscu ove knjige, kad mu je prigodom proslave tristogodišnjega obstanka Karlovca pružio priliku, da napiše poviest svoga rodnoga mjesta. Na ovakov rad bio je pisac stranom već prije toga pripravljen, kupeći više godina topografske podatke za priedjele i mjesta oko Kupe i Une.

Pocrpiv gradivo za ovu knjigu u arkivih zagrebačkih: u zemaljskom, nadbiskupskom, kaptolskom i kod glavnoga vojnoga zapovjedničtva, te u knjižnici jugoslavenske akademije, koja dozvoli piscu neograničenu porabu svojih bogatih sbirka, uputio se je lanjskoga ljeta u njemački Gradac i Beč, da i tamo potraži gradiva za svoju radnju.

Zemaljski arkiv štajerski, dobro uredjen i vještim arhivskim osobljem providjen, čuva izobilje spisa za poviest današnje belovarske županije, prijašnje varaždinske krajine, pa za gradove Varaždin, Koprivnicu, Križevce i Ivanić, te veliki dio današnje Slavonije; ali za karlovačku krajinu ima tu samo po nešto gradiva, na koliko je Štajerska glede zajedničke obrane od Turčina sporazumno radila sa Hrvatskom i Kranjskom. Tim se više može pisac poviesti hrvatske krajine okoristiti u bečkih arkivih, naročito u arkivu i u registraturi ratnoga ministarstva, gdje je jedna ovelika soba u svih policah prepuna registra i spisa o njegdašnjoj hrvatskoj i slavonskoj krajini pod naslovom: „Croatica" i „Vindica".

Žaliboże da nije mogao pisac bogate sbirke bečkih arkiva, u koje nije osim pokojnoga pukovnika barona Maretića još nijedan Hrvat pravo niti povirio, dovoljno upotrebiti sbog kratkoće vremena, pošto se bješe gotovo kroz mjesec dana u Gradcu zabavio.

Ova je knjiga osobito glede starije dobe izradjena poglavito po vrelih iz pomenutih arkiva i sbirka, dočim je za noviju dobu

upotrebljena ponajviše piščeva sbirka rukopisa, zatim arkiv gradski u Karlovcu. Dakako da su ta vrela u pojedinih člancih dopunjena s podatci iz starijih i novijih knjiga, kako je to svuda u opazkah naznačeno.

O izradku i sadržaju ove knjige drži pisac, da je dužan ovo spomenuti. Ako je i bila poglavita njegova zadaća, da nariše političnu poviest grada Karlovca i njegovih stanovnika, koji od hrabrih vojnika, služećih žalibože više puta i nepatriotičnim smjerom stranih zapovjednika, postaše okretnimi i radnimi trgovci i obrtnici, žilavimi branitelji slobodnoga gradjanskoga života i sviestnimi zatočnici hrvatskoga narodnoga i državnoga prava; to mu se je valjalo ozrieti i na druge strane narodnoga života u priedjelih karlovačkih, kako da bude slika o prošlosti grada i okolice što podpunija.

Prema ovoj namjeni napisan je članak „o katoličkih crkvah i svećenstvu", „o školskih zavodih" i „o eparhiji karlovačkoj". Člankom „o karlovačkih generalih" i „o krajiškoj vojsci" smjeralo se barem po nešto predočiti značaj glavne utvrde i vojeno stanje na krajini. Poslednji članak „o vojsci" ostao je i preko volje piščeve nešto kraći, pošto se je knjiga i onako. odviše raztegnula. U političnoj poviesti posvećena je razmjerno veća pazka razdobju za okupacije francezke, pak njemačkomu vladanju, kad je Karlovac kao poglaviti grad odciepljenoga diela Hrvatske važno mjesto zauzimao. Kako se razvijeno shvaćanje poviesti u naše doba obzire na sve strane za gradjom, da se razjasni šareni naš narodni život, a spomenici starije dobe iz krajeva bivše krajine a i iz okolice karlovačke, toliko puta poharane po Turcih, veoma su riedki, misli pisac, da će biti mnogim ugodio, što je stranom u opazkah pod tekstom pojedinih članaka, stranom u dodatku priobćio nekoliko gradje za našu vojnu, kulturnu i crkvenu poviest, što ju je pokupio dosta velikim trudom bivši javnim zvaničnikom u prekokupskih stranah.

Predajući ovu knjigu hrvatskoj publici, neprisvaja si pisac nipošto ime historika, dobro znajući i sam, da mu je knjiga u koječem nepodpuna i nesavršena, te će biti zadovoljan, ako mu se priznade, da je i on pomogao razsvjetliti jednu čest naše još dosta maglene prošlosti, a sretnim će se smatrati, ako je svojim radom za trajno upozorio rodoljube na svoj rodni grad, koj sada bez svoje krivnje strada, a jamačno je zavriedio utjehe i pomoći po svojih zaslugah i vrlinah, imajući i sam dosta volje i snage,

da se pazkom i podporom vlade i naroda dovine bolje i sretnije budućnosti.

Pored sve pazke podkralo se je i kod tiska ove knjige nekoliko pogrešaka, koje će pako cienjeni čitatelj, pošto smisao štiva nesmetaju, lako sam izpraviti. Opazuje se pako, da se Pongračev umjetni mlin na čigre (strana 102 redak 7 i 8) nenalazi u Rakovcu, već na lievoj obali potoka Rakovca u gradskom području. U opazci (strana 242) pogriešno je tiskana godina namještenja župnika dubovačkoga Matije Markulina 1752. u mjesto 1702. i Ivana Ernesta Prešerna 1786. u mjesto 1736. Kod izkaza poglavara Karlovca (strana 243.) dodaje se jošte, da je bio god. 1870. suspendirao tadanji ban baron Levin Rauch narodu odano i prava kraljevine Hrvatske braneće zakonito poglavarstvo i zastupstvo, povjerivši upravu grada ponajprije vladinu tajniku Ignjatu Sieberu, a zatim gradskomu sudcu Eduardu Mihaliću.

Da je ova knjiga u ovako sjajnom liku svjetlo ugledala, zasluga je u prvom redu „Matice Hrvatske“, a zatim vriednoga zastupstva grada Karlovca, koje je pružilo piscu za putni trošak do njem. Gradca i Beča i za tisak knjige novčanu pripomoć od 500 for. Isto tako poduprli su izdanje ove knjige i gg. baron Ljudevit Vranyczany-Dobrinović i Franjo Türk pl. od Karlovcagrada, svaki sa svotom od 100 for. Budi im zato srdačna hvala i priznanje!

Predstojniku štajerskoga zemaljskoga arkiva gosp. prof. pl. Zahnu u Gradcu i ravnatelju registrature vojnoga ministarstva gosp. Ivanu Schwarzu u Beču zahvaljuje se pisac što toplije na prijazni, kojom su ga oni podupirali u njegovih arkivalnih studijah u njim povjerenih zavodih.

U Zagrebu, dne 16. prosinca 1879.

Radoslav Lopašić.

Navala Turaka na Unu i Kupu.

Turci provaljuju u Bosnu i Hrvatsku. — Borba Hrvata sa Turci na Vrbasu i na gornjoj Uni. — Ferdinand nadvojvoda austrijski izabran kraljem hrvatskim pomaže Hrvatom kod obrane. — Utvrde i straže na krajini. — Turci napreduju medju Unom i Kupom i poharaju te strane. — Nadvojvoda Karlo uredjuje obranbu Hrvatske i svojih nasljednih pokrajina i osniva Karlovac.

Najveća je nesreća po slovinske narode na jugu provala Turaka u Europu, kamo najprije dopre god. 1363. Amurat I., unuk silnoga sultana Osmana. Nakon poraza srbskoga carstva na Kosovu god. 1389. bio je Osmanlijam put otvoren na zapad. Jednaka je pogibelj nastala za kraljevinu Ugarsku i Hrvatsku, u koje su dopirali Turci već koncem četrnaestoga vieka. Jur god. 1374. išli su kraljevski poslanici: zagrebački biskup Stjepan i ban hrvatski Petar Zudar do pape Grgura XI. u Avignon, da rade o zajedničkoj obrani kršćanskih naroda proti azijatskim osvajačem. Da nije bio strah od Turaka neosnovan, dokazaše potlašnji silni porazi kralja Sigismunda kod Nikopolja god. 1396. i kralja Vladislava kod Varne god. 1444.

Odmah nakon nikopoljske bitke navru Turci u Bosnu, i tadanji se kralj Tvrdko povjeri turskoj zaštiti nadajući se, da će se tim riešiti vrhovne vlasti kralja ugarsko-hrvatskoga i održati se napram svomu suparniku Ostoji. Već tada osjetiše pogranični priedjeli Hrvatske bjesnoću azijatskih napadača, koji budući saveznici bosanskoga kralja, provališe u Pounje, popališe dobra Zrinskih knezova i odvedoše mnogo naroda u sužanjstvo, nemogavši ipak nadvladati čvrsta grada Zrina, koji je branio knez Šubić-Zrinski.[1] Od te se dobe često pojavljuju nemili turski gosti na medjah hrvatskih. Turke zvahu u pomoć nesamo bosanski vladari i vojvoda spljetski Hrvoja, već i republika mletačka, da samo što više neprilika pripravi kralju Sigismundu, a tim da si osjegura

[1] Neo reg. acta u zem. arkivu. fasc. 1649. br. 15 i 18. U više povelja hvali Sigismund hrabrost Hrvata u borbi sa Turci i nagradjuje u ime toga hrvatske velikaše Nikolu Zrinskoga (god. 1398—1419.), Pavla Zrinskoga (1405.) i Petra sina Pavla Zrinskoga (1420.) n. r. acta f. 1645 br. 4 i f. 1647 br. 18.

Dalmaciju. Napast turska bila je za Hrvatsku god. 1406. već tolika, da je ban Matko Talovac bio prinuždeu zametnuti dogovore sa plemstvom ob ozbiljnih mjerah glede obrane kraljevine.[1]

Izdaja bosanskih vladara na kršćanskoj stvari ljuto se je osvetila. Predobiv god. 1453. sultan Muhamed Carigrad, pretvori Srbiju u pašalik turski, te udari god. 1463. sa velikom silom na Bosnu, jedinu još samostalnu državu na balkanskom poluotoku. U malo dana porazi turska vojska razštrkane bosanske čete, predobije tvrdje Bobovac, Jajce i Ključ, te više od 70 drugih bosanskih gradova, i uhvati pod Ključem poslednjega bosankoga kralja Stjepana Tomaševića. Sultan dade usmrtiti kralja, a Bosnu proglasi turskom pokrajinom.

Pad Bosne silno je uzdrmao kršćanstvo. Kralj ugarski i hrvatski Matija Korvin, taj žilavi i odvažni zatočnik prava ugarsko-hrvatske krune na Bosnu, pohrli još iste godine smrti Stjepanove u Bosnu. Sa snažnom vojskom otme Turkom oko Vrbasa i Plive do 30 gradova, a medju ovimi i tvrdo Jajce, i očisti te krajeve od Turaka, namjestivši u pogranične gradove stalnu posadnu vojsku pod zapovjedi bana jajačkoga. Ma da je junački kralj ovaj put silni strah zadao Turkom, njegove pobjede neosjeguraše na dugo vremena medje hrvatske na Uni, pošto se Matija poslije nije puno brinuo za nje, otimajući se za nove krune u Českoj, Poljačkoj, pače i u njemačkom carstvu. Samo velikim naporom, vanrednim junačtvom, ali i strahovitim krvoprolićem suzbijali su naši djedovi već tada navale Osmana na Jajce i ostale pogranične gradove. Na Jajce udari god. 1464. glavom sultan Muhamed, zatim god. 1493. Jakub paša, ali se i najžešći napadaji razbiše o hrabrosti četa hrvatskih banova Ladislava Kanižkoga i Ivana Korvina.

Medjutim su prodirali Turci, ojačani mišicami slovinskih, grčkih i arbanaskih poturčenika i mimo pograničnih utvrda u našu otačbinu, u Ugarsku, austrijske pokrajine i u Mletačku državu.[2] Kad se Turci

[1] Medju pismi manastira Pavlinskoga Streža u zem. arkivu.

[2] U Štajersku navališe Turci u manjih i većih čoporih do god. 1583. dvanaest puta. Prvi put dodjoše Turci na Štajer god. 1396. (Ilwof: Einfälle der Osmanen in Steiermark.) U Kranjsku prolazili su Turci i to vazda preko Hrvatske počam od god. 1408. nebrojenih puti, doprievši ponajviše do Metlike, Poljane, Kostela, Novog mjesta, Kočevja, Ribnice i pače do Ljubljane, koju god. 1472. obkoliše. God. 1471. razoriše glasoviti cistercitski samostan Zatičnu (Sittich). Napokon god. 1478. poplaviše Furlansku i Korušku. (Po Valvasoru Ehre d. Herzog. Krain i Hamer-Purgstallu: Geschichte des Osmanen-Reiches, te Diemitzu: Geschichte Krains. — Vidi i članak A. Diemitza u »Mitth. des histor. Vereins für Krain.« J. 1860., str. 13 i 14.)

ugnjezdili u Bosni, nastaše crni dnevi žalostnoj Hrvatskoj. Minuše njene stanovnike časovi mirnoga i udobnoga života, a gore hrvatske odjekivahu u napredak samo od zveke sabalja, od groma topova, od hrzanja konja i stenjanja ranjenih junaka. Već god. 1470. vladala je na Uni tolika opasnost, da je vlastel Ivan Kladuški, nemogavši se obraniti od Turaka, izručio svoje gradove obie Kladuše i Peći banu Ivanu Tucu od Laka, i zaklonio se u Blagušu pod zagrebačku goru,[1] a urbar modruške županije od god. 1484. pokazuje, da je već tada bila trećina prostrane te županije opustiela uslied haranja turskoga.[2] Kadno godine 1493. u groznoj bitci kod Udbinje pogibe cviet plemstva sa više od 10.000 Hrvata, a ban Derenčin sužanjstva dopade, okrenuše stvari još i na gore. Već iste godine spominje se, da su Turci zapremljenom držali krajinu na gornjoj Uni u negdašnjoj župi humskoj (nedaleko Bišća) i tvrdi Kamengrad. Zagrebačka biskupija brojila je nekoč preko Une u nekadašnjih županijah dubičkoj, sanskoj i vrbaskoj 46 župa, ali do god. 1501. sačuvalo se je bilo od tih župa samo šestnaest, i to jedino župe uz Unu i Sanu, što ih zaklanjala Kozara planina i rieka Sana.[3]

Uz svu hrabrost hrvatsku, koja je turske čete na mnogih mjestih poražala, osilili su se Turci šestnaestoga vieka na naših medjah sve to više, a kako je Hrvatska stajala po gotovu sama na braniku, nije mogla odoliti Turkom. Ovi su malo marili za medje označene god. 1503. mirom budimskim, prelazeći neprestance u kršćansku zemlju na Vrbasu, Sani i Uni. God. 1512. osvoje Turci Blagaj na Sani, zavičaj starinskih knezova Babonića, zvanih i Blagajski. Od Une potisne ih sljedeće gogine slavni hrvatski ban Petar Berislavić, potukav ih zajedno sa knezom Mihaljem Frankopanom-Slunjskim hametom kod Dubice, gdje je poginulo 7000 Turaka, ali nakon strahovite bitke kod Korenice na 20. svibnja 1520., u kojoj pogibe ban Berislavić, obori se turska sila na gornju Hrvatsku na izvoru Une i pod Velebitom. Tu je uz hrvatske vitezove kneza Bernardina Frankopana, Nikolu Zrinskoga, Stjepana Blagajskoga i druge, branio otačbinu čitava svoga vieka hrabro i postojano ban Ivan Karlović, poslednji potomak junačke svoje loze od plemena Gusića. Kako se pako na dvorovih kralja Vladislava i Ljudevita malo marilo za obranu kraljevina, te je u državnih poslovih zavladao bio sveobći metež i sveobća slabost, a od nikuda nije prispjevala dovoljna i izdašnija pomoć, koju su zahman Hrvati tražili i kod pape i

[1] Marcelović: Regesta, rukopis u nadb. arkivu.
[2] Acta croatica Iv. Kukuljevića, str. 157.
[3] Starine, knj. IV. str. 213.

*

kod mletačke republike i kod njemačkoga carstva, nije čudo, da su Turci u malo godina zaokupili čitavu gornju Hrvatsku sve do jadranskoga mora. God. 1522. osvoje Turci poglavita mjesta hrvatska Knin, Skradin i starinski veoma čvrsti grad Ostrvicu u negdašnjoj županiji bribirskoj u današnjoj Dalmaciji, i dopru god. 1523. do Obrovca na sinjem moru, predobiv i taj Karlovićev grad nakon kratkoga obsjedanja.[1] Svu gornju Hrvatsku, Kozlovo polje (današnju Bukovicu više Zadra), Cetinu, Liku, Krbavu, Bužane (kod Bužima, Kosinja i Pazarišta), Vrhovinu i Gacku sa 175 znamenitih mjesta poharaše Turci god. 1524. uz strašni pokolj ubogih kršćana, a još k tomu porobe krajeve drežničke, županiju modrušku i Brinje.[2] Mjeseca veljače 1525. dopre 4000 momaka jaka turska vojska do grada Baga. Tada se već u stranom svietu mislilo, da je čitava Hrvatska podlegla premoći turskoj.[3] U starinskih županijah hrvatskih Liki i Krbavi svaki je pedalj zemlje nakvašen dragocjenom krvi mučenika hrvatskih, ali i ta borba dokončana je na korist Turaka, koji te nekoč plodne i bogate silnim narodom napučene, krasnimi crkvami, manastiri, gradovi i dvorovi obilno narešene županije na koncu god. 1526. podložiše svojemu gospodstvu. Prije neizmjernim bogatstvom i prostranimi imanji po Liki i Krbavi od Une do mora sloveći knez Ivan Karlović izgubi napredkom turskoga oružja sva svoja djedovinska imanja i na toliko okukavi, da nije imao kamo smjestiti svoje starice majke, već se jadna potucala po tudjih pragovih od nemila do nedraga.[4]

Dok su Turci uspješno prodirali u gornjoj i primorskoj Hrvatskoj, navru oni nakon pada tvrdje biogradske (28. kolovoza 1521.) u našu kraljevinu i kroz Slavoniju, osvoje Sriem i stanu počam od god. 1524. većom žeštinom udarati na Jajce. Odmah druge godine zatim obkoli taj poglaviti branik Hrvatske bosanski beglerbeg Uzref sa 20.000 vojske, ali je grad branio odličnim junačtvom njegov zapovjednik Petar Keglević, dok mu nije u pomoć stigao Krsto Frankopan sa 6000 Hrvata. Oba vojvode prikupe tada pod Jajcem svoje sile i poraze hametom Turke, izbavivši tako grad i cielu okolicu još za ovaj put iz čeljusti osmanskih. Hrabromu i neustrašivomu vitezu Krsti Frankopanu nadjenu zahvalni kralj Ludovik II. naslov obranitelja Hrvatske.[5]

[1] Glavića Šime ljetopis. Arkiv za povjest jugosl., str. 40 i 41. Marino Sanudo Arkiv VIII. str. 150.

[2] Tomašić: Kronika hrvatska. Arkiv IX., str. 26.

[3] Arkiv VIII., str. 196—199. Marino Sanudo kaže: »adesso si pol reputar tutta la Croatia sia de Turchi».

[4] Chmel: Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens, str. 15.

[5] Isthvanfi: Historia, lib. VII. Marino Sanudo. Ark. VIII. str. 202—210.

Opasnost dospje do vrha nakon grozne katastrofe, zbivše se 29. kolovoza 1526. na muhačkom polju, gdje pogibe kralj Ludovik a ugarska vojska bude uništena. Kraljevine Ugarska i Hrvatska ostaše bez obranbene snage prama silnomu Solimanu, a i Ugri i Hrvati bili su razcjepkani i u smetnji, koga da izaberu zakonitim kraljem. Napokon većina Hrvata povjeri se Ferdinandu Habsburgovcu, izabravši ga kraljem na saboru u Cetinu 1. siečnja 1527. Izbor ovaj izvedoše naši predji svjestnim rodoljubljem i po političnoj kombinaciji, nadajući se za stalno, da će Ferdinand, vladatelj obližnjih austrijskih pokrajina, u vlastitom interesu što više bude mogao pomagati Hrvatskoj, gdje je uslied ugovora sklopljena 22. prosinca 1522. u Nürnbergu sa kraljem Ludovikom imao vojskom zapremiti gradove Senj, Krupu, Klis, Knin, Skradin i Ostrovicu, pa i zbilja prva tri grada posjeo, dočim su Turci ostala tri pomenuta grada za trajanja dogovora posvojili bili.

Užasna je slika, što ju stališi hrvatski narisaše 27. travnja 1527. u predstavci na kralja Ferdinanda ob ostancih (reliquiae) kraljevine Hrvatske. Uslied opasnosti od Turaka bijaše dovoz hrane zapriečen i od mora i Savom, zemlja bijaše opustiela vječnim ratovanjem, a glad je vladao veliki i pomor naroda. Novaca bilo je malo i to bez vriednosti, seljaci postavši nestrpljivi radi velikih kina i stradanja, nemariše ni za vjeru ni za domovinu, voleći bježati u Turke, nego li dalje živiti u najkukavnijem mučeničtvu. U utvrdah hrvatskih nije bilo nikakove priprave za obranbu, niti oružja ni strjeljiva, a niti momčadi; a ako je gdje kakova posada stajala, ta je gorko stradala, nedobivajući niti plaće niti hrane.[1] Slabe vlade poslednjih Jagelonaca zanemariše sasvim obie kraljevine Ugarsku i Hrvatsku, i dopomogoše tako brzom napredku turskom.

Uzprkos tolikoj biedi i nevolji nezdvojiše Hrvati, uzdajući se u svoje junačke mišice i u pomoć novoga kralja, od kojega zaiskaše poglavito dvie stvari: novac i bolji uredjaj straža na granici. Da su se pako Hrvati odviše pouzdali u Ferdinanda, pokazalo se je na skoro. Ma da je kralj najsvečanije obećao, da će o svom trošku držati za obranu Hrvatske 1000 konjanika i 200 pješaka, i da će Hrvati primati oružja iz oružane Ljubljanske, kralj je malo učinio za nevoljnu našu kraljevinu, budući preko svake mjere zabavljen sa svojim suparnikom Ivanom Zapoljskim u Ugarskoj i zabrinut za svoje nasljedne po Turcih takodjer napastovane pokrajine. Novca nije Ferdinand go-

[1] Chmel: Actenstücke, str. 43—48.

tovo nikad imao, trebajući ga svedjer za svoje privrženike, koji pored pokvarenosti onoga vremena pristajali su uz kralja samo sbog sebičnih svrha, ostavljajuć ga na cjedilu, čim jim nebješe koja želja izpunjena ili im je koja namišljena korist uzkraćena.

Dok se je Ferdinand dogovarao sa stališi i redovi ugarskimi i hrvatskimi, da ga priznadu kraljem i opru se Ivanu Zapolji, preda godine 1528. zapovjednik njemačke posade u Jajcu, imenom Grbonog, važni taj grad dvojici turskih sandžaka smederevačkomu i bosanskomu, koji osim Jajca posjedoše i Banjaluku i čitav predjel medj Unom i Vrbasom. Sad su Turci nekoliko godina redom napadali u Hrvatsku, Kranjsku i pače i u Italiju preko Istre. U svibnju 1527. provališe tri sandžaka u ozaljske, dobranske (novigradske na Dobri) i viničke strane (kod Belaja blizu Karlovca), poplieniše sve širom i zarobiše silu božju ljudstva;[1] a mjeseca kolovoza iste godine popališe turski zulumčari sve ladanje do Bakra, Trsata, Rieke i Grobnika, Klane i Kastva u Istri.[2]

Zlokobna je bila osobito god. 1528. Turci prodrieše te godine četiri puta preko Hrvatske u obližnju Kranjsku, počinivši na ljudstvu i zemlji grozne strahote divljega barbarstva. Udarajuć Turci po treći put te godine, nakanili su bili provaliti preko Otočca na Metliku sa 5000 vojske. To je dojavio kranjskoj gospodi kapetan senjski i kliski Petar Kružić, na što Hrvati i Kranjci dočekaše Turke na 5. listopada izpod grada Belaja na rieci Mriežnici. Turci vodjeni pašom bosanskim potučeni su nakon kreševa od dva sata, te izgubiše 700 mrtvih. Hrvate predvodio je ban Ivan Karlović, a uz njega Vuk i Krsto Frankopani, knezovi brinjski. U boju dopanuo je ban Karlović više rana od njemačkih vojnika, koji ga držaše valjda po hrvatskoj njegovoj odjeći Turčinom.[3] Smatrajuć se Turci već sada gospodari Pounja, porobiše god. 1530. u tom kraju Cazin, Bužim, Kostajnicu (kod Todorova), Stabanču, a o velikoj gospoji iste godine raztru svoje čopore medj Kupom i Savom, paleći i robeći te priedjele.[4]

[1] Sanudo. Ark. knj. XII. str. 274.

[2] Ibidem. str. 296.

[3] Diemitz: Geschichte Krains. II. Th. str. 119—121. Bez dvojbe, da se je ovaj boj dogodio na današnjem logorištu uz cestu u Belaj niže crkve sv. Doroteje. Bojište ovo pohodiše god. 1530. carski poslanik Lamberg i njegov tajnik Kuripešić, putujući preko Metlike, Novograda uz Mrežnicu na Belaj, Klokoč, Novigrad (Todorovo), Krupu, Kamengrad i Ključ u Bosnu i iztočne turske zemlje.

[4] Krčelić: Notitiae praeliminares str. 340, 343, 345.

Doista da je bila već prieka nužda, da se nevoljnoj Hrvatskoj pomože izvana, jer se je bila u vječnih ratovih sasvim izkrvarila, a sama nije mogla smoći troška za tolike utvrde i posade, koje zaštićivahu čitav jedan dio Europe od silovitih Osmanlija. Što je Ferdinand u napredak učinio za Hrvatsku, izveo je poglavito pomoćju njemačkoga carstva i nasljednih svojih pokrajina. Interes ovih zemalja bješe u pogledu obrane uzko skopčan sa Hrvatskom.[1] U napredak branile su dvie vojske našu domovinu, jedna domaća pod zapovjedničtvom bana hrvatskoga, a druga pomoćna austrijanska pod zapovjedničtvom generala (generalis capitaneus suae majestatis) i kapetana hrvatske i slavonske krajine, premda je momčad obiju tih vojska po narodnosti bila većom stranom hrvatska, jer i u austrijskih četah na krajini bili su samo pojedini zapovjednici i častnici Niemci ili Slovenci, a ostali vojnici zgoljni Hrvati. Kako nije izprva bilo nikakova teritorija krajiškoga, vojska je ova stajala samo u pojedinih pograničnih gradovih. Posadnu vojsku plaćala je u obsegu stare Slavonije od Mure i Drave do dolnje Une (Kostajnice i Dubice) Štajerska, uz Unu pako do mora ća do Dalmacije pokrajine Kranjska, Koruška i Gorička. Osim Senja, Krupe i Klisa zapremila je austrijska vojska poglaviti grad pounske Hrvatske, starodavni Bihać, a već god. 1529. držala je osim ovih mjesta jošte gradove Otočac na Gacki, Ripač na Uni, Jablanac i Starigrad kod mora, i kao branik na medji velevažni Kamengrad, koj ipak već god. 1530. za stalno osvojiše Turci. Već tada spominju se austrijski kapetani u Bišću, Senju, Klisu i na Rieci. Sve po malo preuzeo je kralj u svoju obskrbu i gradove različite vlastele. Na 7. svibnja 1537. povodom pritužbe kranjskih striša pozvao je Ferdinand kneza Vuka Frankopana, da mu izruči zapušteno Brinje, ako ga sám nemože držati.[2] God. 1538. dao je kralj utvrditi Sokol kod Bišća, nekada vlastnost obitelji Orlovića. Na troškove kraljeve držahu poveće čete banovi Ivan Karlović i Franjo Baćan, knez Petar Keglević, Juraj Frankopan-Slunjski, Stjepan Blagajski, Petar Kružić, Ivan Križanić i drugi odlični plemići; ali su čete neplaćenih Hrvata bile još daleko mnogobrojnije, trošeći Hrvati sav svoj imetak na obranu zemlje. Velike si zasluge stekoše knezovi Zrinski za obranu Kostajnice, Dubice i Novograda na Uni,

[1] Jur god. 1520. molili su kranjski stališi kralja Ferdinanda, da primi što više Hrvata na službu, jer da su to: »ritterliche Leute, denn ihre Personen seien wegen ihrer ritterlichen Männlichkeit, und dass sie des Feindes gewohnt, vor andern nützlich zu halten.« Diemitz. Gesch. Krains. II. Th. str. 100.

[2] Neo reg. acta u zem. ark. f. 1648. str. 48.

knezovi Blagaji za Otoku i Bušević na Uni, knezovi Frankopan-Slunjski za Slunj i Cetin, plemić Pavao Izačić za svoj zavičajni grad Izačić, Kobasići za Brekovicu, knezovi Frankopani Tržački za Drežnik i Tržac, kaptol zagrebački za Gradac niže Topuskoga, zagrebački biskup za Hrastovicu.[1] Da si lakše predoči posade i straže u Hrvatskoj, dade kralj Ferdinand načiniti krajobraz obranbene linije u Hrvatskoj, a poslije vojne slavonske god. 1537., koja posvema izjalovi krivnjom kranjskoga plemića generala Katzianera (Kociana), te bijaše uzrokom gubitku dolnje Slavonije, povjeri kralj vrhovnu upravu krajine glasovitomu vojvodi Senjaninu Nikoli Jurišiću, izbavitelju kisežkomu uz nalog, da ima navlaš paziti i čuvati hrvatske gradove na medji.[2]

Sasvim tim okretale su stvari na krajini sve na gore, stranom s toga, što je sila turskoga carstva za vrieme najmožnijeg i ratobornog sultana Solimana odviše jaka bila, stranom što nisu pogranične posade bile dovoljno jake, te čestokrat oskudievale na plaći, hrani, oružju i strjelivu. Glede tadanje nevolje mnogo su karakteristična pisma Bišćana na generala Katzianera.[3] Bihaćka posada nije dobivala po više mjeseci niti plaće niti hrane, te se je razbježala na sve strane. Sasvim takvo bilo je stanje i po drugih pograničnih gradovih. Ban Petar Keglević molio je god. 1539. plaću svojih vojnika za osam mjeseci, a 2. srpnja iste godine opet je tražio u kralja novca za svoju vojsku, inače da će Hrvatsku izgubiti.[4]

Nije nam zadaća, da pripoviedamo potanje ratne dogodjaje i uzorita junačtva hrvatskih vitezova za te dobe, koje je pravedna i po nas poviest zlatnimi slovi upisala u knjigu spomenicu na čast i diku roda našega, već ćemo iztaknuti u glavnih crtah dalnji napredak turskoga oružja u Hrvatskoj i orisati sliku žrtva i stradanja naših djedova u stranah ovamo bliže do sadašnjega Karlovca medju Unom i Kupom. God. 1536. pade poslednji branik kralja hrvatskoga u današnjoj Dalmaciji, starodavni Klis, pošto je uslied dugog obsjedanja junačku posadu većom stranom crni glad pomorio, a vitežki zapovjednik Petar Kružić iza očajane obrane pod zidanimi grada poginuo. Osvojenjem zna-

[1] Vidi o tom i zaključke sabora u Dubravi god. 1537. Fraknoi. Monumenta comitalia Hungariae Tom. II. str. 235, 245.

[2] Pismo od 24. travnja 1538. na Jurišića: »und wir wollen ihn insbesonderheit eingebunden und aufgelegt haben, unsere Ortsflecken gegen die Türken nach seinem besten Verstand und guter Fürsehung und Wahrung zu halten.« Muchar. Geschichte von Steiermark. Bd. VIII. str. 425.

[3] Krčelić: Notitiae, str. 349, 350, 351.

[4] Corresp. u tajnom dvorsk. arkivu u Beču.

menitoga grada i varoša dubičkoga, nekoč sjedišta županije dubičke, s proljeća 1538. razvališe Turci branike na Uni. Zloglasni Katzianer, deseći se tada u Gvozdanskom, dojavio je prvi zgubitak Dubice Štajercem, te izrazio slutnju, da će se Hrvati predati Turkom, kojim je put otvoren u Hrvatsku.[1] Proricanje Katzianerovo razbilo se je o kršćanskoj sviesti, vitežtvu i poštenju Hrvata, akoprem su kadšto pogranična vlastela, kako to iskreno priznaje god. 1530. Nikola Zrinski, otac sigetskoga Leonide, u pismu na biskupa ljubljanskoga, samo da išto počinu od turske napasti, plaćali Turkom tribut,[2] a ovakov tribut očito je zagovarao u saboru križevačkomu god. 1536. hrvatski prabilježnik Baltazar Hobetić od Dubovca, vlastel u okolici današnjega Karlovca.[3]

Cazin, grad kninskoga biskupa, stajao je već god. 1538. u vlasti Turaka, kojim ga opet oteše po nalogu kraljevom ban Keglević i general Jurišić.[4] Dvie godine kašnje na dan sv. Magdalene (22. srpnja) nahrupe Turci sa 10.000 konjanika i 5000 pješaka na Hrvatsku, poharaju pod Murat begom svu okolicu sv. Jakova na Gazi (Mekušje), Rečicu, Švarču, Trebinju, Dubovac, posjeku mnoge popove po županh i fratre po manastirih, zarobe 3000 kršćanskih duša, te se vrate zdravo kući.[5] God. 1543. opet se navrate turski zulumčari na Kupu, porenu i poždenu po ladanju oko Novograda (na Dobri), Bosiljeva i Ribnika, te krenu odtale na četovanje u Kranjsku do Krupe, Metlike i Semića. Vukući sobom silno roblje preko Gacke, uhvatiše ih Hrvati vodjeni Petrom Keglevićem, Jurjem Frankopanom Slunjskim, Stjepanom Blagajskim i Nikolom Frankopanom Tržačkim, te ih razbiju.[6] Ljuti je bio zmaj bosanski paša Malković beg. Nesamo da je imao zub na Zrinske knezove, na koje bjehu Turci sbog smaknuća njihova saveznika Katzianera zamrzili, te im neprestance štete nanašao, već je on prodirao svojimi biesnimi četami na sve strane u Hrvatsku. Na Miholje god. 1548. porazi sa 11.000 turske vojske opatiju topusku, pavlinski manastir Zlat pod Petrovomgorom, gradove Frankopanske Krstinju i Kladušu, Blagajsku Bojnu, Tompićev Vranograč, Pernu grad plemića Šubića Peranskih, i Nadaždiev Steničnjak. Jedino pod Krstinjom

[1] Confiniaria u zem. arkivu štajerskom f. 44 br. 13. Pismo Katzianerovo od 1. svibnja 1538.
[2] Buchholz: Geschichte Ferdinands. B. IX. str. 43.
[3] Fraknoi: Monumenta comitialia. Tom. II. str. 187.
[4] Nalog Ferdinandov od 2. srpnja. Corresp. u tajnom carskom arkivu u Beču.
[5] Tomašićeva kronika. Arkiv IX., str. 30.
[6] Ibidem.

nešto je Malković štete pretrpio. Kršćani izgubiše ove vojne kneza Stjepana Blagajskog, kojeg sbog odličnog junačtva u velike hvale suvremeni ljetopisi.[1] Pošto je god. 1556. izdao za 2000 talira kranjski Niemac Pankrac Lusthaler glavnu tvrdju na Uni (caput et janua regni Croatiae) Kostajnicu, postali su Turci gospodari ciele pokrajine na dolnjoj Uni, i prostirali se do Save kod Blinje i Siska. Gubitak Blagajskih gradova na Uni Otoke i Buševića, te Zrinskoga Turnja kod Lišnice sliedio je dvie godine iza toga (1558.). Medjutim provališe turske čete i na Korani, te požgaše i oplieniše čitavo ladanje Ogulina, grada Skrada i kaštela Hojšića.[2] Malković beg opustoši posvema čitav priedjel izmedj Mrežnice i Korane kod Skrada, Tržića i Premišlja, zatim sav kraj niže Kupe od Steničnjaka prama Boviću i Topuskom sve do Petrovegore.[3] U zao čas pala je god. 1565. u turske šake Krupa, koju je uzalud proti sili turskoj (20.000 vojske) branio devetnaest dana junačina Pavao Bakić sa 23 Hrvata.

Dalnja bujica turska obustavljena je barem za neko vrieme pošto su medjutim bolje uredjene i pomnožane straže na krajini. Osim ono gradova, što ih je prvih godišta vladanja Ferdinandova kraljeva vojska posjela bila, zapremiše malo po malo krajiški zapovjednici svojimi četami više drugih mjesta i utvrda, što ih pojedina vlastela izručiše kralju za obranu. Vojničku posadu zamoliše god. 1552. u generala Ivana Lenkovića, biskup zagrebački za svoj grad Sračicu, kaptol zagrebački za Sisak, Keglević za Bužim, Ostrožac, Jezerski, Cazin i Peć, plemić Kerečen za Unadol, knez Frankopan Slunjski za Goru, Hrastavicu i Cetin, plemić Gašpar Peranski za mjesto Hresnu.[4] Kralj Ferdinand dozvoli god. 1558. prve posade za gradove Stjepana Frankopana Ozaljskoga Modrušu, Ključ na Korani, Jesenicu i Ogulin.[5] Polag krajiškoga budgeta za god. 1556. uzdržavao je kralj na hrvatskoj granici u kapetanijah senjskoj i bihaćkoj osim zapovjednika i njemu dodieljenih častnika 200 puškara, 200 martoloza (uskoka), 100 hrvatskih pješaka (haramija) i različite straže i pošte, a Kranjska trošila je tada na

[1] Ibidem str. 31.

[2] Štajerski arkiv. Confiniaria f. 6. br. 11 i f. 32 br. 145. Tomašić. Arkiv IX. str. 31.

[3] Vidi krajobraz Hrvatske Isusovca Glavača od god. 1672. i Valvasora od god. 1689., na kojih su ti priedjeli naznačeni sa napisom: »totus tractus per Malkoč begum vastatus.«

[4] Pratobevera: Was hat Steiermark in der Türkennoth für Kroatien gethan? 1848.

[5] Književnik 1866. str. 522. Razprava dr. Račkoga.

godinu 65.161 for.[1] Straže ove razmaknuše se iza nekoliko godina (1568.) od Senja i jadranskoga mora do Blinje i Save. U četiri kapetanije senjskoj, bihaćkoj, ogulinskoj i hrastovičkoj posjede vojska pet-deset i dva mjesta. Poveće posade dobiše osim kapetanskih stolica u kapetaniji bihaćkoj Ripač, Izačić, Ostrožac, Tržac, Drežnik, Cazin i Bužim, u ogulinskoj kapetaniji Dabar i Jesenicu, u senjskoj Otočac i Brinje, napokon u hrastovičkoj Blinju, Bojnu i Gradac, zatim Zrin, Gvozdansko i Vranograd. Krajiški generali Ivan Ungnad, poznat kao najrevniji privrženik Luterove vjere i štampar hrvatskih knjiga, i Ivan Lenković, vlastel u Podbriežju i na drugih imanjih u dolnjoj Kranjskoj, radili su iz petnih žila, da preprieče uredjenimi stražami navale Turaka, koji su preko pounske i pokupske Hrvatske gotovo neprestano napastovali i Kranjsku. Upravo rad občuvanja Kranjske i obližnje Štajerske naseljeni su na sgodnom mjestu u gorah žumberačkih, odkud je bilo lahko nazirati svako gibanje turskih četa, žumberački uskoci. To su jedini kršćani grčko-iztočne vjere, koji su potražili prve polovice šestnaestoga vieka utočište u Hrvatskoj, dočim su se tada

[1] To je najstariji popis i račun o trošku za vojsku u Hrvatskoj, a nalazi se u štajerskom arkivu medju krajiškimi pismi, f. 6. br. 15.

Budget krajine hrvatske za god. 1556. izkazao je ovu potrebu:

Za uhode i tajna doglašivanja kroz godinu	867	for.
16 stražara (Skartleuthe) po šumah oko Bišća	576	»
20 » u Senju	540	»
32 poštarska konja u Hrvatskoj i Kranjskoj	1464	»
Za brodić za potanja iztraživanja po moru	100	»
200 strielaca puškara	8154	»
Posebni doplatak (Liefergeld).		
200 Martoloza (Uskoka) sa kapetanom i ostalimi poglavicami	4598	»
Posebni doplatak.		
100 hrvatskih pješaka u Bišću, Ripču i Izačiću mjesečno 350 for. a godimice	2800	»
Za šest novo na plaću primljenih uskočkih kapetana	50	»
Za hrvatske gradove Senj i Bihać s vojskom	32260	»
Ivan Lenković, veliki kapetan dobiva plaće mjesečno 100 for., za 10 konjanika 60 for., za dva trabanta 12 for. i pet tovarnih kola, ukupno kroz mjesec 192 for. a godimice	2304	»
Za 2 njemačka, 1 latinskoga i hrvatskoga pisara ukupno	192	»
Veliki trubentaš (Hercules trompeter)	120	»
Janko trubljač	72	»
Ranarnik	120	»
Tamničar	244	»
Bojni blagajnik	240	»
Ukupni trošak na hrvatskoj krajini	65.151	for.

svi ostali pravoslavni kršćani još sveudilj pokoravali polumjesecu i služali kao turski vojnici pod imenom martoloza, koji su kao zulumčari bili na veoma hrdjavom glasu.

Do mala urediše i Turci po primjeru kršćana straže i obranu na svojoj krajini. Pače njihova redovita plaćena vojska u pograničnih gradovih bila je jača od naše, brojeći bez neuredjenih čopora turskih i vlaških (hrišćanskih) 3700 momaka.[1] Ako je i bilo u Hrvatskoj već mnogo godina zlo i naopako, najcrniji njeni dani nastaše ipak istom onoga časa, kada turska vlast postavi pašom u Bosni ljutoga poturicu Ferhada. Bojat se je bilo, da će posiliti svu kršćansku Hrvatsku, kako je žestoko i uztrajno na nju udarao. Napadaji ovi dogodiše se pako usred mira, koj bje god. 1567. medju kraljem Maksimilijanom i otomanskom portom svečano sklopljen, svake godine obnovljen uz darove i mita za sultana i vezire, a službeno nije nikad bio odkazan. Na nesreću preminuo je bio još u vrstnoj dobi god. 1572. junački ban Franjo Frankopan Slunjski. On je sa svojim drugom u banstvu, mudrim Gjurom Draškovićem, biskupom zagrebačkim, mnoge nevolje odvratio od Hrvatske, a Turci bojahu se ga kao živoga ognja. Tadašnji krajiški general Herbard Auersperg takodjer se je dosta brinuo za obranu zemlje, obilazio često pogranične utvrde, i tražio pomoć u kralja i stališa nutrnjo-austrijanskih, koji su bili za Maksimilijana i Rudolfa zanemarili krajišku vojsku, ali je bio na svojih vojnah većom stranom nesretan, te je upravo za njegove uprave prekokupska Hrvatska najljuće postradala.

Za ratne operacije odabrao je bio Ferhad paša prostor medj Unom i Kupom s očitom namjerom, da pomakne medje turskoga carstva od Une na Kupu, pa možebiti i dalje. God. 1573. dva puta nasrnuše Turci od Kostajnice na Bović, a u oči nove godine 1574. naletiše na Krstinju i na Klinac kod Petrinje.[2] Zlosretna je bila za kršćansko

[1] Ob uredjenju turske krajine ima važnih podataka u arkivu ratnoga ministarstva u Beču u svezku. 7. br. $^{3}/_{2}$ pod naslovom: Hauptberatschlagung über Bestellung der hung. windisch und chrabatischen Grenz im J. 1577. Turci držali su tada plaćene posade u Krupi 300 konj. i 400 pješaka, u Bužinu 50 konj. i 130 pješaka, u Cazinu 50 konj. i 130 pješaka, u Kostajnici 400 konj. i 200 pješaka a osim toga 50 Martoloza (Vlaha), u Kamengradu mnogo neplaćenih Turaka i Vlaha, u Udbinji 300 konjanika i 500 pješaka, u Buniću 100 konj. i 100 pješaka, u Borićevcu 70 konj. i 100 pješaka, u Ostrovici 60 konj. i 150 pješaka, u Vranograču 60 konj. i 150 pješaka, u Belaju mnogo neplaćenih Vlaha.

[2] Izvješća bisk. Gjure Draškovića kralju Maksimilijanu. U nadbisk. arkivu, f. 1 br. 29., f. 6 br. 48.

oružje god. 1575. Ivana Auersperga, stričevića krajiškoga zapovjednika generala Herbarda Auersperga, potukoše Turci na samo novo ljeto kod Budačkoga, uhvatiše kapetana Ivana Vojkovića, a sam Ivan jedva je živ utekao; puno je gore prošao u istom nesretnom Budačkomu na potoku Radonjgi 22. rujna 1575. Herbard Auersperg, zaglavivši tu u bitci sa mnogo jačom turskom vojskom pod zapovjedi Ferhad paše.[1] 4000 Turaka poharaše iza toga sav kraj izmedj Kupe i Dobre i obližnju Kranjsku, a blizu Une zauzmu Turci mjeseca studenoga Bielu Stienu, prodrievši u grad u čas, kad je bio u njem samo jedan bolestan vojnik, a ostali se bjehu razštrkali, kupeć hranu.

Sliedeće godine (1576.) zauzmu Turci mjeseca lipnja na prievaru čvrsti grad Keglevićev Bužim, u srpnju Hojšić kaštel, Gradac i važno mjesto Cazin, a 18. srpnja osvane Ferhad paša pred Ostrožcem, stane ga jurišati, ali se Ostrožac ovaj put obrani, te podleže zajedno sa Izačićem Turkom istom sljedeće godine na 13. studenoga, pošto je povećom vojskom na njega navalio Ferhad paša sa svojim bojnim drugom Kapidji pašom. Ostale gradove u zavoju Une u dosadašnjoj turskoj krajini: gornju Kladušu, Vranograč, Podzvizd, Sturlić, Peći nije trebalo Turkom niti otimati oružjem, jer jih god. 1577. ljeti ostaviše straže pri dolazku Ferhadovu, pošto nisu kroz više mjeseci dobivale niti plaće niti hrane, premda su izmedju sebe često pošiljali glasnike u Ljubljanu. Upravo s toga uzroka predobiše Turci bez velike muke mjeseca listopada Blagajsku Bojnu i grad biskupa zagrebačkoga Sračicu. Osvojena mjesta i priedjele osjeguraše si Turci zauzećem starinskoga zavičaja Zrinskih knezova grada Zrina i rudokopa Gvozdanskoga. Na poslednje mjesto vrebali su Turci sbog tamošnjih bogatih srebrnih ruda već odavna, obkoliše ga već god. 1576., ali se gvozdanska posada, ponajviše rudari, junački otimahu, braneći se sve do 13. siečnja 1578., kadno osvoji Gvozdansko Kapidji paša.

U isti čas dopirali su Turci i ovamo bliže u kupske priedjele i prelazili u Kranjsku, počinjajuć grozote na narodu, koj stranom pod mač okrenuše, stranom ga odvedoše u mrzko sužanjstvo. Nekoč bogato i silnim katoličkim narodom napučeno vlastelinstvo steničnjačko, za te dobe u vlasti knezova Nadažda, posvema uništiše Turci. Počam od god. 1574. pak do konca veljače 1578. navališe Ferhad paša i Kapidji paša sedam puta na krajeve Steničnjaka, požgaše crkve, dvorove i sela, i odvedoše u robstvo mnogo kršćana, koji se nebijahu za dobe

[1] Valvasor: Ehre des Herzogthums Krain. XII. knj. str. 128. Radić: Herb. Auersperg. str. 318, 319.

spasili preko Kupe, te izselili iz svoje djedovine. Na 1. prosinca 1576. dojuri Kapidji paša sa 1500 konjanika pod Belaj, grad obitelji Tomašića kod Korane, razori trg pod gradom i uhvati 170 kršćana. Dok je Ferhad paša ljeti i jeseni god. 1577. otimao gradove na Uni i po okružju potlašnje banske krajine, udarao je Kapidji paša na lievom krilu sa velikom vojskom na grad i župu Smrčković (kod Vojnića), i ugrabio silu božju marhe, dočim se je ljudstvo još za dobe posakrilo u grad. Na 2. listopada popljačka Kapidji paša priedjele kod Korane, dočim je u isto vrieme prodirao više gori na Kupi hlivanjski beg do Vukovdola (valjda Lukovdola). Na zimu koncem god. 1577. prikupi se sva turska pogranična vojska u tabor kod Hresne, odkle se je spremao Ferhad paša udarati ranim proljećem na Metliku i u Kranjsku.[1]

Početkom god. 1578. bili su Turci gospodari na čitavom prostoru od dolnje Une do dolnje Kupe, a utvrdjenoga grada, koj da jim se opre, nije bilo sve do Slunja, Cetina, Blagaja i Budačkoga uz koransku stranu, dočim su Turci prelazili bez zaprieka u Pokupje i u dolnju Kranjsku na Metliku i Novomjesto. Četa od 2000 turskih konjanika preletala je neprestano Kupu, razorivši medju ostalimi mjesti starinski varoš Goricu, zvan takodjer Budački. Na 28. ožujka 1578. bane znatna turska vojska pod Metliku, obkoli varoš i nadvlada ga nakon očajane vitežke obrane gradjana. Turci pokolju u okolici Metlike do 2000 naroda. Istina da ih na povratku hrvatski i kranjski seljaci hametom pomlatiše, ali se ta goropad vrati na veliki petak iste godine opet ovamo pod Dubovac, gdje jih razbije tadašnji zapovjednik krajiški Ivan Fernberg.

Silni napredak turski poslednjih godina i njihovo potiskivanje prama medjam kranjskim uzbuni nesamo Hrvate, već i ukupno žiteljstvo obližnjih austrijanskih pokrajina. Hrvati se potužiše na svojem saboru kralju, da je na krajini nakon smrti bana Frankopana Slunjskoga sve propalo, a sam krajiški general Ivan Auersperg, nasljednik poginuloga kod Budačkog Herbarda Auersperga, dojavio je 6. listopada 1577. nadvojvodi Karlu, da će Turci hrvatske gradove redom predobiti, da on sa svojih 600 konjanika, koje drži na plaći, od kojih ni polovica njih nesluži na krajini, nemože udarati na 6000 Turaka, pa da je prava sramota, kako se Hrvatska prepušta Turkom. Taj nemar da će se

[1] Kriegsarchiv u Beču. f. 3. br. 9. Auszug aus den fürnemben Schaden über die Türken so seid des 75 bis auf das 82 Jahr beschehen. — Valvasor op. cit. XIII., str. 17—19, 125. — Pismo Ivana Auersperga stališem štajerskim iz Stenjičnjaka 30/9 1877. Štajerski arkiv. Conf. f. 81. br. 8.

prije ili poslije na Austrijancih osvetiti, a Bihać da će do skora dospjeti u turske šake.[1]

Dogodjaji u Hrvatskoj i Slavoniji, gdje su Turci u to doba opustošili bili do 150 mjesta,[2] prinukaše napokon i kraljevsku vladu, da se ozbiljnije postara za sačuvanje ostanaka Hrvatske, kojimi je kuća Habsburžka čuvala i svoje nasljedne zemlje. Austrijanski državnici napokon uvidiše, da osakaćena i iztrošena Hrvatska nije više kadra sa slabom krajiškom pomoćnom vojskom sama odolievati sili cielokupnoga carstva osmanskoga, pa zato pomisliše bolje urediti obranbu krajišku većom nategom i većim troškom austrijanskih zemalja. Već kralj Maksimilijan želio je u Hrvatskaj uvesti vitežki red sv. Jurja, koj nesamo da brani medje proti Turkom, već takodjer da uvježba mladje plemstvo u vojničkoj službi, ali prije nego li je mogao Maksimilijan svoje osnove izvesti, zatekla ga je smrt na saboru reznanjskom 12. listopada 1576.

Bolje uredbe na krajini izveo je istom za vladanja Rudolfa, koj se bavio većinom u Zlatnom Pragu nebrineć se za državne poslove, nadvojvoda Karlo, stric kraljev, a sin kralja Ferdinanda, kojemu je bio otac pri diobi svojih zemalja predao upravu Štajerske, Koruške, Kranjske i Goričke. Dakako da je Karlo radio prikopčati Hrvatsku u što tjesniji odnošaj sa svojimi austrijskimi zemljami, čemu se Hrvati dovoljno oprieti nemogoše. Poslije dugoga dogovaranja izruči Rudolfo kraljevskim odpisom na 25. veljače 1578. Karlu hrvatsku i slavonsku krajinu, podčini mu sve zapovjednike, a petim člankom toga odpisa ustanovi kralj, da bude od nadvojvode odvisan u vojničkih stvarih i ban hrvatski sa vojskom, stališi i narodnim ustankom.[3] Na saboru držanom 15. srpnja 1578. povjere Hrvati sve sami Karlu hrvatsku i slavonsku krajinu za obranu pod uvjet, da se nadvojvodi valja u svih važnijih poslovih sporazumjeti sa hrvatskim banom, i da ničim nepovriedi i neoskvrni prava kraljevstva hrvatskoga, koje je slobodno i samostalno, jer se nekad svoje volje Hrvatska podvrgla kraljevom ugarskim.[4]

Važni su zaključci sabora nutrnjo-austrijskih pokrajina u Bruku na Muri u pogledu bolje uredbe krajine. Za trajanja toga sabora (od

[1] Štaj. zem. ark. Confiniaria, str. 51. — Valvazor XII., str. 125. Hamer-Purgstall: Geschichte der Osmanen IV., str. 22, 23.

[2] Hurter: Gesch. Ferd. II. Bd. I. str. 302.

[3] Acten Warasdiner Grenz betreff u zem. arkivu, I. Band. — Hurter B. I., str. 318.

[4] Zapisnik saborski, I. knj. fol. 130.

1. siečnja do konca ožujka 1578.) dozvoliše striliši veći trošak za gradnju novih utvrda i popravak postojećih, i za urednije i izdašnije plaćanje krajiške vojske. Dne 1. ožujka priobćiše striliši svoj zaključak o budućoj dotaciji vojske na hrvatskoj krajini, koja je brojila 1315 haramija (Hrvata narodno odievenih i oružanih), 500 huzara, 300 konjanika strielaca i 300 njemačkih sluga (deutsche Knechte). Vojska ova da će godimice stajati 160.848 for. Striliši svetčano izjaviše, da su pripravni doprinieti svaku žrtvu, samo da nedospiju u jaram osmanski (in die unchristlich, vichisch, mohametische Servitut).[1]

Nadvojvoda Karlo brinuo se osobito za tri stvari na krajini. Prva mu briga bila, kako da otisne Turke od Kupe i predobi otete po njih gradove poslednjih godina; zato je spremao s proljeća 1578. veliku vojsku pod zapovjedničtvom koruškoga zemaljskoga glavara Khewenhüllera i bana hrvatskoga Krste Ungnada, te odaslao u krajinu čuvenoga vojvodu Tirolca Ivana Fernberga. Drugu svoju zadaću glede uredbe vojske krajiške izveo je namještanjem dvorskog bojnoga vieća u Gradcu, pomnožanjem četa na krajini, i uvedenjem reda i zapta kod krajiških četa, izdavši 1. ožujka 1578. „red i kapitule za harame ili pišce i konjske šerege, kako komu služiti pristoi".[2] Napokon radio je Karlo o tom, da osnuje u Hrvatskoj glavnu utvrdu, u kojoj da sjedi zapovjednik krajiške vojske, a u njoj da se stiču pokrajinske vojske, oboružavaju i obskrbljuju hranom i strjeljivom.

Osnutak takove tvrdje bio je već god. 1554. predložio krajiški general Ivan Ungnad, jer da Turci zato tako lahko prelaze u nasljedne austrijske zemlje, pošto neima na krajini nikakova tvrdja bedema, od kuda bi ih bili kadri suzbijati kršćani. Poslije radio je general Herbard Auersperg više godina, da se glavna tvrdja podigne, te bješe preporučio, da se za to kupi od grofa Nadažda oveliki grad i imanje Steničnjak. Radi kupa toga imanja dogovarao je se u ime kraljevo sa Nadaždom ban i biskup Gjuro Drašković, ali nije uspjela pogodba, tražeći Nadaždi, da mu se dade stanovito imanje tolike vriednosti, koliko je bio vriedan Steničnjak u nasljednjih pokrajinah, na što nije kralj pristao, već je ponudio Nadaždu 3000 for. u gotovom novcu.[3]

[1] Universal-Landtag mit Steier, Kärnthen, Crain und Görz zu Brug an der Muhr im J. 1578. U univerzitetskoj knjižnici u Gradcu br. 431, 432.

[2] Vidi priloge pod br. VIII. i IX.

[3] Hrvatski prevod odpisom nadv. Karla od 16. ožujka 1575. na Herb. Auersperga priobćio je sam Herbard biskupu Draškoviću 2. travnja iste godine iz »Stanchcticha penes Radoina in teritorio Stenychnyak in linguam Slavonicam translatum majoris intellectus gratia.« U nadb. arkivu. Politica f. 1. br. 53.

Kašnje uzela je vojna vlast Steničnjak u zakup, te je zapovjednik hrvatske krajine kroz nekoliko godina ponajviše stanovao u tom gradu, i samo kad bi se posve primirilo, pošao bi na boravak u Podbrežje na Kupi, u Metliku ili u Črnomalj.

Akoprem su i kašnje u brukskom saboru izaslanici Hrvatske Petar Druškovački, Forgač i Kružić zagovarali gradnju nove tvrdje u Kneji medj Steničnjakom i Petrovom gorom,[1] to je ipak i to po svoj prilici iniciativom samoga nadvojvode Karla odabrano mjesto nove tvrdje pod Dubovcem. Glede izbora mjesta mogao je nadvojvoda tim lakše odlučiti, pošto je on svu hrvatsku krajinu sam poznavao, proputovavši i razvidivši krajiška mjesta opetovano god. 1567. i mjeseca ožujka god. 1576.

Bez dvojbe da je obzirom na blizinu Kranjske i na Žumberak, odakle su Uskoci u svako doba mogli u pomoć priteći, odabrao Karlo vrlo zgodno mjesto za osnutak tvrdje u ravnici, što se prostire izpod dubovačke gore pram utoku rieke Korane u Kupu. Četiri poveće rieke: Kupa, Korana, Mrežnica i Dobra, koje tu na blizu jedna do druge teku i priedjel sa tri strane oblievaju, otegoćuju prilaz na današnje karlovačko okolište. Ako čovjek pomisli, kakva je to bila nekoč muka, prelaziti rieke, dok nebijaše toliko mostova, a niti dosta vještine i umića u napravljanju splava, pa ako se uvaži, da prama turskoj strani pred Karlovcem teku uzporedo Korana i Mrežnica, to je Karlo obzirom na način, kako su vojevali tadašnji krajiški i bosanski Turci i prema vrstnoći i spodobi bojnih strojeva, dosta shodno namjestio novu tvrdju, što potvrdiše i kasniji dogodjaji, jer Turci nisu za svega vojevanja i četovanja u kasnija vremena Karlovca niti pravo obsjeli, a kamo li ga osvojili.

Zemljište, na kojem je trebalo tvrdju graditi, bilo je svojina dubovačkoga grada. Nadvojvoda Karlo kupi Dubovac za 4000 ugarskih forinti od knezova Zrinskih, koji ga naslijediše od ozaljskih Frankopana. Konačni ugovor sklopljen je istom 7. ožujka 1582. u nazočnosti palatinova namjestnika i glasovita ugarskoga povjestnika Nikole Istvanfya. Zrinski prodadoše Dubovac, da se obrane Hrvatska i Slavonija uz naročiti uvjet, da prodano zemljište ostane vazda čest kraljevine Hrvatske i pod kraljevskom vlasti kralja Rudolfa.[2] Umetak ovaj u prodajnu povelju opravdan je time, što su tada i kašnje stališi nasljednih austrij-

[1] Maretić u Croazii polag bilježaka iz ratnoga arkiva.

[2] Prepis autentičan prodajnog ugovora nalazi se u zem. arkivu medju novo uredjenimi spisi.

skih pokrajina radili, da odtrgnu od kraljevine pojedine njene dielove, a Hrvati se bojali, nebi li nadvojvoda novu tvrdju pripojio Kranjskoj. Pri samoj predaji Dubovca na vojnu vlast prisustvovali su hrvatski zastupnici: štilac zagrebačkoga kaptola Krsto Mikulić, prabilježnik Ivan Petričević i blagajnik kraljevinski Mihalj Vurnovečki.[1]

Ako je i gradnja nove tvrdje kod Dubovca definitivno odlučena za trajanja brukskoga sabora god. 1578. i još te godine označeno mjesto za šanceve i bedeme, to je ipak radnja na obkopih i novih zgradah započela istom godinu kašnje, a prvi temelj položen je na 13. srpnja 1579. na dan sv. Margarete na devet stotina turskih glava, koji su bili poginuli prošle godine pod Dubovcem.[2] Osnovači mišljahu, da će ovo učiniti tvrdju osobito jakom i nepredobivom.

Novu tvrdju prozvaše prema imenu njezina osnovača nadvojvode Karla latinski Carolostadium, njemački Karlstadt, a naš joj narod nadjenu ime Karlovac, pod kojim hrvatskim imenom spominje se novi grad u većini istodobnih latinskih spisa počam od god. 1580. Njemački naziv Karlstadt nadjosmo zabilježen prvi put 1. kolovoza 1579. Narod naš, koj osobito slavi i spominje svoje narodne vojvode i junake, nepoznaje štajerskoga utemeljitelja Karlovca, već pjesmom spominje, da je Karlovac nakon pada Bišća sagradio ban Ivan Karlović, i da je po njem novi grad na Kupi prozvan:

»Bane ide Slunju bijelome
Pa od Slunja Kupi vodi ladnoj.
Kad je došo Kupi vodi ladnoj,
Pao s vojskom u zelena luga,
I on krči luga zelenoga
Pokraj Kupe pokraj vode ladne,
Pa on sije proso i šenicu.
Kad je dobro luga izkrčio
I vidio Karloviću bane,
Da mu radja proso i šenica,
On kod Kupe šanac načinio
I Karlovac ime mu nadao.

[1] Hurter B. I. str. 370. — Pukovnik Maretić u Croazii. — Naše bilježke.

[2] Hurter. Gesch. Ferd. II., str. 370 spominje, da je gradnja jednu godinu prije naime god. 1578. započela, ali je godinu pogrješno naveo, kako se vidi iz spisa: Croatica I. Band u registraturi ratnoga ministarstva u Beču. — Khevenhülleru bilo je početkom rata turskoga mjeseca rujna 1578. naloženo, da prolazeć s vojskom kroz Dubovac potraži tamo zgodno mjesto za rezidenciju generala krajiškoga.

KARLOVAC.

*

Osnutak i razvitak Karlovca.

Starija poviest okolice Karlovca. — Gradnja nove tvrdje. — Prvi stanovnici i njihove povlasti. — Zgode i nezgode tvrdje prvih godina obstanka. — Raz vitak Karlovca za generala Herbersteina; tadanje zanimanje gradjana. — Početak obrta i trgovine. — Postanak municipalne uprave, Karlovac slobodan kraljevski grad. — Mjestna i prolazna trgovina u najvećem razcvatu, brodarsstvo na Kupi i ceste prema moru. — Vladanje francezko. — Njemačka uprava. — Noviji dogodjaji. — Mjestopis.

kolica današnjega Karlovca, okružena nizkim gorjem i natopljena četirim povećim riekama, zgodna je bila po svojoj prirodnoj ljepoti i plodnosti za ljudsko stanovanje, te je od starine napučena. Tragova rimskih naselbina ima na više mjesta u blizini Karlovca, naročito kod Sv. Petra na Mrežnici, kod podora staroga grada Skrada na Korani, u Ozlju, u Steničnjaku i u Kamenskom. Kod poslednjih dvaju mjesta znade se već po imenu, da je tu starinsko stienje i kamenje bilo, dočim niti u Steničnjaku niti u Kamenskom neima u tlu naravskoga kamena, po kojem da su prozvana ta mjesta. Kod Sv. Petra na Mrežnici ima pako dosta obilježja rimske prošlosti, a često krat našli su tamo rimskih novaca iz carske dobe. Oslanjajuć se na sačuvane rimske putokaze tražili su kranjski povjestnici Schönleben, Linhardt i Costa[1] pri Karlovcu rimsko mjesto Quadratu, a učeni dekan Hicinger Arupium. Svakako je pako koje važno mjesto stajalo pod Rimljani na Mrežnici, a okolicom karlovačkom na medji gornje Panonije i Japidije križale su se važne ceste, namienjene već tada trgovačkomu prometu, s jedne strane prama moru do Senie, a na drugoj do Siscie i Romule (Mokrica) preko Bilbilisa (Jastrebarskoga ili Repišća) pravcem, kojim tuda i danas ceste teku.[2]

[1] Mittheil. des hist. Vereins für Krain, god. 1846. str. 15 i za godinu 1854. str. 7.

[2] Mitth. des hist. Vereins god. 1851. str. 20 i god. 1864. str. 14 i 82. Napis, koji je Momsen pod br. 3935. kao našast u Kamenskom priobćio, (Corpus inscript. lat. Vol. III. pars prior, str. 500) potiče od Mrežnice, gdje ga je našao Pavao Vitezović 29. ožujka 1707. (Rukopis, autograf Vitezovićev prije kod kan.

Kako su Hrvati i u obće Slovini pri svojih seoba rado tražili ravnine uz rieke i dobru zemlju oranicu, sadašnju ravnicu karlovačku, natopljenu obilno riekami, naseliše mnoga hrvatska plemena, odlikujuća se kašnje svojimi zakoni, družtvenimi i obćinskimi uredbami i običaji, radom i zanimanjem.

Upravo kod današnjega Karlovca riekom Kupom i gorom dubovačkom te šumom Kozjačom tekla je medja izmedju starih hrvatskih županija goričke i podgorske. Sam Karlovac sa okolicom na desnoj, obali Kupe stajao je na zemljištu goričke župe, prozvane tako po starinskom gradu i mjestu (oppidum) Gorici u današnjem Budačkom.[1] Još u petnaestom pače i u šestnaestom vieku sve do pohara turskoga postajale su u okolišu sadanjega Karlovca mnoge plemenske obćine (sudčije, braća), od kojih spominjemo poveljene obćine (oppida, trgove) stjeničku kod propaloga grada Steničnjaka u bivšoj prvoj banskoj pukovniji, ozaljsku, tržku pod Ozljem (počam od god. 1329.), belajsku pod negdašnjim gradom Belajem nedaleko od Korane, goričku u Budačkom, skradsku pod podorom grada istoga imena, zatim plemenske obćine oraljsku u današnjoj Orlici, otočku u vojničkom Mekušju, švaračku, hrnetićku, mahićansku, strjelačku (negda župno mjesto sadašnji Gluboki brod na desnoj obali Kupe više Rečice ili Strekovac više Kamenskoga), dobransku kod Novoga grada, draganićku. Područje sadašnjega grada Karlovca spadalo je od starine, na koliko nije bilo vlasteosko pod Steničnjak i Dubovac, stranom varošu dubovačkomu, stranom pako obćini orlanskoj, koja obsizaše sela Orle, Selce, Vodostaj, Strugu, Mekušje, Gazu i Gradac, sa obćinskim gradom (utvrdom) u poslednjem mjestu. U obćinskih poveljah i spisih ovih obćina ima zanimivih podataka o tadanjih uredbah hrvatskih obćina. Obćine ove stajale su pod zaštitom moćne vlastele Frankopana i Zrinskih u Ozlju i Dubovcu,

P. Guglera darovan je jugoslav. akadem.). — U Mrežnici nadjen je i napis kod Momsena pod br. 3624., a jošte i sada ima tamo tragova rimske skulpture. U zvoniku kod vrata urezan je kamen sa likovi triju žena, a na vanjskom zidu svetilišta četverouglasti kamen sa likom Rimljana, koji baca discus. Na dviuh kamenih uzidanih u staji župnikovoj iztesane su spodobe odličnih Rimljana, ali neima napisa. Kamenja sa rezbarijami ima i po selu, a rimski novci nalaze se osobito pri kopanju i oranju.

[1] Još druge polovice šestnaestoga vieka spominje se Gorica aliter Budački grad, imanje obitelji Budački, doselivše se pod konac petnaestoga vieka iz Budka u Liki. Druga Gorica ili Goričani stajala je u Gornjem Budačkom, a bila je vlastnost obitelji Oršića, sadašnjih grofova. Ovamo bliže u današnjoj Knez Gorici valja tražiti staru Kraljičinu Goricu, mjesto koje se često spominje u starijih listinah.

zatim Kanižaja, Frankopana Slunjskih, te Nadažda u Steničnjaku, kojim su plaćale godimice danak, ali su odlučivale u svojih obćinskih i privatnih poslovih neodvisno od grada. Prigodom važnijih zgoda i radi riešenja nastavših prepora sakupljale su se obćine na sbor i odluke naročito na blagdane pri svojih župnih crkva u „navadne i od vika narejene klupe“, gdje su o svojih slobodno i neodvisno stvorenih zaključcih i osudah izdavale „za višju pravdu i verovanje pod bratinsku pečatju“ izprave ponajviše hrvatskim jezikom a glagoljskim pismom. Obćina oralska kupila se na sbor k crkvi sv. Jakova na Gazi, za koju kaže listina od god. 1537., „da su ju već djedi orlanski obskrbili dovoljno zemljami, desetinami i drugimi prihodi.“ [1] Obćinari držeći svoja djedovinska imanja (didinu) razlikovahu se od novijih naseljenika (kmetova, slobodnjaka, željara), a nazivahu se u ladanjskih obćinah medju sobom plemenitom braćom, dočim se stanovnici Dubovca, Ozlja, Steničnjaka i ostalih varošica u obćinskih pismih i izpravah vazda zovu plemenitom braćom, burgari (od burga, grada). A i kmetovi nebijahu nipošto u onom kukavnom stanju, kao što potlašnjih godina nakon ratova turskih, kadno stadoše uzdisati „za starom pravdom“ te buniti se proti vlasteli.

Pitomi i mirni život Hrvata, bavećih se ponajviše poljodelstvom i stočarstvom, razklima se posvema, od kako goropad turska poče naletavati na naše strane; plodna polja opustiše, dubrave i lugovi napuniše se grabežljivimi zlikovci, a imućna mjesta i sela izgoriše i nestaše ili se pretvoriše u stražarnice turske i kršćanske, oko kojih se kroz viekove mnoga krv proljevala. I ubavoj dolini dubovačkoj bilo je sudjeno, da mirne njezine stanove zadovoljnih poljodelaca zamiene bedemi i šancevi, na kojih se poslije kroz viekove čuo samo zveket bojnih sabalja i gruvanje topova.

Kad se je odlučila gradnja nove tvrdje u području grada Dubovačkoga, bile su na prostoru, gdje stoji danas Karlovac, same bare i močvare. Ako je i bila gdjegodj koja krća i po nešto obradjenih polja, te su kuće stajale uz Kupu onuda, kuda se pruža priedjel predgradja zvan Židovski varoš, a oranice prostirahu se odtale prama Dubovcu.

Gradnja Karlovca odgodjena je uslied nesretne vojne Khevenhüllerove do god. 1579. Priprave za gradnju trajale su više mjeseci.

[1] Listine I. i II. u dodatku. — Vidi i odnosne listine u Acta croatica Iv. Kukuljevića. Više od stotine starih listina različitih obćina, draganičke, krašićke, pribićke, otočke, oralske, dubovačke i drugih obćina imade pisac u svojoj sbirci. U pečatu orlanske obćine bio je izrezan orao sa razpetim krilima.

Pošto je Zrinski mjeseca travnja 1579. dozvolio gradnju na svojem zemljištu, sagradio je Alojzio Jurašić na Kupi most na ladjah, koje je stranom sam napravio, stranom gotove dovezao iz Radgonje u Štajerskoj. Sama gradnja započela je srpnja god. 1579., pošto su hrvatski zastupnici sa povjerenici nadvojvode te upravitelji gradnje (Ober-Genie-Baudirection) Franjom Poppendorfom, predsjednikom bojnoga vieća te pukovnikom Fernbergom označili obseg tvrdjave.[1] Gradnja izvadjala se po posebnom za to izdanom naputku (Bauordnung), a rukovodio ju je Matija Gambon. graditelj za te dobe na glasu, koj je nadzirao i gradnju Križanić-turnja i utvrda na medji kranjskoj uzduž Kupe. Niko Šibenić kršio je za tvrdju kamen u Ozlju i pod Belajem.

Mučna i naporna bijaše gradnja tvrdje karlovačke. Močvarno tlo otežčavalo je radnju. Kadšto smetale su i sitne zadjevice i tričaste zapreke. Mitničar pod Novimgradom uzaptio je bio čavle dopremljene iz Kranjske za novu tvrdju, te je trebalo izhoditi dozvolu od nadvojvode Ernesta, da se opet izdadu. Najviše je pako poslenikom smetao nedostatak zdrave vode, s čega većinu radnika uhvati groznica.[2] Osim toga dodijaše Turci, koji se bijahu napeli iz petnih žila, da zaprieče njim zazoran rad. Da se nedogodi kakova nesreća navalom Turaka i da ovi neizsjeku težake, postavljene su straže počam od Karlovca ća pod Petrovu goru pod zapovjedničtvom ostarjeloga vojvode Ivana Fernberga, bivšega kapetana Senjskoga, koj si je bio prošle godine opetovano pod Dubovcem i u Drežniku osvjetlao lice na junačkom polju. Ferenberg zapovjedao je domaćoj hrvatskoj vojsci, haramijam i žumberačkim uskokom pod kapetani Ivanom Vojkovićem i Dajom Vukovićem, Gašparom i Jurjem Križanićem, Juricom Bogdanićem i Jurjem Budačkim, a još k tomu dobio je 300 strielaca i 100 konjanika kranjskih, 400 konjanika koruških i 100 goričkih. Sila njegove vojske bila je time jaka 2000 momaka. Fernbergova ratna vještina i odlično njegovo junačtvo mnogo dopomogoše, da se je dovršila radnja u dosta kratko vrieme, jer Turci nesmjedoše ni blizu sbog straha od Fernberga. O napredku gradnje javljalo se je često nadvojvodi Ernestu i Karlu. Ovaj

[1] Croatica u registraturi minist. ratnoga u Beču, B. II.

[2] Spominju se već tada dva vrela vode, jedan s on kraj Korane na turskoj strani, a drugi da je bio podaleko od grada. Ovo poslednje vrelo (u Borlinu) našao je bio pukovnik Fernberg, zato ga i prozvaše po njem Fernbergovim zdencem.

[3] Croatica u ratn. min. B. II.

poslednji dao je ožujka 1580. tvrdju pregledati po svojem pouzdaniku Vuku Oliveriću.[1]

Na tvrdjavi radila je sila božja poslenika. Izmedju austrijskih pokrajina najviše je radnika poslala Kranjska (800), navlastito iz črnomaljskoga, metličkoga i novomjestskoga kotara. Koruška dopremila je 400 težaka; isto toliko i Štajerska iz celjskoga okružja, a osim toga dva tesarska majstora i 6 djetića. Iz Niem. Gradca poslao je nadstojnik oružane valjana kolara i 6 djetića. Na topove i drugo oružje pa i na sprave gradjevne pazio je u Karlovcu Paval Maurić. Sprave i orudje dovezoše iz Ljubljane.[2] A i sve uznike iz austrijskih zemalja, koji nebijahu težko sagriešili, dopremiše do nove tvrdje, da na njoj rabotaju.[3] Prekršaji propisa sdravstvene quarantaine kažnjeni su u Kranjskoj još koncem šestnaestoga vieka ili tielesnom kaznom ili zatvorom na godinu dana u Karlovcu.[4]

Iztrošena i obnemogla Hrvatska, premda imaše u isto vrieme na svoj trošak utvrditi i graditi Koprivnicu, Brezt, Sisak, Topusko i više inih gradova, a znatnu je vojsku o svojem trošku uzdržavala na krajini, učinila je sve što je mogla, pošto je nadvojvoda Karlo po svojih poslanicih Jakovu Sekelu, baronu ormužkomu i Jurju Kolausu, kapetanu u Ptuju u saboru zaiskao pripomoć. Striliši odrediše, da sve okolišno žiteljstvo prikupsko po ladanju gradova Ozlja, Jastrebarskoga, Petrovine, Slavetića i gradića Turnja kod sv. Ane pripomogne kod gradnje. Svakoj kući (ognjištu, dimu) valjalo je dati po šest ručnih težaka i troja kola. Isti Prekokupci, koji najvećma onevoljiše turskim četovanjem, plaćali su za Karlovac posebnu dimnicu, te su njihova ognjišta popisana posebnim banskim povjerenikom.[5] Pomagali su kod gradnje i kmetovi vlastele grofa Franje Blagajskoga i Gašpara Tržačkoga, kojih imanja budući na granici bila su u najvećoj opasnosti. Osim toga najmiše hrvatski stališi na svoj trošak više stotina težaka vještih kopanju šanceva (Schanzknechte),[6] te darovaše sav potrebiti lies za gradnju iz obližnjih šuma, pomažući u obće pri početku gradnje i dalje kroz više godina kod podizanja dvorova generalovih i kuća za stanove vojnika toliko koliko su igda mogli, makar da i nisu bili zado-

[1] Ibidem.

[2] Ibidem. — Valvasor: Ehre d. H. Krain, XII. B., str. 62.

[3] Pukovnik Maretić u članku: Karlstadt u časopisu Croazia.

[4] Diemitz: Geschichte Krains, II. B., str. 223.

[5] Prima congregatio anno 1579. ex edicto Bani dominica misericordia celebrata. V. I., fol. 132 u zem. arkivu.

[6] Hurter B. I., str. 374.

voljni sa mjestom, koje je Karlo za tvrdju odabrao, pa i o Karlovcu držali, da nije toliko važan i od koristi Hrvatskoj, koliko Kranjskoj i nasliednim austrijanskim pokrajinam.[1] Udova bana Petra Erdödia rodjena Alapićka radila je takodjer u prilog novoj tvrdji, prodavajući iz svoje gospodštine jastrebarske uz nizku cienu potrebiti živež za mnogobrojnu vojsku i radnike, koji su bili tu na malenom prostoru ponamješteni.[2]

Premda je mjeseca studena 1579. velika voda u Kupi i Mrežnici mnoge štete načinila na već dogotovljenih radnjah, te raztjerala radnike i vojsku (poslednja ode na konake u Metliku i Črnomalj), sama tvrdja bila je po kazivanju Valvasorovom za prvu potrebu gotova već mjeseca rujna 1580.[3] Od sgrada javnih, što su prvih godina podignute, spominjemo turanj za pohranu praha, oružanu, magazin za čuvanje hrane i pekarnicu, dvor generalski te bolnicu,[4] ali je bilo još mnogo posla kod nutarnje uredbe tvrdje, za koju rekoše, da se sbog velike njene važnosti na njoj ima pokazati sva vještina, koja se dotle poznavala u pogledu podizanja utvrdjenih mjesta.[5] Obkopi i bedemi kašnje su dogotovljeni; isto tako izkopane su kašnje jame oko grada, kako se to vidi iz zapisnika hrvatskih sabora od god. 1582. pak sve do god. 1589. Za branik i vrata prama turskoj strani (nova vrata) upotrebiše ponajvećma gradivo od zapuštena samostana Kamenskoga. Karlovac gradjen je u svojoj osnovi na šest kutova, a na svakom kutu ima bedem (bastaju). Ovi su stranom prozvani po pokrajinah, što pripomagahu kod gradnje tvrdje, stranom po glasovitih vojvodah. Prama Kupi podižu se bastaje Andrije Auersperga, Nikole Zrinskoga i nova bastaja; na jug na stranu tursku naperene su bastaje Kranjska, grofa Josipa Turna i Koruška. U grad ulazilo se je samo na dvoja vrata, banska vrata izpod glavne straže prama Baniji, i turska ili nova vrata prama Rakovcu. Sliepih vrata na strani predgradja Šrange nije bilo u izvornoj osnovi; ta su vrata kašnje načinjena. Ulice išle su ravnim pravcem, a usred grada bio je prostor za trg sv. Trojice, dočim trga sv. Josipa u početku nije bilo. Kuće stajale su poredane u dvadeset i dvie četvorne gromade. U šance ugradjene su bile kazemate, ali su kašnje zasute, jer su priečile namještaju težih topova

[1] Congr. 1579. kao gori.
[2] Croat. B. II.
[3] Valvasor B. IV., str. 61.
[4] Ibidem.
[5] Hurter. B. I., str. 370.

po bedemih. Tvrdja obsizala je sve na okolo 1170 rifi, a zagradjeno je bilo u svem 6½ seljačkih selišta grofa Zrinskoga.[1]

God. 1585. odpočela je gradnja na mostu kupskom, pri kojem poslu radili su težaci iz prekokupskih strana pod nadzorom županijskoga sudca Andrije Despotovića, kojega dvie godine kašnje na samom mostu smaknuše razbojničkim načinom vojnici karlovački[2].

Za podizanje Karlovca potrošeno je 845.000 for., što je doista velik novac za ono doba. U tu svotu ubrojen je i prilog rimskoga pape, koj je kroz više godina za obranu krajine davao po 60.000 for., a računani su i prilozi drugih evropskih vladara i njemačkih knezova, te i ono što su pojedini platili, kao što vlastel grof Barbo, koj je morao pod kazan položiti 12.000 for, i Horatio Argenti, koj je sbog neke zlostave bio odsudjen, da plati globe 4000 for. za gradnju Karlovca[3]. Štajerska priniela je za zidanje Karlovca 200.000 for., Koruška 100.000 for. a Kranjska 50.000 for.[4]

Pošto je bio Karlovac nakon višegodišnjega napornoga rada dogotovljen, trebalo je, da se novi grad uredi pogledom na svoj zadatak, i da se naseli narodom.

Poglavarom tvrdje i zapovjednikom krajiške vojske postavi Karlo već pomenutoga Ivana Fernberga. Ovaj je bio prvi zapovjednik hrvatske krajine, boraveći većom stranom na jednom mjestu, a to u Karlovcu, dočim su prije njega svi tako zvani hrvatski pukovnici (Obristen) boravili u drugih gradovih u Senju, Bišću, Rieci, Steničnjaku i Ljubljani a najviše na svojih imanjih u Štajerskoj i Kranjskoj. I vojska legne odmah u Karlovac. Pošto se konjanici i strielci nasliednih austrijskih zemalja, stojeći na straži, dok je gradnja trajala, povratiše k svojim kućam, organizovana je posebna posada karlovačka, a ta se je dielila odmah u početku u niemačku i hrvatsku četu. Niemačkoj četi (Fähnlein) postavljen je mjeseca listopada god. 1579. kapetanom bivši bihaćki zapovjednik Benko Kranjac, a zapovjednikom tvrdje bude naimenovan god. 1580. Juraj Gera, prije toga kapetan u Hrastovici, odkuda dodje u Karlovac na posadu 400 momaka, iza kako je varoš hrastovička uslied zaključka brukskoga sabora razorena. Spominju se i druge

[1] Osnova Karlovca u sbirci Karlstädter Grenz betreff II. B. u zem. arkivu. — Relation und Bericht über die viel importirende Gräniz-Vöstung Carlstadt auf der Crabatische Granizen liegend v. Mart. Stier, Oberingenieur. Martij anno 1657. Rukopis u carskoj biblioteci u Beču pod br. 9225.

[2] Protocollum congreg.

[3] Maretić u Croazii. — Croatica B. II.

[4] Hurter B. I., str. 370.

hrvatske čete što pješaci što konjanici, sto ih je u to doba držao nadvojvoda Karlo na plaći u Karlovcu i u okolici, a medju vojvodami tih četa bilo je vitezova u to doba na dobrom glasu. Takovi bijahu prijašnji ban Gašpar Alapić, zatim Juraj Zrinski, Petar Erdödi i Gabro Tahi, od kojih je svaki napose u Karlovcu držao četu od 100 hrvatskih huzara.[1] Prva dva topa dobio je Karlovac iz glavnoga grada Zagreba, odkle ih odpremiše gradjani u novu tvrdju uslied zapovjedi Karlove izdane 25. srpnja 1581.[2] Kilian Pechaher imao je napraviti 25 mužara za oglašivanje turske nevolje (Kreudschüssen), a oružana karlovačka obskrbljena je puškami i strjeljivom ponajprije iz Völkermarkta u Štajerskoj, odkle je odpravljeno prosinca god. 1579. po Vuku Hagenu 89 pušaka i 100 flaša baruta za puške naslanjače (Doppelhacken).[3] Nadstojnik provianta i vojni blagajnik nastani se mjeseca ožujka 1581. za stalno u Karlovcu; proviantmeister stanovao je dotle u Dubovcu.[4]

Prvi naseljenici gradjanskoga statiša dodjoše iz obližnjega Dubovca, odkle se stanovnici iza požara preseliše u udobniji i sigurniji Karlovac. [5] Kad je nakon poraza kapetana karlovačkoga Obričana pri Ostrožinu god. 1585. dospio i taj grad u turske šake, uzmače posada u Karlovac a š njome i jedan dio žiteljstva oko Ostrožina i Steničnjaka, na koliko se nije bilo već prije razbjeglo.[6] Mamilo je ljudstvo iz okolice u Karlovac na vojničku službu i obilje zemalja, što ih dobiše vojnici na uživanje, a te zemlje držali su generali karlovački stranom u zakupu, stranom ih ugrabiše obližnjoj vlasteli.[7] Budući su u to doba vojnici, osobito služeći u tvrdjavah, bili oženjeni, a vojnici sa svojimi obitelji u Karlovac dodjoše, to se je broj ljudstva u gradu u malo godina znatno pomnožao.

[1] Croatica. B. II. Od manjih častnika vojničkih spominju se za prvih godina nakon osnutka Karlovca: Ivan Vojković, mladi grof (Franjo) Blagaj, stari žumberački Uskok Daja Vuković, Tomo Mogorić, podkapetan Zrinskoga, Krištof Obričan, Stefan Šubić Peranski, Matija Keglević, Gusić, Bukovački, Istvanfy (nije mu ime zabilježeno, valjda rodjak glasovitog historika).

[2] Štaj. arkiv, Confiniaria f. 53, br. 16.

[3] Croat. B. II.

[4] Glavni blagajnik bio je tada Vuk Turn, blagajnik za hrv. krajinu (Bauzahlmeister) Langenmantel, a neki Mossbacher proviantmeister.

[5] Memoriale eccl. et parochiae Dubovacensis.

[6] Croat. B. II.

[7] Steničnjak držali su generali u zakupu i nisu ga htjeli povratiti Franji Nadaždu god. 1585., kako bješe ugovoreno. Osim toga držali su tada generali Gornju i Dolnju Švarču, Otok (Mekušje), Mrzlopolje, predium Goljak i Udbinu iza Rakovca. Neo reg. acta u zem. ark. f. 1576. br. 12.

Obližnji hrvatski plemići tražili su takodjer priliku, da si dobave u novoj tvrdji kuća, u koje da se u slučaju nužde zaklone s obitelji od Turčina. Plemić i županijski sudac Bartol Jurišić, valjda rodjak glasovitoga vojvode Nikole Jurišića, a pravi rod biskupu Jurju Draškoviću, kojemu je više godina bio namjestnik in temporalibus, upravljajući biskupska imanja, stekao je već kolovoza 1579. od nadvojvode Karla povlast za sebe i za svoga pastorka Jurja Severšića Švaračkog, da može graditi u Karlovcu dvie kuće. Jurišić bješe za gradilište karlovačko takodjer odstupio nešto zemalja, spadajućih imanju švaračkomu, pa je bio ponešto i ovlašten na kućni fundus u Karlovcu. [1] Kapetan huzarski a vlastel Gorice (Budačkog) Juraj Budački zidao je god. 1581. takodjer kuću u Karlovcu, a tako isto god. 1584. kapetan hrvatskih puškara Juraj Križanić, stanujući prije toga u vlastitoj kući u Dubovcu, koja je god. 1585. slobodnom proglašena. [2]

Brižljivi Karlo koješta je učinio, što je smjeralo na korist gradjana i na boljak nove tvrdje. Naseljenikom u Karlovcu podieli Karlo kao kraljev namjestnik u hrvatskoj krajini koristne povlasti i slobode, podobne u Karlovčanih obodriti duh vojnički. Povlastice ove potvrdio je na molbu karlovačkih žitelja i po preporuci nadvojvode Karla kralj Rudolfo u Pragu 24. svibnja 1581. posebnom poveljom, u kojoj se naglasuje, da ju izdaje vladalac kao kralj ugarsko-hrvatski, a da povelja neima vriedjati zakone i običaje kraljevine Ugarske i Hrvatske.

Spomenutom kraljevskom poveljom bude ustanovljeno, da svaki vojnik karlovački budi on Niemac (pod tim imenom razumievali su se i Slovenci) budi Ugrin (nije nikakva bilo u Karlovcu) ili Hrvat, pa i druge narodnosti, sagradiv si u tvrdji kuću, postane pravim vlastnikom sa pravom nasljedstva; samo kad bi se takove kuće prodavale, da imadu prednost karlovački vojnici pred drugimi kupci. Ako poslije smrti kojega Karlovčana njegova imovina zapane takova rodjaka, koj nije posjednik u Štajerskoj i Kranjskoj i u ostalih saveznih pokrajinah i nesluži u vojsci krajiškoj, biti će takov dužan svoje vlastničtvo prodati kojemu vojniku karlovačkomu, ili će pako uzimati obzirom na veličinu kuće toliko vojnika na stan, koliko odredi zapovjednik tvrdje. Poveljom stekoše svikolici stanovnici jednaka prava i dužnosti; na red u kućah i vani valjalo im je paziti i držati se strogo vojnih propisa. Pred gradom nebijaše nikomu dozvoljeno kuće graditi, voćare i

[1] Croat. B. II. str. 125.

[2] Croat. B. II. Takovih dozvola gradnje podieljeno je više u napredak; medju ostalimi zidao je kuću u Karlovcu i neki Mihalj Nardin.

vrtlove nasadjivati i jame kopati, jer bi se tim oštetila tvrdjava. Dopušteno je bilo samo ograditi vrtlove za kuhinjsko povrće i to dvie sto rifa daleko od grada.[1] Već na dospjetku god. 1588. radilo se o tom, da se zavedu u Karlovcu nedjeljni sajmovi svake subote. Ovi su dozvoljeni poveljom u interesu prometa i trgovine, a ujedno podieljeno je gradjanom pravo na dva godišnja sajma, na imendan Karlov 28. siečnja i na Margaretinje 13. srpnja, poslednji sajam u spomen, kada se je započela gradnja tvrdje. Povelja ustanovljuje, da ovi sajmovi nebudu na uštrb kojemu drugomu mjestu u okolici, a najmanje Dubovcu, gdje su držani posebni sajmovi po starinskom običaju.[2]

Iz povelje jasno proviruje namjera Karlova, da zavede u novoj tvrdji posebnu vojnu jurisdikciju, a korist od nove tvrdje očito bijaše namienio nasliedñim svojim pokrajinam.

Karlo sazida crkvu sv. Trojice u gradu i postavi gradjanom župnika. Za dalnje uzdržavanje grada postara se Karlo doznakom dohodaka mitničkih u svojih pokrajinah još prije svoje smrti, koja ga zateče u 50. godini vieka svoga na 10. svibnja 1592.

Akoprem nije bio Karlovac osobito tvrd i siguran poput kakove velike utvrde, to se je on ipak vazda održao proti Turkom, koji Karlovac nisu nikad pravo niti obsjeli, a kamo li ga osvojili. Karlovačka vojska došla je na glas svojim vitežkim držanjem u bojevih sa Turci na hrvatskoj krajini. Vojske bilo je u Karlovcu kad više kad manje prema potrebi. Poslije kako je Kaniža god. 1602. pala u turske šake, opredieljena je posada karlovačka sa 700 konjanika i 1000 pješaka.[3]

Nemareći spominjati svakolika vojevanja i sva junačka djela karlovačke vojske, što je ona počinila na različitih mjestih, navesti ćemo samo one ratne dogodjaje, koji se sbiše u Karlovcu i njegovoj bližnjoj okolici.

Poslednjih godina paševanja Ferhadova u Bosni bio je valjda uslied dobivenih zapovjedi miroljubiva sultana Murada zamuknuo zveket bojnoga oružja u Hrvatskoj, ali pod njegovim naslednikom poturicom Hasanom Predojevićem zakuha se opet u Hrvatskoj žestoki višegodišnji rat s Osmanlijami, koj uzburka iz nova kršćanstvo.

Hasan otvori vojnu god. 1591. i nastavi ju velikom i uztrajnom smjelosti i sledećih godina. Sam se kralj Rudolfo prepane Hasanove žestine, naredi po čitavoj kršćanskoj Ugarskoj i Hrvatskoj zvoniti tako

[1] Povelja karlovačka, vidi u prilogu pod br. XI.
[2] Ibidem.
[3] Hurter: Geschichte Ferd. II. u. III., B. I. str. 370.

zvano tursko zvono na ustanak proti Turčinu i pošalje u Hrvatsku vojsku pod četovodstvom Karla od Burgova, sina nadvojvode Ferdinanda, ali tu vojsku potukoše Turci u bitci pred samim Karlovcem na 27. rujna 1592. Turci iznenada banuše i posjekoše do četiri tisuće ljudstva iz Kranjske, Štajerske i Koruške; samo njekolicina zakloni se u tvrdju i spasi si život.[1]

God. 1594. mjeseca lipnja hrupe Turci sa šestnaest tisuća vojske pod Karlovac i stanu ga jurišati. Junaštvo karlovačke posade pod zapovjedničtvom Auerspergovim uz kapetane Sigismunda Posedarskoga i Lamberga, hrvatske poglavice i častnike Matiju Oršića, Gregorianca, Ratkaja, Ivana Vojkovića osujeti napadaj, i napokon odtjeraše obkoljenici napastnike od gradskih bedema sa svim tim, da se bio puščani prah od vlage toli skvario, da je puška nosila jedva na trideset koračaja. Neprijatelj pobježe na Petrovu goru, a vojvode ojačaše posadu gradsku tisućom haramija, to jest hrvatskih narodnih vojnika. Jedan turski čopor pomoli se jogunasto 17. kolovoza 1598.[2] opet pod Karlovcem. Karlovčani ih suzbiju i odtisnu se za njimi u potjeru, a na čelu sam tadanji general Juraj Lenković, grof Stjepan Blagajski i više druge odlične gospode. Ali ovi Turci bijahu samo zamamljivci, jer tjerajući ih naši do grada zvečajskoga na Mrežnici, namjere se tu na pet tisuća turske vojske. Tu se našim zlo gadjalo, i mnogi izmedju njih, poimence knez Blagajski, kapetan Gera i Sig. Lamberg izgubiše glave, a mnogi dopadoše u tursko sužanjstvo.[3] God. 1601., dok je karlovačka posada po Turskoj četovala, dodje turska vojska pred grad, hoteći ga na sav mah zauzeti, ali Turci odoše bez obzira, kad na njih nasrnuše naši pod vodjom Karlom Galenbergom.[4] God. 1623. pomoliše se na novo turski zulumčari na ladanju karlovačkom (u Selcih i u Draganiću), dočim ih od Karlovca potjera posada pod zapovjedničtvom Ferdinanda Raubera. Karlovčani pomlate grdno Turke i otmu im sav plien i zarobljenike, i donesu do 70 turskih glava u tvrdju.[5] Četiri godine kašnje nalete opet Turci na Karlovac, u kojem je vojska upravo slavila namještaj kapetana Petra Ratkaja; ovaj put ih mrzko izmlati Vuk Frankopan, namjestnik velikoga generala.[6]

[1] Hurter. B. III., str. 150. — Chronicon von Karlstadt. Rukopis.
[2] Maretić u Croazii god. 1840.
[3] Valvasor. B. XII., str. 64. — Vitezovićeva kronika.
[4] Valvasor ibidem.
[5] Valvasor ibidem.
[6] Rattkay: Memoria, str. 181.

Često se Karlovcu već u prvo doba dogadjala nesreća. Karlovac je i danas na glasu s čestih požara, koji su se tu dogodjali, čemu je pako poglaviti uzrok hrdjavo gradivo gradskih kuća. Prvi put porodi se požar mjeseca ožujka 1585., kojom prigodom postrada 14 kuća. Odmah tada izdan je vatrogasni red, te je valjalo dimnjake čistiti,[1] što ipak nepreprieči god. 1594. pogor čitavoga grada. Od te nesreće pomože se grad nešto državnom podporom, a nešto darovi pojedinih imućnih i odličnih osoba, te gradjani sazidaše opet kuće. Spominje se, da je Marija nadvojvodkinja austrijanska udova Karlova prikazala pogorelcem tisuću dukata, a nadvojvoda Ferdinando 35.900 for.[2] Od kranjskih stališa tražilo se god. 1596. za popravak tvrdje 4000 for.[3] God. 1604. opet se užeže grad i znatan mu dio izgori.[4] To je bilo povodom, da je god. 1610. za generalovanja Vida Kisela tvrdja po posebnom povjerenstvu iznova uredjena, i da su popravljeni bedemi i šancevi, i kuće podignute. Mnogo je stradao grad potresom, poplavami i kugom. Kuga bjesneća god. 1625. u svoj srednjoj Europi dotakla se i Karlovca; mnogo goropadnije harala je kuga pako god. 1645. i 1646., podavivši silni narod u tvrdji i u čitavoj okolici; Metlika je tada kugom sasvim opustjela. Potresi oštetiše ovih godina jako bedeme i zidine gradske. Na ruševinah sagradiše dvanaest povećih čardaka, a dvoja gradska vrata podigoše sasvim iz nova. Na Kupi, Korani i Mrežnici bijaše odnela velika voda sve mostove, te je valjalo sve iznovice pograditi, u koju svrhu dozvoliše kranjski stališi poseban trošak.[5] Karlovcu bilo je osobito u prilog, što je vojna uprava na domaku prve polovice sedamnaestoga vieka dala učvrstiti Kamensko i Križanić turanj, koja mjesta smatrahu tada ujedno sa Tounjem predstražami tvrdje karlovačke. Ovaj osjeguraj bio je tim više nuždan, jer Turci razmaknuše koncem šestnaestoga vieka svoju vlast sve do na pogled tvrdje tako, da je sav prostor preko Kupe pod njihovim igom stenjao. Početkom god. 1657. pri nastupu Leopolda na priestol kraljevski

[1] Croatica B. II.

[2] Maretić u Croazii.

[3] Diemitz. II. B. str. 252.

[4] U pravdi Katarine Zlatinčićeve, udate za kapetana Tomu Mogorića iz staroga ličkoga plemena, sa Gašparom Nenadićem radi imanja Mekuškoga spominje se god. 1612., da je prije toga »Varoš Karlovački pogoril.« (U našoj sbirci.) — Valvasor B. XII. str. 64.

[5] Maretić u Croazii. — Extract aus der k. Landtagsproposition pro 1633, 1642 i 1644. Kod hist. družtva u Ljubljani. Mitth. des hist. Vereins in Krain 1859, str. 90. — Verzeichniss der Grenzacten, u arkivu ratnog ministarstva u Beču.

žestoki je rat biesnio s Turci u Ugarskoj i Hrvatskoj. Pobojaše se i za Karlovac, za koj se izjavi carski inžinir Stier, da se nemože ozbiljno braniti, a da ga Turci iz Bišća lahko mogu zauzeti, kad navale većom silom. Najviše da ga brane rieke Glina i Korana, a dosta malo šancevi i bedemi, koji nisu niti dogotovljeni. Već tada radilo se o tom, da se sagradi novi bedem na Kupi, i napravljena je osnova za tvrdju u Orlici, koja je istom god. 1730. započeta, ali nije nikad sagradjena. Stier zamislio je, da se podigne usried tvrdje velik turanj za uzmak vojske, koj je imao stajati 15.000 for. Taj turanj sagradjen je istom nakon godine 1683. i danas služi zvonikom Franjevačke crkve. Na predlog Stierov sgotovljeni su tada obkopi i zgrade u tvrdji karlovačkoj, postavljene su palisade u šancu te izkopane dublje jame.[2] Čitav trošak iznašao je 41.000 for.[1] Kako je tada tvrdja uredjena, ostala je malom promienom dugo vremena. Poveći popravak na šancevih izveden je naknadno god. 1666. po kmetovih obližnje hrvatske vlastele na naročitu želju kralja Leopolda, koj bješe to zaiskao od striša hrvatskih.[3]

Pored sve nesreće i turske napasti Karlovac je ipak napredovao. Kugom i drugimi bolesti umanjeni broj žitelja nadopuniše novi naseljenici, dolazeći neprestano iz obližnjih mjesta. God. 1645. naseli oblast 300 njemačkih obitelji.[4] To su bili bez dvojbe zarobljenici za švedskoga rata u gornjoj Njemačkoj, a potomci ovih naseljenika poznati su bili u Karlovcu još prije kakovih pedeset godina po imenu Šveda, premda tada negovorahu više švedski već hrvatski.

Akoprem je poveljom kralja Rudolfa god. 1580. bilo zajamčeno, da se Karlovac neće odtrgnuti od krune hrvatske, to su vojnički častnici naročito veliki generali krajine karlovačke posve neodvisno od bana i kraljevine upravljali sa gradjani karlovačkimi, podticajući u njih protivnički duh samostalnosti hrvatskoj. Generali nastojali su već u prvom početku Karlovca, da svoju vlast razšire što više i po okolici tvrdjave.

Uzalud prosvjedovali su stališi hrvatski na saborih god. 1585. i god. 1588., i dokazivali, da je Karlovac sagradjen na prostoru kra-

[1] Martin Stier: Ralation und Bericht u c. bečkoj biblioteci. Rukopis pod br. 9225. Vanredno liepa sbirka planova i zemljokaza o hrvatskoj i slavonskoj krajini, posvećena kralju Leopoldu.

[2] Maretić u Croazii.

[3] Izvorno pismo kralj. od 28. travnja 1666. u nadb. arkivu. Acta pol. f. 3 br. 340.

[4] Vitezovićeva kronika.

ljevine Hrvatske, i da su Karlovčani podčinjeni zakonom i zaključkom Hrvatske,[1] kad zato nemariše generali, oslanjajući se na svoju vojničku silu i na moralnu podporu, koju su dobivali na dvorovih u Gradcu i Zlatnom Pragu. Sudstvo na prostoru pred tvrdjom pristajalo je vršiti sudcem kraljevine, ali upravo sbog toga izlegoše se višeput svadje i prepirke, koje su gotovo uviek riešavane na štetu Hrvatske. Ponajviše su pako generali jurisdikciju vršili po svojih upraviteljih u Dubovcu. Kad se god. 1669. na 5. studena dogodio veliki izgred medju gradjani i varošani, zatvoreni su krivci izmedju prvih u tvrdji, a varošani u tornju dubovačkom. Generali rado su podštrekavali svadje gradjana sa obližnjimi Hrvati i rado gledali odpor gradjana proti zakonitim oblastim kraljevine.

Nikada nije bilo tolike zgode popustiti uzde karlovačkomu žiteljstvu i namamiti ga za tudjim blagom, koliko za nesretne pobune bana Petra Zrinskoga i njegovih drugova. Urota ova živo se kosnula upravo Karlovca. Zrinjani držahu sve na okolo Karlovca velika i prostrana imanja: Ribnik i Ozalj, na kojem poslednjem ponajviše boravljahu. U ortačtvu Zrinskoga bio je njegov šurjak Krsto Frankopan Tržački, bogati vlastel Bosiljeva, Severina, Novogagrada na Dobri i Zvečaja. Pošto su bili Zrinski Dubovac prodali, sakupiše sav svoj manji posjed u imanju švaračkom, gdje Petar Zrinski sazida na udobnom mjestu iz nova oveliki i dobro utvrdjeni grad. Bez dvojbe, da je Zrinski sagradiv čvrstu Švarču pred očima imao poglavtio Karlovac, koje mu je htio na blizu ostati.

Na Karlovac i njegovu posadu osobito vrebahu urotnici radeći, da ga zadobe pod svaku cienu. Krsto Frankopan sjedio je zimi godine 1670—71. u Novom gradu pri Karlovcu, i odanle poticao privrženike na rad i spremanje za ustanak, pazeći dobro na dogodjaje u obližnjem Karlovcu, te uzdajući se na svoje prijatelje medju tamošnjimi hrvatskimi častnici, koji kao „pošteni ljudi zabaviti nehtje, a plundraši i cifraki (njemački častnici) neće ufati se pokazati“, a da on sa svojih „300 oboružanih, neboji se karlovačkih žabarov.“[2] Na 13. ožujka 1671. izviesti gradačko vojno vieće caru, da Zrinski kani udariti na Karlovac. Turci da će izletiti do Plaškoga, pa kad se vojska

[1] »Carolostadium et castellum Dubovecz intra veras metas et limites hujus regni Sclavoniae sita sunt«, — Congr. dominica invocavit a. 1585. celebrata. Sab. zap. fol. 261. — »Dubovac simul et Carolostadium subjacet legibus et decretis hujus regni.« Congr. pro dominica sexagesima celebrata 1588. Sab. zap. f. 302.

[2] Izprave o uroti bana Petra Zrinskoga i kneza Franje Frankopana od Fr. Račkoga. Pismo Frankopanovo na Čolnića od 9. ožujka 1671. str. 69.

karlovačka odpremi tamo na pomoć, da će ju ban napasti iza ledja. Bunu imao je podići oko Karlovca kapetan Bukovački, kako je to Zrinski kapetanu poručio pismom na 21. ožujka iz Čakovca. Glasi dolazili su iz Bosne, da će Petrinju obsjesti Ćehaja iz Banjaluke, a da će veliki vezir s glavnom vojskom udariti na Karlovac, i to odmah, čim snieg okopni. Pronesao se bio takodjer glas, da je Zrinski po Bukovačkom s vladom turskom ugovorio, da turski car može postaviti tri paše u Hrvatskoj i to u Karlovcu, Senju i Koprivnici, a kapetan Krsto Delišimunović dobio je bio pače viest iz Kladuše, da se Turci već spremaju na pomenuta tri grada. Ove stranom istinite, a stranom izmišljene i pretjerane viesti javio je general Herberstein u Gradac, i zahtievao, da pošlju u Karlovac u pomoć što više vojske i nekoliko kumpanija draguna, pa da obskrbe grad sa strjeljivom i hranom, jer je toga jedva za mjesec dana bilo u zalihi. U Karlovac dospije naskoro 500 momaka pukovnije Lesleove i pukovnija Porcia.

Kad je bila buna očita, napustio je Herberstein dozvolom vojnoga vieća gradačkoga karlovačku soldatesku 7. travnja na Švarču, koja tamošnji grad do temelja razori.[1]

Od podrtina švaračkih sazida general Herberstein god. 1686. još sada postojeću generaliju sa prostranimi stajami za generalove konje. Osim toga sagradi od gradiva švaračkoga i novci nakupljenimi na imanjih urotnika crkvu sv. Josipa i glavnu stražarnicu kod gradskih vrata i visoki toranj. Dvie kuće grofa Petra Zrinskoga, od kojih je jedna poveća bila u gradu, a druga manja vani u varošu, a Zrinski ju nekoč kupiše od kneza Petra Erdöda, prisvojio si je Herberstein, kao što i jednu kuću Frankopanovu i njegov vrt pred gradom. Od tada stanovao je Herberstein u kući bana Zrinskoga, pridržav za sebe čitavo banovo pokućtvo. Kad je kraljevski fiskus Petar Prašinski provadjao zaplienu Zrinsko-Frankopanskih imanja za državni erar opro se je tomu Herberstein glede kuća, jer da Karlovac tobože nespada na jurisdikciju kraljevine.[2]

God. 1672. pomoliše se Turci posljednji put pred Karlovcem, nenahudiv mu nimalo. Pošto je pako hrvatski ban Nikola Erdödi 27. kolovoza 1686. kod Kostajnice strašno pomlatio Turke, i sa banskimi

[1] Ibidem. Izprave, str. 69, 73, 82, 96, 129, 141, 200.

[2] Pismo Herbersteinovo biskupu Borkoviću, Horaciu Callucciu i Petru Prašinskomu nadstojniku tridesetnice u Nedilišću od 8. svibnja 1672. U zem. arkiv. Neo reg. acta f. 1093, br. 3. — Kuća Zrinskoga bila je na Josipovu trgu, do nedavna stan podpukovnika slunjskoga.

četami i 2300 karlovačkih krajišnika svu tursku krajinu oko Une popljačkao, te sa velikim plienom slavodobitno 27. prosinca 1686. u Karlovac unišao, a general Herberstein god. 1689. konačno pokorio i Turkom oteo Liku i Krbavu, nije se Karlovac više bojao, da će ga Turci napasti.

Dok je tako moć generalova sve to veća bivala, grad je znatno napredovao; Herberstein jako je podigao Karlovac, radeći iz petnih žila, da bude Karlovac dostojna stolica krajiških upravitelja. Njemački živalj, koj se je bio došašćem tolikih njemačkih obitelji uvriežio, iz čezne sve po malo, odkako se mnogi krajišnici i Kranjci radi trgovine i prometa u Karlovcu nastaniše. Podignućem tolikih povećih zgrada dobi Karlovac lik dobro uredjenoga grada, pa zato piše kranjski povjestnik barun Valvasor, koj je Karlovac bivši častnikom na krajini osobno poznavao, da je Karlovac dosta velik grad, da ima trge prostrane, a ulice uredjene, a osobito da je krasna i gorostasna rezidencija generalova (sadašnja generalija). Samo se tuži Valvasor na vrućinu karlovačku i na nestašicu vode, spominjući, da je u gradu samo jedan zdenac vode (onaj na trgu sv. Trojice), ali da je i ta voda nezdrava, s kojega razloga ljudi vino piju, kojega imade u okolici u izobilju.

Herberstein izveo je mnoge reforme i odredio više toga, što je bilo koristno i udobno po gradjane. Iz prva sudili bi gradjanom vojnički častnici, i to u gradjanskih pravdah sami, a u kaznenih i u inih važnih preporih u vieću, u kojem je prisustvovalo po njekoliko nižjih vojničkih službenika. Odsude valjalo je potvrditi generalu ili njegovu namjestniku, nakon čega javno bijahu proglašene i izvršene. Prosti zločinci mučeni su u kladi pred župnom crkvom, radi čega su se često popi i fratri potužili. Na 16. srpnja 1672. izdao je Herberstein novi sudovnik za Karlovac. Na čelu je suda postavljen pukovnijski sudac (Regiments-Schuldtheiss); osim toga bilo je prisežnika i sudbenih pisara. U motivaciji, kojom je proglašen novi sudovni red, kaže se, da ga je general zato izdao, jer je Karlovac štit katoličke vjere (Karlstadt eine Vormauer des katholischen Glaubens). Redarstveni propisi bili su strogi, a radili su o što većem redu i o čistoći u gradu. Počam od god. 1672. zabranjeno je bilo pod globu od 6 do 10 dukata držati u tvrdji guske, patke i svinje, iliti kravu; tko drži volove, dužan je platiti godimice 3 dukata za čišćenje, jer se ulice nesmiju blatiti i na nje gjubre nositi. Gradjanom bilo je zabranjeno kupovati živež prieko mosta kupskoga. Vino točilo se po limitiranoj cieni, a povriede učinjene krivom mjerom ili vagom kažnjene su globom od 10 dukata. Na trg i u obće

na sigurnost i čistoću pazili su profozi (god. 1677. Juraj Vukasović, god. 1693. Stjepan Miković), koji su ovlašteni bili uzimati regal od prodane robe sa 2%. Od robe, što je prodavana pred gradom, pripadao je regal generalu kao vlastniku dubovačkoga grada, a na red pazio je tu upravitelj (Pfleger) dubovački. Za svu robu kao što i za živež bile su po oblasti ustanovljene ciene, i samo uz takove ciene moglo se je prodavati.[1] God. 1690. izdana je odredba, da nesmije nitko nakon mirozova (Zapfenstreich) pod kazan zatvora kod profoza vikati na ulici i noćju potezati se po gradu; profozi bili su upućeni, da grad noćju pretraže sbog skitalica. Zidanje zgrada bez dozvole bilo je zabranjeno pod globom od 10 dukata. Sve pravne izprave valjalo je sastavljati pred regimentskim sudcem; zato i jesu takove pisane većim dielom njemačkim jezikom, kojim se je služio takodjer regimentski sud na uštrb reda i pravde, kako to priznaje i sam službeni izvještaj generala Auersperga od 9. kolovoza 1701. Uhićeni Turci boravili su kod pojedinih soldata i gradjana. Pošto se pako dogadjalo, da su gradjani Turke na svoju ruku odpuštali, oštro je to god. 1684. zabranjeno, te naloženo profozu, da Turke popiše. Vojnikom bilo je pod kazan smrtnu zabranjeno smaknuti Turčina, koj je bio zasužnjen. Naredbe ove potvrdio je god. 1691. namjestnik generalov grof Rudolf Edling, i poslije veliki general vojvoda Croy, ali su već nakon smrti Herbersteinove slabije obdržavane. Naročito bila je tužba na Franjevce i na profuntarnicu (Provianthaus), da nemare za generalske odredbe.[2]

Upravo kad se je grad najljepše stao razvijati, zadesiše ga dvie goleme nesreće, kuga i požar, ubitačne po napredak grada i po blagostanje njegovih žitelja. Kuga bjesnijaše velikom žestinom počam od 1. rujna pa do poslednjega studena 1691., dakle podpuna tri mjeseca, pomorivši silu božju naroda nesamo po Karlovcu, već i po okolici, naročito u Plaškom, Vrhovini, Sisku i u Zrinu. Iz Karlovca pobjegoše svi višji častnici, a i sam privremeni zapovjednik grof Adam Burgstal, kapetan ogulinski, koj je sbog toga kažnjen sa tri dana zatvora. Jedini častnik, kojemu nije kuga pamet pomutila, bio je veliki zastavnik njemačke vojske Vuk Mihačević, vlastel lipski. Taj je stekao veliku pohvalu sbog svoga rada, da se zaprieči kuga i uzdrži red. Iz te dobe

[1] God. 1677. stajao je funt dobre govedine 2 kr., slabije 1 kr., čižme mužke sa dva podplata i dvaput obšivene 40 kr., ženske postole sa remenci 27 kr., velike mužke čižme 1 stot. 5 kr. i t. d.

[2] Specification der ergangenen Polizei-Punkte. U svezku II. Karlstädter Grenz-Betreff. U zem. arkivu.

potiče po zavjetu sagradjeni kip bogorodice na nutarnjem trgu i crkva sniežne majke božje na Dubovcu, do koje ide iz grada na uspomenu kužne nevolje prohod na 5. kolovoza svake godine.[1]

Požar se dogodi na 12. travnja 1692. u tvrdji. Oganj bukne u generaliji (bio je tada generalom vojvoda Croy), ter spali čitav grad, izuzam njekoliko kuća kod uznice (sadašnje vojne bolnice), koja bude žrtvom plamena. Po zavjetu popraviše tada jur postojeću crkvu sv. Florijana u predgradju prama Gazi.[2] Dosta je šteta napravio god. 1700. i veliki potres po Karlovcu. Jošte jednom god. 1733. snadje Karlovac i okolicu nesreća s kuge, koja je i tada podavila dosta ljudi.[3] Dugo se grad nemogaše oporaviti iza ovih nesreća, i više je godina izteklo, dok su se iz pepela podigle samo javne kuće, a kamo li kuće gradjana.

Od početka osamnaestoga vieka neprestance se je radilo o boljoj utvrdi Karlovca i ostalih krajiških gradova. Sbog toga viećale su u Karlovcu opetovano god. 1712. i 1721. osobite komisije. Karlovac držahu posve slabim, a Turci da ga mogu jurišajuć sabljom zauzeti; u njem da neima valjane oružane niti kasarne. Vojnici stanovahu u drvenih kućah, za koje valjalo je skupu stanarinu plaćati, a zidan je bio samo samostan, generalija i crkva sv. Josipa. Zemlja bila se slegla na šancevih i bedemih. General Josip Rabata predloži god. 1729., da se poruše kuće pred gradom prama mostu do Banije, koj se inače nemože braniti. Povjerenstvo je pako mislilo, da se oko grada podigne nekoliko pomanjih kaštela.

Ovaj je predlog napokon donekle prihvaćen, te još prije, nego li se izlegao nesretni rat austrijsko-ruski sa Turskom, stanu god. 1730. graditi tvrdju na potoku Orlici kod Mekušja, i kopati silne šanceve i jame, uzevši za novu tvrdju 2000 jutara šume, 102 jutra oranice i sjenokoše na 111 vozova siena. Ali kako je taj priedjel pun berega te izvržen poplavam, a god. 1730. velike su kiše padale, razliju se na 1. studena rieke Kupa i Korana tolikom snagom, da je sva gradnja uništena, a sav trošak i muka uzaludna ostala. Zahtiev hrvatskoga sabora, da se u mjesto orlovačkoga zemljištnoga prostora povrate kraljevini Žumberak, Karlovac, Zvečaj, Dubovac, Švarča i Belaj, koja su mjesta u pravom području Hrvatske, nisu uvažili kraljevi ministri; napokon je god. 1746. povraćena Orlica gradjanskoj Hrvatskoj.

[1] Stari protokol kod glavnog zapovjedništva u Zagrebu. — Archivium conv. Franc. Carlost. i liber memorabilium parochiae Dubovac. Rukopis.

[2] Arch. Conv. Franc. — Napis na spomeniku pred crkvom sv. Trojice na trgu.

[3] Maretić u Croazii.

Tragovi obkopa i zidina znadu se i danas kod Orlice na mjestu, koj narod zove Orlovcem. Po mnienju tadanjih vještaka postao bi bio Karlovac jednom od poglavitih i najjačih utvrda, kad bi se bile izvele namjeravane fortifikacije.

Nakon nesretne vojne hercega Hildenburgshausena god. 1737. u Bosni, a u oči novoga turskoga rata god. 1738. utvrdjen je Karlovac iznova po naredbi generala Walisa, kojega bješe kralj Karlo poslao u Karlovac. Tada su uredjeni i popravljeni bedemi, šanci i grabe na strani grada zvanoj Skarpa i Glasija. Tom prigodom razorena je crkva sv. Antuna prama Korani, gdje bijaše najstarije karlovačko pokopalište, a kip sv. Antuna prenesen je u fratarsku crkvu.

Sledeće zatim godine položen je svečano temeljni kamen za gradski zid na rakovačkoj strani iza crkve sv. Križa. Nakon toga ništa nije znatnijega radjeno na tvrdji karlovačkoj, osim što su za generala Böcka god. 1765. izkopane jame u šancevih kod turskih (novih) vrata prama Rakovcu.[1]

Sada da koju progovorimo o životu i zanimanju stanovnika karlovačkih, kao što i o razvitku trgovine i obrta u novoj tvrdjavi na Kupi.

Time što je Karlovac postao poslije osnutka u mjesto kranjskoga grada Novog mjesta, odkle je prije toga vojska dobivala i novac, hranu i odieću, glavnim skladištem i obskrbilištem za gornju hrvatsku krajinu, bila je gradskim stanovnikom upriličena zgoda, da razviju obrt i pokrenu trgovinom. Kako je tada svuda na okolo po kraljevini hrdjava bila javna sigurnost sbog domaćih zlikovaca i napadaja turskih, mogla se je zamašnija trgovina razviti samo pod okriljem obranbene sile, i zaštićena zidinami i bedemi utvrdjenih mjesta, kao što je bilo za to zgode i prilike u Karlovcu. Što je više napredovao Karlovac, tim je sve to više propadalo Novo mjesto, koje je prije osnutka Karlovca najviše trgovalo izmedju Kranjske i Hrvatske.

Najprije došli su na glas vještinom i radinosti kao trgovci i korabljari, trgujući žitom, solju i grahom, stanovnici predgradja Židovski varoš zvanoga, koje obližnji Gažani, zanatom većim dielom lončari i poljodelci, sbog njihove okretnosti u trgovanju nazvaše Židovi, a po tom, kako se u Karlovcu priča, da je prozvan taj priedjel predgradja židovskim varošem. Pošto nije nikada u starije doba veći broj Židova prebivao u Karlovcu, a nemože se niti pomisliti, da je po pravih

[1] Arch. Conv. Franc. Rukopis. — Vitezovićeva kronika. — Pismo J. Saića od 15. travnja 1730. u našoj sbirci. — Saborski zapisnik 1733., treća congr., artic. 10, i četvrta congr. artic. 14., 1747., congr. od 15. marta, art. 9.

Židovih nadjenuto ime predgradju, to valja da je naziv židovski varoš onako postao, kako pričanje kaže. Ladjarstvo (brodarstvo) na Kupi cvjetalo je još prije osnutka Karlovca i posredovalo trgovinu izmedju mora i Kranjske te pokupskih i posavskih ravnina, akoprem je bilo brodarenje Kupom sbog plitkoće vode na mnogih mjestih osobito pod mostom karlovačkim i radi opasnih grebena kod Degoja i strmca kod Sredičkoga vazda mučno. Znamenit je bio ladjar već god. 1581. Leonhard Jurić, kojemu je pri njegovu obrtu pomagala i vojna oblast.[1] Ladjara vazda je u Karlovcu dosta bilo, a njihov ceh bio je još početkom ovoga vieka najugledniji i najbogatiji. Za razliku od ostalih cehova zvao se on plemenitim cehom, što je bilo dosta zazorno ostalim karlovačkim obrtnikom. Već su sedamnaestoga vieka bili karlovački ladjari sakupljeni u bratstvo sv. Nikole, dobivši poslije god. 1706. za 99 for. 47 kr. zato povlast papinskom bulom, a sbog zasluga za rata turskoga, osobito za obsade Bišća god. 1697., do kojega privažahu hranu i bojne sprave po Kupi i Uni, stekoše ladjari koristne povlasti i od generala karlovačkih. Sborove svoje držali su ponajviše u župnom dvoru dubovačkom, gdje zaključiše god. 1680. posebne dohodke za bratinsku ladicu od svake ladje, izabrav si ujedno posebne poglavare, kapitana i bilježnike, koji su u napredak samostalno upravljali brodarske poslove na Kupi i Savi, a prekršitelje brodarskih propisa čestokrat kaznili zatvorom i globom na korist ladice bratinske. Ladvarski kapetan, osobito ugledan i imućan gradjan, bio je god. 1690. plemić Ivan Juraj Zmajlović. Za rata turskoga god. 1717. i 1738. pretrpiše mnogo štete karlovački ladjari, vozeći u Gradišku i Slavoniju Savom vojsku, hranu, topove i strjeljivo. Samo jedne godine 1717. izgubiše oni više od 30 ladja, a tada se mnogo brodara karlovačkih potopilo. Brodarstvo bilo bi se na Kupi i Savi i bolje razvilo i veći mah uzelo, da ga nije priečila silna brodarina i obalarina, koju je valjalo plaćati vlastelinu Steničnjaka i Rečice grofovom Nadaždom i poslije Draškovićem, zatim biskupu zagrebačkomu kod Pokupskoga i kaptolu zagrebačkomu. U poslanici karlovačkih gradjana pisanoj 17. kolovoza 1667. biskupu Petru Petretiću priznaše oni sami, da su prolazninu plaćali od starine, a kad su se tomu protivili, da su im upravitelji biskupskih dobara otimali ladje i robu, naročito sol. God. 1671. molio je čitav grad Karlovac (totum praesidium), da odstrane Letovanići svoje mlinske brane,koje smetaju brodarstvu. Maltarina u Rečici pako je dodijala Karlovčanom, sbog čega su se oni počam od god. 1693.

[1] Croat. II. B.

neprestano potuživali kod vlasti. Bilo je vazda i medju krajiškimi častnici takovih, koji se osmjeliše pobirati neovlašteno kojekakove daće. Ladjari karlovački potužiše se god. 1719. na kapetana barona Hagena radi pobiranja pristojbe od 6 kr. za svaki podpis i pečat. Od svake ladje plaćalo se je godimice i više od dukata.[1] U prvoj polovici sedamnaestoga vieka bilo je u Karlovcu trgovaca za raznu robu u veliko, i različitih obrtnika, spojenih po duhu onoga vremena u družbe ili cehove. Zrinski, Frankopani i sva vlastela u okolici karlovačkoj, kao što i generali, naročito bogati grof Herbart Auersperg, kupovahu robu i potrebite stvari za svoje dvorove u karlovačkih dućanih, ponajviše od trgovca Bartola de Fedrigi, rodom Dalmatinca ili Istrijanca, koj imaše najviše zalihe. Obrtnici, koji se najprije pojaviše u Karlovcu, bijahu lončari, čižmari, krojači, kovači, tkalci, zidari, mesari, puškari i sabljari, bravari, zlatari, stolari, kramari, sve takovi zanati, koji mogahu obzirom na potrebe krajiške vojske i karlovačke posade imati obilno posla i zaslužbe. Sudeć po imenih pojedinih obrtnika u različitih popisih bili su ti obrtnici malo ne svi rodjeni Hrvati, samo medju trgovci, zlatari, bravari, pekari i niemačkimi krojači bilo je stranaca, ponajviše ponjemčenih Slovenaca. Medju obrtnici došao je već prvih godina nakon osnutka Karlovca na glas karlovački arkibusir Dominik Tomašić, praveći bisquit, koj trajaše 25 godina. Karlovački zlatari bijahu tako vrstni, da je kod njih naručavao crkvene posude i nakite naobraženi biskup zagrebački Mirko Eszterhazi. Znameniti su za

[1] Pravda sbog brodarine od god. 1700. u našoj sbirci. Kašnje još je nesnosnija bila brodarina na Kupi i Savi, pošto su i pojedini vlastelini i vojni zapovjednici uveli nove daće. Karlovački trgovci davali su od svojih malih ladja god. 1727. na Kupi u Luki (Rečici) grofu Draškoviću 6 krajcara, u Pokupskom zagr. biskupu 6 for., u Letovaniću grofu Erdödu 15 kr., u Žažini biskupu zagr. 9 kr., u Petrinji ces. zapovjedniku 36 kr., u Drenčini zagr. kaptolu 15 kr., zatim na Savi kod Hrastilnice grofu Erdödu 15 kr., u Tišini 12 kr., u Topolovcu gr. Kegleviću 15 kr., u Jasenovcu tamošnjemu vojnomu zapovjedniku, ako se tamo sol prodavala, od ladje 1 for. 8 kr. a za tržište 1 for. 30 kr. Carski mitničari u Gradiškoj i Brodu uzimali su od svakoga forinta vriednosti kirije 4½ kr. U svem plaćalo se je od jedne malene ladje 10 for. 44½ kr. (Iz arkiva c. kr. glavn. vojnoga zapovjedničtva u Zagrebu). Više podataka o brodarstvu na Kupi crpismo iz spisa ladvarskoga ceha u Karlovcu. Priobćujemo imena poglavitih ladjara karlovačkih koncem sedamnaestoga vieka: Franjo Grubišić, Franjo Valentić, Mihalj Fabianec, Ivo Blaženić, Janko Mavrović, Mihalj Berislavić, Ivo Vrbanić, Vuk Jakulić, Martin Juraković, Petar Mučnjak, Miko Radić, Jure Galović, Lovro Šišak, Petar Vrančić, Luka Gjurumbiz, Janko Brcković, Dane Stipković, Miko Petrić, Miko Smukavić, Gašpar Benčan, Ivan Malović, Ivanac Kučevački.

razvitak obrta sriednjega vieka i poslije cehovi i bratovštine, koje poslednje pojaviše se za vlade kralja Leopolda, imajući osim humanitarnoga i nabožni smjer. Izmedju cehova najstariji je lončarski; lončari bijahu kašnje spojeni i u bratovštinu „tiela Isusova“ sa službom kod oltara sv. Josipa u župnoj crkvi, koju bratovštinu potvrdi papa Klement IX. god. 1668.[1] Osim ove bratovštine najznatnija je bila družba sv. Antuna, koj se osobito štovao zaštitnikom Karlovca od kuge i napasti turske. Pravila za karlovačke cehove izdalo je vojno zapovjedničtvo jur god. 1696. Osamnaestoga vieka spominje se već više cehova u Karlovcu, naročito ceh zlatara, sabljara i kovača. Patentom cesarskim nredjeni su god. 1693. cehovi tesarski, kovački, radnički i zidarski. Cehovi karlovački uredjeni su načinom, kako je to bio običaj u drugih hrvatskih gradovih. Zapovjedajući general karlovački knez Hanibal Porcia potvrdio je 3. svibnja 1709. za kovački

[1] Istodobni prievod hrvatski nalazi se u sbirci piščevoj. Članovi družtva braća i sestre držani su bili po glasu bule: »dobra dela činiti, siromake na stan primati, mir med neprijatelji sami ali po kom drugom činiti, mrtva tela sprovadjati.« — Iz regule bratovske ladvarskoga ceha priobćujemo pako članak 16. »Daje se za kaštigu starejšim i mlajšim, ako stareši kakovu hman rič bi rekal pred mlajšimi, postavlja mu se pena, kako plemenita tablica donosi, dukate 4, ako li pako bi mlajši kakovu hman rič rekal, pod penu postavlja mu se dukata dva.

Item. Pena postavlja se, ako li bi koj mlajši brat sidil, a starejši stal, takov brat polag artikulov cehovskih bude dužan platit stolac, koj se stolac postavlja dukat jedan.

Item. Pena postavlja se, ako li bi koj brat pri plemeniti ladici jedan drugoga tikal, takovomu polag artikula za penu jedan funt voska.

Item. Kada doidu vsa braća k plemenitoj naši ladici, te pokriven koj brat bil, dužan bude za penu dati funt voska; drugo pako kada dojde iliti odhajal bude, dužan bude se pozdraviti koj najbliže njega bude, ako neučini, za penu bude dužan dati pol funta voska; treto, ako koj brat bude odhajal od plemenite ladice prvlje, nego bi se bratovski posli dokončali, za penu daje mu se i postavljaju funta voska tri, odkuda, ako bi išal stareši brat mimo mlajšega, ter stareši da glavu odkrije i mlajši da neodkrije, tako mlajši i starejši bude dužan jedan funt dati voska za biršak, ovo razumivajuć ako bi se mlajši odkril, a stareši nebi, jednako postavlja se pena. Ako bi pako koj brat po lenosti zamudil sprovod i nehotil u tvrdokornosti na sprovod iti, i betežnoga brata čuvati, kak tulikajše pri mrtvom telu čuvati duplirov, takovomu daje se za penu funt voska za prvi put, a za drugi put, kako plemenita tablica zapovidala bude, dvorbe takaj zbintlihti (Windlicht) koj neb hotil iti, kada bi mu se zapovidalo dvoriti, tako mu se daje i postavlja za penu dva funta voska za prvi put, za drugi put bude mu se med bratjom sud učinil.« (Iz spisa ladvarskoga ceha).

ceh povlastice kovača u Zagrebu. Za karakteristiku one dobe i dokaz, čim se tada gradjanstvo zanimalo, spominjemo da su se lončari sa zlatari, kovači i sabljari mnogo godina ozbiljno prepirali radi toga, tko da ima prednost kod javnih sprovoda. Pravda je tekla i pred vojničkim (regimentskim) sudom u Karlovcu i duhovnim stolom u Zagrebu, a odlučio ju je biskup Eszterhazi boraveći 29. list. 1709. u Karlovcu na temelju izvještaja arcidjakona goričkoga Jurja Resa, koj je stvar imao iztražiti, povoljno za lončare, ali je kašnje na 1. siečnja 1710. svoju odluku promienio, odredivši, da imadu obrtnici spojeni u cehove prednjačiti lončarom, koji kažu, da su samo bratovština. Time nije ipak bila konačno riešena stvar, a dosta je posla imao i sud i biskup, dok je parce umirio.[1]

Mnogo je Karlovcu i to pomoglo, što je on stajao, kao što tada nijedan grad u Hrvatskoj, u poštovnom savezu sa ostalim svietom na tri strane preko Metlike i Novog mjesta sa Ljubljanom, preko Jastrebarskoga i Zagreba te Zagorja sa Štajerskom i Njemačkim Gradcom, pak na Slunj i Ogulin sa hrvatskom krajinom. Pošte nisu pako u prijašnje doba služile samo za odašiljanje pisama i novčanih pošiljaka, već su one bile i poglavito sredstvo za putovanja, budući je onda skoro svuda sa poštom spojena bila i gostiona sa stanbinom za putnike, a gostione bijahu u ono doba riedke i po ostalih u sretnijih odnošajih stojećih evropskih pokrajinah, a kamo li u Hrvatskoj, o kojoj pjeva rodoljubni Vitezović na početku sedamnaestoga vieka:

»U cieloj toj zemlji krčme si nenadješ,
Stan i dobru volju, kamo goder zadješ.«

Pošte uredjene su u hrvatskoj krajini god. 1579. na novo po zaključku Brukskoga sabora,[2] a nadstojnikom je pošta naimenovan Nikola Antolović. Prvi karlovački poštar bio je god. 1580. neki Janko Ströbl (Postferderer), na kojega je bila god. 1582. tužba, da je nemaran, da mu sluga nezna pisati, i da hrdjavo odpravlja poštu u Jastrebarsko, gdje je bio poštarom neki Preiner. Pošta je bila već tada javna, a mjeseca studenoga 1581. bilo je naloženo poštarom, da im valja svačije pošiljke u svako doba primati.[3] Žalibože da je bilo i kašnje nereda kod poštara izmedju Karlovca i Štajerske, koji su sbog nemara god. 1621. ukoreni.[4] Dobar red kod pošta uveo je strogi

[1] Zapisnik pravde u našoj sbirci.
[2] Hurter. B. I. str. 375. — Valvasor. B. I. str. 178.
[3] Croatica B. II.
[4] Štaj. arkiv. Confiniaria. F. 57. br. 33.

general Josip Herberstein. Na njegov zahtjev dozvolilo je bojno vieće 13. veljače 1670., da se pošiljke za Karlovac i krajinu odpremaju osim redovitih dana svakim utorkom i sa talijanskom poštom, a godine 1676. uveden je opet novi strogi red kod svih pošta izmedju Karlovca i Ptuja. Kašnje god. 1716. definitivno su uredjene pošte austrijskom kancelarijom naredbom od 26. srpnja u varaždinskoj i karlovačkoj krajini. Vrstan poštar bio je u Karlovcu god. 1701. Matija Premožić.

Razvitak trgovine i obrta promieni sve po malo značaj i zanimanje starih Karlovčana, koji se tečajem vremena većim dielom riešiše vojničtva, postavši neograničeni vlastnici svojih kuća i zemalja, te slobodni vlastitim radom i umiećem živući gradjani. Vojnici služeći u četah konjaničkih i pješačkih razlučeni su od gradjana, koji su bili upisani, na koliko su bili sposobni za vojevanje, u tako zvane venturine (domobrance) sa obvezom stražiti u gradu samo u ratno doba. Venturini uredjeni su godine 1693. posebnim cesarskim patentom. Još god. 1699. bila su u venturinsku četu upisana 44 gradjana po zanimanju i stališu posjednici, trgovci i obrtnici.[1]

Dakako da su i povlasti, podieljene prvim naseljenikom prema promienjenim okolnostim i nastavšoj potrebi izgubile prvobitno svoje znamenovanje i važnost, a to na korist individualne slobode i obćega napredka ukupnoga gradjanstva. Već na početku sedamnaestoga vieka razpolagahu Karlovčani svojim nepokretnim dobrom u tvrdji sasma poput pravih vlastnika. Tako je god. 1633. prodala udova Adama Berčića Ana svoju kuću u gradu svojemu otčuhu pekaru Purinklu, neobzirajući se na ustanove privilegija pred cesarskim sudcem Petrom Sučićem (Schultheis d. Chrab. u. Mör-Granizen). Nakon smrti vlastelina mekuškoga Gašpara Nenadića dopade god. 1644. diobom provedenom žup. sudcem Gavrom Jelačićem Nenadićevu kćer udatu za plemića Pogledića „hiža u Karlovcu vredna 200 dukata i mlin na ladji na Kupi," ali nije u izpravi zabilježena nikakova obveza prema vojnoj vlasti.[2]

Da se je pako posjed kuća u tvrdji cienio, dokazom je to, što već onda medju vlastnici kuća opažamo mnoge odlične velikaše i plemićke obitelji. Tako imahu kuće u Karlovcu knezovi Zrinski, Frankopani, Erdödi, ugledni plemići Budački, Križanići, Mihačevići, Patačići, Depoci. a isto tako posjedovahu kuće njemački grofovi Paradaiseri, Petazzi, Strassoldo, zatim baroni i plemići Verguzi, Zeethali (Matešići starinom

[1] Karlstädter Grenz-Betreff Tom. II. u zem. arkivu.
[2] Izprave u našoj sbirci.

Hrvati), Melzbachi, Portneri, Molitori i drugi. U obće sva obližnja vlastela nastojahu si nabaviti kuće u sigurnom Karlovcu. Stanovi podignuti u predgradju bili su ili u području Novogagrada (židovski varoš) ili grada dubovačkoga, kojega vlastela bijahu generali, ili su bili vlastnost pojedinih slobodnih plemića. Već god. 1584. spominje se, da je dobio Juraj Vignević dozvolu, da si može graditi kuću izvan grada.[1] God. 1615. valjda je bilo u predgradju i više kuća, jer se spominje, da su tada Turci Novljani i Kostajničani navalili na Karlovac, te kuće upalili. Pred gradom na strani Gaze stajao je dvor plemića Kačića, koji su god. 1647. držali njegovi baštinici Jure Kaligarić i Ivan Vlahović, dobivši na taj posjed palatinsku darovnicu.[2]

Počam od god. 1640. spominju se u listinah i kuće na prostoru oko sv. Barbare, koju crkvu podigoše god. 1684. karlovački puškari. Za ove kuće predložio je bio carski inžinir Stier god. 1657., da se poruše i premjeste u Dubovac. Opaža se, da je već onda mnogo čišći živalj hrvatski vladao u predgradju, nego li u gradu. Na prostoru pred tvrdjom bivalo je naseljivanje dozvolom vlastele dubovačke i novogradske, a naseljenici dužni su bili davati tlaku i ine podavke (činž, piliće, jaja) polag urbariuma. Takovu jednu kuću imao je u predgradju kaprol plemenite generalove tjelesne straže Franjo Ormanović, davajući u grad Dubovac „navadnu dimšćinu i 6 težaka“. Još god. 1737. podavao je generalu karlovačkomu kaprol tjelesne straže Juraj Vrhovac, djed glasovitoga zagrebačkoga biskupa Maksimilijana Vrhovca,[3] od jedne mesnice pred tvrdjom „50 funti izcvrtoga loja kao godišnji navadni regal“. God. 1740. dozvolio je general grof Juraj Herberstein mušketiru Stanku Sačeriću na generalskom vrtu u predgradju sazidati kuću uz godišnji podavak od 18 težaka i 3 for. dimnice. U židovskom varošu pobirao je takove daće grof Patačić kao vlastelin Novogagrada.[4]

[1] Croatica II. B.

[2] Uslied donacije palatina grofa Ivana Draškovića uveo je Ivana Vlahovića u posjed toga dvora čazm. kanonik Antun Žalčić, a nazočni su bili kod uvoda župnik karlovački Pulčević, te plemić Petar Tribinac, Martin Moterić, vicekapetan njemačke vojske, Miko Križanić, Vuk Valentić, Juraj Minčić, Nikola Brezarić, Nikola Glavinić, Mihalj Galić, Juraj Bušić (Protoc. commiss. a. 1768).

[3] Obitelj Vrhovčeva naseljena je bila od starine u Karlovcu. Sin Jurjev bio je Aleksa, kapetan konjanički u Karlovcu, taj je rodio biskupa Maksimilijana, a umro god. 1779. Rodna kuća Vrhovca bila je u tvrdji na uglu nasuprot samostana, gdje je sada pravoslavna škola.

[4] Odnosne izprave u našoj sbirci.

Odkako je god. 1699. karlovačkim mirom Slavonija sa Banatom predobivena, i pošto su ustanovami požarevačkoga mira god. 1717. obie obale Save kralju Karlu odstupljene, valjalo je obilnim plodinam žitorodnoga Posavja i Podunavja prokrčiti put do mora, toga najnaravnijega obćila sa svimi stranami svieta. Po samoj prirodi nije taj put nikud bolje označen van koritom brodonosnih rieka Save i Kupe preko planinske Hrvatske do jadranskoga mora, a tu valjalo je da zapane Karlovac liep i koristan zadatak, da bude posrednikom zamašne medjunarodne trgovine. Kralj Karlo III., otac velike Marie Terezije, posvećivao je veliku brigu trgovini i prometu. Trst i Rieka bijahu odabrani, da postanu glavnimi tržišti za austrijansku robu kod jadranskoga mora, zato ih proglasi Karlo 2. lipnja 1717. slobodnima lukama. Osim toga starao se je Karlo za luke u Bakru, Bagu, Senju i osobito u Kraljevici, gdje je namislio bio zasnovati centralnu luku za Hrvatsku i gradilište za ratnu brodarnicu. Da se uvjeri o mjestnih potrebah, proputovao je on glavom Hrvatsku i posjetio sva poglavita primorska mjesta. Da se trgovina od Podunavlja nakrene hrvatskomu primorju, dade god. 1726. graditi od Karlovca do Rieke i Bakra tako zvanu staru cestu, prozvanu po osnovatelju „Karolinom". Cesta ova stranom i danas još uzdržana, duga je 17 milja, velikim je troškom gradjena, ali ju je inžinir, kako kažu, navlaš uklonio od kupskoga korita i izveo djelomice pustimi klanci i prodolinami i uzpeo na visoke planine (Stari laz 2608'), čime je cesta postala manje prikladnom za veliki promet, te je roba prolazila na njoj samo tovarenjem na konje i mule. Uz cestu naseljeni su na novo katolički Hrvati, Kranjci i Česi, uklonjeni su pako od ceste hrišćani (Vlasi), tobože kao pogibeljni javnoj sigurnosti. Naročito su naseljena mjesta Vrbovsko, Ravnagora i Sušica, da posreduju promet izmedju Karlovca i Rieke, a ovi su žitelji mnogo novca služili kirijom.[1]

Što je Karlo započeo, to je njegova kći Maria Terezija velikom energijom nastavljala. Posebno dvorsko trgovačko vieće imalo je god. 1754. promicati trgovinu i obrt za čitavu monarkiju; za trgovačke poslove postavljena je intendanca u Trstu, a njoj bijahu podčinjeni i naši gradovi Rieka, Senj i Bag sa primorjem. God. 1750. izgradjena je cesta iz Zagreba do Karlovca novim prikladnijim pravcem, a po zaključku

[1] Keller: Augusta Carolinae virtutis monumenta seu aedificia a Carolo VI. per orbem austriacum publico bono posita. Wien 1733. Sa likovi. — Engel: Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien. pag. 285. i Geschichte von Servien und Bosnien. str. 126.

sabora hrvatskoga god. 1754. sagradjen je pred Karlovcem stanovac most u mjesto prijašnjega mosta na pontonih.

Blagotvorno su djelovale na razvitak grada, na njegov promet i trgovinu reforme provedene za kraljice Marie Terezije, koje su izprva uredile i ublažile vojni sustav u Karlovcu, a poslije sasvim ga odstranile. Nesretnomu vojskovodji princu Hildenburgshausenu, koj je najviše kriv sramotnomu miru god. 1739., povjereno bijaše, da reformira karlovačku krajinu, pošto je već bio uredio varaždinsku. Hildenburgshausen prispjevši u Karlovac na 8. rujna 1744., stanovao je na Švarči petnajest dana, odkle krene u krajinu i obadje Bag, Senj i Rieku. Njegove reforme dokončane su god. 1746. i stekoše kraljevsku potvrdu.

Na sam grad Karlovac nisu njegove reforme odviše mnogo uticale; vojno zapovjedničtvo za hrvatsku krajinu ostalo je i nadalje u gradu, a vojne oblasti upravljale su još uviek gradom i gradjani, kao što su i odnošaji u predgradju ostali nepromienjeni. Jedino stekoše gradjani tu polakšicu, da nemoraše više služiti u venturinskoj četi.[1] Po razpustu karlovačke vojske, plemenite generalove garde, njemačke zastave i čete huzarske (god. 1748.), imala je po predlogu Hildenburghausena zapremiti Karlovac i ostale tvrdje na karlovačkoj krajini jedna austrijska pukovnija, ali mjesto toga poslaše u Karlovac iz Pešte 400 invalida, koji su radi težke i naporne službe, te nevikli podnebju u Karlovcu ponajviše obolili, a mnogi i pomrli. Kašnje izhodio je zapovjedajući general Leopold Scherzer, da je 300 graničara izmjenilo invalide, a Karlovac dobio je posebnoga zapovjednika tvrdje.[2] Istom povišenjem Karlovca na komunitet, što se dogodi god. 1763. za zapovjedajućega generala Böcka, promienilo se koješta u Karlovcu, premda su preostali mnogi promet smetajući tereti, koji dodijavahu Karlovčanom, a još više žiteljem u okolici.[3] Vojnički komuniteti sa magi-

[1] Chronicon von Carlstadt.

[2] Vaniček: Geschichte der Militärgrenze, I. B., str. 581.

[3] Spominjemo na ovom mjestu, da su generali karlovački branili prodavati robu žiteljem kostajničkim i drugim Hrvatom po krajini, akoprem je to dopušteno bilo i Turkom. Ovoj nepodobštini zaiskaše stališi hrvatski lieka iz sabora kod kraljice Marie Terezije, koja je odlukom od 8. svibnja 1761. dopustila prodaju, ali nije dokinula teretnih daća. Stališi se na novo potužiše na saboru u Varaždinu mjeseca veljače 1770., osobito pako na vanredno teretni namet na vino, što se uvažalo u Karlovac i u granicu iz gradjanske Hrvatske. U predstavci spomenuše stališi: »da se u Karlovcu, jedinomu tomu prikladnomu mjestu za trgovinu u Hrvatskoj, žalibože niti sol nemože kupiti bez nameta, a da se od vina, toga poglavitog proizvoda Hrvatske, kojim ona poreze podmiruje, traže dvoje daće po 30 kr. i 16 kr. od vedra, uslied čega pala je ciena

strati uvedeni su u krajini na predlog generala barona Engelshofena, reformatora slavonske krajine, i to u Hrvatskoj osim Karlovca u Otočcu, Gospiću, Ogulinu i Brinju.

Magistrat je uveden u Karlovcu 6. prosinca 1763. Sastojao je od načelnika i viećnika, svaki sa plaćom od godišnjih 300 for., sindika sa 600 for., šest starješina, svaki sa plaćom 93 for. 20 kr. Čitavo poglavarstvo sa slugami i noćnimi stražari stajalo je na godinu 1833 for. Ovaj se magistrat pisao „c. kr. magistrat glavne krajiške tvrdje Karlovca". Prvim načelnikom bio je Ivan Gutterer, inače trgovac i vele imućan gradjan. Prvi starješine zvahu se: Jure Kalan, Erazmo Tušar, Feliks Cuculić i Ivan Žigić. Radi njemačke gospode naručena je iz Beča primalja sa plaćom od 80 for. Dohodak gradski od zakupa gradskih krčma, nameta na vino, pivo i rakiju iznosio je 3205 for. 45 kr., dočim se je god. 1764. potrošilo 2827 for. 57 kr., uračunav ovamo 1500 for., što su izplaćeni cesarskomu ratnomu povjereniku. Pošto su stanovnici predgradja odkupljeni od vlastelinstva dubovačkoga i novogradskoga i riešeni feudalnoga odnošaja, zastupani su oni u gradskom vieću počam od god. 1764. po Jurju Grdiniću i Petru Popoviću. Magistrat obavljao je sve upravne i sudbene poslove u prvoj molbi, samo mu nisu bile podčinjene vojničke osobe. Takodjer redarstvena vlast ostala bijaše u ruku placmajora. Sjednice obćinske sazivane su redovito svakoga mjeseca po dva puta.[1] Gradjani ustrojiše tada gradjansku četu (Bürgercorps), koja je od tada skoro neprekidno do god. 1848. postojala.[2] Karlovac brojio je tada (god. 1765.) kuća u tvrdji 246, u predgradju i židovskom varošu 199, a u Dubovcu 38; računalo se, da je bilo tada puka u gradu i varošu bez vojske više od 2000 duša.[3]

Poslije karlovačkoga i požarevačkoga mira radili su hrvatski stališi iz petnih žila oko cielokupnosti kraljevine, koja bijaše toli osakaćena nesamo turskom provalom, već i ustrojstvom posebnoga krajiš-

vinu u Hrvatskoj na polovicu prema prijašnjoj vriednosti.« Nadalje potužiše se stališi, da se podpomaže prodaja vina iz Dalmacije, koja je bila tada mletačka, a prieči prodaja vina iz provincialne Hrvatske. (Jura Croat. Dalm. et Slav. P. II. str. 251.)

[1] Representatio super statu et norma administrationis civ. Carolostad. sub statu milit. practicatae et commissioni aulicae locali submissa. Rukopis u našoj sbirci. — Stadtrechnung pro 1764.

[2] Gardisti karlovački imali su iz prva crvene hlače, zelene dolame sa krznom sa bielimi gajtani. Na glavi im je bio kalpak od krzna, a pasali su konjaničku sablju uz kartuš i dragunski karabin. (Chronicon v. Carlstadt).

[3] Conscription der Häuser und Gründe v. J. 1765, u gradskom arkivu.

koga područja. — Ali kako je osuježena spojitba varaždinske krajine god. 1704., tako se izjalovi i obećanje, da će se materi zemlji pripojiti primorje (god. 1750.). U mjesto da se ovomu pravednomu zahtjevu zadovolji, odciepljeni su god. 1754. primorski gradovi: Rieka, Senj i Bag i podčinjeni tršćanskom guberniju i tako zvanomu „austrijskomu guberniju", a god. 1766. bijaše pače već odlučeno, da ima pripasti čitav kraj od Karlovca do mora sa gospoštinami ozaljskom, brodskom i grobničkom karlovačkomu generalatu.[1] To je doista osujećeno na prosvjed hrvatskih stališa i redova, ali su zato pod izlikom, da u krajiških pukovnijah neima dovoljno momčadi, izravnane počam od god. 1765. medje izmedju krajine i provinciala, kojom prigodom su opet znatni dielovi gradjanske Hrvatske podčinjeni vojničkoj upravi. Mješovita komisija, kojoj je bio predsjednikom baron Franjo Koller, a članovi za Hrvatsku grof Franjo Patačić, protonotar Petar Spišić i podžupan zagrebački Matija Bornemisa-Stolniković, za vojničtvo iz prva baron Böck, a po smrti ovoga baron Šišković, te baron Pfeffershoffen za komoru ugarsku, poslovala je počam od god. 1765. kroz tri godine. Boraveći komisija god. 1767. neprekidno tri mjeseca u Karlovcu, izlučila je veliki prostor zemalja i čitava imanja uz Koranu i Mrežnicu od provinciala i pripojila slunjskoj pukovniji. Čitav odkup, što je vlastelom i pojedinim posjednikom izplaćen, iznosio je 124.383 for. $6^3/_4$ kr.[2] Po odredbi ove komisije spojen je definitivno s Karlovcem po vojnoj vlasti već god. 1748. zaokupljeni dvor plemićki kapetana Franje Trgovčića, nekada vlastnost plemićkih obitelji Kačića i Vlahovića. Isto tako je god. 1763. sa Karlovcem skopčan i priedjel predgradja na Gazi i Muri. Plemićem, što su tu bili naseljeni, prosto je bilo ostati, ili pako svoj posjed prodati i otići. Dva siromašnija plemića Slovinjak i Kovačić očitovaše se tom prigodom, da se podlažu vojničkoj upravi.[3]

Istom pošto stališi i redovi u saboru držanom u Varaždinu 25. veljače 1770. ponoviše svoju molbu od god. 1764., da se primorje utjelovi materi zemlji i ustroji županija vinodolska,[4] zadovolji kraljica Maria Terezija pravednoj želji Hrvata, odredivši kraljevskim odpisom

[1] Vaniček: Geschichte der Militärgrenze. II. B. str. 154.

[2] Protoc. Commissionis a. 1768. Carolostadii continuatae. Istodobni ovjerovljeni prepis u našoj sbirci. Hrvatski su zastupnici u prvih sjednicah svečano prosvjedovali, da se opet odkida komad njihove zemlje pod vojnu vlast, ali jih povjerenik baron Koller ušutka, da je to kraljičina volja.

[3] Ibidem.

[4] Kukuljević: Jura Croat. Dalm. et Slav. Pars II., str. 250. Acta deputationis in merito commiss. regiae localis celebratae ddto. 25. februarii 1770.

9. kolovoza 1776., da se razvrgne „austrijsko primorje“, a hrvatsko primorje sa Riekom i sa čitavim prostorom s desne strane ceste karolinske ujedno sa Karlovcem da se spoji sa Hrvatskom i podčini kr. hrv. slav. dalm. namjestničkomu vieću, Karlovac pako da se podigne na čast slobodnoga i kraljevskoga grada, te iz izručenih gradjanskoj upravi priedjela sastavi nova županija severinska, nazvana po gradu Severinu na Kupi.[1] Brižljiva vladarica odredi na 5. rujna 1777., da se u interesu trgovine Karlovac i ostali priedjeli čim prije predadu gradjanskim vlastim, povjerivši taj posao gubernatoru i velikomu županu severinskomu Josipu Majlathu, poznatomu hrvatskomu patrioti tada savjetniku kod hrvatskoga namjestničkoga vieća Nikoli Škrlcu i generalu Basseu. Povjerenstvo imalo je glede Karlovca urediti djelokrug i područje za gradjanske i vojne oblasti. Istim su kraljevskim odpisom uredjene i mitnice u Hrvatskoj. U Karlovcu je namještena glavna tridesetnica, dočim je prije od početka šestnaestoga vieka samo obična mitnica najprije u Dubovcu, a poslije u Karlovcu postojala.[2]

Predajno povjerenstvo stiže na 18. studena 1777. u Karlovac, te nakon razprave od mjesec dana medju povjerenici i vojnim glavnim zapovjedničtvom izjavio je na 15. prosinca general grof Samuel Gjulaj u nazočnosti povjerenika vojnomu magistratu i sakupljenomu gradjanstvu, da se Karlovac predaje gradjanskoj Hrvatskoj, pa da je neodvisan od vojnoga zapovjedničtva. U ime gradjanstva zahvali se na milosti kraljičinoj u svečanoj skupštini gradski sindik Ivan Protiva. Odmah drugi dan dojaviše povjerenici posebnim dekretom gradskomu poglavarstvu, da je grad Karlovac u napredak slobodan i kraljevski grad i član četvrtoga striša kraljevine, pa da će se urediti po domaćih zakonih poput drugih slobodnih gradova. Vojnički magistrat imao je privremeno do nove organizacije obavljati upravne poslove, ali je odmah podčinjen u pogledu ekonomije kraljevskoj dvorskoj kancelariji, glede političkih agenda kraljevskomu hrvatskomu namjestničkomu vieću, a županiji severinskoj na koliko je došao u doticaj sa županijskom upravom.

Kod omjerenja gradskoga područja skopčan je za stalno sa Karlovcem Dubovac i Gaza, a Gažani riešeni su kmetstva. Rakovac ostao je pako i nadalje pod vojnom upravom, dočim je Banija, gdje je tečajem osamnaestoga vieka sagradjeno na činženom zemljištu grada Ozlja i dobara Kaštela i Drežnika nekoliko kuća, ostala i nadalje kod

[1] Jura P. I., str. 453.
[2] Jura P. I., str. 461.

županije zagrebačke. Sve vojničke zgrade, na broju 28, tako u gradu kao što u varošu izlučene su od nadležnosti municipalne oblasti.[1]

S razlogom pobojaše se stališi i redovi hrvatski, da će se područje karlovačko tako stisnuti, da nebude po tom koristi niti obrtu niti trgovini, a da će smetati slobodnoj upravi gradskoj.[2] Doznačeni prostor za karlovačko područje nije žalibože dolikovao ni pravoj potrebi, niti ugledu slobodnoga i kraljevskoga grada. Karlovcu opredieljen je obseg od ušća potoka rakovačkoga do kapele sv. Križa na karolinskoj cesti u Dubovcu (porušena je početkom ovoga vieka), a odatle cestom do medje novogradske i preko Jelse do Kupe, a Kupom iza Gaze Koranom do Rakovca.[3]

Izbor prvoga ustavnoga gradskoga poglavarstva obavljen je 18. veljače 1778. svečanim načinom na veliku radost Karlovčana, u kojih se porodiše velike nade o sretnijoj i ljepšoj budućnosti svoga grada. Izborni

[1] Jura Pars I., str. 461. — Prot. civ. Carol. pro 1778. — Prigodom predaje Karlovca gradjanskoj Hrvatskoj bilo je bez vojske u gradu u 247 kuća 1111 domaćih stanovnika, u predgradju u 178 kuća 982 stanovnika, na Gazi u 28 kuća 157 stanovnika, napokon u Dubovcu u 39 kuća 167 stanovnika. U svem brojio je Karlovac 2417 gradjanskih stanovnika, a izmedju ovih 60 trgovaca, 190 obrtnika, 146 poljodelaca i 146 težaka. Gradjani držali su u području grada 99½ rali oranice, 34¹⁰/₁₆ rali šume, 32¼ rali sjenokoše i vinograda na 325 kopača. Sam magistrat imao je 122 rali zemlje.

[2] U predstavci 27. listopada 1777. Vidi Jura. P. I., str. 470.

[3] »Extractus protocolli« pridodan odpisu ugarske dvorske kancelarije od 31. prosinca 1781. upravljenomu na savjetnika Sig. Komaromia. Izvornik u našoj sbirci. Karlovčani radili su razmaknuti gradsko područje do Mostanja i Mrzlopolja pak iza Kozjače, da po tom zadobe nešto šume i zemljišta prikladna za vinograde, ali se tomu oprieše vojnički častnici. Gradjanski članovi povjerenstva dosta su imali muke, dok su izhodili za novi municipium Gazu, koju su htjeli vojnički članovi pod svaku cienu pridržati u kmetstvu, pa da robotaju (sa 1183 ručnih težaka i sa 781 vozom) kod fortifikacije. Prostori, koji su god. 1763. na zahtiev vojničkih oblasti kao absolutno nuždni za Karlovac odtrgnuti od provinciala i skopčani sa vojnim komunitetom, odkinuti su sada od civilnoga Karlovca pod izlikom, da bez njih nemogu obstati obližnje krajiške kumpanije. Gradjanom priznano je pravo, da mogu za gradnju kuća kršiti kamen pod Belajem i u Vinici, a piesak voziti iz vojničkoga područja kod crkve sv. Križa. Privilegija i pisma tičuća se Karlovca obrekoše vojnički zastupnici izručiti gradu, ali valjda nisu predana, pošto ih neima u gradskom arkivu. Od velike bolničke glavnice sa preko 30.000 for. izručena je Karlovcu neznatna svota od 1859 for. 41 kr., i zaklada Molitorova sa 1000 for. Zahtiev Karlovčana, da im se podieli 10.000 for. iz zaklade generala Bärenklaua, odbio je kralj Josip 2. veljače 1784., posvetivši čitavu tu zakladu školskoj zakladi krajiškoj.

*

čin izveden po običaju, koj je tada vladao u drugih slobodnih gradovih Hrvatske, vanredno je godio Karlovčanom i budio u njih ponos slobodnih gradjana. Medj gradjane upisaše se tada, položiv pristojbu sa 6 for., mnogi vojnički častnici, plemići i druge odlične osobe, a imena gradjana pročitaše povjerenici pred sakupljenim narodom. Nakon sazova „Duha svetoga“ u župnoj crkvi izabran je u viećnici uz svirku gradske glasbe i veseli klik gradjana ustavni magistrat. Prvim gradskim sudcem posta Ivan Gutterer od Guttenfelda, prijašnji načelnik vojenoga komuniteta. Uz zvuk velika zvona i svirku gradske glasbe pošao je zatim gradski sudac držeći žezlo u ruci praćen gradjanstvom opet u crkvu, gdje je u ruke zagrebačkoga kanonika Andrije Ferka ustavnu prisegu položio pred žrtvenikom u nazočnosti mnogobrojnih Karlovčana. Uzhićeni gradjani izpratiše svojega poglavara do kuće, a veselja i radosti bilo je tada toliko, koliko jamačno nigda prije iza osnutka grada.[1]

Sbog turskoga rata nije komisija dogotovila god. 1778. sve poslove o zaokruženju teritorija, pa zato je god. 1781. car Josip odredio novu komisiju, koja je imala Karlovac urediti i zajedno povesti dogovore sa vlastelom na desnoj obali Kupe radi odstupa zemalja slunjskoj i banskoj krajini. Komisija imala je stalno sjedište u Karlovcu. Sastojala je osim predsjednika gubernatora Majlatha od generala Malvedia, komorskoga savjetnika S. Komaromia i dva računarska savjetnika. Tada je odlučeno spojiti sa krajinom veliku gospoštinu grada Steničnjaka i samostan Paulina u Kamenskom. Zagradje i Jelsa odstupljena su tom prilikom Karlovcu. Zemlje što ih državahu graničari u Jelsi i Zagradju valjalo je zamieniti sa karlovačkimi zemljami kod Švarče i Udbinje. Zaključke komisije potvrdio je kralj posebnom rezolucijom.[2]

Povelju kraljevsku, kojom je Karlovac povišen na stepen slobodnoga i kraljevskoga grada, izdao je Josip II. nakon smrti svoje matere kraljice Marie Terezije na 8. listopada 1871. Znamenite su rieči, kojim je u uvodu obrazložena ta povelja. Josip uvjerava u povelji, da mu je na srdcu blagostanje njegovih naroda, a to da se može postići samo u mirno doba (žalibože da je Josip dugo i nesretno ratovao sa Turčinom i u Belgiji) i pod zaštitom zakona obrtom, prometom i trgovinom. Vrhu svega želio bi pako, da se podigne što više promet nutarnji i vanjski, naročito prama moru, nebi li se tako obilnim prirodnim plodinam Ugarske i Hrvatske prokrčio put do jadranskoga mora. U povelji spominje kralj, da je već njegova majka kraljica

[1] Protoc. pro 1778. — Arch. Conv. Franc.
[2] Acta kralj. savjetnika Sigm. Komoromia. U našoj sbirci.

Maria Terezija radila o napredku prometa i trgovine, izdavši mnoge koristne i valjane odredbe, povisivši Karlovac, budući ključ primorskim lukam, na čast slobodnoga grada; žalibože pako, da ju je smrt zatekla prije, nego li je mogla povelju izdati.

U povelji pohvalno se ističu zasluge Karlovca za doba turske nevolje. Mnogo da su Karlovčani doprinieli žrtva za obće dobro, izgubivši dosta vlastitoga imetka, vozeći na svojih ladjah hranu za kraljevu vojsku.

Obziruć se na ove odlične zasluge izjavljuje kralj, da usvaja odluku matere svoje kraljice Marie Terezije, podižuć Karlovac sa Gazom i Dubovcem na čast slobodnoga i kraljevskoga grada, koj će samo donekle imati odštetiti državnu blagajnu za stečene koristi i užitke.

U devetnaest točaka dozvolio je kralj Josip II. Karlovcu ove slobode i povlasti: 1. Grad stiče sva zakonita prava slobodnih gradova u Ugarskoj i Hrvatskoj, uvršćuje se u četvrti stališ sa mjestom i glasom u saboru, koj će ga uzakoniti, i poslije redovito pozivati. 2. Magistrat zajedno sa gradjanstvom smatrati će se plemićem ugarske krune; gradjani stiču osim ostalih plemićkih povlasti i oprost daće pri mitnicah na medji sa nasliednimi austrijskimi pokrajinami. 3. Svatko tko ima posjed u gradu, pa bio plemić ili vojnik, plaćat će bez razlike zemaljske poreze. 4. U svojem gradskom području vršiti će grad poput vlastela kraljevska prava (jura regalia). 5. Na čelu grada postavit će se poglavarstvo, u kojem ima sudac i šest starješina. Izmedju poslednjih jedan da bude načelnikom (consulom), a drugi kapetanom. U gradski odbor (zastupstvo) odredjena su 24 zastupnika. Upravne poslove ima obavljati bilježnik sa podbilježnikom, odvjetnikom, pučkim tribunom, blagajnikom i sirotinskim skrbnikom. Nadležnost da bude ista kao što i kod drugih slobodnih gradova, prizivlje se na tavernika.[1] 6. Grad može vršiti kazan smrti (jus gladii) za zločince. 7. Od nadležnosti gradskoga poglavarstva izlučene su zgrade i osobe vojničke, isto tako nisu mu podložna vojna zapovjedničtva i zapovjedničtvo slunjske pukovnije. 8. Uprava gradska biti će pokroviteljem katoličkih župa u tvrdjavi sv. Trojice i u Dubovcu. 9. Jurisdikcija vojnička ograničuje se samo na nekoliko zgrada, što služe svrham vojničkim. 10. Gradjani treba da živu u dobrom sporazumku sa zapovjedničtvom vojske, navlastito

[1] Plaće gradskim službenikom opredieljene su 22. siečnja 1782. odpisom dvorskoga komorskoga vieća. Sudac dobivao je plaće 300 for., bilježnik 400 for., a ostali činovnici svi manje. Čitav trošak gradski na činovnike ujedno sa 300 for. za župnika dubovačkoga i 550 for. za Frančiškane iznosio je na godinu 4759 for.

u ratno doba, pa da pomažu kad uztreba. 11. Na sigurnost u gradu pripazit će kapetan pomoćju pandura. 12. Grad ima podnašati sve terete poput drugih slobodnih gradova, i plaćat će kraljevski porez.[1] 13. Imetak gradjana umrvših bez zakonitih baštinika naslieduje gradski fiscus; naprotiv tomu je nasliednik kraljevski fiskus kod plemića i glede osoba, ogriešivših se veleizdajom i nevjerstvom. 14. Gradski obseg opredielit će kraljevsko povjerenstvo, koje će izlučiti iz gradskoga područja glasiju (šanceve) prema potrebi; sve ostalo ostati će pod nadležnosti grada.[2] 15. Grad može odrediti, gdje mu je volja i kako mu je drago, prikladna mjesta za sajmište godišnje i nedjeljno; dohodak od sajmova može upotrebiti na svoju korist, ali nije dopušteno sajmovne dane mienjati. Pristojbe sajmovne opredielit će se naknadno. 16. Što vojničke osobe posjeduju u gradskom obsegu, to je podčinjeno jurisdikciji gradskoj. 17. Cienu živeža imati će ustanoviti gradsko poglavarstvo, a ta ciena valjat će i za vojničke osobe. 18. Može se udariti namet pod uvjet, da bude gradjanom vazda slobodan uvoz vina za vlastitu potrebu. 19. U znak stečene samostalnosti na temelju povelje i za obranu gradjanstva protiv inim vlastim podieljuje kralj gradu Karlovcu grb i pravo pečata crvenim voskom.[3]

Grb taj oble je spodobe i razdieljen u dva polja, odzgora s jedne strane ima izražen grb Hrvatske, a s druge stoje na križ dva srebrna sidra; u dolnjem polju po cieloj širini ima lik utvrdjenoga grada Karlovca sa dva zvonika, pred kojim se slievaju dvie rieke Kupa i Korana; vrhu grada vidi se s desna polumjesec srebrni, a s lieva zlatno sunce. U sredini ovoga grba ima manji poprsni grb zlatni sa initiali kralja Josipa J. II. Nad čitavim grbom stoji zlatna kruna, a grb drže dvie sirene s obiju strana. Okolo grba ima napis: Sigil. Liber. et Reg. civitatis Carolostadien.

Istom na 2. travnja 1784. uredio je kralj Josip konačno odnošaj Karlovca prama vojnomu zapovjedničtvu. Mjeračku pristojbu dopušteno je bilo pobirati samo od one robe (žita), koja će se na malo prodavati u Karlovcu, nipošto pako od čitave kolikoće robe, koja samo kroz Karlovac prolazi, ili leži u magazinih. Grad imao se starati za valjane mjere i vage. Pošto je bio vojni erar prelazom Karlovca u

[1] Imao je plaćat ratnog poreza godimice 800 for.

[2] Obseg definitivno uredjen kraljevskim odpisom od 18. prosinca 1781.

[3] Privilegium lib. et reg. civ. Carolostad. de 8. octob. 1781. Izvornik u magistratskoj pismohrani. Na povelji ima lik gradskoga grba, vrlo ukusno i vješto narisan.

gradjansku upravu izgubio godišnjega dohodka 4014 for. 25 $^1/_2$ kr., to je isti više godina tražio odštetu od Karlovca, ali je kralj riešio grad od svake dužnosti u to ime, obzirom da gradjanstvo od svojih kuća i zemalja plaća i onako 800 for. ratnoj blagajni. Tražbinu od 15.915 for. 48 $^1/_4$ kr. za trošak na most karlovački imala je pako nadoknaditi vojnomu eraru hrvatska trgovačka blagajna.

Ustanovi prvoj povelje, da valja slobodu Karlovca uzakoniti na saboru, nije se moglo kroz deset godina zadovoljiti, jer kralj Josip, veliki centralista i radikalni reformator, neobzirajuć se na historične odnošaje i narodne individualnosti, nije sazivao ugarskoga sabora za dobe svoga vladanja. To se je izvelo istom za kralja Leopolda članskom 30. sabora ugarskoga god. 1791.[1] Akoprem su stališi hrvatski točkom 22. svojih propozicija zahtievali inartikulaciju Karlovca i Požege,[2] a karlovački zastupnici: sudac Ivan Kovačić i fiskus Mihalj Lopašić mnogo se trudili, da se Karlovac slobodnim gradom proglasi, moleći za to palatina, i 13. studena 1790. posebnom predstavkom stališe,[3] to nije ipak ni tada uslied sporoga rada saborskoga tako skoro sliedila zakonita ubilježba Karlovca medju slobodne gradove. Karlovčani bili su se za trajanja sabora već uplašili, nebi li možebiti opet podpali pod vojničku vlast, a vazda im je pred očima lebdio udes staroga Senja, koj uz sva naprezanja nemogaše stare slobode zadobiti,[4] i nesretnoga mjesta Cirkvena u varaždinskoj krajini, koje je uzprkos povlastim kralja Leopolda na silu skučeno pod vojničku vlast. Tim radostnije zatekao je Karlovčane glas, da jim je i državni sabor priznao slobodu. Na temelju zakonskoga članka 30. god. 1791. zajamči Karlovcu slobodu osam godina kašnje i kralj Franjo (1. ožujka 1799.) posebnom poveljom.

Ovakove reforme dolikujuće duhu napredne države bijahu zaista kadre povoljno djelovati na grad i žiteljstvo, premda je uslied prijašnje vojničke uprave jošter koješta smetalo napredku, i premda je gradjanstvo s početka neugodno osjećalo plaćanje poreza, od kojega bijaše prije sasvim prosto. Značaj se je tvrdje sve to više gubio,

[1] Jura. P. III., str. 177.

[2] Propositiones ex parte S. S. et O. O. R. Dalm. Croat. et Slav. in generalibus J. Regni Hung. Comitiis 6. junii 1790. Vidi Engel: Staatsk. u. Gesch. v. Dalm. Croat. u. Slav., str. 193

[3] Representatio ad inclitos S. S. et O. O. dep. Carolost. Budae 18. juli 1790. et Posonii 13. novemb. 1790.

[4] God. 1776. predan je po tršćanskom guberniju opet krajiškoj upravi u zamjenu za Karlovac.

odkako je god. 1747. i poslije god. 1766. umanjena posadna vojska, naročito konjaničtvo. Kroz mirno doba, nastavše nakon biogradskoga mira (god. 1739.), razvijalo se brodarstvo i trgovina na Kupi i Savi sve to više, a Karlovac je od toga izmedju svih gradova najviše koristi crpio, imajući dosta ladja od česti u Karlovcu sagradjenih. Dobra kraljica Maria Terezija, nastavljajući blagotvorni rad svojega otca kralja Karla, brinila se dosta, kako da pokrene promet i trgovinu u Hrvatskoj. Valja priznati, da je po njoj postavljena „intendenza“ u Trstu mnogo dobra izradila za materialni probitak primorskih strana Hrvatske. Godine 1759. smjerala je vlada urediti rieke Savu, Dravu i Kupu, koje je tada pregledao savjetnik Rab sa hrvatskimi odaslanici sudcem županije zagrebačke Josipom Spišićem i mjernikom Stipanovićem. Rabov posao preuzeo je god. 1766. neki ravnatelj ruda u Idriji, a god. 1768. nadstojnik gradjevina u Trstu Fremont, koj je držao jednoga inžinira u Karlovcu. Jošte energičnije poslovalo je ravnateljstvo brodarstva, osnovano god. 1771., koje je već druge godine svoga obstanka imalo izvesti projekt Rabov. Po tom projektu valjalo je urediti za plovenje ladja s tovarom od 800 do 1000 vagana Kupu do Broda, a odatle tu rieku skopčati cestom osam milja dugačkom sa primorskimi gradovi Riekom i Bakrom. Ova cesta pako da bude izvedena za vožnju tovara do 50 centi na četiri konja, bez da se zatvaraju kola. Sve brane na rieci (bilo ih je samo od Karlovca do Siska 50) valjalo je odstraniti, a litice i grebene u koritu rieke razbiti. Da se obadje strmac kod Ozlja, projektiran je bio od Ladešića do Stativa 900 hvati dugački kanal sa 15 zapora, koj bi bio stajao 1,650.000 for. Ukupni trošak za regulaciju rieka ća od Banata sve do mora izračunali su bili vještaci na 4,470.000 for. Kanalom ovim želilo se učiniti jeftiniju odpremu robe medj Karlovcem i morem. Ova je sama za se više stajala nego li dovoz robe ća od Segedina do Karlovca, što je bilo uzrokom, da je promet na cesti Karolini samo onda bio živahniji, kad je glad pritisnuo Italiju, i ciena žitu u jadranskom i sredozemnom moru vanredno poskočila.[1]

God. 1798. radilo je izvesti Rabovu osnovu bačko brodarsko i trgovačko družtvo, kojemu je bio revnim članom glasoviti zagrebački biskup

[1] Kirije za robu plaćalo se na 17 milja dugačkoj karolinskoj cesti od vagana po 1 for., 1 for. 50 kr., a god. 1799. 5 for., a roba ostajala bi kadšto na putu po dvadeset dana, i često se pokvarila. Engel: Geschichte von Bosnien und Servien, str. 126. — Batthyany: Ueber das ungarische Küstenland. Pesth 1805. str. 156. — Concertations-Protocoll zu Laibach 5. Oktober 1795. U našoj sbirci.

i hrvatski rodoljub Maksimilijan Vrhovac. Karlovački kanal bio je već niveliran; za konje, što su imali tegliti ladje, bio je probijen put uz kamenite obale Kupe, a neko genovežko družtvo očitovalo se pripravnim pozajmiti potrebiti novac, kad al se na jednom pokazalo, da je čitava osnova nepraktična i da se nemože izvesti. Kanal je ostao tako na vrbi svirala, a članovi družtva izgubiše pol miliuna novca, što ga uložiše u nekoristan podhvat.[1]

Sva sreća, da se nisu tako izjalovile i druge osnove namienjene boljku Karlovca i njegove okolice. Darom kraljice, koja je za više godina poklanjala 2000 for. za prometne i trgovačke svrhe u Karlovcu, sagradjen je god. 1776. u Karlovcu solni magazin, a u isto doba podignut je oveliki magazin za hranu u Dubovcu. Od izdašne koristi bijahu Karlovcu ceste, što su za te dobe prokrčene na više strana. Pošto nije mogla više zadovoljavati karolinska cesta, makar da je uz nju uredjeno bilo u trgovačke svrhe po državnom eraru posebno vozarstvo u selih Ravnoj gori, Mrkoplju, Starom lazu i Sungerih, gradjena je pod nadzorom majora Struppia god. 1770—1779. Josipova cesta na Senj troškom od 388.000 for.; a u isto skoro vrieme probijena je od Karlovca poštovna cesta u Vojnić i u bansku krajinu, mnogo važna za mjestni promet karlovački. Na Kupi i Savi dokinuta je ponešto nesnosna vlasteoska i državna brodarina, te je Kupa uredjena god. 1784. za brodarenje po hydrauliku Beckeru. U savezu sa regulacijom Kupe skrbila je vlada i zato, da se usavrši i gradnja ladja, u koje se je već tada tovarilo po 500 i više vagana žita požunske mjere. Gradilište se ladja nije pako moglo na dugo održati u Karlovcu, jer su od Karlovca daleko velike šume i dovažanje drva puno je novaca stajalo. Pohvale je vredna s humanitarnog obzira naredba, da brodove nesmjedu više vući ljudi, već konji.[2] Probitačne su bile za trgovinu

[1] Engel: Geschichte Dalmat. Croat. und Slav., str. 285., 357. — Generalkarte, woraus ersichtlich, wie die kön. priv. ungar. Schifffahrts-Gesellschaft mittels vier Kanälen und Schiffbarmachung der dazwischen liegenden Flüsse die Ausfuhr aus dem Königreiche Ungarn zum adriatischen Meere erleichtern und befördern will. Jedan primjerak u zemaljskom arkivu. — Batthyany: Ueber das ungarische Küstenland, str. 41, 42. — Naše bilježke.

[2] Engel: Geschichte von Dalm. Kroat. und Slav., str. 357, 359, 360. — Brodarilo se na Kupi kad je manja voda bila na korabih i tumbasih, a pri jačoj vodi burčulami i ladjami. Korabi su najstarija vrst splava na Kupi, a jedva da je koj trgovac žitom i soli i bio u Karlovcu, koj nije imao jedan ili više koraba. Korabi gradjeni su od hrastova drveta na spodobu korita, dugački su po 10 hvati, a široki 3 do 4 stope, nepokriti, a nose tovara do 70 centi. Tumbasi su veći i pokriveni, nose tovara do 1200 centi, ali su gradjeni od mehka

takodjer odredbe velikoga župana severinskoga Majlatha, koj je dokinuo maltovinu na Karolini, i mostovinu u Karlovcu i pod Novimgradom.[1]

Dok je ovako država u dobro shvaćenom vlastitom interesu svojski pomagala javne koristi, nisu niti Karlovčani dangubili, starajući se za dobrobit svojih obitelji i svoga grada. Karlovac bio je za to doba jedinim i poglavitim skladištem i tržištem za bogate proizvode iz Ugarske i Hrvatske, što je već umni i patriotični grof Baćani u svojih listovih o hrvatskom primorju opazio, blagoslivljajuć onaj časak, kad je pretvoren Karlovac od tvrdje u tržište.[2] Znamenita bijaše u Karlovcu prolazna trgovina sa svakojakim žitom, ponajviše pšenicom i kukuruzom, solju, drvljem, daskami, dugami, duhanom u listu, kožami, voskom (medom), uljem, suhimi ribami i kolonialnom robom. Kuće i magazini, koji su bili većom stranom drveni i loši, puni su bili prolazne robe, a za svaki i najmanji hambar plaćalo se je mjesečno najma 30—40 for. Samoga kukuruza prodalo se za srednjih trgovačkih godina do 100.000 požunskih vagana osim drugoga žita. God. 1786. provezlo se samo Karolinskom cestom 48.000 centi ugarskoga duhana. Računalo se, da se senjskom cestom (Josipovom) tovari na godinu najmanje 30—40.000 vagana žita, i 40—60.000 centih duhana. Premda je izvoz žita za rata turskoga (1788—1790.) bio zabranjen, to je ipak samo kroz pol godine prošlo u prijateljske talijanske pokrajine 90.000 vagana uz propustnice, koje su trgovci dobivali težkom mukom iz Beča. Od same mjere ostalo je Karlovcu godimice više od 4000 for., plaćajući trgovci od vagana pristojbe 1 kr. God. 1794. izvezeno je preko Karlovca k moru pol miliona vagana žita.[3] Mjestni promet promicahu sajmovi godišnji, kojih je nakon spojitbe Dubovca sa Karlovcem pet bilo, i nedjelnji, držani svakoga petka u mjesto subote, kako je to bilo izvorno poveljom kralja Rudolfa dozvoljeno. Godišnji sajmovi obdržavali su se na Miholjice (8. svibnja), na Vidovo (15. lipnja), na Jakovlje (25. srpnja), na Miholje (Mihaljevo 29. rujna) i na Tominje (21. prosinca). Ovi sajmovi trajali su po 7 dana, a bili su na velikom

drva. Burčele i ladje najvrstnije su splavi, grade ih većim dielom od hrastova drva, a nose tereta kadšto 4000 do 6000 centi. Brodovi bili su nakrcani samo uz vodu žitom, duhanom i dugami, te su ih konji vukli, niz vodu slabo su bili tovareni kolonialnom robom. Samo korabe voze sami ladvari mjestimice, gdje je oštra voda, inače ih tjeraju vesli. Sada malo dolaze ladje i tumbasi u Karlovac, a i koraba ima mnogo manje, nego li nekoč.

[1] Ibidem. 374.

[2] Batthyany: Ueber das ungarische Küstenland, str. 152.

[3] Die illyrischen Provinzen und ihre Einwohner, str. 221.

glasu rad silnoga prometa žita, soli i duhana, koža i bosanskoga blaga, koje posledaje prolazilo je u Italiju, Korušku i Tirol.

Dok su ratovi izmedju austrijskoga carstva i Turske trajali, obskrbljivali su Karlovčani carsku vojsku žitom i hranom, dakako velikom opasnosti, ali i uz znatan dobitak; i za narod u okolici i po gornjoj krajini, koj je uslied loših žetava veoma stradao, dobavljali su Karlovčani hranu, podavajući gladnomu pučanstvu na živahnom svom tržištu dosta prilike, da si težačkim radom i vožnjom robe novca zasluži. Ogulinci i Slunjani primiše samo jedne godine (1801.) za podvoze znatnu svotu od 117.832 for. Za poslednjega turskoga rata (1788—1790.) razvažali su karlovački trgovci i ladjari takodjer bojne sprave i strjeljivo na ratište, a državi pozajmiše za vojne podhvate nekoliko tisuća forinti. Ploveći Karlovčani velikimi ladjami po Kupi i Savi znatno podigoše izvoz duhana do mora, pomogavši tako u materialnom obziru mnogo i Ugarskoj. Na koliki je stepen dospjela tada trgovačka odvažnost Karlovčana, pokazao je karlovački trgovac Valentin Golnar, koji sagradiv u Karlovcu dvie poveće ladje i natovariv je domaćimi proizvodi, odtisne se prvi izmedju svih Ugrina i Hrvata niz Dunav crnim morem do Carigrada, i sretno prispije s jednom ladjom u carigradsku luku, dočim je drugu ladju ostavio Turkom pri gvozdenih vrati. Iz Carigrada jošte je izletio na istoj ladji u arkipelag.

Izmedju trgovaca bijahu u to doba najvećma na glasu bivši načelnik Ivan Gutterer, Ivan Kalan i Matija Perinčić, koji su imali trgovačkih sveza na daleko po Europi, a pače i po Aziji, dobivajući neposredno robu iz dotičnih skladišta. Velike zasluge za trgovinu u Hrvatskoj steklo si je temišvarsko družtvo (ponajviše Srbi i Niemci i po nešto karlovački Hrvati), utemeljeno god. 1763. Nesamo da je to družtvo zavelo različite tvornice (u Bakru tvornicu platna, na Trsatu tvornicu duhana), ono je omašnim tovarenjem žita i duhana po karolinskoj cesti jako pomagalo naseljenike uz tu cestu, a time se je pomnožilo pučanstvo izmedju Karlovca i Rieke.

Na odlično stanje trgovine i prometa u Karlovcu ponosno se pozvaše karlovački odaslanici na saboru ugarskom god. 1790.[1]

[1] Representatio deput. civ. Carol. Joh. Kovachich et Mich. Loppasich ad incl. status et ordines Hung. — Repres. super statu et norma administr. Kao gore i izvješće Ivana Gutterera i Jurja Kalana o karlovačkoj trgovini god. 1778. podneseno dvorskoj komisiji. U našoj sbirci. — Engel: Gesch. v. Dalm. Croat. und Slav., str. 284., 371., 372., 389. — Demian: Statistische Beschreibung der Militärgrenze. I. sv. str. 142., 143.

Uz ovakovu cvatuću trgovinu naravski da se podigoše i različiti zanati, i da je svekoliko gradjanstvo udobno i povoljno živilo. Tvornice sukna i kože, koje je vojni erar osnovao u obližnjem Turnju, dobro su došle i Karlovcu, u kojem se je tada i rosoglio u veliko proizvadjao. Broj cehova, kojih je s početka bilo sedam, bio se umnožio na jedanaest, a u svakom cehu bilo je spojeno po više obrta. Cehovi na koliko prije nedobiše povlastica, primiše takove za vlade Marie Terezije, osobito dok je generalovao barun Böck. Na 21. rujna god. 1767. izdala je kraljica Maria Terezija novi red za cehove u čitavoj karlovačkoj krajini, i time su spojeni svikolici obrtnici u krajini počam od 1. svibnja god. 1773. sa glavnim karlovačkim cehom.

Naknadno je na 31. siečnja 1774. izdalo vojno zapovjedničtvo naputak, kako valja občuvati red u tom glavnom cehu. Uz veliki ceh postojali su i nadalje i prijašnji manji cehovi, dobivši 6. kolovoza 1774. svaki napose pravila kao dodatak glavnoj cehovskoj povelji. Cehovi pridržaše svoje posebne škrinje i zastave (pahe), držeći svake četvrt godine skupštine, u kojih su birali godimice po dva nadstojnika (cehmeštra). Ovi pako izabirali su svake godine po dva cehmeštra za glavni ceh, gdje su čuvane povelje u glavnoj ladici pod ključevi svih posebnih cehmeštra. Red cehovski i dužnosti majstora i djetića (kalfa) naznačene bijahu u dvadeset članaka. Na tielovo dužni su bili poći bez iznimke svi majstori i kalfe u svojih najljepših odorah na svečani prohod pod cehovskom zastavom.

Ladjarski ceh držao se i nadalje svojih posebnih običaja i pravila, potekavših iz prijašnje dobe. Sbog toga a nešto iz zavisti rad bogatstva ladjarskoga ceha dogadjale su se svadje i razmirice medju ladjari i ostalimi cehovi. Za generalovanja barona Preisa (1770.) htjedoše pače krojači i postolari prigodom svečane tjelovske procesije silom izrinuti ladjare iz svoga mjesta, ali je general Preis ladjare uzdržao na starom odličnom mjestu u procesiji. Veliki ceh prigovori ladjarom god. 1777., da se nedrže pravila dozvoljenih po kraljici Mariji Tereziji, da im nepripada naslov „plemeniti ceh“, da se neimaju zvati majstori, jer da nisu obrta izučili, a da je globa sa 4 dukata „po plemenitoj tablici“ nezakonita, jer da kraljevska povelja dopušta globu samo sa 2 for. Čudnovat te jedva ozbiljno mišljen bio je prigovor, da ladjari nazdravljaju „bilikumom“, dočim potvrdjena pravila nedozvoljuju gostbe i napitke. Pošto se ladjari izjaviše, „da oni nemogu obstati polag takovih artikulov i reda, i da ih netrebaju“, zaključiše ostali cehovi 27. siečnja god. 1777., da oni ladjare nemogu priznati pravimi majstori i brati,

te odtjeraše zastupnika ladjara Jurja Cekorića iz javne skupštine velikoga ceha, uzevši ladjarom takodjer ključ od ladice.

Takovih zanovetanja i prepiraka bilo je i više medju cehovi, te se spominje, da su krojači na same pravde sa gumbari do god. 1777. potrošili 400 for., a same pritužbe na generala Böcka stajale su više od 300 for.[1] Po službenom izkazu bila su god. 1777. prigodom povišenja Karlovca na slobodni grad u okolišu gradskom 194 majstora, a svih obrtnika ukupno brojilo se 431. Brojevno bili su najjači gumbari.[2]

Medju obrtnici bilo je dosta takovih, koji su na trošak vojenoga erara izučili zanate u Beču; na silni zahtjev vojne oblasti morali su ovakovi obrtnici nakon predaje grada god. 1778. odslužiti potrošeni za njih novac (god. 1781. još je bilo duga 1005 for. 3 kr.), radeći u vojnih sgradah karlovačkih. Takovo cincarenje dodijalo je i samomu kralju Josipu, koj je god. 1781. prigodom arondiranja banske i slunjske krajine naložio primjetbom napisanom vlastitom rukom na zapisnik dvorskomu bojnomu vieću, da mu se valja okaniti tražbina od provinciala, jer da je njemu svejedno provincial ili krajina (Da übrigens das Provinziale und Militär nur eine Sache ist, so haben alle Ansprüche, die der Hofkriegsrath auf seine Vergütung macht, zu cessiren.).[3] Veliki ceh razpane se, pošto je Karlovac odtrgnut od krajine, a za četiri pukovnijska okružja karlovačke krajine ustrojen je mjeseca kolovoza god. 1781. iznova glavni ceh u Otočcu.

Osvrnut nam se je ovdje i na druge zgode za to doba, o kojih mislimo, da su spomena vriedne, i da će zanimati čitatelja. Već god. 1769. odlučeno je bilo, da će Hrvatsku i Karlovac posjetiti krunjeni kralj Josip, koj je tada obilazio sve austrijske narode i pokrajine, želeći ih vlastitima očima upoznati. Josip došao je u Karlovac istom 27. travnja god. 1775. u družtvu knezova Coloreda i Nostica. Josip pokazao se je u Karlovcu kakov je bio svega svoga života, neukočen, prilježan i neprijatelj svake vanjske gizde i ceremonija, a vrhu svega vojnik. Sjajan doček bio je zabranjen. Josip se nastani naprotiv samostanu Franciškanskomu u erarnoj kući, koja je bila prije vlastnost podpukovnika Kovačića (u potlašnjem brigadirskom stanu). Drugi dan iza dolazka bila je vojnička vježba, kod koje je zapovjedao glavni nadzornik krajiških

[1] Iz spisa nalazećih se kod cehova karlovačkih.

[2] Specificatio magist. cehalium. Cehovi karlovački bili su ovi: lončari (18 radnika), gumbari (64), čižmari (162), krojači (76), veliki ceh (66 radnika), postolari (73), mesari (17), pekari (17), tkalci, ladjari (40), tesari (40).

[3] Iz spisa savjetnika Komaromia u našoj sbirci.

četa general baron Žišković. Nakon vježbe razgovarao se je kraljević s vojnici, nadarivši nekoliko izmedju njih s dukati. Poslije odvezao se je bio u Ozalj, odakle se je vratio u dva sata po podne. Po ručku primao je pohode. Treći dan pohodio je Josip crkvu Franciškansku, u koju unidje na mala vrata, akoprem je znao, da ga fratri pri velikih vratih čekaju u svečanom odielu. Iza mise poslušao je prodiku, što ju izgovori gvardian narodu sakupljenom na trgu sv. Trojice, zajaši konja, i oprosti se sa svetinom hrvatskim govorom (lingua vernacula), odputovav u Klokoč i dalje u gornju krajinu preko Korenice, Bilopolja, Mazina, Velike Popine, Zrmanje, Gospića, Baga, Senja do Trsta. Fratar kronista nepoznata imena, koj je ove podatke o prvom boravku Josipovom zabilježio, pripovieda, da se je Josip u stanu jedino sa svojimi pratioci bavio, vazda se s njima živahno razgovarajuć.[1]

Upravo za putovanja Josipova lievala je silna kiša, a mjesec dana kašnje (29. svibnja 1775.) razliju se rieke Kupa, Korana i Mrežnica tako silno, da tomu nije bilo u Karlovcu pametara niti prije niti kašnje. Kroz nevaljale zapore prodre voda na nova vrata u tvrdju, koju je poplavila na 3½ stope visoko. U refektoriu franciškanskom bila je voda dvie stope duboka, a po ulicah i trgovih vozili su se ljudi za šest dana samo na čamcih, a stanovali samo u višjih spratovih i na tavanih. Narod se silno uplaši i zvonovi sazivaše ljudstvo iz obližnjih mjesta u pomoć. Pobožne i plahe duše učiniše mnoge zavjete za crkve i dobre svrhe.[2]

Drugi put prispio je kralj Josip II. nakon nastupa vladanja 3. svibnja 1783. u Karlovac, i opet sa generalom Coloredom i sa dva sekretara. Govorilo se, da će biti rata s Turskom, a Josip je tada zbilja već snovao, kako da otme Turkom one koristi i dobitke, koje bijahu bez velikoga truda stekli god. 1739. pri sklapanja biogradskoga mira sbog prekomjernoga miroljubja Karla III. Kraljeve naredbe, izdane u Karlovcu, očevidno su slutile na rat, akoprem se je taj istom iza pet godina (1788.) izlegao. Po odredbi kraljevoj sagradiše tada novu oružanu, koja i sada stoji, a 28. svibnja naimenovan bje posebni zapovjednik tvrdje karlovačke Bartol Basse, bivši brigadir slunjske i ogulinske pukovnije. Prije toga zapoviedao je general karlovački neposredno vazda i nad tvrdjom. Josip je naložio, da se ojača Karlovac. Njegove odredbe zadavaše mnoge brige Karlovčanom. Već se o tom radilo, da se poruše sve kuće u predgradju, od čega se ipak

[1] Archiv Conv. Francisc. Carolost.

[2] Archiv kao gori. — Chronicon von Karlstadt. Rkps.

odustalo na predlog inžinirskoga kapetana De Shonasa. Mislilo se opasati grad sve na okolo zidom, i počelo se već raditi na tom, ali se nije ipak izvelo. Jedino što su ovom zgodom za obranu predgradja izkopani nizki šancevi od Šrange uz carske magazine do Kupe, a drugi kod sv. Floriana na Gazi takodjer do Kupe.

I ovaj put zabranio je bio Josip svaki sjajni doček. Kralj odsjeo je u gostioni „k orlu“, pred kojom ga pozdraviše gradjanske i vojne oblasti. Samo glavni zapovjednik grof Samuel Gjulaj išao je u susret vladaru do mosta, gdje je Josip sišao s kola i pješke unišao u grad. Poslije ručka razgledao je grad, pohodio kasarne, kancelarije, vojničke bolnice. Drugi dan krene karolinskom cestom u Rieku, odanle u Senj, odkud se vrati novom Josipovom cestom 8. svibnja u Karlovac.[1]

Još i po treći put stiže Josip prolazeći u oči turskoga rata krajinom 25. lipnja 1786. u Karlovac, gdje je svu spremu ratnu razgledao. U posljedku ovoga puta izašla je naredba (u kolovozu), da se svi hrvatski generalati karlovački, banski i varaždinski spoje u jedno. Zapovjednikom novoga generalata naimenovan bje fml. baron Vins, kojemu je bilo prosto, da si odabere sielo generalata ili u Karlovcu ili u Zagrebu. Preis odabere Zagreb, kamo se svi generalatski uredi mjeseca travnja 1787. preseliše.

Nekoliko mjeseci nakon kraljeva pohoda stiže zapovied na krajiške zapovjednike, da se spremaju na rat. Karlovac napune do malo vremena različitom bojnom spravom, hranom i strieljivom, koje iz Karlovca razaslaše na ostala mjesta bliže kordunu. Po ladanju izmedju Karlovca i Zagreba smjesti se carska linijska vojska; u Jastrebarskoj zimovaše rezerva sa 200 topnika. U Karlovcu stajale su počam od 24. prosinca 1787. četiri satnije ugarske pukovnije grofa Eszterhaza. Karlovačku tvrdju, popravljenu prijašnjih godina, pregledaše dva generala: Bubna i Pekhard po zapovjedi Josipovoj.

Na 6. siečnja 1788. dodje u Karlovac zapovjednik general Vins, a za nekoliko dana bojna blagajna i generalski štop. Vojska počela se odmah gibati. Krajišnikom valjalo je ponajprije udariti na Turke, a straže po krajini preuzmu 1. veljače četiri batalijuna pukovnije Eszterhaza, nadvojvode Ferdinanda, barona Preisa i Deutschmeistera, koje su razmjestili u Plaškom, Budačkom, Veljunu i Vojniću. Za njim odjašu 8. veljače draguni pukovnije Kinskoga. U krajini popisano je na novo svekoliko stanovničtvo i staro i mlado pod oružje. Tri stotine ostarjelih Slunjana bjehu odaslane u Senj, da čuvaju primorje. Na 8. veljače

[1] Archiv Francisc. — Chronicon v. Karlstadt.

ostavi Karlovac general Vins i ode u Senj, kamo su bili već prije odputovali brigadiri slunjski i ogulinski.[1] Navala je počela 9. veljače 1788. na više mjesta. Mjeseca travnja preuzeo je vrhovno zapovjedničtvo u Hrvatskoj general knez Karlo Liechtenstein, koj sbog toga prispje u Karlovac na 4. travnja, a iz Karlovca se uputi u tabor kod Cerovljana u bivšoj drugoj banskoj pukovniji. Vojna ova nije sretno izpala, a čast austrijskoga oružja spasi glasoviti general Laudon, otevši Turkom 8. listopada 1789. Berbir (Gradišku) i malo kašnje Biograd. Slavni ovaj vojvoda posjeti za ove vojne (18. travnja 1789.) i grad Karlovac, a kad je najžešće biesnio turski rat, pohodio je bio na 24. lipnja 1788. Karlovac i tadanji nadvojvoda, kašnje kralj Franjo, došavši iz Ljubljane.

Dok je turski rat god. 1788—1790. trajao, podnašali su Karlovčani mnogo muke i neprilika vojskom, koja je neprestance prolazila kroz grad, a stranom se u Karlovcu i smjestila. Uslied blizine ratišta bilo se je bojati, da će i do Karlovca naletiti Turci, koji izpanuše jednom mjeseca svibnja 1788. sa 3000 vojske iz Podzvizda i Vranograča do Perne i još bliže ovamo. Ali ako je bilo i nevolje, bilo je od rata i koristi karlovačkim gradjanom, koji si dosta novca zaslužiše i vožnjom i dobavom hrane za carsku vojsku. Akoprem bijahu tadanji Karlovčani po zanimanju trgovci i obrtnici, to ipak nije bio u njih utrnuo starinski žar junačtva i požrtvovanja za domovinu; kad je jednom god. 1789. glas bio pukao, da se je sa ovelikom vojskom digao paša skadarski, i jur domaknuo do Korane, podigoše se vrli Karlovčani na noge junačke, latiše se oružja i sakupiše se u vojničke čete, budući pripravni ogledati se s dušmanom.[2]

Karlovčani velikom pažnjom pratijahu djelovanje cesarskoga oružja, nadajući se za slučaj, ako se Turčin odrine od Dunava, velikomu probitku njihove trgovine sa žitom i drvljem, koja roba bi se bila mogla iz Banata i Slavonije i Bosne lakše dovažati riekama Savom i Kupom, da nije bilo opasnosti. Zato kad je glasoviti general Laudon osvojio Biograd 8. listopada 1789., Karlovac se tomu vanredno radovao, a javna svečanost sbog toga sretna dogodjaja dovrši se velikom gostbom o trošku trgovaca.[3]

Francezka revolucija i njene posljedice nedotaknuše se više godina Hrvatske i Karlovca, osim što su izvan Hrvatske na raznih bojištih mnogi hrvatski sinovi krvarili. Karlovac je sveudilj napredovao,

[1] Archiv Franciškana.

[2] Representatio dep. civ. Carolost. 1790.

[3] Arch. Conv. Franc. Protocollum pro 1788.

a trgovina osobito je god. 1797—1799. cvjetala; život bio je u gradu i okolici jeftin i udoban, samo zdravlje nije bilo god. 1799. povoljno, jer je tada mnogo svieta bolovalo, osobito na groznici i žutici pa i pomrlo. God. 1800. ustrojiše gradjani, na čelu nekoji njemački majstori, četu gradjansku, jaku 180 momaka; zapoviedao joj je gradski kapetan Pogačnik. Odjeća je bila četnikom po tadašnjem kroju njemačkih vojnika. Kumpanija dubovačka, postojavša još od doba, kad je grad samoupravu dobio, razpade se god. 1801. radi svadja nastavših medju gradjani. Kad je nastala sve to veća opasnost od Franceza, ustrojena je god. 1803. po nalogu vlade gradjanska milica u četiri kumpanije, svaka sa 250 momaka, neračunajuć šarže. Prvim majorom milice bio je gradski kapetan Kreč, kojega je zamienjivao gradski fiskus Paulić. Milica ova bila je odievena po kroju hrvatskih pukovnija. Momčad nosila je plave haljine sa crljenim rubom, uzke hlače i visoke čižme. Zavedena je tada i gradjanska vojna glasba. U oružju vježbao je gradjansku četu kapetan Paliček od pukovnije Strassoldove stojeće u posadi. Palička rodjena Čeha veoma su volili Karlovčani i mnogo ga štovali, odlikujući ga osobito prigodom velike svečanosti, držane u Karlovcu mjeseca kolovoza god. 1804. sbog proglašenja kralja Franje austrijskim cesarom.

God. 1798. sastalo se u Karlovcu družtvo diletanta, koje je davalo kazalištne predstave u depozitoriju topničkom na gradskom šancu. Nije zabilježeno, u kojem se je jeziku predstavljalo, ali obzirom na kukavno tadanje stanje hrvatske književnosti, i pošto je kazalište bilo pod okriljem vojnih oblasti, može se za izvjestno držati, da se je tada prvi put njemačka Thalija pojavila u Karlovcu. Nakon tri godine (1801.) razišlo se je to družtvo radi porodivšeg se nesporazumka i svadje medju članovi.[1]

Nakon nesretne vojne na Franceze u Njemačkoj i Italiji (mjeseca rujna i listopada 1805.) povukao je austrijski vojskovodja, nadvojvoda Karlo, svoje izmučene i iztrošene čete iz alpinskih pokrajina u Hrvatsku, Štajersku i Ugarsku. Karlovac bio je jeseni i zimi god. 1805—1806. pun puncat vojske, koju su tamanile različite bolesti. Dnevice pokopano je u Dubovcu po 15—20 vojnika, osobito od pukovnije Hessa, koji su uslied konvencije u Austriji služili, a po 2—4 mrtvaca izmedju gradjana kod sv. Florijana.

Pored svih ratnih nevolja cvala je liepo tih godina trgovina, da nije mogla bolje. Najveća prodaja žita bila je od god. 1805—1809. Makar

[1] Chronicon v. Karlstadt.

da se od svakoga vagana žita od Karlovca do mora po senjskoj cesti plaćalo kirije po škuda križevača, a sav narod od Kupe do mora i na kravah vozio hranu, ipak nije bilo dovoljno podvoza. Promet žitni tek se unapredio i pospješio, pošto u Karlovac nadodje nekoliko podvoza bečkoga poduzetnika barona Reiniša i još drugoga poduzetnika iz Zlatnoga Praga. Za konje tih poduzetnika sagradio je tada erar četiri velike staje, svaku na sto konja u Zvečaju, Tounju, u Modruši i na Vratniku.

Uslied razgranjene trgovine umnožilo se je u Karlovcu početkom osamnaestoga vieka stanovničtvo, koga izkazuje god. 1808. službeni popis 3900 duša. Dohodci gradski narasli bijahu na godišnjih 17.243 for. 17 kr. Glavni je prihod davala maltarina na mostu 5303 for., a zatim namet na vino 2376 for. Glavnice gradske brojile su 34.723 for. 46$^4/_8$ kr.; najviše se trošilo na kupski most, za koj je trebalo svakih 20 godina poprieko troška 60.000 for. Karlovac plaćao je tada najveći porez od svih gradova u Hrvatskoj, naime 10.302 for. 12 kr. za domaću blagajnu, a 3347 for. 48 kr. za ratne potrebe. U svih stališih gradjanstva vladalo je za te dobe povoljno blagostanje, kakova nije bilo nikada niti prije niti kašnje.[1]

U doba, dok je svuda po Europi zvečilo samo bojno oružje, izvedena je na veliki probitak trgovačkoga prometa medju morem i ravnicami Ugarske i Hrvatske veličanstvena Lujzinska cesta. Gradnja ove ceste bila je nuždna, jer veći tereti nisu mogli prolaziti niti starom Karolinskom cestom, a niti Josipovom senjskom cestom, te je promet zapinjao. Rodoljubi bijahu zabrinuti, nebi li radi tih zaprieka trgovina drugim pravcem okrenula. Slavu uzkrisenja Lujzinskoga druma diele medju sobom dva Hrvata, znani biskup Makso Vrhovac, pa u boju kod Asperna (god. 1809.) slavno pali general Filip Vukasović. Nemareći

[1] Acta deputationis 18. decembr. 1809. — Glede tadanjega života i obilja u Karlovcu zanimiv je članak »Odziv iz prošlosti« Matije Šporera, rodjena Karlovčana, u Pozoru god. 1863. br. 72, u kojem pripovieda pisac: »Igralo se u Karlovcu na karte tolikom strašću, da se mnogi put radilo o gubitku ili dobitku koje hiljade forinti. Sjećam se kako moj otac (Josip Šporer gradski senator i trgovac, poslije mair francezki) izgubi jednom bankom 4000 for., što po tadanjoj vriednosti novca čini blizu 1000 for. u srebru. Nu tadanji dobitci trgovački u Karlovcu bijahu tako obilati, da su neki objestnici desetačami lule zapaljivali. Tako i družtvo igrajuće na karte nije marilo za sve one banke, padše na tlo uz nemirno gibanje i upiranje očiju na bankire i na svoje karte. Ja kao gorljiv gledaoc stajah blizu stola, a vidih pasti cedulju na tle, dignuh ju i predah igraču, koj mi tiho reče: odtale! što na tle padne, tvoje je. Tako sam neke večeri nabrao do 30 for.«

patriotični biskup Vrhovac za tolike gubitke kod pokušaja uredjivanja Kupe dogovori sa Vukasovićem, koj je tada stajao na čelu zagrebačke generalkomande, osnovu nove ceste. Osnova je ta kašnje potanko ustanovljena, pošto se je u gradjevno družtvo prikupilo nekoliko hrvatskih, ugarskih i austrijskih kavalira.[1]

Lujzinsku cestu izveo je god. 1804—1809. Vukasović, kako je sam kazivao „s novci i Primorci“ velikom vještinom tako, da su diljem po njoj na 18 milja duljine svuda prolazili tovari do 40 centi.

Kako se gotovo kod svih podhvata u našoj domovini dogodilo, da su debeli kraj odnieli tudjinci, tako i ovdje izmače korist našim ljudem. Lujzinska cesta bude vlastnost dioničarskoga družtva, u kojem bijahu članovi knezovi Lichtenstein, Dietrichstein, Eszterházi, zatim grofovi Erdödi, Harrach i Batthyány.[2]

Rat, što ga je po Napoleonu ljuto uvriedjeni i ozlovoljeni cesar Franjo zapodjeo mjeseca travnja 1809. sa svemožnim francezkim carstvom, nesretno se svrši s porazom austrijanskih vojska, a Francezi prodrieše na sve strane u carstvo austrijsko do samoga priestolnoga grada Beča i pače u Ugarsku. Za toga rata navališe Francezi prviput mjeseca svibnja i u Hrvatsku s ove strane Velebita pod glasovitim maršalom Marmontom, koj sa 12.000 vojske i nekoliko narodnih četa dalmatinskih prodre iz Dalmacije u Liku, uhvati kod Kistanja austrijskoga vojskovodju generala Stojčevića i potuče našu vojsku kod Gračaca, Ostrovice, Bilaja i Žutelokve. Prokrčiv si tako put do hrvatskoga primorja, spoji se još za dobe sa velikom francezkom vojskom, koja je tada zaokupila bila Ljubljanu i alpinske slovinske pokrajine te prispje u najzgodniji čas u žestoku i odlučnu bitku kod Asperna. Karlovac sa okolicom čuvao je tada na Kapeli pri Modruši sa hrvatskom insurekcijom i krajišnici, što bjehu uzmaknuli pred Marmontovom vojskom, pukovnik potlašnji general Rebrović, dočim je sam Karlovac posjeo bio general Munkači sa nešto cesarske vojske i sa narodnom vojskom gradjanske Hrvatske, koja je tada po zaključku saborskom na poziv banskoga namjestnika biskupa Vrhovca postavila bila 17.174 momka, a u samom primorju 2450 dobrovoljaca.[3]

[1] Ovako je pripoviedao o začetku Lujzinske ceste pokojni cestovni ravnatelj Strečko, bivši prije toga častnik te adjutant gen. Vukasovića.

[2] Najtočniji opis Lujzinske ceste nalazi se u časopisu Carnioliji od god. 1842. Dobar sastavak o njoj valjda iz pera ravnatelja Strečka ima Frassova: Topografie der Karlstädter Militärgrenze. 1835. str. 72—82.

[3] Izvorni dnevnik (journal) pukovnika Rebrovića od 10. siečnja 1810. u našoj sbirci. — Štampani proglas biskupa Vrhovca od 15. travnja 1809.

*

Akoprem Francezi nebijahu osvojili niti pedlja zemlje hrvatske s ove strani Velebita, to je ipak bečkim mirom od 14. listopada 1809. po glasu § 2. odstupljen Napoleonu uz pokrajine Kranjsku, stranu Bjelačku (Willach) Koruške i Solnograd i dio gradjanske i vojničke Hrvatske počam od Save pak do mora prostran 270□ milja. Kako spominje proglas Napoleonov izdan na Hrvate, i predstavka prekosavskih stališa podnešena kralju Franji II. 25. travnja 1814. predao je kralj Franjo taj dio Hrvatske, da tim izbavi što više po Francezih zaokupljenoga prostora svojih nasliednih pokrajina. Uzalud zamoliše hrvatski stališi 7. studena 1809. predstavkom kralju Franji, neka državni ugovor sa Francezkom nevriedja slobode i prava Hrvatske, koju nije Francez oružjem posilio.[1]

Već na 28. studena s jutra banu general Delzons sa 5000 Franceza u Karlovac, pošto je bio počam od 26. studena svu iz Rieke i iz Kranjske dolazeću vojsku prikupio pod Novimgradom na Dobri. Bez dvojbe, da su se Frencezi i u Hrvatskoj bojali narodnoga ustanka poput onoga u Kranjskoj za minuloga ljeta i jeseni, koj jih je mnogo žrtva stajao, te su zato jačom vojenom silom napredovali. Medjutim strah ovaj bio je neosnovan. Kao što su Hrvati na poziv kralja i bana pohrlili pod kraljeve zastave u bojne čete i još nedavna u alpinskih zemljah mnogo zla nanieli Francezom, tako sada poslušaše rieč svojega kralja, koj jih po svojih povjerenicih generalu baronu Vinku Kneževiću i tajnom savjetniku Josipu Klobušickomu posebnim „razglasovanjem, danom u Rieki 14. novembra 1809. na prekosavske Hrvate, učini odvezanih od svakoga veza od podložnosti, s kojom su bili u nazadak zavezani njihovomu Veličanstvu cesaru i kralju apoštolskomu po načinu, po komu budu pridani kumesarom francezkim i po komu vojska francezka hoće projti osvajajući.“ Da utiši i predobi duhove u Hrvatskoj, izdao je Napoleon proglas na Hrvate, pun gorkih osvada na Austriju, a hvale i laskanja za nove svoje podanike.

Napoleon spominje u proglasu nevolje, u koje je dospjela Hrvatska ratom. To da ga tim više žalosti, što poznaje hrvatski narodni značaj, koj se zrcali u ljubavi domovine i u odanosti prama vladaru. Oduševljenje za austrijsku monarkiju, kojoj su Hrvati sliepo bili odani, da je krivo propasti Hrvatske.

Izgubiv Austrija Hrvate izmakla joj je velika podpora, na kojoj je počivala njena razklimana državna zgrada. Austrija vodila je Hrvate u boj u daleke zemlje, gdje su ovi radje krvarili za nju nego za same

[1] Štampana predstavka od 25. travnja 1814. spominje tu prijašnju predstavku.

sebe, dočim je kod kućah hrvatskih bez ikakve podpore i uzdanja sve onevoljilo i glad trpilo.

Ta zlobna politika je sada poražena. Napoleon voljan je Hrvatom pomoći, on neželi biti samo vladarom njihovim, već i otcem naroda. Vojska francezka dolazi u Hrvatsku prijateljskom namjerom, ona će braniti i štititi Hrvate, koji će se osjećati sretnimi pod vladom francezkom, a griesi zadriemane prijašnje vlade popravit će se.

Početkom tekuće godine (1809.) ostaviše Hrvati kuće i obitelji. Krv hrvatska prolivena je na potoke za austrijsko carstvo, koje je mislilo uzdržati se tom krvi. Ali i pored hrvatske hrabrosti nadvladana je Austrija.

U Hrvatskoj sve očajava, nevidi se drugo van tuga i nevolja, glad i hajdučtvo vlada po svuda. Napoleon biedi upravo austrijsku vladu, da je ona sve to navlaš uzročila svojom bezbrigom i nevaljalom politikom. Hrvati imali bi se uslied takova stanja sami medju sobom uništiti. Napoleon uvjerava Hrvate, da će se njihovo hrdjavo stanje popraviti i oni spasiti od propasti, samo neka miruju i poslušaju, uzdajući se u boga i u Napoleona, kojemu su povjereni, a vazda da budu vjerni narodnomu svomu značaju, po kojem poštiva Hrvate Europa, a sam car jim ostaje naklonim (behaltet eueren Charakter, durch welchen ihr die Achtung von Europa und meine Zuneigung euch erworben habet).[1]

Prvo susretanje francezke vojske sa Hrvati nije bilo udešeno prema uvjeravanju i obećanju Napoleonova proglasa. Francezki se častnici ponašahu iz prva kao da su u neprijateljskoj zemlji, akoprem nije nigdje bilo odpora francezkoj okupaciji.

U Karlovac uljezoše francezke čete uz glas zvona. Gradske i županijske oblasti pozdraviše generala Delzonsa već 27. studena pod Novimgradom. Predaju obaviše sa francezkom vojskom u Karlovac došavši povjerenici Klobušicki i Marko Delivuk, i to na francezkog pouzdanika generala Guilleminota. Već prije toga na 18. studena odpuštena je u Zagrebu svojim kućam momčad insurekcije, na koliko je rodom bila iz prekosavskih priedjela. Bilo je te vojske u svem 2600 pješaka i 560 konjanika. Austrijanci bili su u Karlovcu izpraznili sve javne zgrade i prenieli bojne sprave i zalihu hrane preko savskoga mosta u Zagreb. Samo je ostala karlovačka vojnička bolnica pod austrijskom upravom još neko vrieme, i to u smislu §. 15. vojne konvencije, ugovorene uslied mira bečkoga. Na 29. studena predstaviše se

[1] Proklamacija Napoleonova na njemačkom jeziku u pismohrani poglavarstva karlovačkoga. Pisana je rukom Franje Gerlicia.

generalu Delsonsu u generaliji magistrat i zastupstvo karlovačko, te stališi i redovi županije zagrebačke. Prema odredbi podkralja Eugena Napoleona, izdanoj u Bjelaku 2. studena, potvrdi Delzons sve oblasti i službenike u svojih zvanjih do buduće organizacije, a da se medjutim sve upravlja i sudi po domaćih zakonih. Prisjegu vjernosti položiše 10. prosinca svi javni činovnici i dostojanstvenici, vicearcidjakoni i obližnji svećenici u crkvi sv. Trojice.

Hrvatska je pripojena odmah glede vrhovne uprave Iliriji, za koju bješe Napoleon već u Schönbrunu 14. listopada naimenovao generalnim intendantom državnoga viećnika grofa Dauchya. Ovomu bje podčinjen kao civilni upravitelj Hrvatske sa častju velikoga župana severinskoga Karlo Krmelić (Körmelits), osoba, koja se dotle nije iztakla u javnom životu Hrvatske, a i sada malo je sposobnosti pokazala za javnu upravu. Podžupanom francezke Hrvatske postavi nova vlada bivšega županijskoga sudca Franju Gerlicia (Grličića), muža veoma naobražena i vrstna pravnika, koj je osim drugih jezika umio posve dobro i francezki. Od ovo doba bio je Gerlici najžilaviji zatočnik i pokretač francezke stvari u Hrvatskoj, tumač i pouzdanik francezke vlade, sbog čega je na skoro nadaren redom željezne krune. Za generalnoga intendanta Dauchya napisao je Gerlici spomenicu o stanju Hrvatske, kojom je posvjedočio točno poznavanje svoje domovine i pokazao iskrenu odanost svomu rodu.[1] Gradsku obćinu karlovačku upravljao je i nadalje magistrat sa načelnikom Ivanom Krečom. Državno redarstvo i pazku na obskrbu vojske rukovodio je francezki intendant Lettardi, mlad ali inteligentan čovjek, koj se pisao: „Intendent de la province de Lika."

Iz Karlovca odjurile su pojedine francezke čete u obližnju bansku krajinu i u prediele do Save, gdje posjedoše mjesta Petrinju, Sisak, Jastrebarsko, Goricu, Kurilovec, Brezovicu, Obrež, Stupnik i Samobor, zatvorivši granicu na Savi. Komunikacija sa Zagrebom bila je uslied toga zatvorena na veliki uštrb žiteljstva. U Lekeniku došlo je medj seljaci i francezkimi vojnici do krvavog okršaja, u kojem je nekoliko francezkih vojnika zaglavilo, ali je taj nesretni dogodjaj ostao bez ikakvih zlih posljedica; iza kreševa sliedila je odmah pomirba na zadovoljstvo obiju strana. Iz grada Brezovice izbacio je pako francezki poručnik sekretara bana Ignjata Gjulaja, namjestivši u grad vojnike.

Velike muke imalo je stanovničtvo Karlovca i okolice obskrbljivanjem francezke vojske, koja je nemilice rekvirirala nesamo hranu za vojsku i konje, već i najbolje pokućtvo i sve stvari za udobnost čast-

[1] Spomenica u našoj sbirci na latinskom i talijanskom jeziku.

nika, a osim toga svu potrebu za vojničku bolnicu. Početkom prosinca davali su Karlovčani hranu, furažu i drva za 2350 pješaka (prvi i drugi bataljun 8. lahkogà regimenta, i drugi bataljun 81. regimente), zatim za 220 konja kod generalnoga štopa i 200 konjanika lovaca, dočim je za ostalu vojsku skrbila obližnja županija. Podžupan Gerlici bio je za nevolju uzaptio u Ozlju i Šišljaviću 262 centa brašna, što ga bješe Austrijanci ostavili. Za generale Cara St. Cira i Delzonsa i za sve višje častnike i činovnike valjalo je Karlovčanom pripraviti udobne stanove, i snabdjevati ih sa skupim živežom. Tako je valjalo dočekati i odlične putnike, koji tada prolažahu Hrvatskom. Na 9. prosinca pripravljen je bio stan za careva adjutanta generala Bertranda, koj je tada pohodio Karlovac sa svojom suprugom. 30. pros. proputova kroz Karlovac u Petrinju glavni sekretar gubernija i namjestnik Marmonta Viktor de Broglie, napokon 16. siečnja 1810. došao je u Karlovac jedan ministar iz Pariza, kojega ime nenadjosmo zabilježeno. Za obskrbljivanje vojske i za dobavu predprega potrošio je Karlovac samo do 25. prosinca 1809. više od 100.000 for., udarivši po zaključku magistratske sjednice od 16. stud. na gradjane posebni namet od 21.371 for., što ga je pobrao bogati gradjanin Anastaz Kostić. Nabava živeža za vojsku tim je bila mučnija, što papirni novac nije mnogo vriedio, a goveda su bila potrošena i uništena još prije na mnogobrojnu austrijsku vojsku, nastanjenu oko Karlovca. Osim toga vladala je god. 1809. u gornjoj krajini i u provincialu preko Kupe oskudica žita, pa je već oko božića svjetinu glad morio. Kao što je godj vojničtvo nesmiljeno rekviriralo svoje potrebe kod imućnijih posjednika, tako je s druge strane hvale vriedna skrb francezke uprave za gladnu sirotinju. Na 20. prosinca naloži intendant Lettardi magistratu, da popiše sve u Karlovcu boraveće krajišnike u svrhu, da im se hrana nadieli, a veliki župan Krmelić proglasi 15. prosinca ladanjskomu puku u provincialu „da novi ladavać za povekšanje sreće domovine otčinskim srdcem milostivno skrbel se bude, i vre skrbi, ar na skorom popis onoga puka, koj vu pogibelji glada nahadja se, vučinjen bude i teg za zdržavanje siromakov potreban iz cesarske i kraljevske milošće puku štibrenomu delil se bude, a da premožni naš cesar i kralj narod horvatski nesamo ljubi, nego takajše preštimava.“[1] U oči nove godine 1810. dieljena je hrana u Karlovcu krajišnikom i provincialcem. Stanovničtvu je bilo zabranjeno pod oštru kazan nadareno žito prekupljati. Dolazkom Franceza pojavi se na sve strane kod kmetova težnja za slobodom i odpor proti

[1] Proglas u našoj sbirci.

podavkom vlastelinskim. Vlastel Paravić javio je podžupanu Gerliciju 20. studena 1809., da se njegovi kmetovi u Čabru javno hvale, da su Francezi, ali i slobodni ljudi (Galli sumus, liberi sumus). Kmetovi bana Gjulaja uzkratiše težake i podvoze, a isto tako i kmetovi sjemeništa zagrebačkoga u Otoku. Šišljavčani, negdašnji slobodnjaci, te po plemićih Budačkih i Ilijašićih nakon razpusta straža na Kupi u kmetstvo skučeni, na novo se pobuniše proti svomu vlastelu generalu baronu Pavlu Rauchu, te uzkratiše daće i uvališe u vlasteoske šume. Uzrujanost se ova utiša i podanici se opet pokore, pošto su francezki vladatelji ozbiljno pokazali, da se u podaničkom odnošaju neće ništa naprečac mienjati, a tu su odluku vlade doglasili narodu župnici.

Na postupak nekojih francezkih častnika za prvo vrieme okupacije gorko su se tužili Karlovčani. Grubijanstvom i neotesanošću odlikovao se je osobito naše gore list kapetan i zapovjednik mjesta Petar Tomić, koj je Karlovčane mrzko vriedjao i mrcvario. Magistrat gradski pretvoriše francezki oficiri u zabavište vojničko, sa poglavarstvenimi osobami postupali su vojnici surovo i nepristojno, i svaki čas prietili jim zatvorom i ovrhom. Sjednice poglavarstvene često su bile prekidane i uzbunjene. Činovnici magistratski morali su čitave noći boraviti na viećnici. Blagajnika gradskoga Josipa Srblina uhiti bez svakoga razloga kapetan Tomić i baci ga u vojnički zatvor. Tomića okriviše gradjani, da je pod raznimi izlikami od gradjana pobirao pristojbe do 30 forinti, a nastanjivao vojnike bez svakoga uticaja gradskoga magistrata.

Karlovčani težko očekivahu dolazak glavnoga vojskovodje u Iliriji maršala Marmonta, koj je dne 26. prosinca prispio u Karlovac sa znatnom pratnjom, svečano dočekan i pozdravljen uz glas zvonâ i riku topova. Drage volje pripraviše maršalu gradjani naručeni za njega prostrani stan, napuniše ga ukusnim i modernim pokućtvom i obskrbiše kuhinju stvarmi „vsake vrsti za jesti, divjačine, ribe i ostala extra sva za trpezu marešala“, kako to bješe naložio kapetan Tomić; ali upotrebiše došašće maršalovo, da mu odkriju sve svoje nevolje i patnje od vojničkih komandanta u predstavci 28. prosinca, na kojoj se podpisaše svi članovi poglavarstva i zastupstva.

Od ovoga vremena vojni su zapovjednici blažije postupali sa poglavarstvom i sa gradjani. Vojnički častnici nisu se toliko pačali u upravne poslove koliko prije, te se tako utaloži sve po malo strah, koj bješe obuzeo ljudstvo nakon došašća Franceza, pa se sve po malo udomi medjusobno pouzdanje i prijateljstvo. U mjesto surovoga Tomića

preuzeo je vojno zapovjedničtvo grada 1. siečnja uljudniji major Latour, a mjeseca travnja 1810. pukovnik Goury. Počam od nove godine 1810. preuze vojna vlast vojsku u vlastitu obskrbu, posada se umanji, a vojnici odoše iz gradjanskih kuća u kasarnu i oružanu.

Blagotvornije i uspješnije počela je raditi francezka uprava, pošto je carskim dekretom od 25. prosinca 1809. naimenovan vrhovnim upraviteljem Ilirije slavni maršal Marmont sa malne sasvim neograničenom vlastju, što ju bje podielio Napoleon tomu svomu iskrenomu pouzdaniku. Bojazan, koja bješe i u Karlovcu pače i medju francezkimi činovnici, privrženici generalintendanta Douchya, zavladala, da će se uvesti stroga i bezobzirna za gradjansko blagostanje vojna administracija, izčezla je do mala, a Marmont pokazao se do skora tako pronicavim organizatorom i vještim upraviteljem, te prijateljem našega naroda, kakovih je malo ikad imao. Njegova je uprava postala pravom blagodati za pokrajine, što ih je sreća pod njegovo okrilje doniela. Organizacija vlasti i sudova u francezkom smislu sliedila je postepeno počam od god. 1810. Karlovac dobi važnu ulogu, da bude poglavitim mjestom i sielom oblasti vojničkih i gradjanskih za francezku Hrvatsku. Za šest krajiških pukovnija: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku i obe banske postavljeno je posebno vojno zapovjedničtvo u Karlovcu. Prvi zapovjednik bio je Cara St. Cir a njega je nasliedio general Delzons, znameniti vojskovodja, koj je poslije u Rusiji zaglavio. Zapovjedniku bilo je podčinjeno središnje upraviteljstvo (la direction centrale de la Croatie militaire) sa načelnici pukovnikom Holjevcem i ratnim povjerenikom Moserom. U krajiškom vojnom sustavu malo su mienjali Francezi, pošto jim je takov mnogo prijao za njihove ratne svrhe. Uvedena je samo kod vojske francezka vježba, koju su izučavali krajiški častnici kod pojedinih francezkih regimenta. Ovi su častnici poslije vježbali podčastnike u Karlovcu. Po naredbi Marmonta preveo je francezki vojni reglement tadanji kadet, Danilo Rastić, umrvši kašnje (god. 1852.) kao podmaršal. Taj naputak štampan je troškom državnim god. 1811. u Karlovcu.[1] Na čelo uprave u gradjanskoj Hrvatskoj postavi Marmont u mjesto Lettardia intendantom barona de Vienneya, kojemu bje pridodan sekretarom Karlo Müller.

Dosadne te družtveni život i promet smetajuće naredbe, izdane prvim mahom po francezkih vojnih zapovjednicih ili su dokinute, ili barem znatno ublažene. Prolaz preko Save, koj bješe izprva sasvim zabranjen, a poslije

[1] Regulament zadržavanja muštranja i manevre pešaka od 1. kolovoza 1791. U Karlovcu kod Gašpara Weitza 1811.

dozvoljen uz izkaznice izdane po županijskih sudcih, vidimovane po francezkih mjestnih častnicih, dozvoljen je bez zaprjeke. Marmont dopusti naredbom od 4. siečnja 1810. slobodan prolaz svakovrstne marhe u Austriju osim svinja.

Državno redarstvo uredjeno je u Iliriji naredbom od 13. siečnja 1810. U Albaniji, u Dalmaciji, u hrvatskom primorju i u gradjanskoj Hrvatskoj povjereno je rukovodstvo redarstva glavnomu vojnomu zapovjedničtvu; u Karlovcu napose upravljao je redarstvenimi poslovi general Cara St. Cir, a njemu bio je podčinjen glavni redarstveni povjerenik za gradjansku Hrvatsku neki Mušić. Oružje moglo se je polag naredbe Marmontove od 15. ožujka javno nositi samo dozvolom glavnoga povjerenika redarstvenog i uz viso glavnoga vojnoga zapovjedničtva. Limitaciju živeža izdavao je redarstveni povjerenik za čitavu francezku Hrvatsku. Graničarom je bilo pod oštru kazan zabranjeno dolaziti oružanimi u gradjansku Hrvatsku, a svaki oružani imao se s mjesta zatvoriti. Za javni poredak i sigurnost brinula se osobito francezka žandarmerija, koja je kod puka karlovačkoga ostala u dobroj uspomeni sbog svoje revnosti i zapta. Nesmiljena je bila francezka vlada sa razbojnici i drugimi zločinci, ponajviše vojnimi bjegunci, koji bijahu velikom kugom za sve krajeve, dok ih nije prieki sud drakoničnom strogošću iztrebio. Zlotvori takovi vješani su ponajvećma pred vlastitimi kućami, a da se još bolje zajamči javna sigurnost naloži Marmont god. 1810., da bude svaka obćina odgovorna za sve opačine i štete, što su se dogodjale u dotičnom obsegu obćinskom. Ovakova radikalna sredstva obezbiediše javnu sigurnost pod Francezi, a francezka uprava bila je zato visoko štovana.

Nakon redarstva sliedilo je i uredjenje vojske u Iliriji. Sva vojska razdieljena je u dvie divizije. Prvoj diviziji pripalo je hrvatsko primorje, Senj, gradjanska Hrvatska, dvie banske te slunjska i ogulinska pukovnija sa Kranjskom, Koruškom i Goričkom. Ostali kraj Ilirije na jugu sa pukovnijom ličkom i otočkom pa Dalmacijom, pripojen je drugoj diviziji. Karlovac postao je poput gradova Ljubljane, Trsta, Bjelaka i Rieke sielo okružnoga vojnoga zapovjednika. Žandarmerija sačinjavala je u toj vojsci posebnu legiju sa pukovnikom i više kumpanija (eskadrona), od kojih je svaka brojila 60 momaka na konju i 40 pjeških oružnika. Osim žandarskoga kapetana namješten je u Karlovcu jedan častnik glavnoga štopa, dva častnika ženija i dva častnika topničtva.[1]

[1] Razna službena pisma, zakoni i naredbe francezke vlade u pismohrani magistrata karlovačkoga i u našoj sbirci iz ostavine podžupana Gerlicia, i otca

U ovo doba preustrojena je takodjer gradjanska milica karlovačka u narodnu gardu, i gardiste moradoše si nabaviti vojničko odielo po francezkom kroju, što je mučno bilo i ozlovoljilo siromašne gradjane. Za dokaz osobita pouzdanja dozvoli Marmont častnikom karlovačke garde, da mogu nositi oružje takodjer izvan službe poput častnika carske vojske.[1]

Francezka vlada trebala je svuda, gdje je postajala, radi silnih ratova za uzdržavanje znatne vojske mnogo novca. Ilirskim pokrajinam valjalo je iz vlastitih sredstva podmiriti sve potrebe za zemaljsku upravu i za sve čete u Iliriji, računajuć ovamo i krajiške pukovnije. Pošto se nije mogao skucati tolik novac, izvedena je rekvizicija ratnih potrebština od naroda. Sami francezki činovnici u Karlovcu žalili su narod, koj je imao tolike terete podnositi, i krivili zato vojničku upravu, a jamačno bez razloga i samoga glavnoga upravitelja Marmonta, koj bi zato bio, kako je bio zabrinut za blagostanje povjerenih mu pokrajina, rado odklonio te terete od svojih podanika, da su to dopuštale okolnosti i tvrda volja svemožnoga vladara na Seini. Dekretom generalnoga upravitelja od 17. listopada 1810. naloženo je ilirskim državam, da izplate zajam od 1,200.000 franaka, a okružje karlovačko napose 250.000 franaka. Za tu ciel uplatiše mjeseca listopada i studena 1810. Karlovčani 60.000 franaka, pošto jim se već grozilo ovrhom. Pored svih tih plaćanja bilo je novčano stanje u francezkom dielu Hrvatske mnogo povoljnije nego li u austrijskoj državi, u kojoj je vladala velika nevolja s papirnim novcem. Banke austrijske odstranila je oprezna francezka vlada još za dobe iz Ilirije, naredivši ponajprije, da se počam od 6. prosinca 1809. primaju za šestinu nominalne vriednosti, a poslije (6. ožujka 1810.) da se 16. ožujkom iste godine sasvim izbace iz tečaja. Jedino je još za neko doba pridržan sitni austrijski novac, kojim je bilo dopušteno uplaćati 40% podavaka kod svih javnih blagajna. Na srebrni sitni novac, što ga Francezi u tečaj staviše po Hrvatskoj, potužiše se Karlovčani, ali jih Marmont uvjeri o dobroti i vriednosti toga novca, koj je već pet godina u Italiji u porabi, pa da su ga dužni primati po oglašenoj tarifi, tim više, jer je dobar državljanin dužan primati svaki novac, što mu ga suveren daje. Medju-

našega Mirka Lopašića. Osobito je važan »Diarium officiosum« Gerliciev i njegov memorandum o francezkoj Hrvatskoj. — Zatim archivium P. Franciscanorum. — Geschichte des Oguliner Regiments von Paul Kušan, str. 29.

[1] Pismo intendanta de Vienney na zapovjednika garde Mirka Lopašića od 22. srpnja 1810.

tim, da će se vojska u buduće plaćati u zlatu, koje je osobito potrebito u prometu sa obližnjom Turskom. Naredbom od 16. svibnja uvedeni su u poglavitih gradovih, a tako i u Karlovcu mienjači za izmienjivanje banka do deset for. u kovan novac.

Mjeseca travnja i svibnja 1810. boravio je maršal Marmont nekoliko dana u Karlovcu, vojujući na Turke, koji bijahu za rata medju Austrijom i Francezkom na huškanje francezkoga konzula u Travniku Davida oteli Švištovskim mirom zadobljeni grad Cetin i popalili mnoga sela na kordunu. Marmont navali sa krajišnici i sa nekoliko francezkih četa početkom svibnja iz Slunja na Turke, razbije ih kod Vaganca, popali Izačić, Klokot i pet drugih sela, narene na Bihać, te dobivši odštetu za počinjene štete i zaokupivši opet Cetin, koj mu predade Hasan aga Pećki bez svakoga boja, povrati se slavodobitno u Karlovac, gdje ga velikom radošću i veselimi uzklici narod dočeka. Od toga časa bojahu se Turci krajišnici Marmonta i Franceza kao živa ognja, a kod Hrvata steče maršal kao odvažan vojskovodja veliko ime.[1] Jošte jednom pohodio je te iste godine na 2. rujna Marmont Karlovac uz sjajan doček. Karlovčani počastiše slavnoga maršala svečanim velikim obedom i razsvjetliše grad. Na slavu svetčara tiskano je nekoliko epigramata na hrvatskom i latinskom jeziku, i jedna pjesma talijanska.[2]

Sličnih javnih svetkovina bilo je tada i više na proslavu moći i sile možnoga carstva i velikoga Napoleona. Prvi Napoleonov dan, ujedno i uspomena neodvislosti francezke (galske) crkve, sproveden je svečano na 15. kolovoza 1810. u Karlovcu vojničkom paradom, službom božjom, gostbom i pucanjem iz topova. Kod parade sudjelovala je i gradjanska narodna straža u francezkom odielu. Takodjer na 15. prosinca 1810. i tako svake godine na taj dan, dok su Francezi Hrvatskom vladali, bila je državna svečanost na uspomenu krunitbe Napoleonove i pobjede kod Austerlica.

Sve po malo privikne se sviet na Franceze, a njihovi običaji udomaće se i u hrvatskih krugovih. Živahna francezka narav i iskrenost mnogo je dolikovala narodnoj ćudi hrvatskoj. U Karlovcu porodila se obća želja za teatralnom zabavom, a kad se riečki veletržac i karlovački gradjanin Ludovik Adamić, poznat kao utemeljitelj krasne ka-

[1] Archiv Francisc. — Denkwürdigkeiten des Marschalls Marmont. Njem. izdanje III. B. str. 295—302, 334—343.

[2] Ibidem. — Pismo velikome Francie Maressalu od Marmond. Izpjevana po jednom Karlovčanu. U Karlovcu kod Gašpara Weitza, tiskavca.

zalištne zgrade na Rieci 17. srpnja 1810. ponudio, da će u Karlovcu o svom trošku graditi kazalište i veliku gostionu, vele je ugodio i francezkoj vladi i većini karlovačkoga gradjanstva. Adamić bješe predložio gradnju kazališta na ostancih crkve sv. Josipa, uz koju da se jošter upotrebi prostor trga dugačak 24 hvata a širok 10 hvati prama glavnoj straži. Koncesiju tražio je Adamić na trideset godina pod uvjet, da bude prosto davati u kazalištnih prostorijah i plesove. Magistrat karlovački bio je takodjer sporazuman sa gradnjom kazališta, ali je mislio, da ga valja graditi ili na zemljištu trgovca Seidla naprotiv gradskoj viećnici, ili pako kod tadanje kuće Demetra Musulina (sada Pureblove) na sadanjoj promenadi, a da se u svetinju crkve sv. Josipa nedira, makar da je za doba cesara Josipa smještena bila u toj crkvi najprostija krčma. Pošto su pako intendant Vienney i general Delzons gradnju kazališta na trgu sv. Josipa živo zagovarali, dozvolio je Marmont tu gradnju na 9. rujna 1810. Adamić imao je kazalište za dvie godine dovršiti i javnosti predati. Što je uzrok, da ovaj plemeniti i za kulturni život toli nuždan zavod u Karlovcu nije kašnje podignut, nemogosmo saznati, ali sudimo da je izvedenje kazališta zapelo o novčanoj oskudici, koja je bila kašnje Adamića zahvatila, dočim se drugi gradilac nije našao.

O novoj godini 1811. pošla je na čestitke u Pariz iz ilirskih država posebna deputacija, u kojoj bio je i zastupnik Karlovca. Deputaciju od šest hrvatskih krajiških pukovnija predvodio je pukovnik Slivarić, kasnije general i veliki privrženik Napoleonov, koj nakon pada Napoleonova nikad se nije više povratio iz Francezke u domovinu.

Na 15. veljače 1811. odpočela je u Karlovcu prva stavnja za francezku vojsku; momčad unovačena je za 1. ilirsku regimentu, sastavljenu od provincialnih Hrvata i dolnjih Kranjaca.

Poslednje dane svoga boravka u Iliriji posvetio je vitežki i umni maršal uvadjanju koristnih reforma, uredjenju financija i glavnomu preustrojstvu upravnoga organizma u povjerenih mu pokrajinah. Žalibože pako da je maršal još prije uvedenja nove organizacije na 26. travnja god. 1811. ostavio Iliriju, te pošao na poziv Napoleona u mjesto maršala Massene za upravitelja Španije. Marmonta zamienio je u upravi Ilirije general grof Bertrand. Vječna je šteta, da je Marmont već tada zapustio Iliriju. Težko da je ikad naš narod imao čestitijeg, skrbnijeg i pravednijeg upravitelja od Marmonta, kojemu se iskreno pouzdaše francezki podanici u Hrvatskoj, vanredno ga poštujući sbog njegovih vitežkih i razumnih djela, koja se još i danas harno spominju.

Carskim dekretom, izdanim u Tuilleriah 15. travnja 1811. ustrojena je nova uprava u čitavoj Iliriji, a tako i u francezkom dielu Hrvatske.[1] Gradjanska i vojena Hrvatska ostale su i nadalje podčinjene glavnomu upravitelju Ilirije u Ljubljani, koj se imao glede zakonodavstva sporazumjeti sa dotičnimi francezkimi ministri, samo glede vojničke Hrvatske primao je upute jedino od ratnoga ministarstva. Glavnomu upravitelju pridodan je bio za upravne poslove generalni intendant, povjerenik pravde, glavni intendant za financije, glavni blagajnik i upravno vieće. Hrvatska ostala je razdieljena na pokrajinu gradjansku i vojničku. Gradjanska Hrvatska dielila se u tri okružja karlovački, riečki i senjski; njoj su pripadali dielovi županije zagrebačke do Save, kotar riečki, austrijska Istra, kotar mrkopaljski, primorje sa gradom Senjom i sa otoci Krkom, Rabom, Cresom te Lušinom velikim i malim. Čitava ta pokrajina bila je opet razdieljena u dvadeset i jedan kotar (canton), karlovački, vrbovski, jastrebarski, samoborski, čabarski, kerestinečki, želinski, sisački, gradački (Pisarovina), riečki, senjski, bakarski, kastavski, pazinski, vremski, mrkopaljski, rabski, krčki, creski, osorski i lušinski. Nakon gotovo sedam stotina godišta dodjoše po ovom upravnom ustrojstvu pod zajedničku upravu Hrvatske dielovi, koji su od česti od doba kraljeva hrvatskih odtrgani bili od starodavne naše kraljevine. Bez dvojbe pako, da se umni Marmont pri sastavu upravnoga statuta obzirao na narodnost hrvatsku u ovih priedjelih.

Na čelu gradjanske Hrvatske stajala je intendancija karlovačka (intendance de la Croatiae civile) sa intendantom i glavnim tajnikom kao njegovim namjestnikom. Glavnoj intendanciji podvržene su bile podintendancije na Rieci i u Senju.[2] Djelokrug intendancije bio je od prilike onakov i onolik, koliko ga imadu austrijska namjestničtva; intendantu karlovačkomu bijahu za razne upravne poslove pridieljeni inžinir, ravnatelj domena, konservator uložaka, upravitelj poreza, šumski nadzornik, mitnički nadzornik i nadzornik državnih lutrija. Za službenu potrebu naznačeno je bilo intendantu Hrvatske godišnje provizije 8000 franaka i još drugoga troška 6000 fr. Na mjesto prijašnjega intendanta baruna Vienney-a dodje pod konac god. 1811. u Karlovac za intendanta državni viećnik M. de Contaden, a njegovim tajnikom bude naimenovan baron Marschall. Vojnička Hrvatska imala je svoga posebna intendanta izmedju nadzornika carske vojske (les inspecteurs

[1] Autentično izdanje dekreta ima sbirka zakona: Bulettin des lois. Nr. 369 bis.

[2] Na pečatu intendancije karlovačke bio je napis: »Intendance du Cercle d'Agram«, premda se vlast francezka nije prostirala preko Save do Zagreba.

aux revues de nos armées). Taj upravljaše sa područjem šest krajiških pukovnija uz pomoć središnjega ravnateljstva, kojemu bijahu članovi jedan višji častnik, ratni povjerenik i auditor izmedju krajiških pukovnija. Intendant vojni ovisan je bio od glavnoga upravitelja glede svih vojenih i osobnih stvari, dočim je glede financija odgovarao glavnom intendantu financija, a u pogledu sudbenosti povjereniku pravde. Inače nije niti ovom organizacijom što bitna promienjeno u krajiškom ustrojstvu.

Važna je bila uredba francezkih municipija u Iliriji po smislu dekreta od 15. travnja 1811. Pošto Karlovac nije imao jošte 5000 stanovnika, opredieljeno mu je bilo gradsko vieće sa mairom i dva adjunkta, ali je Karlovac dobio dvadeset viećnika, koj broj bio je namienjen samo obćinam sa više od 5000 duša. Karlovačkoga maira naimenovao je poput maira u poglavitih gradovih Ilirije u Ljubljani, Trstu, Zadru i Dubrovniku sam imperator Napoleon, a ovaj odabere karlovačkim mairom odlična i imućna trgovca, bivšega gradskoga senatora Josipa Šporera, rodom iz Broda na Kupi. Inštalacija novoga municipalnoga vieća za glavnu obćinu karlovačku obavio je po nalogu intendanta bivši gradski kapetan Mirko Lopašić, koj je sada sa Jakovom Čopom stupio kao adjunkt u municipalno vieće. Tajnikom municipija bje odabran francezkomu jeziku vješti Ivan Virendels.[1] Carskim dekretom dozvoljeni su obćinam prijašnji prihodi, zatim globe i nameti; zato je i Karlovac sve svoje prijašnje dosta obilne dohodke pridržao. Budget odobren po generalnom intendantu za god. 1813. izkazuje znatan prihod sa 73.781 franc. 74 cnt. a troška 60.866 franc. 19 cnt., tako da je poslije pokrića deficita sa 6443 franc. 19 cnt. od prošle godine ostao čisti višak od 6472 franc. 36 cnt. Poglavarstvo stajalo je godimice samo 3400 franc., dočim se velik dio dohodka koristno investirao.[2]

Od maira u okolici karlovačkoj spominjemo pod Novimgradom vlastelina Čunčića, na Sveticah vlastelina Spišića, u Pisarovini vlastelina Jelačića, u Jastrebarskoj Sladovića, u Krašiću Mirka Haraminčića, u Samoboru Viznera, u Kerestincu Kiepacha, same ugledne osobe, po čemu se suditi može, da se je to zvanje jako uvažavalo. Municipalne činovnike imenovao je general-guverner. U redarstvenih poslovih valjalo se mairu karlovačkomu sporazumiti sa šefom žandarske eskadrone

[1] Viećnici municipija bijahu god. 1812.: Filip Bunjevac, Dr. Alojzio Sax, Josip Žerjavić, Ivan Pavić, Matija Meder, Nikola Šebetić, Josip Katkić, Paval Mihalković, Nikola Gojšić, Aloiz Duquenois, Vid Jednak, Ludovik Prelanac, Nikola Brezarić, Josip Kostić, Juraj Horweld, Franjo Seidl, Juraj Lukšić, Gabro Palikuća, Josip Erdeljac, Hackl.

[2] Budjet de Carlstadt, année 1813.

u Karlovcu. Poslovi obćinski razdieljeni bijahu u administrativne, financijalne i redarstvene; svakoga mjeseca izvještivalo se je intendantu o tečaju uprave. Važnije stvari rješavane su u municipalnih sjednicah. Na proračun (budget) mnogo je pazila vlada; obćine u okolici Karlovca, neimajući stalnoga dohodka, pobirale su za obćinske potrebe posebni namet. Počam od nove godine 1812. vodili su mairi matice rodjenih, mrtvih i vjenčanih. Po posebnom naputku sklapali su oni i gradjanske ženitbe.[1]

Dekret od 15. travnja 1811. uredio je i sudove u Iliriji. To je bilo tim nuždnije, što je poslije francezke okupacije po gotovo zavladao juristicium u Hrvatskoj, a proti odsudam magistrata karlovačkoga i županijskoga suda nije bilo prizivnoga sudišta. Obćinstvo karlovačko zamolilo je već mjeseca kolovoza 1810. francezku vladu, da se uredi apelacionalni sud. Još prije organizacije namjesti Marmont provizorno sudište u Karlovcu za oba diela gradjanske i vojničke Hrvatske.[2] Počam od god. 1812. uvedeni su u Hrvatskoj mirovni sudci (les juges de paix) u svakom kantonu, koji su sudili u stvarih do 100 franaka vriednosti, zatim glede redarstva i karnosti manje vrsti. Ujedno je mirovni sudac izvršivao odsude tribunala. Dekretom ministra pravde od 24. veljače god. 1813. oduzeto je mairom kao političko-upravnim organom sudstvo glede političkih i redarstvenih prekršaja. To bje povod, da se potužiše hrvatski mairi, da neimaju dovoljno vlasti i ugleda. Karlovačkim mirovnim sudcem bi imenovan bivši gradski senator Josip Žerjavić. Izmedju tribunala prve molbe, kojih je uvedeno 11 u čitavoj Iliriji, namješten je jedan i u Karlovcu sa predsjednikom, dva sudca, tri pristava i glavnim državnim prokuratorom. Sudište karlovačko sudilo je u gradjanskih prieporih i u karnih predmetih, a rješavalo je u drugoj molbi i odluke mirovnih sudaca, samo glede političkih zločina, zatim razbojstva na cestah i potvaranja državnoga novca sudio je posebni vojnički sud u Karlovcu, kojemu je predsjedao zapovjednik žandarmerije u Hrvatskoj. Za hrvatsku krajinu bio je karlovački tribunal prizivno sudište u kaznenih stvarih, u koju svrhu bili su mu dodieljeni osim redovitih sudaca i dva vojnička prisjednika. Proti odsudam karlovačkoga sudbenoga stola prizivalo se je na apelacionalni sud u Ljubljani, kod kojega je bio sudcem i jedan Hrvat, Ivan Bužan.

U razprah medju vlastelom i podanici radi uzkrate tlake ili inih daća imali su suditi stranom mirovni sudci, stranom tribunal prve

[1] Circular karlovačkog intendanta od 10. travnja i 16. studena 1812.
[2] Marmont: Denkwürdigkeiten. III. Band, str. 363.

molbe, jer je francezka vlada smatrala taj odnošaj privatnopravnim, postojeći medju vlastelinom kao vjerovnikom i kmetom kao dužnikom, koj se je imao prosudjivati po člancih §. 1142. i 1153. zakonika Napoleonova. Po francezkih zakonih mogao se podanički savez razriešiti, a kmetovom bilo je slobodno da razpolažu sa svojim posjedom. Vlastela izgubiše mnogo ugleda, predavši sudstvo mirovnim sudcem.[1]

Kod sudišta karlovačkoga kao što u obće kod svih oblasti ponamjestila je francezka vlada Hrvate, i u tom se častno razlikuje francezka uprava od potlašnje austrijansko-njemačke, koja je nastojala što više izrinuti hrvatski elemenat iz javnih zvanja. Predsjednikom sudišta karlovačkoga postavljen je jur više puta spomenuti podžupan Gerlici, a carskim prokuratorom Luka Ljubić, rodjen Križevčanin, vrlo vješt pravnik; prvim viećnikom bio je bivši županijski sudac Anton Zdenčaj. I mirovni sudac i članovi sudbenoga stola nosili su u službi crnu togu kao službeno odielo.

Na 12. siečnja 1812. naložio je bio intendant gradskomu municipiju karlovačkomu, da izprazni viećnicu, u koju će se smjestiti novo uredjeni sudbeni stol prve molbe za Hrvatsku, pošto je već inštalirano prizivno sudište u Ljubljani. I karlovački tribunal svečano je uveden; predstojnik Gerlici izrekao je tom prigodom hrvatski govor, u kojem je izrazio radost i sreću hrvatskoga naroda, što je postao dionikom francezke pravde, koja sudi jednako svim stališem, i bogatim i siromakom, te naglasio, da je došlo „od današnjega dana življenje, poštenje i imetak naroda horvatsko-iliričkoga pod našu (sudbenu) obranbu.“

Za francezke vlade uvedeni su ponajprije u Hrvatskoj javni bilježnici. U Karlovcu bila su dva notara, bivši sudac Ivan Kreč i Josip Srblin. Izmedju odvjetnika bio je ponajvećma na glasu Josip Štefanac.

Uz francezke sudove i oblasti uvedeni su u Hrvatskoj dekretom od 1. stud. 1811. i francezki zakoni, civilni code Napoleon, code penale, code civilnoga procesa i trgovački zakoni. Svi ti zakoni poslani su municipiom u francezkom izvorniku i njemačkom prevodu, pošto još hrvatski prievodi nebijahu gotovi, akoprem je to bilo u smislu §. 249. organizatornoga dekreta odredjeno.

Još nam je spomenuti nekoje uredbe francezkoga vladanja u Hrvatskoj, na koliko su bile većega zamašaja, ili i na koliko su se napose ticale Karlovca. Novi porezi, zemljarina i osobna tecivarina uvedeni su u Hrvatskoj počam od god. 1811. Iz početka plaćala su na ladanju vlastela poreze i za svoje podanike, a tekar god. 1813. razpisan je posebno

[1] Circular prokuratora Ljubića na maire od 4. svibnja 1812.

porez na kmete, koji dobiše povlast, da mogu za izbavu državnoga poreza i drugih daća uztegnuti vlastelinstvom petinu podataka i tlake.[1] Mitnički sustav, uveden po Marmontu, nije bio odviše tegotan i pomagao je domaćemu obrtu; tim nesnosnija bila je za Hrvatsku zabrana slobodna uvoza i prodaje soli i duhana, pak biljegovina, na koje daće nisu bili Hrvati priučeni. Tužili su se Karlovčani i na državni porez za prodano žito (octroa). Dohodci od državnoga poreza u Hrvatskoj upravljalo je ravnateljstvo u Trstu. Glavni poreznik kod intendancije karlovačke zvao se je Franković, a ovomu bijahu podvrženi poreznici u kantonih i pobirači kod pojedinih municipija. Inspektorom francezkih mitnica u Karlovcu bio je neki Martinville, a blagajnikom Mikelli.

Naredbom intendancije zabranjen je počam od 22. svibnja 1813. ribolov na Kupi i Savi, jer da su te rieke, budući brodive, državne, kao što spada državi i lov u šumah. Oba ova regala davao je u zakup konservator šuma stanujući prvih godina u Karlovcu a poslije na Rieci.

Vlada je željela i radila, da se u Hrvatskoj razvije kultura duhana. God. 1813. imali su mairi sklonuti posjednike, da što više sade duhana, čim da će povećati vlastiti imetak i podići blagostanje Hrvatske.

Veliku pazku posveti francezka vlada zdravstvu. Kao što je bilo ustrojeno u Ljubljani središnje zdravstveno vieće pod predsjedničtvom vrhovnoga intendanta, tako je postojalo i u Karlovcu posebno pokrajinsko zdravstveno vieće, u kojem su bili osim intendanta kao predsjednika članovi prezident Gerlici, maire Šporer, Jakov Čop i dr. Sax. Javni državni i obćinski liečnici imali su bezplatno uciepljivati boginje, a obćinstvo upozoreno je na važnost ciepljenja posebnimi oglasi, u kojih se spominje, „da vladanje sadašnje (francezko) jedini cil i trsenje ima, sve načine dobra i sreće svojih podložnikov upeljati, da njezinoga dobročinstva svi i slednji tak premogući kak i najsiromašnii delniki postanu.“ Radilo se i ob osnivanju zavoda za umobolne, koji su po Hrvatskoj početkom god. 1813. popisani zajedno sa sliepci i gluhoniemi.

Na veliki su glas došli Francezi po svojih gradjevinah. U Dalmaciji više su uradili u sedam godina Francezi na cestah i mostovih, nego li Mletčani prije toga kroz četiri stoljeća. Ako i nije u Hrvatskoj za vladanja francezkoga toliko izgradjeno komunikacija koliko u prekovelebitskoj posestrimi, to se ipak razmjerno mnogo radilo, akoprem su glavne pruge prama moru i cesta prama Zagrebu već prije dogotovljene bile. Sjajan uspjeh kod gradnja ima se od česti zahvaliti vrhovnomu

[1] Circular intendanta karlovačkoga od 4. travnja 1813.

upravitelju gradjevina, rodjenomu Francezu, Blanchardu, u kojem je Marmont stekao silu, vrstnu unaprediti javni promet. Inžinirom karlovačke intendancije bio je god. 1810. Orešković, a poslije god. 1812. baron Portner, ujedno inžinir i grada Karlovca; ovoga pomoćnik bio je pako neki Popolčić.

Za vlade francezke razdieljene bijahu ceste u državne, obće poštovne i zemaljske. U prvu vrst spadala je Karolina, imajuć još godine 1810. svoga posebnoga ravnatelja (directeur de la route Caroline), zatim kostajnička cesta, izgradjena god. 1811—1813. preko Petrinje, Velike Gorice, Rakovpotoka, Samobora do Bregane u Kranjsku, i cesta iz Karlovca u bansku Krajinu i u Senj. Sve ove ceste uzdržavane su po zapoviedi Napoleona državnim troškom. Poštarske ceste uzdržavane su stranom po državi stranom obćinskimi sredstvi. Zemaljske (obćinske) ceste radili su obćinari bezplatnimi težaci. Kod gradnje samoborske ceste stekoše si osobito zasluge mairi Vizner i Kiepach, nadziruć marljivo radnju i težake. Za Franceza probijena je medju ostalim cesta od sisačke ceste mimo Želina u Posavinu, i cesta uz Kupu kroz bivše banske pukovnije. Prometu kranjskomu na Savi bila je osobito u prilog kostajničko-samoborska cesta na Kostanjevac (Landstrass) i Novomjesto.[1] Akoprem je maršal Marmont bio veliki protivnik trgovačkih i obrtnih povlastica, podielio je ipak koncesiju za lujzinsku cestu, pošto ga je akcionar te ceste knez Dietrichstein zimi god. 1811. u Ljubljani pohodio bio. Žalibože da je tada odveć velika vozna pristojba dozvoljena, što je kašnje sve do novije dobe mnogo smetalo prometu na toj cesti, a pučanstvu do zla boga dodijalo.

Za Karlovac bio je osobito koristan vatrogasni red, izdan intendancijom 28. veljače 1813. Glavni posao kod gasenja povjeren bje vojsci i narodnoj straži.

Jezik, koji je bio tada obćenito u porabi kod državne uprave i u zakonodavstvu, bio je francezki. Zaista je čudo, kako je taj svjetski jezik u tako kratko doba dopro bio i u iste municipalne urede u zabitnih mjestih, i kako su ljudi po svuda francezki razumieli. Svi zakoni, sve naredbe izdavane su jezikom francezkim, a samo djelomice izlazili bi prevodi hrvatski i njemački. Zapisnici municipalnoga vieća karlovačkoga pisani su izključivo francezki. Obćinskim sekretarom bješe naloženo, da dobro nauče francezki, kako da uzmognu razumieti i upotriebiti zakone francezke. Poraba službenoga jezika uredjena je artik. 32. carskoga dekreta od 30. rujna 1811. Njim su bili dozvoljeni samo

[1] Izvještaj skupštine podžup. karlovačke gubernatoru Gjurkoviću 8. siečnja 1814.

*

jezici francezki, talijanski i njemački, a izključeni su bili latinski i hrvatski. Medjutim ovaj se zakon slabo držao, a oblasti osobito pako sudci i mairi rabili su u službenih dopisih i u sudbenih spisih razmjerno mnogo hrvatski jezik. Pače isti intendanti, rodom Francezi, pisali su dosta puta hrvatski, osobito dopisujući sa svećenstvom i sa municipiji. Za novačenje i narodni popis priredjene su bile tiskanice hrvatske, valjda zato, da se olahkoti posao svećenstvu. Štampu su mnogo upotriebljivali Francezi; obe karlovačke tiskare, državna i Gašpara Weitza imale su dosta posla tiskanjem raznih blanketa, cirkulara i zakona. U obće bili su Francezi glede porabe jezika mnogo liberalniji od Austrijanaca, koji htjedoše nakon odlazka Franceza posve iztriebiti hrvaštinu iz javnih ureda i škola. Gradjanstva se neugodno dojmilo, da su cehovi razpušteni i da je uvedena sloboda obrta. Razpust cehova bio je mnogo povodom, da je prosta svjetina ljuto zamrzila na novu ložu slobodnih zidara, koja je god. 1812. osnovana, valjda na ponukanje lože ljubljanske.[1] Osim francezkih častnika bili su članovi karlovačke lože pojedini gradjani, medju kojimi se spominju maire Josip Šporer, licitar Alojzo Duquenois (Duginos, Kranjac), poštar Šveicer, bivši veliki bilježnik gradski V. Biff, trgovci Konstantin Kostić, Ivan Pavlić, Antun Čop i Josip Katkić i drugi sve ugledni i naobraženi ljudi, a po narodnosti stranom Nehrvati. Svjetina je držala tajnimi članovi „bezbožnih Freimaurera“ i učenoga župnika dubovačkoga Nikolu Hanžića i gvardiana Krisostoma Foga, rodjena Karlovčana. Toliko stoji, da su oba ova svećenika u velikom skladu živili sa francezkimi častnici i činovnici, i sa onimi gradjani, o kojih se je znalo, da su slobodni zidari. Sborove svoje držala je karlovačka loža neko vrieme u vojničkoj oružani, a poslije u privatnoj kući kod vojničke bolnice. O slobodnih zidarih dugo se je i kašnje pripoviedalo po Karlovcu i pričalo o njihovih čudnovatih tajnih sastancih i čarobijah.

Iza grozne vojne u Rusiji zimi god. 1812. počelo se je veliko carstvo francezko klimati, a to se je osjetilo i u ilirskih državah. Nakon Marmonta izmienili su se u kratko doba tri druga vrhovna upravitelja u Iliriji. Marmontov nasliednik general grof Bertrand pohodio je putujuć u krajinu na 10. rujna 1811. Karlovac, gdje je sa svimi počastmi primljen. Na mjesto Bertrandovo došao je ožujka 1813. maršal Junot. Sada pako nije bilo više oduška sbog ratnih priprema, a uprava je u svakom obziru zapinjala. Za velike ratne osnove nije bilo novca, kojega je i u Hrvatskoj sve to više nestajalo. Državne blagajne jako su osku-

[1] Već za dobe Josipa II. bila je u Karlovcu loža slobodnih zidara pod imenom »k hrabrosti.«

dievale. Pošto je za rata ruskoga gotovo sve konjaničtvo francezkoga carstva propalo, hotio je Napoleon nove konjaničke čete stvoriti o trošku svojih država. U Karlovcu sakupljala se za ranoga proljeća 1813. nova huzarska regimenta iz hrvatske krajine i provinciala o trošku stanovnika gradjanske Hrvatske, koji moradoše priskrbiti konje i monduru. Na 11. veljače 1813. pozvao je bio intendant Contaden maira karlovačkoga i ostale maire u Hrvatskoj, da sakupe opredieljene svakoj obćini prinose za to konjaničtvo, i da predadu do 26. veljače ubrani novac pokrajinskomu blagajniku. Trošak za nabavu konja izračunan je bio na 500 franaka, a za momka trebalo je 2000 franaka. U nalogu izdanom na maire spominje se, kako se svuda po carstvu izjavljuju na podnožju priestola čuvstva odanosti radi poraza velike vojske, koj se je dogodio prerano nastavšom zimom i izdajstvom jednoga saveznoga generala (et par la trahison d'un général allié), pa da Hrvatska, koje je udes skopčan sa velikim carstvom, nemože tu samo gledati (La Croatie, dont les destins doivent suivre ceux du grand Empire, ne peut rester simple spectatrice.). Zato neka se popašte mairi, da sakupe te prinose, koje će razporezati po ključu zemljarine i glavarine.[1] Rok za ubranje novaca produljen je do konca travnja. Maire karlovački Josip Šporer priobći u sjednici gradjanskoj 7. travnja, da je u Karlovcu unišlo za konjaničtvo 3590 franaka.[2] — Pukovnija huzara hrvatskih poslana je kašnje u južnu Francezku i smjestena je u Lionu, gdje je poslije razoružana, jer se htjela na silu povratiti u domovinu.[3] Posve je neprilična bila francezkomu vladanju u Hrvatskoj iznovična navala Turaka na Cetin, koj oni opet zauzeše mjeseca travnja 1813. Upadaj ovaj bio je tim nezgodniji, što je tada malo bilo vojske u Karlovcu i po hrvatskoj krajini, dočim su graničarske pukovnije stajale stranom u Francezkoj, stranom u Njemačkoj. Pokojni major Katalinić, poznat kao pisac dalmatinske poviesti, odjurio je uslied zapovjedi francezkoga generala barona Jeanina 1. svibnja sa pet sto hrvatskih huzara prama Cetinu, a budući ti konjanici nisu bili dovoljno oružani, pobrao je maire Šporor lovačke puške, pištole i mačeve kod gradjana i oboružao tako momčad. Karlovačka gradjanska garda bila je već na maršu, mairi po ladanju pozvani su bili, da kupe slobodnjake, kad al na 3. svibnja pane glas od korduna od zapovjedajućega generala, „da je major Katalinić proteral Turke natrag na pol hitca topovskoga od Cetina, iz kojega se suditi može, da vre do

[1] Okružnica intendanta od 11. veljače 1813.

[2] Registre des délib. du Conseil Municipal.

[3] Kušan: Oguliner Regiments-Geschichte, str. 38.

sada predal se grad Cetin. Turci izgubiše šest ljudi. U ovoj priliki uhvaćen je jedan naš begavac i vodja od Turaka, koji danas strieljan bude. Turci boje se sami za svoju medju, budući su sami ćupriju upalili na Glini."[1] Cetin se zbilja predao 3. svibnja. Kapetan bihaćki povratio je sve ukradjene stvari, 13 Turaka dao je strieljati. U Kladuši bilo je još 2000 Turaka, pa zato je ostao još njeko vriemo glavni zapovjednik na kordunu. Uzrujana se svjetina umiri.

Pošto je maršal Junot nakon kratkoga boravka u Ljubljani kao gubernator Ilirije poludio, poprimi mjeseca srpnja 1813. vladu u Iliriji glasoviti policista Touche vojvoda od Otranta. Nu sada su bili dani francezkoga vladanja brojeni. Obća uzrujanost i metež pomuti redoviti tečaj uprave; proti uredbam francezkim zavladalo je nepovjerenje, a mjestimice pokazao se odpor, akoprem je francezka vladavina sve do svojega dospjetka brojila osobito u Karlovcu pravih i iskrenih prijatelja. Dekretom generalnoga intendanta u Ljubljani oduzeto je gradu Karlovcu 21. lipnja 1813. mjestno i državno redarstvo i oboje preuzeo je od to doba glavni policista za francezku Hrvatsku Ivan Mušić. Pošto su sve redovite čete i francezke i hrvatske bile kod velikih vojska u alpinskih zemljah i u Njemačkoj, pomnožana je za obranu Karlovca mjeseca svibnja na novo narodna garda, koja je brojila 600 momaka, dočim je u Karlovcu popisano u svem 1200 za oružje sposobnih osoba. Na stalnu plaću primljeno je 250 gardista, zato je bio doznačen trošak od 9150 franaka iz gradskih dohodaka. Oko tvrdje sagradjeno je nekoliko čardaka takodjer na trošak varoša.[2] Tadanje politično, upravno i socijalno stanje u Hrvatskoj označuje prilično okružnica intendanta Contadena od 31. srpnja 1813., u kojoj se spominje, da sva uprava zapinje, da mnogi mairi za nju ništa nemare, pa da na naloge gubernija niti neodgovaraju. Ništa da se nečini za prosvjetu naroda, koja je toli nuždna u Hrvatskoj. Činovnici nečitaju zakona niti naredba, pučka obuka sasvim je zapuštena, municipalne sjednice, gdje je prilika, da se vieća i zaključuje o mnogih koristnih stvarih, niti se nedrže; mairi dopuštaju, da se nekažnjeno kojekakovi smiešni glasovi raznose o sadašnjem ratu. Okružnica spominje pohvalno hrvatske svećenike, koji se pošteno trude u svojem zvanju, ali ih vlasti dovoljno nepodupiru.[3]

[1] Oglas intendanta 3. svibnja 1813. u 10 ura jutro. — Arch. Francisc. — Giovani Katalinić: Memorie degli avenimenti sucessi in Dalmazia dopo caduta della republica veneta. str. 107—172.

[2] Registre des deliberations du Conseil Municipal.

[3] Circular intendanta od 31. srpnja 1813.

Još je najodaniji francezkoj vladi bio karlovački maire Šporer sa municipalnim viećem, koje je još 10. kolovoza 1813. tako uvjereno bilo o jakosti i sigurnosti Napoleonova carstva, da je zaključilo poslati u Ljubljanu posebnu deputaciju do novoga gubernatora, preporučujuć mu interese grada.[1]

Brže nego li mogoše i slutiti Francezi, domakne se lievo krilo austrijske vojske, jako u svem 9000 momaka, pod zapovjedničtvom generala Radivojevića do Karlovca. Zapovjednik prednjih četa, u Hrvatskoj dobro poznati general grof Laval Nugent, prošao je bio svojimi četami već 17. kolovoza Rakovpotok, a 18. i 19. legla je bila austrijska vojska, većinom varaždinski i slavonski graničari i hrvatska insurekcija sa banderijalci, oko Jastrebarskoga i Draganića. Prvi glas o dolazku Austrijanaca donio je u Karlovac otac pisca ovih redaka Mirko Lopašić, pohodivši 17. kolovoza grofa Erdöda u Kerestincu, odkuda se bješe u šest sati poslije podne vratio u Karlovac te javio, da je grof Nugent već prošao Rakovpotok. Gradjanstvo karlovačko bilo je razciepkano u dvie stranke, na pristaše francezke, medju koje spadahu gotovo svi častnici i činovnici, pak nekoliko imućnih i prilično izobraženih gradjana sa načelnikom Šporerom, i u brojevno mnogo jaču stranku staro-ustavnu hrvatsko-ugarsku, kojoj bješe dozlogrdila francezka vladavina sbog njene kadšto i pretjerane strogosti i sbog neobičajnih daća. Posliednjoj stranci pripadali su ponajviše manji trgovci i obrtnici, članovi razpršenih cehova, a kolovodje bili su im nekoji bivši magistratski činovnici sa vrlo učenim i okretnim gradskim sudcem Žerjavićem na čelu. Začuvši gradjani ove druge stranke dolazak Austrijanaca, uzradovaše se veoma i stanu se pred večer 17. kolovoza kupiti na dogovore, što je uzburkalo nesamo municipalitet, već i zapovjedajućega generala barona Jeanina i ostale častnike. Po odredbi plackomandanta kapetana Mihajlovića pošao je odmah nadporučnik slunjski Mirković, da razori most i na koliko se to nebi bilo dalo sbog kratkoće vremena izvesti, da ga zapremi koli, gredami i koječim, ali se tomu oprieše gradjani, kojih doleti do 300 oružanih flintami, pištolami i sjekirami sa svih strana, vodjeni odvažnimi gradjani Ivanom Janušićem, Jerolimom Ećimovićem, Nikolom Mačećevićem i Josipom Bosiljevcem. Mirkovića htjedoše uzburkani Karlovčani u Kupu baciti, ali on skoči pod most i sakrije se u šikarje, odkle ga je izbavio u mraku noćju bivši banderialni nadporučnik Karlo Bužan. Gore je prošao podpukovnik slunjski Peczinger, hotjevši sa jednim stražmeštrom i dva

[1] Registre du Cons. Munic.

momka prenieti preko mosta 43 svežnja naboja za žumberačke graničare, stojeće na Baniji na straži. Jedan vojnik odkrije stvar gradjanu Franji Ritteru, a na to navale gradjani na vojnike, i otmu im naboje, a pošto se je nešto napit podpukovnik počeo ljudski braniti i gradjane nazvao lopovi i hajduci, koje će sa svojimi Slunjani na skoro učiti pameti i poslušnosti, malo da nisu gradjani takodjer i Peczingera bacili u Kupu. Težkom mukom izbaviše Peczingera od očite smrti odlični gradjani Ludovik Prelanac, Nikola Šebetić, Anastas Janković i Vid Jednak, a jedva je tom prigodom živ ostao i gradski maire Šporer, koj je bio počeo zagovarati Franceze. Tom prigodom izpaljeno je i više hitaca, ali po sreći nije nitko niti smrtno pogodjen, niti težko ranjen. Dopratívši gradjani Peczingera do glavne straže, skoči on brže bolje kroz vrata, koja odmah zatvori stojeći tu na straži poručnik gradjanske garde liekarnik Ivan Valčić. Tako se napokon oslobodi podpukovnik dalnje napasti, ali pobježe na nova vrata prama Rakovcu i odanle po riečkoj cesti još iste noći u jedan sat sa generalom Jeaninom i sa ostalimi francezkimi častnici i činovnici, koji se bijahu odmah u večer na viku i pucanje sakupili na trgu sv. Trojice pred oružanom sa šakom francezkih žandara.

Intendant Hrvatske de Contaden bješe odputovao sa sekretarom Marschallom prama Rieci, ali posledɲji nemogav se razstaviti sa omiljelom Hrvatskom, povratio se je bio iz Vrbovskoga sa povjerenikom Mušićem u Dubovac, pisavši odanle mairu Šporeru, da je voljan vratiti se u Karlovac, što ipak nije učinio, jer ga oprezni Šporer nije htio u svoju kuću primiti. Francezi ipak spremiše i odvezoše gotovo svu svoju bojnu spremu, topove i strjeljivo na kolih, što im je podao maire. Najtežje su pregorjeli Karlovčani blagajnu, u kojoj odvezoše Francezi 19.800 franaka, dočim ipak po gradu ostaše dužni znatne svote.[1]

Po odlazku Franceza čuvali su Karlovčani most. Narodna garda, na koju su se Francezi najviše oslanjali, iznevjeri se i nehtjede poslušati svoga zapovjednika barona Portnera, koj se sbog toga potužio u grad-

[1] Tužba karlovačkih gradjana proti Josipu Šporeru, savjetniku Marku Delivuku od 23. kolovoza 1813. u našoj sbirci. — Službeno izvješće kapetana Mirka Lopašića od 22. listopada 1814. o dogodjajih 17. i 18. kolovoza 1813. u Karlovcu. Ovjerovljeni prepis u biblioteci Gajevoj. — Zapisnik o saslušanju Jos. Šporera i drugih po povjereniku Tranquilliu 23. rujna 1814. u našoj sbirci. — Tužba gradjana spominje za most, »da kad nebi bili gradjani zapriečili razor istoga, da bi se bili Francezi s populaciom i purgarkorom branili i ovaj varoš (Karlovac) popalili, nas za naveke nesretne učinili, to svidoče batalioni od vsih šest regimentov, koji na istu larmu pripravljali se jesu.«

skom viećn 17. kolovoza. Izdani proglas mairov na francezkom i hrvatskom jeziku nije bio kadar uzdržati auktoritet francezke vlade. Vojnike slunjske pukovnije rodjene Žumberčane, kojim bješe naloženo da čuvaju Baniju, nagovoriše Karlovčani, da se posakriju po Baniji ili da prodju k svojim kućam. Na 18. kolovoza uvališe gradjani u omraženu ložu slobodnih zidara i razmetaše tamo sve što su našli. Municipalitet odasla u susret generalu Nugentu Mirka Lopašića, Nikolu Šebetića, Alojza Duquenoisa, Ivana Paulića, te Kostu i Jovana Kostiće, da pozdrave austrijku vojsku. Premda je bila ta vojska 19. kolovoza već u Jastrebarskom i Draganićih, to nisu ipak klonuli duhom francezki pristaše, težko očekivajući dolazak krajišnika u Karlovac. U sjednici municipalnoj 19. kolovoza, u kojoj je prisustvovalo mnogo gradjanstva, nagovarali su predsjednik sudišta Gerlici i prokurator Ljubić puk, da bude pokoran zakonitoj vladi francezkoj, a načelnik Šporer sasvim je energično nalagao, da sve ostane kako i prije i da treba sve francezke daće plaćati. Ljubić bio se je zagrozio Karlovčanom, da ih čeka udes Hamburžana,[1] ako se neizmire. Gradski tambur imao je razbubnjati, da valja odmah povratiti stvari, što su bile odnesene iz kasarne.[2]

Prva austrijska 4 huzara dojuriše u Karlovac 20. kolovoza u 2 sata po noći. Za njimi domaršira u 4 sata u jutro 600 pješaka, koji su na Baniji podvoreni jelom i vinom, zatim dodju ostale trupe generala Nugenta. Vojsci bješe u susret izišao maire i čitavo municipalno vieće. Gradjanstvo srdačno dočeka austrijsku vojsku radostnim klikovanjem i zvonitbom u svih crkvah. U 10 sati prije podne posjedoše Austrijanci tvrdju karlovačku. Istom na 22. kolovoza stigne sa povećimi četami pješaka i konjanika u Karlovac zapovjedajući general Radivojević, kojemu se za malo dana predade sva gornja krajina. Već 21. kolovoza doletili su hrvatski huzari do Ogulina, a na viest o dolazku njihovom razbježi se svojim kućam novi batalion francezki, što ga podpukovnik Baudisson kupio počam od 18. kolovoza u Brinju. Provincialni Hrvati raznesoše na sve strane po krajini glas o dolazku austrijske vojske i ponukaše svoju braću krajišku, da se povrate pod zastavu staroga kralja.[3] Prvi se predaše Slunjani.

Šaka karlovačkih gradjana prokrči tako bez svakoga krvoprolića svojom odvažnosti i srčanosti austrijskoj vojsci put za dalnji napredak,

[1] Hamburg bje ostavila 12. svibnja 1813. francezka vojska, a na 18. svibnja dočekani su Rusi velikim slavljem. Ali Francezi osvojiše 30. svibnja opet Hamburg i staviše na velike muke gradjanstvo.

[2] Deliberations du Conseil.

[3] Reprezentacija karlovačke skupštine od 25. travnja 1814.

te izbavi od očite propasti svoj grad, koj namjeravaše Francezi pod svaku cienu braniti, pozvavši za to svu krajišku vojsku u Karlovac. Karlovčani spasiše tada mnogo državnoga blaga. Brza okupacija Hrvatske i provala austrijskih četa od Karlovca prama Novom mjestu pod pukovnikom Milutinovićem i generalom Rebrovićem dosta je tomu priniela, da nije mogao zapovjednik Franceza, podkralj Eugen, posjesti liniju savsku. To je odlučilo u kratko vrieme vojnu u Iliriji slavodobitno po austrijsko oružje.

Pošto je zatim do skora na poljanah kod Lipskoga moć i sila Napoleonova posvema skršena, a Franceze pratila je u napredak nesreća, pa pošto Pariz posjednuše vojske sdruženih europskih sila, a Napoleon bio zatočen ponajprije na Elbi a poslije na sv. Heleni, prestalo je za uviek gospodstvo francezko u Hrvatskoj.

Uprava francezka nije bila po volji privilegiranim klasam, vlastelom i plemstvu, a sbog svoje strogosti i kadšto i pedanterije dodijala je i mnogomu drugomu, ali je obći glas o Francezih, da je za njihove vladavine bilo reda i pravice, a javna sjegurnost da je bila zajamčena kao nikad prije niti poslije u Hrvatskoj. Valja priznati, da su tako vrhovni upravitelji Ilirije, osobito Marmont, kao što i njihovi namjestnici u Hrvatskoj, i svi organi vlade zdušno i pošteno vršili svoja zvanja, radeći iz petnih žila, da se pomogne i unapriedi narod i zemlja, što je bila povjerena njihovoj upravi. Na to su smjerali toliki zakoni i naredbe, što ih uvedoše već tada u Hrvatskoj, dočim je francezka uprava po ostaloj Europi jedva poznata bila. U mnogih okružnicah francezkih gubernatora (intendanta) za Hrvatsku ima prekrasnih misli i zrielih predloga o tom, kako bi se Hrvatska dokopala veće sreće i blagostanja, i mnogo ponukanja i bodrenja na zemaljske oblasti, da uztrajno prionu na rad za obće dobro. Žalibože pako, da plemenito pregnuće francezkih vladatelja nije u Hrvatskoj takovim uspjehom urodilo, kao što bi bilo zaslužilo, čemu je krivo kratko vladanje francezko, vjekoviti metež sbog ratova, a mnogo i indolencija našega naroda, koj je većom stranom mrzio novotarije ma kako koristne bile. Sasvim je naravski, da je mnogi patriot zazirao od francezke vlade već stoga, što mu je ona žalostnu domovinu još više razciepkala, premda Francezi nipošto nisu vriedjali ponosa hrvatskoga, davši narodnomu jeziku i u školi i u životu više mjesta, nego li ga je zauzimao pod domaćom ustavnom vladom. U krajini hrvatskoj već davna nije bilo ime hrvatsko tako čuveno kao pod Francezi. Po višjoj zapovjedi prozvane su krajiške regimente u mjesto ilirskih pukovnija (regiments

de Chasseur d'Illyrie) počam od 15. svibnja 1813. hrvatskimi regimenti (regiments Croates), a general Slivarić dobio je bio od Napoleona zapovied, da u Ljubljani Hrvate skuplja u hrvatsku brigadu pod svoju zapovied kao hrvatski general.[1]

Nikada niti prije niti kašnje nije Karlovac imao te važnosti kao pod Francezi. Akoprem se vladavina francezka oslanjala poglavito na moć i jakost oružja, nisu marili Francezi mnogo za tvrdju karlovačku, znajući da je ona napredkom topničtva od slabe vriednosti, pa zato nisu dopuštali, da tvrdjava smeta razvitku grada i blagostanju gradjana, kako je to za austrijske vojničke uprave vazda bivalo. Štogodj ima od kamena i opeka zidanih kuća i magazina u predgradju, to sve potiče iz dobe francezke. Naročito spominjemo, da je tada sagradjena liepa kuća Šporerova na šrangi (poslije direkcija Lujzinske ceste), zatim kuća odvjetnika Štefanca (sada Sladovićeva) i kuća trgovca Redia (sada Türkova). Zaslužni za Karlovac Josip Šporer bio je još prije sagradio oveliku kuću u Dubovcu, sadašnji župni dvor, nadajući se, da će se i drugi Karlovčani povesti za njegovim primjerom i solidne kuće graditi u Dubovcu, kamo se je imala rad sigurnosti preseliti žitna trgovina. Ova je bila doduše pod Francezi nešto zapela uslied vječnih ratova, a nešto i time, što su glavni gubernatori Ilirije, prokrčivši trgovačku cestu od Kostajnice na Petrinju do Samobora, navraćali trgovinu na Kostanjevac (Landstrass) i Kranjsku, ali je još uviek dosta prometa bilo u Karlovcu.

Banski namjestnik zagrebački biskup Vrhovac bješe dojavio oglasom, upravljenim „na prekosavske domorodce“ radostnim srdcem, da su dokinute zaprieke, što su razstavljale tri godine Hrvate, „koji jednake pravice, jednake slobošćine i običaje svagda jesmo imali.“ Ta na božjoj i ljudskoj pravici osnovana želja žalibože samo se donekle izpunila, a poslije kratkog vremena izjalovi se i izvrne u grdnu nepravdu i gorku žalost, kakovu nije nipošto mogla očekivati od bečke vlade i onako previše ožalošćena i izmučena Hrvatska. Banski namjestnik uvede i u gradu Karlovcu i u području županije zagrebačke prijašnju ustavnu municipalnu upravu. Na čelo grada stupi slobodnim izborom 29. kolovoza stari magistrat sa sudcem Josipom Žerjavićem i sa ostalimi častnici. Iz broja gradskih častnika izpušten je samo na silnu tužbu i osvadu gradjanstva karlovačkoga bivši senator Šporer, poznat kao privrženik francezke vladavine.[2] Upravu u županijskom području

[1] Zapovjed od 30. travnja 1813. Vidi Kušan: Ogul. Regim. Geschichte, str. 38, 39.
[2] Tužba podnešena 23. kolovoza 1813. povjereniku Marku Delivuku.

preuzeo je pako stari podžupan nekadašnje severinske županije Franjo Dolovac, muž na dobrom glasu i kao ustavnjak i pravedan i obziran upravitelj. Ali makar da su u krajevih prekosavskih uvedene po svuda formalno ustavne uredbe i zakoni sa municipalnimi oblasti, odtrgoše kraljevi ministri taj dio Hrvatske do skoro ustavnoj vladi bana hrvatskoga i saboru kraljevine, te ih podvrgoše gubernatoru Ilirije generalu baronu Lattermanu u Ljubljani, i njegovu namjestniku, viceguverneru za bivši francezki dio Hrvatske, generalu Gjurkoviću (Gyurkovitsu). Ovaj prispje već na 13. rujna 1813. u Karlovac i preuzme sa svojim pomoćnikom cesarskim nadpovjerenikom Radičevićem upravu prekosavske Hrvatske. Ustrojstvom karlovačkoga vicegubernija, koj je 19. studena 1814. premješten na Rieku, učinjen je početak svim dalnjim smutnjam i povriedam zakona u Hrvatskoj, kojim je bio napokon taj posljedak, da je god. 1814. utjelovljen Karlovac i sva Hrvatska do mora k provinciji Iliriji austrijskoga carstva.

Muževi, što bijahu preuzeli upravu u Karlovcu i po ostaloj bivšoj francezkoj Hrvatskoj, radili su neumorno, da se posvuda zavedu ustavne uredbe i zakoni kraljevine, jednaki onim u ostaloj Hrvatskoj, opirajući se proti svim nezakonitim odredbam gubernija i vicegubernija. Pošto je bio naložio i kralj Franjo odpisi od 14. rujna i 11. prosinca 1813., da valja pridržati u Hrvatskoj prijašnji način vladanja, a namješćene po banskom namjestniku oblasti potvrditi,[1] konštituirala se je mjeseca studena i prosinca 1813. u Karlovcu županijska skupština „stališa i redova dielova prekosavskih kraljevine Hrvatske“ sa podžupanom Franjom Dolovcem i biljěžnikom Nikolom Miksićem na čelu. Kako se vidi iz sačuvanih spisa skupština državnih god. 1813. i 1814. u Karlovcu, županijska je uprava vršila sdušno i energično poslove svoga zvanja, otegoćena tadanjim prekarnim političnim stanjem i posliedicami velikoga rata. Uprava imala je velike muke obskrbom silne vojske i vojnih bolnica, hranom i inimi stvari, koje su dobavljane putem rekvizije, kao što pod Francezi.[2] Prve dobe javni su poslovi jako zanimali stališe, a u skupštinu dolazili bi mnogobrojni svećenici, inteligencija, plemići i magnati, medju kojimi odlikovali su se osobito grof Janko Drašković, boraveći tada

[1] Odpis vicegubernia od 6. prosinca 1813.

[2] Karlovac sa prekosavskim okružjem bez Rieke i primorja dao je od 1. listopada 1813. do konca lipnja po svjedočanstvu gubernatora Gjurkovića hrane i materiala (drva, siena i slame) u vriednosti do 111.985 for. 31 kr. (Izvještaj centralnoj dvorskoj komisiji iz Karlovca 15. srpnja 1815.) Osim toga darovaše mnoga vlastela i obćine žita i siena, što nije niti u račun došlo. (Spisi skupštine od 2. ožujka 1814.)

na Rečici, i grof Jurica Oršić od Slavetića. Duša i pokretač narodnoga i ustavnoga pregnuća u karlovačkih stranah bio je pako karlovački sudac Josip Žerjavić, vrlo uman pravnik, te dobar poznavalac hrvatske poviesti, koj je patriotičnim žarom u mnogobrojnih spomenicah i predstavkah upravljenih na kralja i najviša dikasteria na ime skupštine izticao povriede ustava i branio prava hrvatskoga naroda na cielokupnost i samostalni političní život.

Prva skupština držana je 9. prosinca 1813. u Karlovcu pod predsjedničtvom grofa Ivana Oršića, vlastelina severinskoga, u nazočnosti 200 članova. Stališi započeše skupštinu misom zahvalnicom za izbavu izpod francezke vlasti, a dokončaše ju, votirajuć jednoglasno predstavku na kralja, u kojoj ga zamoliše, da ih posvema spoji s materom zemljom. Poslije toga sakupljali su se stališi i redovi svakoga mjeseca u sbor, viećajući o političnom i materialnom stanju domovine, i o svih upravnih i sudbenih poslovih.[1]

U skupštini mjeseca prosinca 1813. posvetiše zastupnici veliku pažnju narodnoj vojsci (insurekciji), ustrojivši ju sasvim onako, kako je to bilo odlučeno u Hrvatskoj god. 1809. u oči provale Franceza. Vojska ova brojila je 171 konjanika i 1040 pješaka. Kad ju popisaše i urediše, dojaviše to stališi guberniju ljubljanskomu po osebnom poslanstvu, kojega su članovi bili: biskup križevački Konstantin Stanić, grof Janko Drašković, Marko Delivuk, bivši podžupan Franjo Ožegović, Josip Grdinić i Josip Puc.[2] Kad su na proljeće 1814. opet počeli Turci mutiti po kordunu, sakupiše stališi insurekciju na 21. ožujka na vojničku vježbu u Karlovac. Trošak na tu narodnu vojsku iznosio je više od 100.000 for. Ali u mjesto da steku prekosavski Hrvati za učinjene nove žrtve i pokazanu odanost pohvalu, ovo ustrojstvo narodne vojske nije bilo po ćudi novoj ilirskoj vladi, te se prekosavskim Hrvatom zamjeralo, što su po starodavnom običaju postavili čete. Počam od travnja 1814. opaža se na svih odredbah gubernija, da je vlada austrijska za stalno odlučila bila, (da spomenemo izraz, koj u mnogih službenih spisih dolazi) „usrećiti i hrvatsku ilirsku pokrajinu onom srećom, kako sretno i spasonosno žive pokrajine austrijske".[3] Sve je ovo

[1] Dictiones occasione servatae 9. decemb. 1813. Carolostadii generalis statum et ordinum trans Savanorum Regni Croatiae partium congregationis pronunciatae. Tiskana brošura.

[2] Protocollum congregationis die 9. mens. decembris 1813.

[3] U pogledu spojitbe Hrvatske sa njemačkimi pokrajinami austrijskimi, koje su, kako je poznato, sve do god. 1861. upravljane najkrućim absolutizmom i velike terete podnašale, kaže izvještaj vicegubernija riečkoga od 17. listo-

bivalo pod izlikom, da je Hrvatska zemlja osvojena od Franceza, premda nije pri odagnanju francezke vojske iz Hrvatske ni jedna puška izpaljena, ni jedan momak u boju postradao, dočim okupaciju nesamo prekosavske Hrvatske, već i krajine i Dalmacije sve do medja arbanaskih izvedoše upravo sami Hrvati, kojih je dosta tada i drugdje vojevalo na Franceze, naročito u ilirskih alpinskih pokrajinah.

Nesamo da je austrijska vlada na novo podigla nakon odlazka Franceza oborene mitnice na Savi, već ona zabrani i slobodni izvoz vina iz Hrvatske u Kranjsku, čega nisu nikad niti Francezi branili, a 11. travnja 1814. priobći general Gjurković županijskoj skupštini i gradskomu poglavarstvu u Karlovcu, da će se do skoro uvesti i državni monopol na duhan i sol, koje će stvari prodavati samo koncesionirani trgovci. Radi ovakove povrede ustava i starodavnih povlasti Hrvatske potužiše se odvažnom predstavkom stališi i redovi 25. travnja kralju Franji, a pet dana kašnje zamoliše palatina nadvojvodu Josipa, bana hrvatskoga grofa Ignjata Gjulaja, biskupa Vrhovca, a i istoga gubernatora generala Lattermana, da ih štite od njemačkih zakona, i da im pomognu k spojitbi sa svojom jednokrvnom braćom na lievoj obali Save.[1]

Definitivnu spojitbu prekosavske Hrvatske sa ostalimi austrijskimi zemljami naložio je kralj Franjo II. reskripti od 23. i 24. srpnja 1814. Prvim bješe odredio, da „vse ilirske države carstvu na vekuvečna vremena združena i utelovljena jesu i ostaju,“ a potonjim naimenovan je grof Franjo Saurau povjerenikom u Iliriji za primanje prisege, koju je valjalo podanikom položiti na 4. listopada. Za biskupe odredio je bio reskript, da imadu sbog zakletve osobno doći u Ljubljanu, kamo je valjalo odaslati i šest staliških zastupnika iz Karlovca i okolice.[2]

Prvu viest o novih cesarskih odlukah doniele su bečke novine „Beobachter“, i kad je na 15. kolov. Josip Šporer, koj je sada sa mnogimi francezkimi privrženici prešao ka njemačkoj austrijskoj stranci, pred kavanom Musulinovom odluku o spojitbi Karlovca čitao i tumačio, uzrujalo se je gradjanstvo i Šporer bude zvan u viećnicu na odgovornost. Naredbe, što ih je izdavao gubernium nakon objave srpanjskih ce-

pada 1814., br. 4930.: Se. Majestät geruheten diese Provinz (Kroatien) jenes Glückes würdig zu machen, in welchem die übrigen Staaten Oesterreichs die allein Segen bringende Glückseligkeit empfinden.

[1] Representacie u skupštini od 25. travnja. Tiskana brošura.

[2] Župnik Hanžić u spomenici župe dubovačke kaže glede upravnoga sistema, koj je tada nastao u prekosavskoj Hrvatskoj: »Facti sumus provisorisch ungarisch, provisorisch oesterreichisch, provisorisch westgalizisch.«

sarskih odluka, očito su pokazivale, da vlada smjera što prije izvesti naloženu spojitbu. Dekretom gubernija zabranjen je naziv: „stališi i redovi prekosavskih strana kraljevine Hrvatske"; naskoro zatim (kolovoza) ustrojena je nova njemačka uprava u okružju riečkom, s kojim bude skopčan veliki dio gorskoga okružja županije zagrebačke, a karlovačka sudbena stolica i magistrat podčinjen je u drugoj molbi ljubljanskom prizivnomu sudištu, a u trećoj molbi bečkomu najvišjemu sudu. Djelomice uvedeni su već tada njemački (austrijski) zakoni, naročito oni glede javnoga nasilja.[1]

Hrvati prekosavski zajedno sa Karlovčani težke muke podnašahu i gotovi su bili zdvojiti sbog nasilja cesarskih ministra, bojeći se da će Hrvatskoj odzvoniti kao kraljevini, ako se od nje odciepe priedjeli prekosavski. U skupštini 1. rujna 1814. zakunu braću županije zagrebačke (sabora hrvatskog nije bilo od god. 1813—1825.) u ime živoga boga, ljubavi domovine i slavne uspomene zajedničkih pradjedova, da im pomognu izbaviti se iz čeljusti njemačkoga carstva, kojemu su pripadale tada nutrnjo-austrijanske pokrajine.[2] Još jednom obratiše se „vazda vjerni stališi i redovi" predstavkom na krunu, moleći ju skrušenim srdcem i zanosom oduševljenih patriota, da ih nesili na neustavnu prisegu, pa da ih vrati majci domovini, od koje su hudom kobi prije pet godina odtrgnuti. Po svom sadržaju i izražaju čuvstva i boli sjeća ova predstavka mnogo na hrvatske poslanice iz dobe najveće žalosti i nesreće u cetinskom saboru i na dobu, kad je nadvojvoda Karlo upravu vojničkih poslova u Hrvatskoj preuzimao, a Hrvati se pobojaše, da će to utamaniti slobodu i neodvisnost Hrvatske. Stališi izjaviše u toj predstavci, da bi oni položivši prisjegu po obrazcu od 24. srpnja iznevjerili se ustavu i kruni, s kojom ih skopčaše njihovi djedovi za kralja Ladislava i Kolomana. Prisjegu vjernosti da nemogu polagati izvan domovine (extra lares patrios), a da nepoznadu zakone carstva austrijanskoga (leges imperii austriaci ignoramus). Ponosom izjaviše kralju, da su oni pravi i čisti potomci Hrvata, što no se u ove kraje god. 648. naseliše, pa da već tisuću godišta imadu slobodno svoje kraljevstvo. Za dugotrajnih ratova sa Mletčani i Turci radi obrane nasliednih kraljevih pokrajina, da su na krajini izgubili dobra svoja, mnogo zla i nevolje pretrpili, i veći dio svoje kraljevine za spas drugih zemalja zapustili, a kralju da se nisu nikad iznevjerili.[3]

[1] Poslanica stališa iz skupštine 1. rujna 1814. zagrebačkoj županiji.
[2] Ibidem.
[3] Predstavka od 22. rujna 1814. Vidi prilog XVIII.

Skupštinu držanu 22. rujna u Karlovcu posjetiše mnogobrojni zastupnici. U njoj je zaključeno sa 523 glasa proti glasovom Marka Delivuka, Luke Ljubića i Szwabbelia, koji se pokoriše cesarskoj naredbi, da se prisega po priobćenom obrazcu nemože položiti, jer se tu govori samo o austrijanskom carstvu, i da tu treba svakako pridati rieči: u smislu konstitucije kraljevine Ugarske (in sensu constitutionis regni Hungariae). Šestoricu zastupnika za Ljubljanu nehtjedoše stališi birati, već zaključiše, da će odaslati do kraljeva priestolja posebnu deputaciju. Karlovčani odabraše u tu deputaciju od svoje strane četiri gradjana. Karlovački sudac Josip Žerjavić osobito se je muževno ponesao, prosvjedujući u ime grada Karlovca proti odaslanju pouzdanika u Ljubljanu.[1]

Akoprem je u isto doba i županija zagrebačka zamolila kralja za povratak odtrgnutih krajeva Hrvatske i odabrala za Beč posebnu deputaciju, biskupa Vrhovca, grofove Franju Vojkovića i Jurja Oršića, komornika Ljudevita Bedekovića, savjetnika Andriju Markovića, podžupana Ivana Babočaja i prisjednika Aleksandra Poldrugača,[2] bilo je uzalud sve to plemenito i patriotično pregnuće. Pače mogućnici u Beču i u Ljubljani držeći zakonite predstavke ožalošćenih Hrvata rogobornimi i nelojalnimi izjavami, radili su sada svojski, da čim prije izvedu zasnovanu spojitbu. Po cesarskoj zapoviedi premjesti se vicegubernator general Gjurković iz Rieke u Karlovac, gdje su mjeseca studena 1814. zatvorene žup. skupštine. Podžupan Dolovac još je neko vrieme obavljao poslove, te se početkom god. 1815. povrati u privatni život na svoje dobro Hrčić kod Bosiljeva. Gjurković rukovodio je u to doba poslove strogo po vojničkom načinu neodvisno od ljubljanske gubernije sa naslovom provizorna gubernatora ilirske Hrvatske. Sva vlastela, magnati, svećenici, plemići moradoše do 30. studena 1815. osobno doći k Gjurkoviću u Karlovac i položiti prisegu. Za vanjske obćine odredjeni su posebni povjerenici, koji su prisegu vjernosti primali. U Karlovcu ustrojena je za gradjanske i kaznene sudbene parbe

[1] Predstavka stališa na kralja 22. rujna 1814. iz glavne skupštine. — Izvješće prokuratora Tranquillia na gubernium iz Karlovca 24. rujna, i gubernatora Fzm. Lattermana iz Ljubljane 27. rujna na dvorsko vieće. Tranquilli bavio se je tada kao izaslanik gubernia na različitih političkih iztragah u Karlovcu, osobito uslied tužbe Josipa Šporera na magistrat karlovački. Šporer je bio osvadio nekoje starije članove magistrata, da su pod njihovom upravom postradale mnoge mase, naročito ostavina god. 1807. umrvšega gradjana Markeza, koj je bio za prosvjetne svrhe ostavio imetak vriedan do 150.000 for.

[2] Skupština županije zagrebačke 19. rujna 1814.

zemaljski sud. Cesarskom naredbom od 3. kolovoza 1816. pretvoren je gubernium karlovački u c. kr. okružni kapetanat sa predstojnikom Josipom Fluckom na čelu, i podložen je c. kr. guberniju u Trstu. Autonomija i sloboda Karlovca sa izabranim viećem i poglavarstvom bje dokinuta, a na mjesto ustavnoga magistrata postavi novi gubernium magistratsku oblast sa omedjašenim jedino administrativnim djelokrugom. Predstojnikom Karlovca bude naimenovan bivši predsjednik francezkoga sudišta Franjo Gerlici, kojemu bijahu dodieljena dva viećnika. Da bude djelo još savršenije, a blagodati još obilnije, uvedoše silne poreze i njemačke uredbe, a njemački jezik jedinim službenim u svih javnih poslovih. Isto tako valjalo je već od početka god. 1815. pri svih pravdah kod sudbenoga stola u Karlovcu svakom spisu hrvatskom u pridodati njemački ili latinski prievod.[1]

Ako su se politični i narodni interesi naopako izvrnuli za njemačke vlade, nisu doista bolji bili ni materijalni odnošaji. Radi nerodice god. 1814—17. vladao je veliki glad oko Karlovca, a nevolju povećalo je malaksanje trgovačkoga prometa. God. 1817. bila je doduše plodna godina, ali kako je vazda kiša padala, a hrdjavo vrieme nije dalo prirod spraviti, mnogo je toga propalo. U to turobno po Hrvatsku doba posjeti Karlovac kralj Franjo, došavši zajedno sa kraljicom Karolinom mjeseca lipnja 1818. Tekar reškriptom izdanim 5. srpnja 1822. u Badenu izpunio je Franjo pravedni zahtiev Hrvata glede spojitbe Karlovca i bivše francezke Hrvatske sa materom zemljom, dozvoliv ujedno da se otvore sabornice, koje su u Ugarskoj i Hrvatskoj počam od god. 1813. bile zatvorene. Kraljevski komesar, predstojnik ugarske komore grof Josip Majlath predade 1. studena 1822. prekosavske priedjele banskoj vladi, te obavi u Karlovcu obnovu magistrata, kojemu bje na čelo postavljen opet Franjo Gerlici. Sbog spojitbe Karlovca i okolice sa majkom domovinom širila se je velika radost po svoj Hrvatskoj, a striliši hrvatski odaslaše iz sabora, držana mjeseca kolovoza 1825. u Zagrebu, posebne poslanike do kralja u Veronu, da mu se zahvale. Kad je mjeseca lipnja 1823. pohodio bio biskup Vrhovac svoje rodno mjesto, dočekaše ga u Karlovcu neopisivom radosti i uzhitom, smatrajući Hrvati punim pravom rodoljubnoga biskupa najboljim zatočnikom i pobornikom hrvatske stvari.[2]

[1] Upuchenye od 7. szechna (februara) 1815. izdano po gubernatoru Gjurkoviću. — Circulare an sämmtliehe prov. Obrigkeiten des Karlstädter Kreises, 6 September 1816.

[2] Pozdrav Hrvatov karlovačkih svomu velikomu domorodcu g. biskupu zagrebačkomu Maximilijanu Vrhovcu u Karlovcu dana 5. klasna 1823. učinjen.

Karlovački magistrat, koj imaše za doba njemačke uprave omedjašen administrativan djelokrug, te je u svem ovisio od c. kr. okružne oblasti, uzpostavljen je u prvašnju svoju vlast i sudbenost. Sve po malo oživi opet prijašnja trgovačka radinost, i grad je napredovao, makar da mu je vojna vlast još uviek smetala, nedajuć u blizini tvrdje graditi kuća niti drugih stanja iz solidnoga materiala. Uzalud bile su sbog toga tolike molbe uložene na visokom mjestu, a ništa nije koristio ni naputak hrvatskoga sabora od 22. kolovoza 1825. za poklisare na ugarskom saboru, kojim je valjalo raditi o dokinuću neosnovane te zabrane. Za trgovački promet bilo je osobito povoljno razdobje od godine 1828—1830., dok je grčki ustanak na iztoku trajao. Istom na 8. veljače 1841. izpuni se davna želja, jur god. 1788. kralju Josipu očitovana[1] zavedenjem posebnoga mjenbenoga suda u Karlovcu, kojega djelokrug obsizao je svu gradjansku i vojnu Hrvatsku i Slavoniju.

Za dobe našega narodnoga preporoda i borbe proti magjarskoj supremaciji, Karlovac je dično prednjačio ostalim gradovom Hrvatske, svedjer pobijajući nečiste i pogubne smjerove narodnih protivnika, neuplašivo u vis držeći stieg hrvatske narodnosti i neodvisnosti, te njegujući slogu i uzajemnost medju jednokrvnom slovinskom braćom. Grof Janko Drašković, vladika Lukijan Mušicki i gradski sudci Josip Žerjavić i Mirko Lopašić, koj je poslednji izdao više prigodnih rodoljubivih pjesama u karlovačkom nariečju, bijahu prvi navjestitelji nove narodne epoke u Karlovcu. Matija Šporer, doktor medicine a sin bivšega francezkoga maira Josipa Šporera, izdao je sa Mirkom Ivaniševićem god. 1823. prvi ilirski almanak u Karlovcu; već prije toga god. 1817. pokušao je Šporer izdavati u Beču „Hrvatske Novine", pri kojih bili bi pomagači vrli rodoljubi Anton Mihanović i dr. Aleksa Praunšperger.[2] Kad je starije zatočnike hrvatskoga prava i hrvatske sviesti u Karlovcu Josipa Žerjavića (28. srpnja god. 1828.) i Mirka Lopašića (29. siečnja 1838.) smrt pokosila, pojavilo se je čitavo jato novih pobornika i pregalaca, koji žar rodoljublja kod gradjanstva uz-

Štampani govor gradskoga kapetana Mirka Lopašića. — Prigodom spojitbe Karlovca sa Hrvatskom izašlo je u Karlovcu više tiskanih pjesama, medju kojimi spominjemo jednu latinsku elegantnimi stihovi izpjevanu po dr. Nabiaču i drugu hrvatsku našega otca M. Lopašića »kralju Ferencu II. na 1. studena 1822. u Karlovcu aldovanu« u karlovačkom dialektu.

[1] Tada je molio ladjarski ceh, da se u Karlovcu ustroji merkantilni sud poput tršćanskoga. Na molbi podpisani su Nikola Markez, Atanas Janković i Nikola Žigić, poglaviti trgovci one dobe.

[2] Po bilježkah pok. dr. Praunšpergera.

njetiše i gradu pomogoše god. 1840. do čisto narodnoga i prvoga u Hrvatskoj „ilirskoga“ magistrata. Kad je Gaj svoj rad započeo, pripomogoše mu u njegovu plemenitu podhvatu obilato i kriepko, materialno i duševno vrli rodoljubi karlovački, u kojih kolu nalazili su se tadanji najbolji pokretači narodne stvari: Ambroz i Nikola Vranicanit Josip Bunjevac, Antun i Nikola Vakanovići, Dragutin Kušljan, Ljudevi, Šplajt, Dane Stanisavljević, Maksim Prica i još drugi. Ivan Mažuranić nastupi prvu javnu službu u Karlovcu, gdje je i izpjevao divnu pjesmu Čengić age.

Karlovačka čitaonica otvorena je 1. ožujka 1838. kao „Ilirsko čitanja družtvo“ pod ravnatelji Drugutinom Klobučarićem, Antunom Vakanovićem i Ambrozom Vranicanom. Ona je jedan izmedju najstarijih zavoda te vrsti u Hrvatskoj, a jamačno najzaslužniji i najžilaviji u domovini, postojeći neprekidno sve do današnjega dana. Zadatak toga družtva bio je medju ostalim: „kupovati sve najbolje ilirske knjige tako latinskimi kako i kirilskimi pismeni, onda knjige za južne Slavjane u svih jezicih.“ Ako bi čitaonica prestala, imale bi knjige pripasti učenomu družtvu zagrebačkomu. Veliki zaštitnici bili su čitaonici ostarjeli patriota grof Janko Drašković, podžupan Josip Bunjevac, predsjednik mjenbenoga suda čuveni poštenjak Mirko Lentulaj i Nikola Vranicani, koj poslednji obavljao je izprva za osnutka družtva blagajničke poslove, poslije pako bio je mnogo godina predsjednikom i odbornikom i stalnim članom družtva sve do svoje smrti. Janko Drašković dolazio bi osobno u skupštine čitaonice, pomogavši svojim savjetom i ugledom mnogo, da se je čitaonica u kratko vrieme tako razvila i obće povjerenje stekla. U skupštini držanoj 29. prosinca 1842. izabran je velikim oduševljenjem predsjednikom čitaonice Mirko Lentulaj, o kojem kaže zapisnik, „da ga domovina horvatska kao jednoga od najtoplijih domorodaca poštuje.“ Prvi poticaj za osnutak narodnoga hrvatskoga kazališta učinjen je u čitaonici karlovačkoj, u kojoj je predložio 1. stud. 1839. Antun Vakanović, da se kupi Stankovićeva kazalištna sgrada na 600 akcija po 50 for. Kod dogovora radi toga kupa u gradskoj viećnici zagrebačkoj 27. ožujka 1841. prisustvovalo je do trideset vatrenih i požrtvovnih karlovačkih rodoljuba, a medju ovimi izaslanici čitaonice Ambroz Vraniczani i Antun Vakanović.

God. 1845. umrvši čestiti starina Nikola Šebetić ostavi sav svoj imetak za podizanje gradske bolnice i povjeri narodnoj čitaonici karlovačkoj, da izvrši poslednju njegovu volju. Još iste godine podignuta je na zemljištu Šebetićevom troškom njegove ostavine i prilozi drugih

veledušnih čovjekoljuba polag Lujzinske ceste prama Dubovcu karlovačka gradjanska ubožnica i bolnica.[1]

Nije bilo po gotovo do god. 1848., a i kašnje u čitavoj našoj domovini za vrieme našega duševnoga preporoda nigdje podhvata niti stvari narodne, koju nebi bili rodoljubi karlovački kriepko pomagali, a kad je Josip Jelačić, bivši još pukovnikom, prateći svoje hrabre Banovčane odilazeće u rat talijanski dojašio zimi god. 1847. u Karlovac, oduševljena su već bila za njega srdca svijuh patriota i čitava puka arlovačkoga, a ova ljubav prama krajiškomu pukovniku razprostre se u malo vrieme po čitavoj zemlji, obuhvati vaskoliki narod i uzvisi Jelačića na bansko mjesto.

Za sve ovo vrieme bijahu materialni odnošaji grada povoljni sve dotle, dok nije sagradjenjem željeznica trgovina iz Ugarske i Slavonije krenula drugim nenaravskim pravcem izlazom u Trstu. Kad je godine 1861. dogotovljena pruga željeznička od Zidanoga mosta do Siska, podsječene su životne žile svakomu većemu trgovačkomu podhvatu u Karlovcu, i tamošnjemu gradjanu ostade još jedino nada u budućnot, koja će imati priskrbiti domaćoj trgovini i prometu naravske puteve, koji bi se otvorili regulacijom Kupe i gradnjom željezničke pruge od Zemuna do mora, što bi prudilo blagobiti nesamo milomu našemu rodnomu mjestu, već i čitavoj našoj otačbini.[2]

Ovako, kako sada biva u Karlovcu, nebi smjelo za dugo ostati. Čim je bila ljepša i ugodnija prošlost karlovačka, tim je nesnosnija i nesgodnija sadašnja poslena mlitavost i materialna bieda i oskudica, prema onomu, kako je nekoč slavni talijanski pjesnik Dante rekao:

»Nessun maggior dolor, che ricordarsi del tempo felice nella miseria.«

Što je bilo nekoč daleko, sada su željeznice na blizo primakle i skopčale. Putujuć iz Zagreba prama Karlovcu većom stranom ravnicom izpod okićke planine, koja putem liepom i raznolikom podobom svoga šljemena oku osobito ugadja, dolazi se prije nego li dva sata minu, u pokupsku dolinu, opasanu s jugo-zapadne strane nizkom dubovačkom gorom, na kojoj se naziru već s daleka dva posebna vrška. Na jednom osovio se stari grad Dubovac, a na drugom bjelasa se

[1] Zapisnici karlovačke čitaonice.

[2] O tom govori »Spomenica« u pogledu uredjenja rieke Kupe od Siska do Karlovca.

hrpa gospodskih kuća na Švarči. Za tili čas pomaljaju se s lieva od dubovačke glavice u nizini i kuće karlovačkoga varoša, nanizane uz zavoj rieke Kupe, a iz gomile kuća proviruju dva ovelika zvonika župnih crkva katoličke i pravoslavne.

Karlovac stoji na poluotoku, što ga više suticaja svoga sačinjavaju rieke Kupa i Korana, u koju se poslednju ulieva nedaleko od grada izpod Turnja i Mrežnica. Počam od Karlovca ulazi gorska rieka Kupa u liepu i široku ravnicu, koja se stere ponajviše na lievoj obali rieke iztočno prama Sisku i do ogranaka uskočkih gora kod Draganića i Jamnice. Karlovac leži pod 45° 27′ sjeverne širine, i 33° 14′ iztočne dužine 123 metra iznad mora.

Karlovac dieli se na dvoje, na tvrdjavu ili grad i predgradje. Tvrdja okružena je obkopi i bastioni, te ju paše kamenit zid u jarku šanca. U tvrdju se ulazi na tri strane preko mostova nad obkopi kroz utvrdjena vrata, okrenuta prama Rakovcu, predgradju Šrangi zvanomu i prama Baniji na kupski most. Sada se tvrdja više nepopravlja. Pred gradom prostire se uz obalu Kupe prama sjeveru predgradje, gdje je bilo sve do nedavna skladište žitne trgovine, a i sada je tu najživahniji promet. Tu se je do god. 1861. u stotini hambara prodavalo žito, dopremljeno Kupom iz Slavonije i Banata, te se vozilo Lujzinskom i Josipovom cestom preko Dubovca i Švarče do mora na Rieku i Senj, u Kranjsku i gornju krajinu. Nekoč vrvile su po Kupi ladje, a sada odkad dadoše željeznice trgovini drugi pravac, malo je kada opaziti koj veći splav osim koraba.

Središte Karlovca jest u tvrdji, gdje se nalaze na glavnom trgu usried grada obe župne crkve katolička i pravoslavna, velika dvokatna oružana i vojarna, samostan Franjevaca, gimnazija i pravoslavna škola u prostranoj i liepoj zgradi.. Od ostalih javnih zgrada spominjemo gradsku viećnicu, generaliju nekoč rezidencija zapovjedajućega generala, u kojoj je sada kadetska škola, krajišku uznicu i vojnu bolnicu .Rezidencije za karlovačkoga pravoslavnoga vladiku, koj bi imao u Karlovcu stolovati, neima još sveudilj, odkako je prije dvadesest godina izgoriela kuća za tu ciel nabavljena u tvrdji. Nova gimnazijalna zgrada imade se po zaključku grada podignuti takodjer u tvrdji, premda bi bilo zato spretnije mjesto u predgradju. U varošu karlovačkom pred tvrdjom jesu pako kuće u obće ljepše i ukusnije nego u gradu, samo je šteta, da su žalibože većinom gradjene od drva, pošto sbog blizine tvrdje nije sve do nedavna vojna vlast dopuštala, da se podižu zgrade od kamena ili opeka.

Medj gradom i varošem svud na okolo po glasijah nasadjene su promenade kestenom i lipami, što ugadja stanovnikom, ljudskomu zdravlju prija i grad ukrasuje, osobito za proljetna cvietanja i zelenila. U hladovitih vrtovih, što se oko grada nižu, sastaju se gradjani karlovački ljeti na odmor i zabavu.

Tik Karlovca na cesti, koja u negdašnju slunjsku krajinu vodi, nalazi se maleno ali vrlo uredjeno krajiško mjesto Rakovac sa velikim umjetnim mlinom na čigre braće Pongraca. Nešto dalje od mlina podiže se ukusna nova zgrada velike realke na dva kata, koju krajiška uprava uzdržava. Preko Kupe na njenoj lievoj obali tik kod mosta uz zagrebačku državnu cestu pruža se mjesto Banija, prozvano tako, jer je uviek pod bana spadalo i nije bilo podčinjeno nekadašnjoj vojničkoj upravi u Karlovcu. Na Baniji, administrativno odieljenoj od Karlovca, a spadajućoj u obseg podžupanije karlovačke, nastao je u novije doba nešto živahniji promet, odkako je tamo namješten kolodvor za željeznice, koje Karlovac spajaju sa Riekom i Zagrebom.

Ako i neima Karlovac kao mjesto novijega naseljenja zamjernih zgrada, niti umjetničkih riedkosti, ali je on dosta pravilno sagradjen, imade prostrana tri trga i prekrižan je osobito u predgradju prostranimi i prilično upravnimi ulicami. Osim toga sav je okoliš karlovački pun naravskoga čara i dragote, a polje je karlovačko osobito na Gazi plodno, vinske su gorice na blizu, a mnoge šume po obližnjoj ravnici, što olakšava materialni život karlovačkih stanovnika.

Karlovac sa Dubovcem bez Banije i Rakovca broji po popisu od god. 1869. na prostoru od 1376 rali u svem 5175 duša, i to katolika 4634, dva unijata i 366 pravoslavnih, 11 protestanta i 162 izraelita. Stanovnici obitavaju u 494 kuće. Po zanimanju bilo je god. 1869. posjednika 1047, činovnika i zakupnika 398, stanara 2641 i služinčadi 1089. Osim nekolicine došljaka zovu svi Karlovčani bez iznimke svoj materinski jezik hrvatskim, a govore, budući da Karlovac stoji na medji, gdje se sudaraju sva hrvatska narječja štokavski, čakavski i kajkavski, ponajviše narječjem nešto pomješanim, koje je već pokojni Pavao Šafařik posebnim karlovačkim narječjem nazvao. Samo obitelji naseljene za novije doba iz krajiških priedjela govore čistom štokavštinom.

Karlovac kao slobodan i kraljevski grad imade za obavu svojih autonomnih poslova i prenešenih državnih agenda svoje posebno gradsko poglavarstvo sa načelnikom i gradskim zastupstvom. Osim toga je u Karlovcu sjelo kralj. podžupanije karlovačke, i dvaju kotarskih sudova

karlovačkoga za obližnji provincijal i rakovačkoga za obližnje krajiško područje. U novije doba namještena je i politična krajiška kotarska oblast za kotar barilovićki u Rakovcu. U Karlovcu su takodjer dva porezna ureda (provincijalni i krajiški), zatim brzojavni i poštarski ured. U mjesto nekadašnjih mnogobrojnih vojnih dikasterija nalazi se sada u Karlovcu samo zapovjedničtvo brigade i jednoga (89.) domobranskoga bataljuna; u posadi nalazi se obično po jedan bataljun pješaka, eskadrona konjanika i jedna baterija topnika.

Za nabožne svrhe ima Karlovac dvie katoličke: župe sv. Trojice u gradu pod skrbju Franjevaca i župu Majke Božje snieżne u Dubovcu, zatim pravoslavnu župu sv. Nikole u gradu i izraelitički rabinat sa novom sinagogom u predgradju. Oko višjeg uzgoja nastoje velika gimnazija u gradu i velika realka u Rakovcu, za prosvjetu nižju rade dvie četverorazredne pučke mužke učione u gradu i u Rakovcu, i gradska višja djevojačka učiona. Pravoslavni drže o trošku narodnoga crkvenoga fonda posebnu vjersku školu za učiteljske pripravnike s vježbaonicom.

Na glasu je družtvenost i gostoljubivost karlovačkih žitelja. Družtveni život nalazi liepa izraza u postojećih zadrugah: narodnoj čitaonici, pjevačkom družtvu „Zori“, gradjanskoj streljani i dobrovoljnom vatrogasnom družtvu, koje poslednje osobito koristno djeluje kod čestih požara, što se u Karlovcu dogadjaju.

Od kako je trgovina sa žitom i dužicami odbijena od Karlovca, počeli su se Karlovčani više baviti poljodelstvom i stočarstvom. Medjutim tjedanjski sajmovi svakoga petka još se uviek mnogo polaze, i tu se kupuje i prodaje žita, živadi, blaga (goveda i jaradi) nesamo za obližnje hrvatske krajeve, već i za Kranjsku i Štajersku, a podosta za Trst i Beč.

Obrt i trgovinu imala bi promicati a žiteljstvu pomoći u nuždi i siromaštvu „Karlovačka štedionica“, utemeljena godine 1872. na 1000 dionica po 50 for.

Karlovac postati će uhvano opet prvencem medju hrvatskimi tržišti, ako samo ljudska ruka upotrebi zgodnu priliku, koju joj je ponudila prijatna priroda.

Katoličke crkve i svećenstvo u Karlovcu i oko njega.

Najstarije župe u Karlovcu i oko njega. — Glagoljaši. — Luterani. — Franciškani. — Crkve u gradu i izvan njega.

Akoprem je zagrebačka biskupija po svojem osnovaču kralju Ladislavu imala značaj i smjer skroz latinski i ugarski, ona nije mogla u Hrvatskoj za toliko vjekova izbrisati tragova slovinske crkve, utemeljene apoštolskim djelovanjem sv. Ćirila i Metoda, i revnim nastojanjem hrvatskih biskupa u Ninu, a kašnje u Kninu, koji su imali duhovnu pastvu i u predjelih do Save i Drave. Crkva zagrebačka ima i sada osobitih biljega, po kojih se razlikuje od obližnjih romanskih, germanskih i ugarskih dieceza; ona i sada po starinskom običaju blagosliva vodu na bogojavljenje po iztočnom obredu onako, kako to čine crkve, gdje je u porabi slovinski jezik; a sve do vremena biskupa Maksimilijana Vrhovca (5. listopada 1788.) imala je ona posebni misal, nazvan gorički (goricensis vulgariter nuncupatus), razlikujući se od ostalih rimskih misala po obilježjih slovinskih misala. Što se je još prije kakovih petnaest godina službeno pobijalo,[1] sada je već povjestnim iztraživanjem konštatovano, da je naime zagrebačka biskupija utemeljena na starijoj slovinskoj kršćanskoj polugi, da je u njoj vazda sve do osamnaestoga vieka dosta slavenskih popova (glagoljaša) bilo, i da se je u starije doba slovinski bogoslužni jezik ravnim smatrao latinskomu. Jošter prigodom sinode god. 1570. pjevana je u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj prije sjednice dva dana uzastopce uz latinsku misu kod velikoga oltara i svečana hrvatska (glagoljska) misa.[2]

Polag sbornika arcidjakona goričkoga Ivana obsizalo je crkveno okružje goričko god. 1334. gotovo sav kraj od alpinskih (uskočkih) gora malo ne do Gvozda (Kapele), pa uz Koranu do Une, a odatle iza Petrove gore na Kupu i Okićkim lugom natrag do kranjskih planina. Današnji Karlovac položen je gotovo po sriedini toga arcidjakonata, koj se je dielio u tri kotara: gorički, podgorski i metlički, što no su sudarali

[1] »Katolički list« 1864. str. 124.
[2] Tkalčić: »Kat. list« 1871. str. 234. i 412.

sa medjami negdašnjih županija istoga imena. Ivan arcidjakon spominje, da je gorički kotar prozvan po visokom brdu s onog kraja Kupe zvanom „Gorice“, na kojem da ima crkva sv. Martina. Tu je razumievao Ivan svakako brdo Martinšćak nedaleko Karlovca u bivšoj barilovićkoj kumpaniji, vrh kojega nalazi se i danas prastara crkva sv. Martina u župi velemerićkoj. Kako nam je sbornik arcidjakona Ivana jedini obilniji izvor za staru našu topografiju, a u predjelih izmedj Kupe i Une navalom Turaka sve su starine uništene, a naselbom pravoslavnih u većoj česti tih priedjela odnošaji vjerski jesu se promienili, nastojati ćemo po tom sborniku pa pomoćju popisa župa od god. 1501. i 1574. označiti u užjem kotaru goričkom mjesta, gdje su prije zamahivanja Turaka katoličke župe stajale.[1]

Užji gorički kotar dosizao je polag Ivanova sbornika na sjeveru do Kupe, na zapadu i na jugu do Mrežnice i Korane, ostavivši na desnu ruku Slunj i Furjan, koja miesta spadahu krbavskoj biskupiji. Južno obuhvaćao je prediele Cetina, Klokoča i Kladuše, sbog kojih poslednjih izleže se god. 1340. pravda sa biskupom krbavskim Radoslavom. Iztočno dopiraše do potoka Gline i Trepče, ostavivši na desno Podzvizd (njegda Krešćići), Topusko, Glinu i Goru, koja su spadala arcidjakonatu i županiji gorskoj. Za dobe Ivana arcidjakona (god. 1334.) obstajale su tuda sliedeće župe, kojim sada gotovo ni traga neima: sv. Marije pri gradu Steničnjaku,[2] sv. Jurja u Hutini (sada pravoslavna župa u Utinji),[3] Bogorodice u Gradcu valjda pri današnjoj Lasinji,[4] sv. Stjepana mučenika pri gradu Ostrožinu,[5] sv. Trojice u Fuki (valjda današnji Vukmanić)[6], sv. Tome u Strelčanih (mjesto Strinčić kod Vukmanića ili Strekovac kod Kamenskoga ili pako Gliboki [nekada Strjelački] brod na Kupi),[7] svih svetih u Zlatu pod Petrovom gorom blizu Petrovca,[8] sv. Bogo-

[1] Tkalčić: Monumenta eccl. Zagr. Tom. II.

[2] God. 1501. Petar župnik, Antun kapelan, Šime altarista; podor stare crkve kod Rokinić-sela nedaleko stare gradine Steničnjaka. U mjestu bio je i franciškanski manastir.

[3] God. 1501. Luka župnik, Paval pomoćnik; još 1574. župa a župnik Martin. (Ordo et series Cleri Zagr. a. 1574. u kapt. arkivu).

[4] God. 1501. Jakov župnik u Gradcu; god. 1569. Marko Fumić plebanuš, još god. 1574. župa.

[5] Nespominje se kašnje.

[6] God. 1501. Ambroz župnik, god. 1518. Pop Luka, god. 1542. do 1558. pop Jurko Radatović. Vidi prilog br. IV.

[7] God. 1501. Bernard župnik, Juraj kapelan, još god. 1574. župa.

[8] God. 1501. Antun župnik, Martin kapelan, god. 1542. pop Tomaš, plebanuš Zlacki. U Zlatu na Petrovoj gori bio je samostan Paulina počam od god. 1309.

rodice u Perni kod grada Pernika (sada pravoslavna župa),[1] svih svetih u Krstinji,[2] sv. Križa u Gaju kod male Kladuše,[3] sv. Križa u Jablanovcu u kotaru plemića klokočkih,[4] svih svetih u Cetinu,[5] sv. Mirka pod Cetinom,[6] sv. Marije u Klokoču,[7] sv. Jurja u Hosovićih prama Korani (mjesto prozvano Hoisić kaštel a imalo je vojnu posadu),[8] sv. Ivana u Hresni (Hresniku) blizu rieke Gline na medji turskoj i bivše prve banske pukovnije,[9] sv. Marije u Gnojnici medj Cetinom i Kremenom,[10] sv. Vida na medjah klokočkih (valjda na mjestu današnje Crkvine povrh sela Gojkovića),[11] sv. Nikole u Ladihoviću u današnjem katoličkom župnom mjestu Cvitoviću, koje se u starih pismih spominje pod imenom Ladihović ili Vladihović, a bilo je sielo slobodnoga plemena,[12] sv. Jakova u Stojmeriću u bivšoj blagajskoj kumpaniji, gdje su i danas obilne razvaline župne crkve,[13] sv. Kirina u Smrčkovićih kod izvora rieke Gline nedaleko Klokoča,[14] sv. Jurja na Gorici (de Guerche) u današnjem Vojniću nedaleko potoka Radonje,[15] sv. Jurja u Hrapavcih u selu Kuzmi pri

[1] God. 1501. Andrija župnik.

[2] God. 1501. Gregor župnik u Krstinji, god. 1558. pop Gašpar Matulić, godine 1574. pop Ivan.

[3] U popisu god. 1501. Ivan župnik sv. Križa u Maloj Kladuši, Andrija kapelan.

[4] God. 1501. Juraj župnik.

[5] God. 1501. Nikola župnik sv. Nikole u Cetinu sa tri kapelana i dva graciana (prebendara); god. 1574. župa. — I u Cetinu postojao je samostan Franciškana.

[6] God. 1501. Andrija župnik sv. Mirka u Vrkoviću, Petar njegov pomoćnik; god. 1574. jošte župa; podrtine crkve vide se na magjarskom brdu kod Cetina.

[7] God. 1501. Šimun župnik, Ivan kapelan; župna crkva stajala je više grada Klokoča na mjestu, koje zovu fara, god. 1574. jošte župa.

[8] God. 1501. Pavel župnik u Husiću (Huszych).

[9] Nespominje se kašnje.

[10] God. 1501. Antun župnik i Luka kapelan; podrtine stare dobro zidane kamene crkve vide se više sela Gnojnice.

[11] Nespominje se kašnje.

[12] Nespominje se god. 1501., ali je još god. 1574. bila u Ladihoviću župa.

[13] Ivan župnik; jošte god. 1574. župa.

[14] God. 1501. Ivan župnik i Anton kapelan; god. 1574. Petar župnik. Crkva svih svetih u Smrčkovićih, gdje je bilo sielo mnogih plemićkih obitelji. Odavle potekoše i Domjanići Zelinski, doselivši se oko god. 1570. u zagrebačku okolicu.

[15] God. 1501. Fabian župnik sv. Jurja na Radonji; Juraj pomoćnik a Ivan gracian. God. 1574. bila je jošte župa na Radonji. Mjesto Vojnić nespominje se šestnaestoga vieka, te se razumieva bez dvojbe pod Radonjom, premda ima i danas malo seoce toga imena više pod Petrovom gorom. Spominje se pako već tada sadanje selo Vojnović, zavičaj kasnijih barona Vojnovića. (Vidi naš članak o Klokoču u »Viencu« god. 1877.)

Poloju,[1] sv. Vida pod gradom Skradom (današnja Velika Crkvina),[2] sv. Križa u Koranici na Korani valjda današnje selo Koranski breg pri Bariloviću,[3] sv. Ivana u Trebinji u bivšoj kumpaniji vukmanićkoj, gdje se znadu i danas podrtine crkve sv. Ivanca,[4] sv. Križa kasnije sv. Ilije na Gorici ili današnja pravoslavna župa Tušilović ili pako Budački,[5] sv. Martina na Gorici kod staroga zavičaja plemića Oršića, valjda današnje mjesto Mala Crkvina kod gornjega Budačkoga,[6] sv. Jurja u Kolečanih danas Kolečaj pri Mateškom selu, župnom mjestu senjske biskupije u bivšoj polojskoj kumpaniji, gdje imade i danas prastara crkva,[7] sv. Nikole u Luki kod Rečice na desnoj krajiškoj obali Kupe kod sela Ribari, gdje je još god. 1660. stajala župna crkva te je istom poslije sbog straha od Turaka prenešena na lievu obalu,[8] sv. Jakova na Otoku ili na Gazi pri uticaju Korane u Kupu,[9] sv. Martina u Velikoj Kladuši, kod koje se znadu odrtine župne crkve na mjestu Crkvini,[10] napokon župa sv. Jurja u posjedu sinova Hejmina od Graberja valjda u Graberju naprotiv gradu Zvečaju na Mrežnici, gdje je bila po predaji župa, a i danas ima tamo „popovskih zemalja". Tečajem sto i sedamdeset godišta (god. 1330—1500.) prestaše župe u Hresni, kod sv. Vida pri Klokoču, u Ostrožinu i u Graberju, koje se god. 1501. nespominju

[1] God. 1501. Juraj župnik sv. Kuzme i Damjana u Hrapavcih, Martin kapelan. Kod sela Kuzme ima jošte na brdu ruševina crkve i dosta visoki zvonik.

[2] God. 1501. Simon župnik, Ivan kapelan. Ote godine obstajala je i druga župa sv. Lovre na trgu skradskom izpod grada i župa sv. Nedjelje u Čeviću (Cerovcu) sa župnikom Jakovom i mladomisnikom Jurjem. U procienbenoj izpravi imanja Stjepana Frankopana Ozaljskoga od god. 1558. spominju se u držanju grada Skrada jošter crkve kamene sv. Jurja na Mrežnici i sv. Petra u Kolečanih. (Zemaljski arkiv: neo reg. acta, fasc. 1646., br. 22). Još god. 1574. obstajala je župa skradska.

[3] God. 1501. Ivan župnik sv. Križa u Koranici, Mihael kapelan; god. 1574. obstajala je još ta župa, ali se spominje i druga župa pod imenom Koranjani možebiti današnja Kuzma, koja nije daleko od Korane.

[4] God. 1501. Petar župnik, Šime gracian; god. 1574. župa.

[5] God. 1501. Marko župnik sv. Ilije; još god. 1574. župa u Budačkom.

[6] God. 1501. Martin župnik, Tomo kapelan; god. 1558. pop Bernardin od Tržca župnik, Matija Dianić kapelan; god. 1574. župnik Nikola. Nakon utemeljenja župe slavetićke god. 1662. smjestiše Oršići u crkvu sv. Antuna dva zvona, donešena za provale turske od sv. Martina u Goričanih.

[7] God. 1501. Antun župnik; drugi Antun pomoćnik.

[8] God. 1501. Šimun župnik sv. Nikole u Luki, Benko i Petar kapelani; god. 1532. Martin župnik; župa obstoji i danas.

[9] Crkva sv. Jakova, spominje se jur god. 1263., a god. 1501. bio je župnik Šimun; župa je premještena god. 1789. u Kamensko.

[10] God. 1501. Paval župnik a Martin kapelan.

u službenom popisu, ali su za to vrieme osnovane nove župe sv. Marije u Dragoslavićih u priedjelu medj Klokočem i Kladušami, sv. Duha u Novom mjestu u blizini grada Blagaja na Korani, sv. Nedjelje u Čeviću sadašnjem Cerovcu u pristojalištu staroga grada Skrada i sv. Marije u Velemerići.[1] U popisu župa od god. 1574. nespominju se crkve kladuške i nestalo je bilo svih župa s one strane Petrove gore i rieke Gline, koje krajeve bijahu posjeli već tada Turci.

Od svih župa ovoga kotara, što ih spominje arcidjakon Ivan, preživile su turske ratove samo župa rečička, negda lučka i otočka sv. Jakova, ali se župa iz Luke morala seliti u Rečicu, a otočka ili gažka premještena je od korita kupskoga u dokinuti samostan kamenski. Osim toga dogodilo se bilo župi rečičkoj i to, da je bila sedamnaestoga vieka više godina spojena sa župom hrnetićkom; nu razstavi se opet i dobi god. 1668. posebnoga župnika Ivana Papu. Izmedju starih župa u kotaru podgorskom, što ih spominje sbornik arcidjakona Ivana (god. 1334.) ističemo ovdje župe bliže Karlovcu: sv. Martina u Brodarih (selo Brod kod Kupe) sada u Hrnetićih, sv. Marije u Ješkovu (Jaškovo) sada u Mahičnom, sv. Vida pod gradom Ozljem i svih svetih u Trgu (utemeljena god. 1329.), sv. Marije na Dobri sada pod Novim gradom na Dobri, sv. Križa u Zavrhi (Završju), sv. Kuzma i Damjana u Ješku sada u Vrhovcih, i sv. Petra u Mlaki sada na Mrežnici. Dubovačka je župa sv. Mihalja mladja, za nju kaže šematizam zagrebačke biskupije izrično, da je utemeljena god. 1339.

Gorički arcidjakonat najžilavije je čuvao u crkvi slovinski jezik i glagoljsko pismo, kojim se je narod oko Kupe i Une služio još za sedamnaestoga vieka i u družtvenom životu.

U starije doba, prije šestnaestoga vieka, valjda nije ni bilo u goričkom crkvenom kotaru drugih popova van glagoljaša. Barem za veliku većinu popova navedenih u različitih pismih u krajevih prikupskih i podgorskih znademo pouzdano, da su bili glagoljaši, a mnogi svećenici nisu niti umjeli pisati latinskimi pismeni, nego su se služili izključivo i to velikom vještinom glagoljskim pismom. Kod nekojih starijih župa ima i sada tragova glagoljskoga bogoslužja, akoprem su mnogi spomenici odstranjeni u ono doba, kad se je potaknućem biskupa Petra Domitrovića i Isusovaca progonila slovinština, a mnogo je toga odaslano po naloga biskupa Vrhovca u Zagreb, gdje je žalibože i propalo. Jedine glagoljske napise na kamenu u obsegu zagrebačke biskupiju sačuvao je arcidjakonat gorički i to na gradskoj kapeli sv. Nikole

[1] God. 1574. župnik Ivan.

u Vinici na Kupi u metličkom kotaru,[1] u župnoj crkvi svih svetih u Trgu kod Ozlja,[2] u kapeli sv. Blaža u Bratovancih u župi ozaljskoj[3] i na jednom kamenu na groblju u Pribićih.

Pored svih nezgoda i neprijaznih okolnosti, koje nastaše iza kako podigoše škole Isusovci i osnovano bude sjemenište za hrvatsko svećenstvo u Bolonji i kašnje u Beču, uzdržali su se glagoljaši u pojedinih župah zagrebačke biskupije, a glagoljica je još svedjer poznata bila, čemu je dokaz i to, da se nalaze po župah primjerci glagoljskoga misala i od god. 1740. Osobito su priklone bile hrvatskim popom i slovinskomu bogoslužju one obćine, što su u starije doba većinom same birale svećenike; bio je izabran gotovo uviek glagoljaš. Slobodne starinske obćine Pribići, Krašići, Trg pri Ozlju, Orlica i Draganići pa i druge imale su neprekidno popove glagoljaše. U Draganiće došao je istom po smrti popa Grgura Žižanića, korjenita glagoljaša, koj nije umio niti pisati latinskimi slovi, god. 1648. prvi latinski župnik Ivan Culibrka uplivom grofova Erdöda, koji si bijahu iza god. 1633. pokorili tu nekoč posve neodvisnu plemićku obćinu. Stari Turopoljci bili su vazda čisti i sgoljni Hrvati, odlikujući se svojimi narodnimi osjećaji i običaji. God. 1611. imali su oni u Velikoj Gorici kod crkve svete Marije župnika glagoljaša Marka Ligutića. Taj se je na latinskoj kupovnoj izpravi za neki posjed Elizabete Šimunkovićke u Rakarju podpisao glagoljski.[4] Medju Turopoljci u Velikoj Mlaki boravio je god. 1743. najkašnje u čitavoj diecezi zagrebačkoj glagoljski pop Mihajlo Rušin, rodom, kako sam o sebi veli, iz države zadranske, koj je tumačio i prepisivao za službenu po-

[1] Sada ta crkvica, gradjena ponajvećma od tesana kamena u gotičkom slogu, rabi za pivnicu; nad njezinim vratima ima izrezana u relifu glava, a uz nju godište urezano latinski MCCCCLXXIII i glagoljska slova [illegible], koja snimismo sa spomenika. Vinica sa Metlikom spadala je god. 1350. zagrebačkoj biskupiji.

[2] Tu ima na podu crkve grobna kamena ploča župnika Benka Jakovčića. Napis može se samo djelomice čitati, a razabiru se još ova slova: [illegible] (me bo-)[illegible]. U sredi ploče u šiljastom polju izrezan je kalež. Knjiga spomenica župe tržke kaže, da je župnik Benko Jakovčić umro god. 1516. Kako je ploča u tlu crkve, izglodati će se i ono malo slova, što ih još ima, ako se kamen doskora nepremjesti. Tako propadaju i onako riedki stariji spomenici po Hrvatskoj, te je skrajne doba, da se tko pobrine za njihovo sačuvanje.

[3] Grobna kamena ploča, koja služi već mnoga godišta podnožjem pred žrtvenikom. Na njoj iztesan je grb sada jur na toliko izglodan, da se razpoznati nemože, i nad grbom zviezda. Oko kamena četverouglasta ima u rubu glagoljski napis sa starijimi više oblimi slovi: [illegible].

[4] U našoj je sbirci.

rabu glagoljska pisma[1] u doba, kad u posavskoj Hrvatskoj već nitko nije poznavao glagoljice. Prilišćani na lujzinskoj cesti odnieli su god. 1800. svoju glagoljsku povelju bana Nikole Zrinskoga ća na otok Krk do župnika baškoga Jurja Mrakovića, da jim povelju prepiše latinskimi slovi.[2]

Nije osnovano mnienje onih, koji misle, da su glagoljaši time, što jih stranom zvahu i Dalmatini, bili rodom iz primorskih strana, te da su samo od nužde primljeni u zagrebačku biskupiju radi nestašice domaćih popova. Glagoljaši zvani su Dalmatini po sv. Jerolimu, za kog se je mislilo, da je obreo slavensko pismo, a ne po svom zavičaju. Bilo je doduše i u goričkom kotaru, i još gdje i gdje u zagrebačkoj biskupiji popova glagoljaša, što se ukloniše iz gornjih po Turcih posjednutih krajeva Hrvatske; tako kaže župnik vrhovački pop Martin Šimković god. 1568., da je rodom iz Modruša[3], a župnik sv. Marka u Trnju (Jakuševcu) na Savi podpisuje se god. 1537. vlastoručno: „Ja pop Andrija od plemena Kunić, rodom iz Like, plebanuš trnski“.[4] Ali većina glagoljaša bili su urodjenici zagrebačke dieceze, potekavši čestimice iz dobro vidjenih i uglednih obitelji. Župnik sv. Jakova na Gazi iliti Otoku Juraj Mikanić, inače zvan i Brcković (godine 1530—1562.) bio je plemenski brat obćine oralske i otočke, držeć obilati posjed zemljišta i kuće na Gazi i u Dubovcu (svoju didinu). Latinski list kaptola zagrebačkoga od god. 1553. veli o njem: „nobilis presbyter glagolita“, a i njegov nasliednik u župi Juraj Kapusović bio je član plemena oralskoga.[5] Već spomenuti pop glagoljaš Marko Ligutić u Velikoj Gorici bio je plemić turopoljski, dočim je jedan član njegove porodice bio još god. 1677. sudcem županije zagrebačke.[6]

Što se tiče naobrazbe i u obće kulturnoga stepena tadanjih glagoljskih popova, to nećemo jamačno pogriešiti, ako jih u jedan red stavimo sa većinom tadanjih latinskih popova, koji uz latinski jezik učahu samo najnuždnije stvari kod bogoslužja, a bilo je medju glagoljaši i osoba vještih i svjetovnim stvarim i pisanju raznih sudbenih i družtvenih izprava. Pojedini izmedju njih bijahu osobe vrlo pošto-

[1] Prepis povelje Štefana Frankopana za slobodnjake u Modrušpotoku od godine 1568. sa glagoljskom ovjerovnicom Mihe Rušina. U našoj je sbirci.

[2] Prepis povelje bana Nikole Zrinskoga od god. 1544. kod obćine u Prilišću. Sama povelja tiskana je u Mesićevoj: »Zrinjskoj zviezdi«.

[3] Starinski prepisi listina u našoj sbirci.

[4] Medju pismi lepoglavskoga samostana u zemaljskom arkivu.

[5] Dotična pisma u našoj sbirci.

[6] U našoj sbirci.

vane i ugledne u obćinah hrvatskih. Župnik krašićki pop Luka Novaković (god. 1532—1542.) odlikovao se je pisanjem javnih izprava čistom i jedrom hrvaštinom i tako savršenim i pravilnim vanjskim likom, da bi bilo vriedno upravo po njegovih obrazcih saliti izpravljena slova glagoljska.[1] Pop Gašpar Mikuličić, župnik lipnički (god. 1616—1631.),

[1] Izvornici u našoj sbirci. Glagoljaša i glagoljskih spomenika bilo je, a poslednjih još imade u župah okolice karlovačke. Na koliko nam je znano i u koliko pobilježismo iz matica crkvenih vizita i istodobnih listina priobćujemo ove podatke o glagoljaših:

1. Trg pri Ozlju: god. 1459. pop Ivan i Luka žakan, god. 1501—1516. pop Benko Jakovčić, god. 1596. pop Matija Maričić, god. 1632—1642. pop Petar Togunac, god. 1638. pop Viško Plešić, glagoljaši; god. 1668. bila su tri glagoljska misala, god. 1683. dva glagoljska misala.

2. Ozalj kod sv. Vida: god. 1559. pop Stjepan Stipanić, kapelan, god. 1647. pop Matija Rajković, god. 1667. pop Andrija Dujmić, kapelan u gradu Ozlju, glagoljaši.

3. Ribnik i Lipnik god. 1569. pop Mikula Vučić, plebanuš, god. 1584. pop Štefan Matasić, plebanuš sv. Ilije, god. 1630. pop Gašpar Mikuličić, god. 1644. pop Martin Čuć i pop Petar Semonović, glagoljaši.

4. Sv. Križ u Završju: god. 1559. pop Ivan Kolonić, kapelan, god. 1652. pop Mihovil Pavan, god. 1653. pop Mikula Sršić, god. 1664. pop Ivan Jakovac, god. 1668. pop Natalis Ćaletić, god. 1672. pop Matija Ćaletić, god. 1686. pop Ivan Skavurin, svi glagoljaši, a najkašnje pomenute godine kaže vizita, da u župi neima latinskog misala, već samo glagoljski.

5. Hrnetić: god. 1529—1555. pop Petar Škrlac, god. 1585. pop Grgur Janković.

6. Mahično: god. 1539—1555. pop Jakov Šarac, god. 1651. pop Bartol Tonković, god. 1662. pop Mikula Lacković, glagoljaši, god. 1668. misal glagoljski, god. 1683. dvie knjige zvane ćurulica.

7. Rečica: god. 1683. Nikola Lacković, administrator, glagoljaš.

8. Sv. Petar na Mrežnici: god. 1662. pop Nikola Sršić, god. 1668. pop Ivan Skavurin, god. 1673. pop Nikola Lacković, god. 1674. pop Ivan Vrbanić. Knjiga mrtvih počimlje glagoljski: »To su knjige, kadi se mrtvi zapišuju, leta gda. 1674.« i nastavlja: »1674. na 9. ijuna (lipnja) preminu pop Jivan Vrbanić.« Ima još ova bilježka glagoljska u knjizi: »Ja pop Jakov Stipanović rekal mladu mašu ovdi pri sv. Petru na 29. oktobra 1686.«

9. Vrhovci: god. 1555—1563. pop Martin Šimković, rodom iz Modruš, god. 1640. pop Martin Juratić, god. 1652. pop Filip Sikvić, god. 1673. pop Matija Rajković. U ovoj župi sačuvane su i matice kršćenih, a te počimlju glagoljskim pismom: »god. 1673. na 11. aprila krstih sina Mihala Štente i žene njegove Bare, bi mu ime Filip, bi kum Gašpar Kalac, kuma Mare, kći Mike Bolivala.« Matica glagoljskih ima jošte šest strana. God. 1668. misal rimski i glagoljski, god. 1683. dvie knjige ćurulica.

10. Krašići: god. 1532—1542. pop Luka Novaković, god. 1619—1630. pop Grgur Žižanić, god. 1636—1638. pop Luka Žalec, glagoljaši; god. 1668. cantionale croaticum, manuscriptum.

nevješt latinskomu pismu, napisao je god. 1622. glagoljicom veoma precizno obširnu oporuku vlastelina bubnjarskoga i stativskoga Tomaša Mogorića, a takovih pisaca bilo je dosta medju glagoljskimi popovi.

Kad se je polovicom šestnaestoga vieka razširila bila Luterova vjera po obližnjoj Kranjskoj, prodre ona domalo i u Hrvatsku, a podporom joj bijahu osobito neki glagoljski popovi oko Ozlja, Ribnika i Metlike. Prevode hrvatskih knjiga novoga zavjeta i postile, učinjene istrijanskimi Hrvati Stjepanom Konzulom, Antunom Dalmatincem i Jurjem Zvečićem, a štampane glagoljicom u Tibingi troškom glasovitoga vojvode Ivana Ungnada, prosudiše i odobriše god. 1559. uz ostale pismene osobe, plemiće hrvatske Antuna Vučića [Bočića], Petra Krajačića i Nikolu Drinovačkoga i gradjane u Metliki, takodjer kapelani, ozaljski pop Stjepan Stepanić i Sveto Križki (u Završju pri Karlovcu), Ivan Kolonić.[1] Jedan izmedju najrevnijih luterskih popova bio je odmah u početku, kad se je nova vjera pojavila na hrvatskih medjah, pop Grgur Vlahović, rodom iz Ribnika, gdje je imao još god. 1570. na potoku Obrhu „malinišće", prodavši ga tada dozvolom kneza Jurja Zrinskoga Ivanu Radičeviću, dvorskomu i porkulabu grada Ribnika.[2] Vlahović o sebi sam pripovieda, da je pravi i rodjeni Hrvat.[3] Nepoznavajući niti latinskoga niti njemačkoga jezika, veliku je propogandu činio za novu vjeru, a sbog toga progonili su ga katolički svećenici, osobito ljubljanski biskup, a mnogo uvažavali i štovali poglaviti zaštitnici nove, vjere vojvoda Ivan Ungnad i ban hrvatski Petar Erdődi, o kojom poslednjem piše glavar kranjskih protestanta, glasoviti Primus Trubar Ivanu Ungnadu, da je dobro evangeličan, i da se dobro pazi sa hrvatskimi popovi, što prijanjaju novoj vjeri (der wan ist guet ewangelisch).[4]

Vlahović često je obilazio Hrvatsku da nauča vjeru, u čem su ga pomagali osim bana, krajiški general Ivan Lenković i sin siget-

11. Pribići: god. 1560. pop Gašpar, god. 1568. pop Štefan Pukšar, plebanuš, pop Antun, kapelan, oko god. 1640. pop Andrija Dojmić, god. 1663. pop Ivan Skavurin, god. 1668. pop Nikola Lacković stariji, god. 1668. pop Nikola Radković, glagoljaši.

12. Plišivica: god. 1657—1668. pop Petar Ivičević, glagoljaš.

13. Mekušje (Otok) god. 1530—1560. pop Juraj Brcković, god. 1560. do 1868. pop Juraj Kapusović, pop Juraj Žalković, kapelan, glagoljaši.

14. Kupčina: god. 1651. pop Pavel Tonković, plebanuš, glagoljaš.

[1] Kostrenčić J.: Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven. Wien 1874. str. 1—158.

[2] Koncept istodobni izprave u našoj sbirci.

[3] Kostrenčić str. 163.

[4] Kostrenčić str. 96.

skoga junaka Juraj Zrinski, koj je veoma revnovao za Luterovu nauku. God. 1563. propoviedao je Vlahović u Zagrebu i pod Okićem u nazočnosti bana i biskupa zagrebačkoga Matije Brumana, možne vlastele Sekela te Grubera i množtva inih plemića iz kraljevine, te je svim ugodio, a jedna njegova propovied u Cesargradu toliko se dojmila slušatelja, da je od njega primila 251 osoba sakramenat, a tamošnji katolički župnik prigrlio novu vjeru, pomažući Vlahoviću dieliti otajstva vjere.[1] Pošto se je proneo bio glas o Vlahoviću, zaželiše i zapovjednici tadanjih krajiških tvrdja, većinom plemići iz Kranjske i Koruške, a privrženici Luterovi, da Vlahović dodje naučati u Bišće, Senj i Rieku, a ban pozivao je Vlahovića u Zagreb, pa da s njim dodju i drugi prodikači za Slavoniju, naročito za Sisak.[2] Za Vlahovića pripoviedaju, da je znao na pamet čitavo sveto pismo. Biskup ljubljanski bacio ga jednom u tamnicu, a još ga je i drugi put na njegovom apoštolskom putu pripro, držeći ga 21 dan za velike studeni u zatvoru pri kruhu i vodi. Revni luteran starliški pisar Klombner njegovao je zatim nevoljnoga Vlahovića i izbavio ga od smrti. Vlahović živio je upravo apoštolski, tjerao zanat čoharski, a prigovarateljem znao bi odvratiti, da je i sv. Pavao njegova zanata bio. Kašnje živio je u Novom mjestu.[3] Juraj Vlahović, po svoj prilici njegov rod, više put se za kasnijih godišta spominje u pismih ribničkih i ozaljskih.

Uz Vlahovića bio je glavni navjestitelj Luterove nauke oko Ozlja i Ribnika prodikator Petar Lukić, rodom iz Trga, pri Ozlju. Tu je on imao, kao što i u Brezniku i u ostaloj okolici Ozlja različite zemlje, vinograde za svoju „didinu“, nešto kupom još umnožanu, koju je ugovorom, odobrenim knezovi Jurjem i Nikolom Zrinskim prodao u Ozlju 29. lipnja 1579. plemiću Franji Dešiću, službeniku rečenih knezova. Lukić, koj se je pisao „jedan kršćanske vere vučenik“, izselio se je radi progonstva proti sljedbenikom nove vjere za banovanja Tome Erdöda iz Hrvatske, te je boravio od to doba u gradu Krupi kod Črnomlja u tamošnje vlastele grofova Purgstala. Medjutim dolazio bi Lukić i poslije u Hrvatsku, kriepeći u raznih zgodah svoje vjernike, kojih je osobito oko Ozlja i Ribnika priličan broj bilo. Prigodom pisanja oporuke vlastelina bubnjarskoga kod Brloga Franje Herendića 19. veljače 1597. bio je uz ostale plemiće prisutan i dušobrižnik oporučiteljev „gospodin Petar, prodikator“.[4]

[1] Pismo Vlahovićevo na Konzula. Kod Kostrenčića str. 171., 172.

[2] Kostrenčić, ibidem, str. 76., 210.

[3] Diemitz: Geschichte Krains, II. Th. str. 252., 233., III. Th. str. 20.

[4] Izvorni ugovor podpisan Nikolom i Jurjem Zrinskim u našoj sbirci. — Kukuljević: Acta Croatica, str. 304.

Nastojanjem stališa kranjskih i štajerskih namješćeni su luterski prodikači i po krajini, a trošak za nje redovito je podmirivan sa ostalimi troškovi krajiške obrane. U izkazu troškova za god. 1578. navedena je plaća vojnoga katoličkoga kapelana sa mjesečnih 12 for., dočim je evangelički prodikač dobivao mjesečno 16 for.[1] Zaštitnici nove vjere nadali su se, da će ta vjera preko krajine prodirati i u turske pokrajine, te da će se za nju predobiti nesamo pravoslavne, već i iste Turke, koji da će se tako najlakše ukrotiti i okrstiti. Toj cieli bilo je osobito namienjeno štampanje vjerskih knjiga ćirilicom, za koj posao potraženi su po naputku Vlahovića žumberački pop Ivan i drugi popovi u Mletcih.[2]

Izmedju krajiških luterskih popova poznati su nam: god. 1560. Martin Grgić u Črnomlju, koj je obilazio krajinu kao bojni prodikač, god. 1574. Juraj Juričić, umro 26. lipnja god. 1578., poslije ovoga god. 1579. Toma Jagonić.[3]

Nabožni utemeljitelj Karlovca nadvojvoda Karlo pobrinuo se je i za duševno dobro stanovnika nove tvrdje. Nije izvjestno, kada je započela gradnja župne crkve sv. Trojice, nu ona potiče bez dvojbe odmah iz prvih godišta osnutka tvrdje. Po svoj prilici osnovana je ta crkva god. 1580. onom prigodom, kad su podieljene povlastice gradjanom karlovačkim. Kako se u kasnijih pismih spominje, namještena su odmah u početku dva katolička svećenika, jedan latinski za častnike i strance, a drugi glagoljaš za Hrvate.[4] Uz katoličke pope prispješe umah nakon osnutka u Karlovac i luterski prodikači. Karlo, premda sam bijaše žestoki protivnik nove vjere, morao je već za brukskoga sabora podieliti protestantom važne vjerske povlasti i slobode, te dozvoliti, da se u Karlovcu namjeste dva prodikača, koji su propoviedali s početka u kući krajiškoga zapovjednika (generala). Poslije god. 1597. dadoše tri pokrajine Štajerska, Koruška i Kranjska sazidati protestantom u Karlovcu za službu božju novu crkvu.[5] Jedan prodikač njemački bio je opriedjeljen za gospodu i častnike, a drugi za vjernike hrvatske. U Karlovcu stekoše protestanti važno mjesto za razpačanje hrvatskih i slovenskih knjiga, koje dolažahu iz Würtem-

[1] God. 1580. dozvoljeno je bilo na slavonskoj krajini za prodikača mjesečno 20 for., u Koprivnici 10 for., u Ivaniću 16 for., u Medjumurju 12 for.

[2] Kostrenčić, str. 31.

[3] Diemitz, III. Th. str. 150., 151.

[4] Izvještaj župnika karlovačkog M. Pulčevića biskupu Vinkoviću god. 1642. u nadbiskup. arkivu. Epistolae Vol. II.

[5] Fr. Hurter: Geschichte Ferdinand II. Prvi dio str., 371.

beržke preko Ugarske i Hrvatske u Karlovac, odkuda su odpremane potajno u druga mjesta, najpače u Ljubljanu, gdje su prodavane. Prije toga starao se je za razpačanje hrvatskih knjiga ban Petar Erdödi, koj je u Metlici i u drugih mjestih poglavito nastojao oko prodaje knjiga.[1] Medju prodikači, koji su u Karlovcu novu vjeru navješćivali, spominje se god. 1582. Antun Novomješćan (Neopolitanus) prije nastanjen u Črnomlju, odakle se je morao izseliti u Karlovac.[2] God. 1584. imenovan je po stališih kranjskih propoviednikom karlovačkim bivši katolički svećenik Sebastian Schemnitzer, na glasu kao glasbeni skladatelj. Ovoga prodikača protjeraše iz Kranjske kao apostata radi tobožnje sablazni, počinjene prigodom pokopa neke žene u Ljubljani u katoličkoj crkvi.[3] God. 1590—1592. bio je prodikačem Grgur Žitarić prije toga katolički pop. U Karlovcu boravili su tada i prodikači Bartol Knaffel i Bartol nazvan Simplicius, koji su nakon smrti superintendenta Kristofa Spindlera pozvani u Ljubljanu.[4] Knaffel bio se je kašnje povratio u Karlovac, a kad je nakon osam godina opet Ljubljanu pohodio, bila su već tamo nastala tako huda vremena za protestante, da je neki gradjanin Juraj Waldman, koj je bio Knaffela na stan primio i pričest u obojoj spodobi uzeo, sbog toga izagnan iz svoje domovine.[5] Gospodji Sabini Lambergovoj zagrozi se vlast (g. 1599.), da će platiti globe 2000 for., ako namah neiztjera prodikača Ivana Znojlšeka, koj je bio iz Hrvatske (Karlovca) na njezino imanje došao.[6] Uslied krutoga pritiska i progonstva, komu su sljedbenici Luterove vjere izvrženi bili od nadvojvode, a kasnije i od njemačkoga cesara Ferdinanda II., jenjala je nova vjera koncem šestnaestoga vieka posvema u austrijskih pokrajinah, dočim u Hrvatskoj nije nikad pravo ni korena zahvatila bila. Lutorstvo našlo je najposlije u Hrvatskoj utočišće samo kod knezova Zrinskih[7] i kod nekolicine hrvatskih plemića, pak u krajiških utvrdah, u kojih su zapovjedali stranom tudjinci.

[1] Kostrenčić, str. 159—162. — Mittheilungen des historischen Vereins in Krain. 1864. str. 23

[2] Diemitz III. Th. str. 150.

[3] Mittheilungen des historischen Vereins in Krain. 1863. str. 84.

[4] Valvasor: Ehre des Herzogthums Krain. Knjiga VII. str. 461.

[5] Mitth. des hist. Vereins in Krain. 1867. str. 100.

[6] Diemitz, III. Th. str. 299.

[7] Knezovi Zrinski bili su najbolji pobornici i pristaše nove vjere. Već o sigetskom junaku Nikoli znade se, da je bio prijatelj Luterove vjere, akoprem nije očito uz nju pristao. Tim odriešitiji i iskreniji pristaša Luterski bio je njegov sin Juraj, pomagajući župniku Mihajlu Bučiću pri štampanju katekizma u Nedelišću. Njegovim nastojanjem a kriepkim sudjelovanjem plemića Nikole

Kako dugo se je uzdržala Luterova vjera u okolici karlovačkoj, nemogosmo iz poznatih nam spomenika točno razviditi. God. 1599. zabranjeno je generalu krajiškomu Jurju Lenkoviću, da postavlja nekatolike krajiškimi častnici;[1] dočim je god. 1605., kako iz saborskih spisa razabiremo, odredjena bila saborskim zaključkom obća potjera po Hrvatskoj za heretici osobito pako za prodikači, što no se bijahu uklonili iz Štajerske i obližnjih zemalja u okolicu ozaljsku pod zaštitu knezova Zrinskih.[2] God. 1609. bavio se oko Ribnika na imanjih Zrinskih prodikač Miško Vrbec, iztjeran iz Toplicah pri Rožeku u Kranjskoj. Za njim je pomenute godine potjera odredjena, ako bi se povratio u Kranjsku, u koju je on ipak ulazio i kašnje nekoliko puta.[3] U samoborskih predjelih bilo je Lutorana i u potlašnja vremena. Za uztuk proti njim utemeljen je god. 1618. u Samoboru samostan hrvatsko-bosanskih franciškana, koji luterske privrženike obratiše na katoličku vjeru.[4] U samomu Karlovcu imali su Luterani svoju posebnu crkvu još god. 1645.[5]

Prve katoličke popove u Karlovcu nenadjosmo nigdje zabilježene. Od god. 1612. a možebiti još i prije pak do god. 1649. bio je župnikom karlovačkim Mihalj Pulčević, o kojem ima često spomena u suvremenih spisih. God. 1612. bio je sa više odličnih zemaljskih častnika i plemića sudcem u razpri medju knezovi Zrinskimi i Frankopani sbog medja pri Ribniku, Bosiljevu i u Novomgradu, a i sbog drugih priepora.[6] Pulčević postade vicearcidjakonom goričkim i protonotarom apoštol-

Malkovca prigrli novu vjeru oko god. 1580. gotovo čitavo Medjumurje. Jurjev sin Juraj postane nagovorom pavlinskoga priora u Čakovcu Ivana Bakića i kralj. personala Tome Mikulića god. 1623. opet katolikom, a luterstvo izkorieni konačno u Hrvatskoj biskup Martin Borković, odagnavši bogata vlastelina Stjepana Jankovića god. 1687. kao sliedbenika Luterove vjere iz domovine. Bedeković: Natale solum s. Hieronymi, str. 261., 266.

[1] Mitth. des historischen Vereins in Krain. 1861, str. 75.

[2] Kukuljević: Jura Regni Croat. P. II. str. 166. artic. I.

[3] Mitth. des hist. Vereins in Krain. 1807. str. 116.

[4] Fassio pro sex Croatiae Conventibus a ministro Provinciale Godofrido Pfeifer a. 1767. Rukopis u našoj sbirci.

[5] Kukuljević: Književnici u Hrvata, str. 208. — Ugarski povjestnik Gjuriković (De situ et ambitu Croatiae et Slavoniae, P. III. str. 141) pripovieda, da se je oko god. 1632. pojavila i njemačka sekta anabaptista oko Ozlja na Zrinskih imanjih, što da potvrdjuje kronika te sekte pisana god. 1648. Ambrozom Reschom. Anabaptista bilo je polovicom šestnaestoga vieka dosta oko Ljubljane, ali su iztriebljeni eneržijom tadanjega pokrajinskoga poglavara Nikole Jurišića (Diemitz: Geschichte Krains. II. dio, str. 210.)

[6] Neo registr. acta u zem. arkivu. Fasc. 318, str. 34.

skim, koja se crkvena čast tada samo posve zaslužnim osobam podieljivala. Po smrti Pulčevićevoj početkom god. 1649. postao je župnikom karlovačkim Nikola Tribunac rodom iz župe dubovačke, prije župnik sv. Martina na Prozorju pri Božjakovini. Ovaj je bio kao što i njegov predšastnik latinski pop, dočim je služio u isto doba u Karlovcu kapelanom glagoljaš pop Šimun Stanić, podpisavši se na glagoljskom misalu od god. 1631. nahodećem se sada u knjižnici zagrebačkoga sjemeništa god. 1653. glagoljski „u Karlovcu u kraljevini pri Zagrebu."

Tribunac bio je poslednji svjetovni pop u Karlovcu, te još za njegova života preuzeše god. 1658. župu sv. Trojice franciškani države bosansko-hrvatske sv. Križa.

Ta država imala je god. 1514. u prekokupskoj Hrvatskoj trideset i jedan samostan u četiri čuvarije (kustodije): cetinskoj, trsatskoj, krbavskoj i grebenskoj. Osmanlije i bosanski poturice posjekoše fratre s veće česti i tek nekolicina ih se spasilo u zaklone za Unom i Kupom, gdje nadjoše kod svoje braće utočišća.

Utemeljiv franciškani nekoje manastire kao onaj pri Brdovcu (na Gorici), pri sv. Lenartu, u Jastrebarskom i u Klancu, obavljali su ujedno duhovnu službu od konca šestnaestoga vieka i po gradovih i selih na krajini hrvatskoj, gdje je uslied turske nevolje nestalo bilo svjetovnih popova. Knez Juraj Frankopan, podgeneral u Karlovcu, hvali posebnom poveljom izdanom u Karlovcu 27. travnja 1654. franciškane sbog revnosti u vršenju duhovne službe, te ih preporuča kao revne zatirače krivovjerstva i vrstne prodikače na hrvatskom i njemačkom jeziku milosti svih kršćanskih poglavara.[1]

Pošto niti karlovačka dva svećenika, župnik i kapelan nisu mogla vazda zadovoljavati svim duhovnim potrebam žitelja karlovačkih, to su im često pomagali u crkvenih poslovih franciškani iz obližnjih manastira, pohadjajuć često Karlovac. Tako bješe zamolio poslednji karlovački župnik Tribunac 1. rujna 1655. otca Mihalja Bošnjaka gvardiana pri sv. Lenartu više Samobora, da mu pošalje prigodom crkvenog jubileja prodikače, spomenuvši naročito vrstnoga hrvatskoga, propovjednika otca Benkovića, kojega poželješe hrvatska gospoda (vojnički častnici) u Karlovcu.

Došašće franciškana u Karlovac potaknuo je ponajprije general Vuk Frankopan Tržački god. 1641. Već sliedeće godine dobi on dozvolu kralja Ferdinanda III., da može podignuti samostan.[2] Fratri

[1] Izvornik u našoj sbirci. Vidi prilog br. XIV.

[2] Prepis kr. odpisa u našoj sbirci.

radili su već tada oko toga, da zadobe ujedno i župu karlovačku, čemu se je biskup zagrebački s početka opirao. 12. svibnja 1642. izviesti župnik Pulčević biskupa Benka Vinkovića, da se može dozvoliti fratrom samostan, ali da im se neizruči župa i župna crkva, koju Karlovčani sbog nestašice kamena težkom mukom podigoše. Vojničtvo karlovačko želilo je pako svakako franciškane. Po smrti Pulčevićevoj (siečnja god. 1649.) pošao je bio podarcidjakon gorički, a župnik draganićki Ivan Culibrka u Karlovac, da učini odredbe za dalnju duhovnu službu, ali ga vojnici prepriečiše u službenom zvanju, jer da zagrebački biskup neima jurisdikcije u Karlovcu, a kad se je htio Culibrka sbog toga potužiti generalu, nedadoše mu vojnici do njega.[1] Premda su fratre preporučala i zagovarala dva znamenita člana njihova reda, glasoviti naslovni nadbiskup Jastrebarčan Rafael Leváković,[2] i franciškanski državnik Karlovčan Pavao Jančić,[3] a sva im vojnička gospoda na krajini počam od velikoga generala sve do nižjih častnika mnogo naklona bila, to ipak sve do konca god. 1657. nemogoše zadobiti župe karlovačke.

Te naime god. na 1. prosinca uvede ih podgeneral karlovački grof Juraj Frankopan, dočim župnika Tribunca odpustiše cesarski komisari. Prvi gvardian zvao se je Bonifacij Dubrovčanin; osim njega dodje u Karlovac ponajprije pet misnika i dva laika. O duhovih 1655. uputi se tadanji franciškanski provincial Mihalj Bošnjak sa preporukom generala grofa Herbarta Auersperga u Zagreb do biskupa Petretića,

[1] Izvještaj namjestnika biskupovog, kanonika Mišića od 12. veljače 1649. biskupu Petru Petretiću u Požun. Nadb. arkiv. Epistolae vol. II.

[2] Rafael Leváković zagovara uvedenje franciškana u Karlovcu pismom na biskupa Vinkovića iz Jastrebarskoga 28. ožujka 1641. Kapt. arkiv str. 83, br. 39.

[3] Ovaj znameniti muž svoje dobe rodio se je u Karlovcu oko god. 1610. Stupivši u red franciškanski izadje na velik glas kao vrstan prodikač, učenjak i latinski pjesnik: Autologie Mariane. Hrvatski izpjevao je pohvalnu pjesmu Franji Glaviniću, koja je štampana u Glavinićevu djelu: Svitlost duše. U Rimu god. 1632. Jančić govorio je podpuno sedam jezika, bio je gvardianom na više mjesti i provincialom države franciškanske u Ugarskoj, Austriji, najposlije god. 1658. u Hrvatskoj. Brinuo se za to, da se zagrebačka kustodija odtrgne od ugarske države i stopi sa državom hrvatskom sv. Križa, što mu ipak nepodje za rukom. God. 1662. naimenova ga kralj Leopold naslovnim biskupom sriemskim, a iste jošte godine povjerena mu bi tada postojeća biskupija pićanska (Pedena) u Istriji. Tu je mnogo učinio za red biskupije i djelovao kao rodjeni Hrvat riečju i činom na korist istarskoga puka. S ovim se svietom razstavi 1. veljače 1667. u Ljubljani, gdje je pokopan u franciškanskoj crkvi. (Valvasor.: Ehre des Herzogthums Krain VIII. Bd. str. 681. — Liber mortuorum u samostanu karlovačkomu i poslanica fratra Augustina Pernara na nas. — Književnici u Hrvata od I. Kukuljevića str. 64.)

koj posebnom poveljom dozvoli podignuće samostana karlovačkoga. U toj povelji obrazlaže se povod, zašto su pozvani franciškani u Karlovac (in celebri illo loco et praesidio), gdje je bilo toliko njemačkoga (toga upravo nije bilo, ali su računali u Germane i Slovence iz Kranjske i Štajera) i hrvatskoga puka, da nije mogao župnik obavljati poslove duhovne osobito sbog razlike narodnosti i jezika, a nije bilo zaklade za umnožanje svjetovnih popova.. Župniku Tribuncu naloži biskup, da se javno odreče župe pred provincialom franciškana i namjestnikom velikoga generala, a fratrom dozvoli, da slobodno kupe milostinju za zidanje samostana. Tribunac postade župnikom kod sv. Nedjelje pod Okićem i na skoro kanonikom zagrebačkim.

S početka stanovali su redovnici u privatnoj kući. God. 1658. i god. 1659. sazidan bi komad samostana, koj bude dogotovljen istom god. 1676. što prinesci pobožnih kršćana, što podporom vojne komisije. Karlovački ladjari vozili su badava kamen za kloštar tri ure daleko na svojih ladjah. Glavnu pako svoju podporu do 2000 for. dobiše franciškani iz zaklade karlovačke župne crkve, a njim je predano po nalogu vojne komisije u Ljubljani zemljište i kuća župnikova. Kranjski stališi priložiše od svoje strane za gradnju samostana takodjer 2000 for. Provincial Jančić izhodio je kod dvorskoga bojnoga vieća, da je na račun utvrde Karlovca poslovalo 15 težaka na kloštru uz dnevnicu od 7 kr.

Fratri nisu izprva imali dovoljno dohodka za svoje uzdržavanje. Od mjesečnih 40 for., što su dobivali župnici, utrgnuo je 12 for. general Herbard Auersperg za svoga vojnoga kapelana. To uvriedi fratre na toliko, da su po državniku Jančiću vojnoj vlasti dojavili, da će iz Karlovca otići. Medjutim namaknuše karlovački generali na skoro fratrom i druge prihode, koji ih odštetiše obilato za izgubljeni prihod, a kloštar se je do god. 1670. na toliko razširio, da je u njem boravilo dvanaestero braće, baveće se stranom duhovnom službom, stranom podučavanjem mladeži u početnih školah.

Razmirice sa svjetovnim svećenstvom pače i sa biskupom zagrebačkom potrajaše i nadalje. God. 1668. protivili su se fratri vizitaciji arcidjakona goričkoga, pozivajuć se na privilegije. Kašnje se ipak pokoriše biskupu Martinu Borkoviću i primiše arcidjakona Ludovika Vukoslavića.[2] Taj sporazumak sa diecezanskim biskupom pribavi kloštru i zaštitu pape Klementa IX., koj potvrdi osnutak samostana karlo-

[1] Pismo biskupa izdano u subotu prije prve nedjelje po duhovih god. 1658.

[2] Vizite u arkivu nadbiskupskom.

vačkoga posebnom bulom 30. ožujka 1669.[1] 30. ožujka iste godine stekoše karlovački franciškani dozvolu, da si sagrade podpuni konvent, i da stalno drže župu, koju im sliedeće godine (1670.) predade svečano zagrebački biskup Martin Borković.[2]

Franciškani preuzeše i župnu crkvu sv. Trojice, koju bijahu kranjski stališi god. 1644. na novo uredili. Za nju kaže službeno izvješće god. 1668., da je dobro gradjena, dosta prostrana i zidana od kamena. Nad zidom da je strop od dasaka vrlo liepo naslikan. U početku za svjetovnih župnika imala je crkva četiri oltara, glavni sv. Trojice od drva, ali vješto i ukusno gradjen, bojadisan i pozlaćen, zatim tri manja sv. Jurja, Marije Lauretanske, jako ukrašen, i sv. Antuna, načinjen nedavna. Nakon dolazka fratara podigoše bogati ladjari oltar svojemu zaštitniku sv. Nikoli, i oltar sv. čisla. U crkvi stajala je liepa prodikaonica i krstionica, a ulazilo se je u crkvu na dvoja vrata jednako velika. Sakristija bila je presvodjena, a crkva ukrašena mnogimi zastavami i znakovi vojničkimi, kipovi i slikami. General Herbard Auersperg sagradi sa zapadne strane oko god. 1660. kapelu laurentansku. Za službu božju imala je crkva šest srebrnih kaleža, veliku srebrnu monstranciju i mali srebrni križ.[3] Nekoč stojao je nad glavnim vratima mali crkveni zvonik sa dva zvona, ali je god. 1683. za generala Herbersteina iz ugrabljenog imetka Zrinsko-Frankopanskoga podignut današnji veliki zvonik po paliru Šimancu.[4] Sama crkva pregradjivala se je sve po malo počam od god. 1672. Kor kod velikih vrata dogotovljen je god. 1684., a u isto doba prigradjena je kapela sv. Antuna od drva, koja je istom god. 1775. od čvrstoga ma-

[1] Bula izvorna čuva se u matici u samostanu karlovačkom.

[2] Pismo bisk. od 6. svibnja 1670. u samostanu. — Osim prvoga gvardiana Bonifacija Dubrovčana bili su medju ostalim ovi gvardiani: god. 1665. Vitalis Majetić, god. 1667. Kazimir Dimnjaković, god. 1668. Ivan Krstitelj Bralić, god. 1672. Leopold Lorković, god. 1675. Eugen Weilhardt, god. 1683. Gabriel Tongato, god. 1685. Zakaria Batić, god. 1687. Vinko Lampretić, god. 1688. Antun Zaldin, god. 1690. Ferdinand Janežić, Karlovčanin, god. 1691. Friderik Codelli, god. 1691. Franjo Skaletić, god. 1704. Dominik Pilipić, god. 1716. Sigismund Bobe, god. 1723. Silverij Vidig, god. 1724. Kuzma Tauber, god. 1727. Servulo Callin, god. 1730. Kozma Tauber, god. 1732. Adepholsus Peymayer, god. 1739. Kuzma Tauber, god. 1767. Atanas Kaučić, god. 1772. Krisostom Pogačnik, god. 1792. Urban Sačerić, Karlovčanin, god. 1802. Gabriel Volgruber, god. 1810. Krisostom Fog, Karlovčanin, god. 1830. Atanaz Saić, god. 1846. Augustin Večerina.

[3] Vizita od god. 1668.

[4] Stari registar kod zagrebačke generalkomande.

terijala sagradjena.[1] Kapela sv. Ivana Nepomuka podignuta je u ukusnom slogu po vojvodi Hildburghausena god. 1748.[2] Crkvu je posvetio 6. srpnja 1823. biskup Maksimilijan Vrhovac.[3]

Pošto su se stara zvona god. 1692. kod požara raztopila, nabavljena su počam od god. 1739. pak do god. 1814. sadašnja zvona, koja se odlikuju liepom harmoniom.[4]

Osim župne crkve sv. Trojice držali su fratri i crkvu sv. Antuna, osnovanu još po župnicih na prostoru sadašnjega fratarskoga vrta. Kod te crkve bilo je i najstarije groblje karlovačko. God. 1665. odredjeno je glede elemozina, što su ulazile prigodom svetkovina kod te crkve, da polovica pripada franciškanom, a druga polovica crkvi za uzdržavanje. Ugovor o tom sklopljen je dozvolom provinciala Petra Riečanina medju gvardianom Vitalom Majetićem i sindikom Ilijom Parentićem. Ta crkva razorena je god. 1740., pošto je novo pokopalište smješteno kod crkve sv. Floriana, koju bijaše nešto prije godine 1683. po zavjetu sagradio poštmeštar karlovački Nikola Herman. Radi ove crkve, kao što prije radi crkve sv. Antuna, trajale su mnogo godina ljute prepirke i pravde sa župnici dubovačkimi, koji su si prisvajali duhovnu vlast na nje zato, što su stajale izvan grada. Godine 1699. poslan bje gorički arcidjakon Nikola Gotal, da tužbu razvidi, ali tekar god. 1752. izručena je napokon crkva sv. Floriana zajedno sa spadajućimi na nju zemljišti i zadušbinami župniku dubovačkomu

[1] Napis pred kapelom sv. Antuna:

BEATVS VIR ANTONIVS
CONTERIT MIRACVLIS
HÆRESES DOCENTES.

[2] Na njoj ima napis:

DEO ET D: IOAN. NOPOMVC. SACRVM
SACELLVM HOC ERRIGERE AGRESSVS
RELIGIONIS INTER MILITARES CVRAS OBSERVANTISS.

SERENISS. HEROS IOSEPH SAXON: DVX.
SVO, EQVESTRIS ILLYRICÆ COHORTIS IMPENDIO
CVRANTAE EIVSDEM COHORTIS HILIARCHA
AN. XLVIII SVPRA M.DCC.

[3] Na vanjskom zidu prama trgu sa napisom:

AB EXCLTSSMO EPPO ZAGRABIENSI
MAXIMIL. VERHOVACZ
MDCCCXXIII IVL. VI.
ECCLIA SSMÆ TRINIT.
CONSECRATA.

[4] Arkiv kloštra. — Memoriale Parochiae Dubovac.

Luki Celiću, pošto je šestdeset i osam godišta pod upravom fratara stajala. Budući su fratri i nadalje pratili mrtvace u podpunom crkvenom ruhu na groblje, to se razpra niti ovom prigodom nesleže, dok napokon biskup Josip Galjuf, boravivši god. 1774. u Karlovcu, fratrom i to nezabrani. Crkva sv. Floriana razorena je god. 1790., pošto se nije već prije toga kroz dvie godine u njoj misa služila.

Uz crkvu sv. Floriana uživahu franciškani iz zadušbine glavnoga mustermaistera barona Vergucza od početka prošloga vieka nekoliko livada i njiva pod obvezu, da služe godimice 156 misa za obitelj Vergucza i mrtvaca na groblju. Pošto si je pako jednu čest zemalja prisvojilo ravnateljstvo utvrde (fortifikacija), imali su fratri odatle mnogo dužnosti a malo koristi, pa zato zamoliše god. 1748. kćer barona Vergucza udatu za plemića Lovinčića pod Lipom, da im oduzme zemljišta.

Dva vinograda sa kolosjeci, što ih franciškani u zadušbinu nekoč dobiše na Dubovcu od Ilije Parentića i Stjepana Selesija, prodaše fratri god. 1675. generalu Herbersteinu za 350 for.

Od zapisa samostanu karlovačkomu spominjemo 600 for., što ih zavjetovaše knezovi Frankopani crkvi sv. Trojice. Ovoj svoti pridoda god. 1712. bogata grofica Sidonija Delišimunovićka, rodjena Peranska (od Perne u banskoj krajini) za kapelu Lauretansku 400 for.[1]

Sa zadušbinami, kao što u obće sa čitavim imetkom samostana upravljahu crkveni sindici, koje dokine general Herberstein god. 1685., predavši upravu imetka samostanskoga i crkvenoga fratrom. U to doba ugovorene su takodjer medju franciškani i vojničkom oblasti pristojbe za duhovna službovanja.[2]

Samostan bio je u najboljem razcvatu, kad ga god. 1692. strašan požar obrati zajedno sa crkvom u pepeo. Svi oltari izgorješe, gornji dio zvonika se poruši, a zvona se raztališe. Misa služila se tada u kapeli Lauretanskoj. Samo posudje crkveno bilo je spašeno. Izteklo je više godina dok se je samostan oporavio od ove goleme nesreće, i dok se je sagradila opet kuća i crkva. Do god. 1705. bilo je djelo ipak napredovalo što pomoćju države što darovi u toliko, da je bila crkva sa zvonikom gotova, a na zvoniku postavljena ura. Znatno je popravljen samostan sa crkvom za gvardiana Kuzme Taubera, koj je dao god. 1726. crkvu popločiti, a god. 1730. podignuti kor te šest novih soba u manastiru dozidati. God. 1732. spominje se prigodom vizita-

[1] Suvremeni prepis oporuke u našoj sbirci.

[2] Ugovor od 8. listopada 1683. »Eine ordinäre Heilige mess« stajala je 12 kr.

cije, da ima u crkvi sedam oltara i veliki oltar od crnoga mramora. Na zvonik namješćena je god. 1742. nova kupula troškom od 500 for. Time što nije crkva sv. Trojice na jedan mah ni po stalnoj osnovi gradjena, nastala je njena sadašnja spodoba, neodgovarajuća ni malo zahtjevom arhitektoničke ljepote.

U zgodan čas za svoje materialne interese preuzeše franciškani crkvu sv. Josipa, koju bješe sagradio na današnjem Josipovom trgu oko god. 1680. general Josip Herberstein iz blaga zaplienjena na imanjih Zrinsko-Frankopanskih. Crkva ova sazidana je bila liepim slogom na spodobu rotunde, imala je troja vrata i mali zvonik povrh okrugloga krova. Urešena je bila oltari i slikami, te je čuvala kosti sv. Prospera. Izvana na pročelju bila je liepa slika, predstavljajuća boj Malteza sa Turci na uspomenu vojevanja Herbersteina, bivšega maltezkoga vojvode god. 1686. Kod crkve sv. Josipa utemelji Herberstein dozvolom velikoga meštra maltezkoga god. 1689. komendu, zapisavši joj oporukom bivše Frankopansko imanje Novigrad na Dobri i imanje Lemberg u Koruškoj. Pošto se nije nijedan član maltezkoga reda niti poslije nastanio u Hrvatskoj, to je sinovac zakladateljev grof Ferdinand Herberstein povjerio god. 1693. obskrbu beneficia kod crkve sv. Josipa franciškanom karlovačkim uz godišnju nagradu od 550 for. iz dohodaka Novoga grada. Pošto pako Maltezi god. 1745. prodaše Novigrad baronu Stjepanu Patačiću, izplaćao je toliku svotu fratrom novi vlastnik Novog grada. Došavši piaristi u Karlovac radili su iz petnih žila, osobito nakon pogora crkve sv. Barbare god. 1774., da se kako dokopaju dohodaka zaklade sv. Josipa; crkva im je do- ista predana, ali zaklade Herbersteinove nedobiše, već je ista dapače posebnom odlukom papinskom franciškanom zajamčena.[1] Žalibože, da je ovu krasnu crkvu već nakon stotinu godina obstanka hudi udes za- tekao. Pošto je jur god. 1788. služila magazinom za barut i strje- ljivo, a poslije pivnicom za pohranu vina, konserva i druge hrane za vojsku, pretvorena bje napokon god. 1790. i u prostu krčmu. Po naredbi magistrata bude god. 1833. razorena. Herbersteinove kosti, koj je bio kod sv. Josipa pokopan, počivaju i danas na trgu Josipovom, a samo grobna ploča uzidana je u crkvi sv. Trojice.

Kod župe nutrnjega grada ostala je samo još crkvica sv. Križa kod rakovačkih vrata, sagradjena god. 1767. po generalu Franji Preisu na mjesto čudotvornoga razpela, koje je stajalo počam od god. 1730. na vanjskomu mostu pred novimi vrati blizu sadanjega vrta Jelačića

[1] Promemoria in causa Beneficii ad S. Josephum. Rukopis u našoj sbirci.

bana. Ovoj je crkvici bio od god. 1772. dozvolom generala Venceslava Kleefelda skrbnikom konjanički kapetan Aleksa Vrhovac, otac biskupov, koju je službu po smrti Vrhovčevoj (god. 1779.) obnašao bojni sekretar Šlojznik.[1]

Počam od god. 1761. vršili su franciškani službu gradskoga kapelana na Švarči kod njemačkih invalida, koji stajahu u posadi u švaračkom gradu. Nagradu za tu službu dobivali su pako samo nekoliko godina.[2]

Po izvješću provinciala Gotfrida Pfeifera, upravljenom god. 1767. biskupu zagrebačkomu, živila su u samostanu karlovačkom 24 redovnika. Dohodci stalni iznosili su tada godimice 958 for. 28 kr. ponajviše od zaklade sv. Josipa i plaće za vojničkoga kapelana.

Po običaju, koj je tada i kod drugih manastira vladao, držali su franciškani u samostanu liekarnu, i bavili se liečenjem bolestnika, ali im je god. 1761. oboje zabranjeno generalom Petaciem.

Izmedju fratara za te dobe najviše je bio zaslužan za Karlovac brat Zefir Gaiger, rodom iz Tirola, sagradivši vodovod iz Borlina na trg sv. Trojice od zemljenih cievi. On je umro u Karlovcu god. 1806. star 98 godina.

U prošlom vieku prigovaralo se je, i to ne bez razloga franjevcem države sv. Križa, i naposeb redovnikom karlovačkim, da se tudje narodu hrvatskomu i odviše prijanjaju uz njemštinu. Doista punim pravom kori povjestnik Krčelić radi toga franjevce, da su većim dielom Niemci ili ponjemčeni Slovenci, a hrvaštini nevješti, ter zato nesposobni misli duhovne prinašati srdcu povjerenoga si stada.[3]

Već polovicom sedamnaestoga vieka pokaza se u državi bosansko-hrvatskoj franciškana, koja je nekoč brojila medju svoje članove kronistu Ivana Tomašića, revnoga glagoljaša Rafaela Levakovića i umnoga hrvatskog pisca Sebastiana Glavinića, neki našoj kraljevini i narodnosti neprijazni duh, niknuvši po svoj prilici iz poznate mržnje tadanjih austrijskih državnika i nekih krajiških poglavica proti svemu, što je bilo hrvatsko ili ugarsko. U mjesto naslova provincije bosansko-hrvatske nadjenuto je na predlog provinciala Antuna Lazaria u kapitulu rimskom god. 1688. toj provinciji ime „k r a n j s k e p r o v i n c i j e.“ Ali

[1] Nota eorum. quae circa statuam Christi ante novam portam Praes. Carol. acciderunt. Rukopis.

[2] Izvještaj Teodora Schleya, kapetana i administratora kameralnih imanja od 10. kolovoza 1761.

[3] Krčelić: Notitiae praelim. str. 420.

tomu nazivu nisu se samo oprli hrvatski fratri države, već su njim uvriedjeni bili i stališi hrvatski, koji u saboru god. 1707. zaprietiše franjevcem države sv. Križa, da će ih izagnati iz kraljevine, ako nepoprimu opet stari naslov države hrvatske. Ova prietnja nije ostala bez uspjeha, jer su se franjevci pobojali za obstanak svojih osam manastira hrvatskih, u kojih je do 200 fratara udobno živilo. Već sliedeće god. 1708. na 3. rujna na sastanku države u Kamniku (Stein) bude poprimljeno ime države hrvatsko-kranjske (provincia s. Crucis Croatiae-Carnioliae). Bile su takodjer tužbe na franjevce, da neprimaju u svoj red mladiće iz Hrvatske i Slavonije (dobe Krčelićeve bilo je Hrvata samo sedamnaest u redu), zato se zagrozi državniku zagrebački biskup Klobušicki, da će zabraniti franjevcem provincije sv. Križa propoviedati i božanska otajstva dieliti, ako nebudu redili Hrvate, vješte pučkomu govoru.[1]

Kralj Josip II. odieli dekretom god. 1783. valjda obzirom na razlikost narječja hrvatske franciškanske kloštre od onih u Kranjskoj i Goričkoj. To se je dogodilo na veliku žalost tadanjih fratara karlovačkih, koji zamoliše god. 1790. stališe hrvatske, neka im dozvole, da se opet spoje sa kranjskimi samostani s razloga, što nisu mogli dobiti mladića za svoj red u Hrvatskoj.

Žalibože da u narodnom pogledu nije bio bolji niti karlovački samostan od ostale provincije franjevačke. Malo ne sva pisma, što su prošlih vjekova pisana u kloštru, ticala se ona poslova samostanskih ili crkvenih ili pako drugih privatnoga značaja, sastavljena su na njemačkom jeziku, a po svem se vidi, da su redovnici stajali pod velikim uplivom njemačke vojničke gospode.

Od ostalih dogodjaja tičućih se katoličke crkve u Karlovcu bilježimo još ovo.

Po višjem nalogu poslovala je god. 1769. u Karlovcu komisija za uredjenje župa u karlovačkoj krajini. Komisija držala je svoje sjednice u samostanu fratarskom. Članovi povjerenstva bili su senjski biskup Manzador i arcidjakon Caballini, zagrebački kanonik Franjo Popović i Stjepan Ubic, opat samostana kostanjevačkoga (Landstrass), od vojničke strane zapovjedajući general baron Preis, pukovnici svih karlovačkih graničarskih pukovnija i kapetan huzara Martin Knežević. Iz zapisnika se razabire, da je bilo tada u karlovačkoj krajini župa senjske biskupije 39, a zagrebačke 4, pravoslavnih 82 i 4 uniatske.[2]

[1] Krčelić: Not. prael. str. 121., 422. — Considerationes in sigillum provinciae S. Crucis Rkps. — Stand d. Ordens-Provinz d. h. Kreuzes. Laibach 1839. str. 8.

[2] Archiv con. Francisc. Carolost.

Sa okupacijom francezkom došli su u kriepost u francezkoj Hrvatskoj svi odnošaji galske crkve prama Rimu. Već prisegom, položenom na 10. prosinca 1809. vezani su bili svećenici posebnom formulom: „da će caru i kralju (Napoleonu) vjerni biti, pape pako rimskoga, ali kadi goder i pod kakovim goder imenom vidjena glava katoličanske crkve prebivala bude, moć, na koliko pravicam i uredbam svetskoga vladatelja ili ladavca orsaga protivna bi bila, spoznati i potrebavanju ali zapovjedim njegovim (neiznimajući van čistoće zaveza) nikad podleći neće."

Francezka vlada nije dopuštala, da u njenom području vrši crkveni nadzor zagrebački biskup Vrhovac s toga, što je on stolovao izvan francezkoga područja, a osobno njoj zazoran bio kao gorljiv privrženik zakonitoga kralja. Već god. 1810. poslao je bio maršal Marmont svojega adjutanta do biskupa Vrhovca s porukom, da preda crkvenu upravu na desnoj obali Save ljubljanskomu biskupu Kaučiću, pouzdaniku francezke vladavine.[1] Organizatornim zakonom od 15. travnja 1811. ustanovljeno je (§. 146.), da ima dio zagrebačke biskupije stojeći pod francezkom vlasti spojiti se sa biskupijom senjskom. Ustanova ova zakona nije kroz ciele dvie godine izvršena. Istom 12. siečnja 1813. mogao je karlovački intendant priobćiti župnikom, da je od bečkoga dvora jur naloženo biskupu zagrebačkomu, da preda onaj dio svoje dieceze, koj stoji pod francezkim vladanjem, biskupu senjskomu Ivanu K. Ježiću, vitezu počastne legije i privrženiku Franceza. Svi odnošaji crkveni sa inozemnim biskupom zagrebačkim imadu prestati, a korespondenciju zabranjuju državni zakoni, makar da hrvatski svećenici imadu veliku ljubav pram cienjenomu prelatu (Vrhovcu). Kašnje (13. travnja) zabranio je intendant mladićem polaziti klerikat zagrebačke biskupije, koja neima jurisdikcije u francezkoj Hrvatskoj.

Počam od god. 1812. uveden je po francezkom zakonu civilni brak, a mairi imali su voditi matice rodjenih, vjenčanih i umrvših. To je obznanio intendant župnikom 25. siečnja posebnim oglasom, a da se crkvene ceremonije mogu obaviti. I zbilja, nije se dogodilo u Karlovcu niti jedno vjenčanje za Franceza, da nebi išli bili zaručnici po crkveni blagoslov. Redukcija blagdana nije nikad izvedena, a prohod na tielovo išao je običnom svečanosti, akoprem je bio intendant Contaden godine 1812. procesije zabranio.

Svećenstvo hrvatsko živilo je u dobrom sporazumku sa vladom francezkom, a karlovačke župnike otca Krisostoma Foga u tvrdjavi i

[1] Marmont: Denkwürdigkeiten III. B. str. 362.

Hanžića u Dubovcu osvadjali su karlovački gradjani, da su privrženici francezki. Na gvardiana Foga potužiše se, „da klupi u crkvi na spodobu oštarije u arendu je daval, da vnogi stariji purgari pri svetoj službi u cirkve stati, bogataši pako, koji su imali novce, u arendu su uzeli."

U svih važnijih poslovih, osobito pako pri uvadjanju poreza, narodnoga popisa i novačenja, pozivala je francezka vlada svećenstvo, da bude vladi sklono i da poduči narod ob odredbah vladinih. Svećenstvo vaviek se odazivalo želji vlade, osobito kad se uvadjalo što koristna, a to je uvažavala i intendancija hrvatska, hvaleći više puta svećenike hrvatske, o kojih kaže okružnica intendanta od 14. travnja god. 1813.: „Duhovniki horvacke zemlje dali su očiveste pokaze svoga nagnenja proti svoje cesarske svetlosti i podložnosti zapovedim cesarstva".

Školski zavodi u Karlovcu.

Najstarije škole. — Piaristi. — Karlovački liceum. — Gimnazija. — Realka u Rakovcu.

Prije dolazka Turaka bijaše naša domovina u nauci i prosvjeti kud i kamo naprednija, nego poslije. O znatnom kulturnom životu našega naroda u starije doba ima već sada dosta dokaza, a iztraživanjem povjestnih spomenika još će ih se više na svjetlo iznieti. Dočim su imućniji i odličniji većom stranom tražili nauku i znanje na različitih velikih školah po Italiji i Njemačkoj, nalazili su mnogi izmedju naših predja pouku u domaćih manastirih i kod pojedinih učenih ljudi tako zvanih djaka (literata), kojih je po svuda bilo.[1] Pače i pučka škola bila je šestnaestoga vieka u Hrvatskoj udomaćena, jer se kod njekolicine obćina spominje već tada, da su držale vlastite učitelje.[2] Pojedini pismeni spomenici, niknuvši kadšto u malenoj kojoj i neznatnoj obćini, odlikuju se osobitom pravilnošću pismena, jedrinom i logičnim sadržajem, te preciznosti jezika, da bi mogli posramiti mnoge spise, što u današnje naobraženo i ugladjeno vrieme iz javnih ureda izlaze. Pučka naobrazba postradala je mnogo za borbe s Turci, a školstvo i pismenstvo jedva se je ponešto zaklonilo u neke naše primorske gradove i u samostane u predjelih za Kupom i Savom.

Odkako je podignut Karlovac i osnovana u njem župa sv. Trojice, postojao je u tvrdji i poseban učitelj nazvan školnik, kojemu je po

[1] Takav jedan učenjak bio je Hrvat, živući god. 1597. u Požunu imenom Pavao Fulčić, doktor filozofije i medicine, koj je uzimao mladiće iz Hrvatske na stan i nauku. Tako je n. pr. držao kod sebe pomenute godine Žigu Mikulića iz Brokunovca. (Ugovor Fulčićev sa otcem Žiginim Jurjem hrvatski pisan u zemaljskom arkivu, neo reg. acta, fasc. 1650. br. 17.)

[2] Učitelji spominju se oko god. 1560. u Dubovcu i Draganićih. Stare su škole u Petrovini, Jastrebarskom i u Ozlju. U poslednjem mjestu bio je god. 1628. školnik Matija Mumić, god. 1672. Ivan Janković 82 godine star. U Jastrebarskom bio je god. 1665. učitelj Juraj Kralić, god. 1668. spominje se učitelj u Hrnetiću, a tri godine kašnje kod sv. Petra na Mrežnici i u Rečici.

duhu onoga vremena pomagao i mežnar kod podučavanja djece. Za luterske pope u Karlovcu znade se, da su se mnogo trudili za školu, a poslije su i svjetovni katolički popovi ponešto malenu djecu podučavali. Iz ove škole potekoše Karlovčani Pavao Jančić i Gabro Jurjević, koji stekoše dično ime kao hrvatski i latinski pisci.[1]

Došavši god. 1657. u Karlovac franciškani, obvezaše se, da će do četvrtoga razreda podučavati karlovačku djecu, te dobiše pod taj uvjet službu učitelja i mežnara, koje službe nisu prijašnji svjetski popovi nikada sami obskrbljivali. Ovoj su obvezi zadovoljavali fratri nekoliko godina, nu kašnje zanemariše školu, radi čega se je stanovničtvo a osobito vojničtvo karlovačko toliko zabrinulo, da je god. 1681. zamolilo generala grofa Josipa Herbersteina, da franjevce opomene na dužnost, našto naloži general fratrom, da se postaraju kod provinciala za takove članove svoga reda, koji će kadri biti učiteljevati.[2] Od toga časa poučavali su franciškani djecu karlovačku u početnih školah sve do novijega vremena. Prigodom crkvene vizite god. 1691. postojala je u samostanu tik vrata učiona, u kojoj je podučavao franciškan Ladislav Tiquici 40 učenika sve do gramatike.[3]

Latinske škole (gimnaziju) bijaše namislio jošter oko god. 1660. uvesti u Karlovac umni knez Juraj Frankopan, darovavši i kolegiju Isusovaca u Zagrebu za škole 2000 for., nu prije nego li je mogao svoju plemenitu namisao izvesti, preteče ga smrt u službi podgenerala karlovačke krajine.[4] Ova nakana rodoljubiva hrvatskoga boljara oživotvorena je tekar za sto godina kašnje došašćem piarista (fratres piarum scolarum) u Karlovac, koji bijahu one dobe na glasu kao valjani učitelji.

Dolazak piarista u Hrvatsku skopčan je svakako sa nastojanjem oko sjedinjenja sljedbenika iztočne crkve sa rimskom, o čem se je za

[1] Plemić Gabro Jurjević rodio se je god. 1642. u Karlovcu, bio je kontrolor tridesetnice varaždinske, te je izdao god. 1675. knjigu, posvećenu knezu Adamu Zrinskomu pod naslovom: Listi heroov, to je velikeh na glasu ljudih po plemenitom Jurjević Gabrielu, c. i kr. svetlosti harmice varaždinske proti piscu na kratko spravljen. Štampani v Beču vu Austriji pri Janušu Krištofu Cosmeroviosu c. svetlosti štamparu. MDCLXXV. 8. — U Karlovcu rodio se je (god. 1718.) i glasoviti grof Adam Patačić, sin Nikolin, nadbiskup kaločki i pisac hrvatskoga rječnika, koj se još u rukopisu čuva.

[2] Pritužba Petra Jakšića, Matije Križanića, Krištofa Špišića, Franje Oršića, Vuka Mihačevića, karlovačkih vojničkih častnika u našoj sbirci.

[3] Visita arcidjakonata goričkoga god. 1691. u nadbiskupskom arkivu,

[4] Vidi: Izvadak dobročinstva jezuitskoga kolegija zagrebačkoga po otcu Ivanu Prusu u članku A. Mažuranića: Kratak pregled povjestnice zagrebačke gimnazije u izvješću gimn. za g. 1852.

vladanja kraljice Marije Terezije još uvjek živo radilo. Valja da je bilo nade probitku i dobromu uspjehu po uniju od višje naobrazbe i nauke, koju će oni razplodjivati po neukom puku.

Nu piaristi, budući sgolnji Niemci, našemu jeziku nevješti i zanešeni protivnici življa iztočnoga i slovinskoga, nisu bili kadri ni da progovore našemu narodu njegovim jezikom, a kamo li da narod preporode moralno i priprave mu sretniju budućnost. Takovi učitelji mjesto da budu posrednici i pomiritelji medju braćom jednokrvnom jedne i druge crkve, podstrekavahu još većma religioznu mržnju, te nas žalibože još većma razdvajahu.

Piaristi dodjoše po nalogu kraljice Marije Terezije god. 1754. iz Austrije najprije u Marču u varaždinskoj krajini, pošto se tamošnji hristjanski narod pobunio bio proti unijatskim kaludjerom, štono bjehu na novo uvedeni god. 1753. u marčanski samostan. Ali Marča, budući osamljeno i pusto mjesto usred šuma, nije dolikovala naučnomu zavodu, i zato se odanle na skoro preseliše piaristi u udobniji Belovar, zadržavši Marču kao imanje svoga reda.[1]

Deset godina kašnje pozvani su piaristi iz Austrije takodjer u Karlovac, gdje im bješe namienjen važan zadatak, da preuzmu školstvo u čitavoj krajini karlovačkoj pod svoju pazku.

Na piariste, kako pripovieda fratar ljetopisac karlovački, pomislio je ponajprije zapovjedajući general u Karlovcu grof Benv. Petaci, posvadivši se god. 1758. sa franciškani.[2]

Što je ovaj samo smjerao, to je izveo njegov nasliednik baron Böck. Nastojeći ovaj oko reforma u krajini, hotio je štogodj učiniti i za školstvo, te predloži bečkoj vladi, da se piaristi pozovu za učitelje u Karlovac, i da jim se obuka mladeži povjeri u čitavoj krajini hrvatskoj. Generalov predlog bude prihvaćen i već god. 1764. bje odlučeno, da se sbog boljega reda u školstvu po karlovačkoj krajini i radi naobrazbe hrvatske mladeži pozovu u Karlovac tri hrvatskomu jeziku vješta piarista, koji da uče naročito latinsko i njemačko pismenstvo i jezik, pak računstvo i ćudoredje na temelju katekizma. Narodni naš hrvatski jezik mimoišla je tadašnja germanizatorska vlada sasvim.

Dne 25. veljače god. 1765. rokovala je u Karlovcu komisija u tom poslu pod predsjedničtvom generala Böcka, a u prisuću provincijala austrijskih piarista Nicefora Deltela a S. Donato. Iz povjerenstvenoga zapisnika znademo, da je kraljica Maria Terezija opredielila

[1] Krčelić: Prael. Not. Hist. Croat. Slav. et Dalm.. str. 429.
[2] Arch. Conv. P. P. Franc. Carol. Rkps.

bila, da će davati za škole u karlovačkoj krajini iz dohodaka generalata karlovačkoga kroz deset godina po 3000 for. Od toga dobivali su karlovački piaristi 2200 for., a na učitelje svake karlovačke graničarske regimente zapalo je po 200 for. Piaristi podizali su takodjer 50 for. godišnjih kamata iz glavnice od 1000 for., što ju je bio u tu svrhu zapisao oporukom zagrebački kanonik Thauzki, i dohodke od imetka crkve svete Barbare, što je poticao iz zapisa kanonira karlovačkih počam od g. 1684. Crkva sv. Barbare posjedovala je tri kuće i mlin na Korani, stajao je nešto niže račjega vrta (Krebsgarten), vriedan 7.576 for., odkuda su dobivali piaristi čistih godišnjih 309 for. 48 kr.; napokon primali su oni jošter godišnjih 45 for. iz zapisa karlovačkoga puškara Valentina Erzetha. Ukupno je dakle godišnji dohodak piarista iznosio 2604 for. 48 kr.

Pošto u početku nije tolike svote trebovalo za same piariste, opredielila je komisija suvišak vrh godišnje potrebe za gradnju crkve i kolegija, za koje sgrade valjalo je po zaključku komisije naći shodno mjesto[1]

Upraviteljem školskoga imetka bude naimenovan krajiški general baron Mikašinović; njemu bude pridruženo još nekoliko častnika i vojnički načelnik varoša karlovačkoga, te jedan odbornik gradskoga vieća. Akoprem se je provincijal Deltel obvezao bio, da će poslati još o uskrsu iste godine jednoga svoga redovnika u Karlovac, a zatim o duhovih drugoga, to su ipak piaristi oklievali doći u Karlovac radi udaljenosti i nezdravlja u karlovačkoj okolici, dok nije uslied zamolbe generala Böcka na 24. srpnja sama kraljica oštro zapovjedala, da imade državnik njihova reda najkašnje mjeseca rujna tri svećenika poslati u Karlovac. Mnogo je smetao njihovu dolazku i zagrebački biskup, opirajući se uvedenju njemačkih redovnika, kojih bezobraznost bila je tolika, da nisu za svojega boravka u Hrvatskoj marili niti zaiskati domaćinstva kod kraljevine hrvatske. Izim toga branio je biskup župnika dubovačkoga, koj je znatno prikraćen bio tim, što su dohodci crkve sv. Barbare doznačeni bili u školske svrhe.[2]

Napokon imali su piaristi prispjeti iz Beča dne 3. listopada 1765. Sbog toga vladala je u Karlovcu velika radost, jer se je u obće očekivala velika korist od školske obuke, koja je bila toli zapuštena i manjkava. Grad Karlovac priredi piaristom svečani doček, čitav gradski magistrat,

[1] Protocollum Commiss. de dato Carolost. 25. februar. 1765. U našoj sbirci. — Archiv. Cl. Franc. Carolst. — Bach: Geschichte des Otočaner Regiments.

[2] List provincijala Nicephora a S. Donato gvardianu karlovačkomu od 2. kolovoza 1765. — Krčelić: Prael. notitiae ad Hist. Croat. Slav. Dalm. str. 420.

vojničtvo i množtvo puka izidje jim u susret do crkve sv. triju kralja na Baniji; pače isti namjestnik zapovjedajućega generala, podmaršal baron Franje Preis popaštio se je, da ih pozdravi, čekajući jih kod crkve sv. Barbare od deset sati s jutra do jedan sat poslije podne, ali toga dana nestigoše piaristi u Karlovac, već za puna dvadeset i četiri dana kasnije.[1]

Nije poznato, zašto se nisu piaristi nastanili u kući maltezkoga reda na trgu Josipovu, koja bijaše najmljena za stan trojice njihovih redovnika uz godišnju najamninu od 100 for.; oni se smjestiše u jednom dielu vojničke kasarne, otvorivši tude najprije njemačke, poslije i latinske škole, pošto se je broj mladeži pomnožao bio. Franciškani bili su već prije posve zapustili škole, te je grad god. 1763. plaćao posebnomu učitelju 48 for. na godinu.

Nadstojnik (superior) piarista karlovačkih zvao se je Tomo Leidel a S. Ludovico; duhovnu službu obavljali su piaristi u crkvi sv. Barbare, nu pošto je ista crkva god. 1774. pogorila sa osam obližnjih kuća, izruči jim general Gyulay crkvu sv. Josipa, za kojom su oni već prije čeznuli. Ravnateljstvo školsko zvalo se je: Commissio piarum scolarum Carolostadiensium. Ovomu ravnateljstvu podčinjene bijahu sve učione u karlovačkoj krajini. God. 1773. zamoliše piaristi, da jim se dozvoli u Karlovcu otvoriti osim već postojeća četiri razreda još dva razreda, i da se pomnoži broj učitelja, ali jim vojna oblast to uzkrati pod izlikom, da je dovoljno, da dva učitelja naučaju njemačke a dva latinske predmete. Prigodom predaje Karlovca god. 1778. pod gradjansku jurisdikciju, ostale su škole i piaristi i nadalje pod nazorom generalkomande, a provincijalu piarista zabranjeno je odlučivati štogodj glede škola bez znanja i privole vojnoga zapovjedničtva.[3]

Početkom god. 1780. stekoše piaristi dozvolu, da mogu graditi samostan i crkvu na mjestu stare apoteke naprotiv od crkve i samostana franciškana; u tu svrhu bijaše jim doznačeno 1400 for. iz zaklade ugarske komore. Godine 1781. dogotovljena je sgrada uz staru oružanu. Medju njom i medju samostanom piarista bio je prostor ostavljen za zidanje crkve. Sbog pomanjkanja pokućtva ipak se piaristi u novoj sgradi nenastaniše, boraveći neprestance u kasarni do došašća kralja Josipa II. u Karlovac (12. svibnja 1783.). On naloži,

[1] Archiv claust.

[2] Račun obćine karlovačke god. 1764.

[3] Riešenje ugarskoga dvorskoga vieća od 31. prosinca 1781. — Iz spisa savjetnika Sigm. Komaromia.

da se imade sagraditi na prostoru zavoda piarista i stare oružane nova i sada postojeća oružana. Već mjeseca srpnja iste godine nestane samostana piarista, a mjeseca kolovoza izprazniše piaristi uslied dobivene zapovjedi kasarnu, u koju uljeze regulaška vojska, te se preseliše u kuću Kovačićevu, za koju je plaćao stanarinu školski fond. Ove promjene i ovaj postupak nije ugadjao prokšenoj braći nabožnih učiona; oni se još iste godine razstaše sa Karlovcem i s Hrvatskom, neostavivši nikakov častni spomen niti po nauci, koju bi bili po narodu razsijali, niti po uljudnosti i nabožnosti, koju bi bili usadili u srdca povjerene si hrvatske mladeži.

Piaristi gradili su se učenimi muževi i vještimi pisci. Ljetopisac fratarski (Archiv Franc.) posvjedočuje, da su se doduše mnogo bavili pisarijom, ali od toga neima sada niti traga kakovoj koristi u našoj domovini, niti je ikad bilo. Rodom bijahu svi Niemci, ili su pako bili ponjemčeni Slovini, osim jedinoga redovnjaka Adalberta Bara, učitelja retorike, rodjena Karlovčana, umrvšega u Karlovcu god. 1780.

Budući tudjinci, odhranjivali su hrvatske sinove tudjim duhom, nesamo po tom, što nisu nimalo učili hrvatskoga jezika, već i time, što su kao zanešenjaci za ljepotom latinskoga i njemačkoga jezika nastojali usaditi mladeži mrzost i prezir prama materinskomu tobože barbarskomu jeziku.

Pokle se piaristi vratiše odkle su i došli bili, opet se je pomislilo na prijašnje učitelje franjevce. Njim bude riešenjem bojnoga vieća od 24. listopada 1783. na novo povjerena nastava u normalnih i latinskih školah, te po zapovjedajućem generalu grofu Gyulayu 1. pros. iste godine predana javno i svečano. Franciškani odrediše umah izmedju sebe tri učitelja za početne škole, a jednoga za prvi razred gimnazije. Sbog pomanjkanja školskih prostorija započe podučavanje što u refektoriju, što u ćelijah fratarskih. Svakomu učitelju bude dopitana plaća godišnjih 150 for., a državna uprava obveza se, da će podavati sve štogodj bude potrebito za školske svrhe o svom trošku.[2] Postojećemu prvomu razredu latinskih škola pridodan je god. 1784. i 1785. drugi i treći razred.

Tako je ostalo do god. 1792. Tada je po predlogu školske komisije vojno zapovjedničtvo dozvolilo, da se u Karlovcu ustroji podpuna gimnazija sa 6 razreda. Gimnazija kao što i njemačka glavna učiona stajale su još svedjer pod nadzorom vojničkoga zapovjedničtva,

[1] »Kurzgefasste Geschichte des Karlstädter Gymnasiums« od ravnatelja otca Kerubina Horvatića u gimn. programu od god. 1857.

[2] Zapisnici gradsk. municipija od god. 1783.

koje je dotične učitelje imenovalo i plaću im doznačivalo kod vojne blagajne u Zagrebu. Prvi je ravnatelj gimnazije bio c. kr. četnik Wiedemann. Učitelji bili su franciškani, a nastavni jezik bio je njemački.

Za udobnije smještenje škola sazidana je još za dobe kralja Josipa II. danas još postojeća gimnazijalna zgrada u drugom katu iznad manastira. Predavanja sama tekla su odsad redovito na čitavoj gimnaziji. Samo god. 1806. izpražnjene su gimnazijalne prostorije za namještaj bolestnih vojnika, kojih je tada sila božja bila po Karlovcu. Franciškani nastaviše podučavanja u refektoriju i u ćelijah.[1]

Spomenut nam je i prvu ženskú školu, koja je u Karlovcu zavedena god. 1775. na predlog inšpektora krajine generala Žiškovića. Prvi učitelj na toj školi došao je iz Ogulina uz 15 for. mjesečne plaće i 40 for. godišnje stanarine. Žena učiteljeva podučavala je djecu u ženskom radu uz 4 for. mjesečne nagrade.[2]

Istom god. 1809. nastala je bitna promjena kod karlovačkih škola uslied francezke okupacije. Vladavina francezka učinila je za kratko doba svoga obstanka mnogo za pučku prosvjetu. Umni i blagohotni upravitelj Ilirije maršal Marmont izdao je 4. srpnja 1810. naredbu, kojom se uredjuju i razvršćuju škole u primarne (pučke), u gimnazije i liceje. Karlovac dobio je po francezkom sistemu uredjenu gimnaziju i licej, koj posledniji bio je uveden još u osam gradova Ilirije: u Trstu, Gorici, Ljubljani, Kopru, u Bjelaku, na Rieci, u Zadru i u Dubrovniku. Prijašnji gimnazijalni ravnatelj Ivan Sabljak, koj je upravljao svimi zavodi i školami karlovačkoga generalata, ostavi Karlovac dolazkom Franceza, a mjesto njega preuze ravnateljstvo škola i rektorat liceja bivši gradski kapetan i prisjednik školskoga povjerenstva Franjo Jurjević. Nadstojničtvo (praefecturu) gimnazije preuze pako učeni franciškan, rodom Karlovčan, o. Krisostom Fogh,[3] kojemu su bile podčinjene takodjer pučke učione. Vrhovni nadzor škola karlovačkih predje od generalkomande na vrhovni ilirski gubernij u Ljubljani, kod kojega bijaše namješćen posebni najviši (generalni) školski intendant u osobi bivšega paulinskoga kaludjera Raffaela Zellia, prije profesora u Zadru. Škole karlovačke stajale su i pod Francezi pod nadzorom mjestnoga vojnoga zapovjedničtva i uzdržavane su na račun

[1] Geschichte des Karlstädter Gymnasiums.

[2] Vaniček: Geschichte der Militärgrenze, Bd. II., str. 588.

[3] Izdao je god. 1817. u Karlovcu djelo: Theoria de virga stereometrica tum cylindrica seu quadrata tum cubica auctore Chrysostomo Fogh, definitore et philosophiae lectore.

vojničkoga état. Samo na koliko nebi bio ovaj dovoljno sredstva podavao, pomagao je municipij karlovački. Maira Josipa Šporera hvali školska uprava, da je bio osobiti prijatelj i zaštitnik škola. Francezka vlada izdala je pod 18. kolovozom 1810. posebni dekret o informaciji i disciplini na karlovačkoj gimnaziji. Na liceju bili su namješteni sa 1000 franaka godišnje plaće sliedeći profesori: o. Krisostom Fogh za generalnu fiziku i matematiku, o. Benedikt Dimmer za logiku i moralnu filozofiju, o. Gabriel Vollgruber za retoriku, o. Mirko Gradcki za gramatikalne škole, Friderik Grom za francezki jezik; na gimnaziji bili su pako profesori: o. Feliks Fabian za latinski jezik u principiji, o. Formosus Bihćanin za talijanski jezik, Franjo Ferk za francezki jezik; učitelj narodne škole u materinskom jeziku o. Nikola Smolec. Nauku hrvatskoga jezika preporučala je vlada kao osobito koristnu.

Uz ove škole ustrojena je u Karlovcu posebna vojnička škola, gdje se je osim vojničkih znanosti učio osobito francezki jezik, tada toliko potreban u francezkoj državi. Maršal Marmont odaslao je o trošku državnom mjeseca kolovoza 1810. iz Hrvatske, a ponešto i iz Karlovca 105 mladića, ponajviše sinova krajiških častnika i činovnika iz provinciala, u vojničke zavode u La Fleche i Chalon sur Marne.

Pošto na ladanju nije bilo moguće svuda uvesti pučke škole, jer nije bilo usposobljenih učitelja ni novaca, morali su uslied naloga karlovačke intendancije od god. 1812. obćinski biljležnici podučavati djecu u hrvatskom čitanju, pisanju i u računu.[1]

Uz licej i gimnaziju obstajaše za dobe francezkoga vladanja u Karlovcu u samostanu karlovačkom i bogoslovje za franciškane u francezkoj Iliriji. Od samostana francezkih bijaše Marmont god. 1810. odciepio samostane u austrijskoj Hrvatskoj i Štajerskoj.[2]

Po odlazku Franceza iz Karlovca mjeseca kolovoza 1813. budu i učione svedene na prijašnje stanje; liceja i bogoslovije nestade i samo gimnazija sa šest razreda uskrisi u prijašnjoj slici. Njemačkom upravom, koja je tada odpočela, dobiše i učione njemački kroj, a gimnazija karlovačka razlikovala se u napredak od austrijanskih gimnazija samo time, što na njoj nebijaše još tada uvedeno podučavanje po predmetih (Fachlehrmethode), što je istom docnije zaveo dr. Ivan

[1] Geschichte des Karlstädter Gymnasiums. — Magistratski spisi iz te dobe. — Dekret o školah francezkih priobćio je ravnatelj Kostić u programu gimnazije karlovačke za god. 1866. — Naše bilježke.

[2] Stand der kroatisch-krainerischen Franciskaner-Provinz.

Markušiević, postavši iza smrti Jurjevića god. 1816. ravnateljem karlovačkih učiona. Strukovna metoda izmienjena je pako 1821. na svih austrijanskih gimnazijah, a tako i u Karlovcu sa prijašnjom osnovom predavanja, tako da je svaki učitelj u svojem razredu poučavao u svih propisanih predmetih.

27. listopada god. 1820. predala je c. kr. vojena uprava gradjanskim oblastim svečano gimnaziju i početne učione. Tom prigodom obveza se slunjski puk svake godine podavati gimnaziji za ogriev toliko drva, koliko joj od potrebe bude. C. kr. tršćanska gubernija bijaše od toga časa sve do spojenja prekosavskih strana s ostalom Hrvatskom najviša školska oblast, a počam od god. 1822. podložena je i karlovačka gimnazija školskomu ravnateljstvu za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu.

Karlovačka gimnazija bila je duže vremena na glasu po množtvu učenika i po napredku u naucih; učenika dolazila bi sila iz svih strana Hrvatske, a mnogo takodjer iz austrijanskih nasliednih pokrajina, tako da je njihov broj osobito pod ravnateljstvom zaslužnoga otca Manojla Podvinskoga narasao bio na 300.

Kad su Magjari počeli magjarizirati i po Hrvatskoj, osjetio je to i Karlovac; jur god. 1834. uveden je na gimnaziji kao redoviti učevni predmet magjarski jezik, i zato bude namješćen osobiti učitelj.

Pokret 1848. godine, koj je toli silno probudio narodnu sviest i kod nas, iztisnuo je bar ponešto tudjina, pribavivši našemu narodnomu jeziku mjesto, koje ga po Bogu i po pravdi ide. U mjesto magjarskoga jezika predavala se je od tada unapred hrvaština na hrvatskih zavodih.

Jošte jednom otvorio je široka vrata tudjinstvu na naša učilišta Bachov sistem, koj nas je bio prikučio kroz dvanaest godina. Preustrojstvom učiona god. 1852. poseglo se i dalje; sve malo po malo pretočene su naše škole u njemačke zavode, a hrvatski jezik osta kao pastorče, koje se je samo još za nevolju donekle trpilo. U karlovačkoj gimnaziji budu dokinuta dva najviša razreda, a gimnazija proglašena malom, četverorazrednom.

God. 1861. opet je nastavnim jezikom uveden hrvatski, a učitelji po nešto su franjevci, ponajviše pako svetovnjaci, nu gimnazija ostade samo četverorazredna sve do najnovijega vremena. Javno je pako mnienje, da mala gimnazija nedotiče potrebam grada Karlovca i njegove okolice, i da bi tu trebalo zavesti podpunu gimnaziju. Takov je zavod na iniciativu karlovačkoga zastupstva dozvoljen, pa su jur otvorena dva razreda gornje gimnazije (V. i VI. razred). Dakako da će

osnutak velike gimnazije iziskivati od grada znatnih žrtva, jer treba sa znatnim troškom podignuti i novu gimnazijalnu zgradu, ali Karlovčani će napeti sve sile, da si sve po malo ali sigurnim putem utemelje učevne zavode, bez kojih neima nigdje napredka u narodnom životu.

Jur spomenusmo, da je učitelje karlovačke gimnazije plaćalo kroz više godina državno upraviteljstvo. I to se promieni, pokle je velikodušje vrloga muža novu zakladu na korist karlovačke gimnazije osnovalo. Umrvši god. 1807. karlovački gradjanin Nikola Markez ostavi oporukom po izplati znatnih, većim dielom dobrotvornih legata, cjelokupni svoj imetak unuku svojemu Josipu Baiću pod uvjet, da ima ta ostavina zapasti zakladi karlovačke gimnazije, ako se isti prije punoljetnosti sa ovim svietom razstavi. Pošto je Baić za rana preminuo, to je po odluci oporučitelja, njegova ostavština zapala namienjenoj cieli. Prigodom predaje Markezove zaklade po mitnici karlovačkoj gradskomu poglavarstvu god. 1823. iznašala je ona u uzajmljenoj glavnici 39.152 fr. $17^{3}/_{4}$ nvč., u zaostalih kamatih 7254 for. $44^{1}/_{2}$ nvč., a u gotovini 104 for., dakle ukupno 46.484 for. $14^{1}/_{4}$ nvč. Kašnje umnožena je zaklada dobrovoljnimi prinesci karlovačkih gradjana, te je brojila god. 1851. glavnice 47.341 for. 22 nvč., uložene na kamate kod pojedinaca. Stanje zaklade jamačno bilo bi i povoljnije, da nije po intimatu obstojaloga kr. ugarskoga namjestničtva zavod gimnazijalni imao platiti za razdobje od god. 1815. do 1822. učionskoj zakladi u Trstu svotu od 3822 for. $54^{2}/_{5}$ nvč. u ime potroška na gimnaziju za njemačke uprave.[1]

Spomenut nam je još učevne zavode u obližnjem Rakovcu, gdje je god. 1819. osnovana za područje bivše slunjske pukovnije glavna normalna škola. Ovoj je kašnje prikopčana mala realka, uz koju je otvoren i tečaj za učiteljske pripravnike.

Velika realka sa šest razreda zavedena je carskim odpisom od 28. siečnja 1863. počam od školske god. 1863. u novoj zgradi na dva kata podignutoj troškom krajiške imovne zaklade. Oko promicanja ovoga zavoda vojne su vlasti mnogo nastojale. Odmah u početku nabavljeno je za biblioteku zavoda 200 najnuždnijih djela, a dopitano je 800 for. godišnje podpore za nabavu učila. Tečajem petnaest godina nakon osnutka velike realke obskrbljen je zavod obilno sa svim što treba. Osim biblioteke profesorske sa 1230 djela i posebne djačke postoji kod rakovačke realke prirodoslovni, fizikalni i geometrični kabinet, kemički laboratorij i botanički vrt. Za podporu učenika dozvoljeno je još god. 1863. dvanaest stipendija iz krajiške imovne

[1] Magistratski zapisnici.

zaklade; osim toga postoji u Rakovcu posebno družtvo za podporu učenika sa zakladom od 2630 for. 16 nov. Mjesto njemačkoga jezika, kojim se gotovo izključivo predavalo pod ravnatelji Vaničkom i Dr. Pecheom, zaveden je naredbom ratnoga ministarstva od 5. ožujka 1868. paritet njemačkoga i hrvatskoga nastavnoga jezika, dok nije posledniji za upravljanja generala Mollinaria s krajinom podpunoma zavladao. U novije doba počelo je vojno zapovjedničtvo zagrebačko uvadjati u rakovačku realku, kao i u ostale krajiške škole u većem obsegu njemački jezik, nego bi to možda i od potrebe bilo, a samoj nastavi se tim po sudu strukovnjaka više odmaže nego pomaže. Kako pako novije doba neprija nigdje realnim i tehničkim školam, nije se mogla ni rakovačka realka, koja ima od god. 1872. sedam razreda, razviti i djelovati, kako bi to željeti bilo. Broj učenika, kojih je god. 1873/4. bilo 201, spao je već god. 1878/9. na 119, a po svoj prilici da će se još umanjiti, kad se zavede podpuna velika gimnazija u Karlovcu. Uzme li se Karlovac, Rakovac i Švarča kao mjesto realke, to ima rakovačka realka $^1/_3$ učenika iz mjesta, a $^2/_3$ izvan mjesta ovu školu polazećih.

O eparhiji karlovačkoj.

Vlasi pod turskom vlasti. — Selitba vlaha u gornju Hrvatsku. — Unijatske vladike u Marči. — Karlovačka eparhija. — Pravoslavni u Karlovcu.

dkad je hrvatski kralj Zvonimir primio od rimskoga pape Grgura VII. investituru i krunu, ostala je hrvatska država stalno skopčana sa rimskom crkvom. Od to doba vladalo je u Hrvatskoj crkveno jedinstvo pod rimskimi papami za sve vjernike rimskoga ili grčkoga obreda, latinskoga ili slovinskoga bogoslužja. Tako je ostalo i u državnom savezu sa Ugri kroz više vjekova po načelu, što je vladalo srednjega vieka po svuda u Europi, da je država predstavnica i vjerske ideje, koju imaju prigrliti jednako svi njeni pripadnici.

Hrvatska bila je vazda čisto katolička država, osim što je na njenih južnih granicah trinaestoga osobito pako četrnaestoga vieka prodirala iz Bosne bogumilska sekta, koju je isto tako progonila državna vlast kao što i katolička hierarhija.

Zagrebačka biskupija obsizala je nakon svoga osnutka gotovo čitavu posavsku Hrvatsku, kašnje prozvanu Slavoniju, i prostirala se je sa svojimi arcidjakonati goričkim, gorskim i dubičkim sve do konca petnaestoga vieka do Vrbasa, Vrbanje i Plive. Medj riekami Vrbasom i Vrbanjom spadao je na medjah Usore još kotar glažki zagrebačkoj biskupiji.[1] Na cielom ovom prostoru tako bijahu guste katoličke župe, da bi i sada zadovoljavale, kad bi ti krajevi napučeni bili katolici. Prama jugu i zapadu prostirala se je po današnjoj hrvatskoj i bivšoj turskoj krajini biskupija krbavska, više gore oko izvora Une kninska biskupija. Dolnja Lika kod ponora Like u obsegu stare županije bočacke (kod Kosinja) i bužanske (Bužim pod Velebitom) spadala je za doba hrvatskih kraljeva iz narodne loze rabskoj, a kašnje senjskoj biskupiji, obilujući katoličkim manastiri, crkvami i katoličkim pukom.[2]

[1] Tkalčić: Monumenta eccl. Zagrab. Tom. II. str. 76., 90, 92.

[2] Kukuljević: Acta Croatica sadržavaju mnogo listina, koje razjašnjuju tadanje stanje u dolnjoj Liki.

Za čitava srednjega vieka neima u obsegu hrvatske kraljevine traga drugoj vjeri do katoličke, drugoj narodnosti do hrvatske, izuzam ono nekoliko latinskih starosjedioca u primorskih gradovih i šake njemačkih i magjarskih kolonista, što se spominju u poveljah pojedinih hrvatskih mjesta. Nisu se od ostalih Hrvata razlikovali niti vlasi, stanujući po dinarskih planinah i u dalmatinskih prodolinah jur od davnih vjekova.[1]

Vjerski a po nešto i etnografski odnošaji promieniše se u Hrvatskoj koncem petnaestoga vieka, kad se na naše strane stanu zamahivati Turci te u stogodišnjoj borbi sa muzlomani pogine mnogo cvieta naroda hrvatskoga i opusti veliki dio kraljevine.

Pod zaštitom pobjedonosnoga turskoga oružja zapreme puste krajeve Hrvatske bosanske poturice, i bosanski kršćani, velikom većinom sljedbenici grčko-iztočne vjere. Bosanska raja, poznata pod imenom vlaha, poče prelaziti medje stare kraljevine Hrvatske na Vrbasu, Uni i Savi i zapremi šestnaestoga vieka priedjele prije toga po vjeri čisto katoličke. Uplašeni silom i grozotom Osmana, a malo uzdajući se u razciepkano latinsko kršćanstvo, kolebali su se grčko-iztočni sliedbenici neodlučno za dugotrajne borbe ugarsko-hrvatskih kraljeva s Turci, dočim su srbski despote Brankovići gamzeći pred turskom silom bili podle sluge turskih sultana, pomagajuć im svojimi četami do veće slave i većega gospodstva. Veliku bitku kod Nikopolja (26. rujna 1396.) odlučio je srbski knez Stjepan na uhar sultana Bajazida, a na zator kršćanske vojske, koju je predvodio kralj Sigismund.[2]

Primjer mačvanskih i raških Srba djelovao je ovamo i na Bošnjake grčko-iztočne vjere. Bosanski vlasi, nazivani u spomenicih mnogo puta i martolozi, strašni su bili zulumčari, dodijajući našim krajevom gotovo više nego li sami Turci, jer ovi navaljivahu ponajviše samo u očitom ratu, dočim od četnika martolozkih nikad nije bilo mira ni pokoja po krajinah. Martolozi i Turci poplieniše Liku i sav posjed kneza Ivana

[1] Kralj Sigismund dozvoli god. 1412. Ivanu sinu Ivana Nelipića, knezu cetinskomu, da može slobodno razpolagati gradovi Sinjem i Travnikom, sa županijom sinjskom, zatim gradovi i tvrdjami Omišem, Visućem, Kamičkom, Ključem i županijom (provincia) petrovopoljskom, te Zvonigradom i županijom odorjanskom (Odorja) sa svimi Hrvati i vlasi (cum universis Croatis et Vlahis). Ove gradove i krajeve, Hrvate i vlahe (Morovlahe) spominje takodjer kaptol kninski u izpravi Ivana Cetinskoga od god. 1434., kojom ih ovaj zalaže za pozajmljenih 50.000 dukata svojoj kćeri Katarini, udatoj za Ivana Frankopana.

[2] Hammer: Geschichte des osmanischen Reiches. I. Th. str. 224., 245.

Karlovića već godine 1514.[1] Staru križevačku županiju, koja se je prostirala do Kamenskoga blizu Požege, i niže Gradiške na Savi, opustošili su martolozi prije, nego li je dolnja Slavonija dospjela u turske šake. Godine 1541. držao je turski sultan na hrvatskoj krajini 1000 martoloza pod plaćom, puštajuć ih na četovanja do Varaždina i u Štajersku. Martoloze neukroti niti velik njihov poraz, dogodivši se mjeseca srpnja 1540. kod Subotske, gdje možni vlastel račanski Ladislav More uhvati njihova vojvodu „Volemerovića", potekavšeg iz glasovite i možne porodice kraljevstva raškoga (ex potissima progenie regni Rasciae).[2] Priedjeli medj planinom Kapelom i riekom Kupom bili su god. 1558. puni turskih vlaha, skitajućih se tuda sbog otimačine (Volaky turcici nimirum deambulantur in eis et rapiunt). Pljačkanjem i razbojstvom dodijaše vlasi i martolozi već na toliko, da su opetovano radi obrane od njih zaključivali hrvatski sabori najradikalnije mjere. God. 1585. odredi sabor, da se ima svaki vlah uhvaćen na četovanju nabiti na kolac. Kako su bili vlasi fizično zdrava i kriepka čeljad, a uz to ratoborni i vikli oružju, od velike su bili koristi Turkom na vojnah u Hrvatskoj. Osobito su pomagali odvažnoga Hasana Predojevića, koj je po narodnoj predaji i sam potekao od hrišćanske obitelji iz Lužaca kod Staroga majdana.[3] Hasan osvojio je god. 1592. Bihać najviše pomoćju vlaha, koji su i u bitci kod Siska u znatnom broju stajali u turskoj vojsci, ali i ponajprije pobjegli, kad se Hasanu sreća iznevjerila.

[1] Martolossi e Turchi corssi su quel di conte Joanne di Corbavia e depreda il locho di Licha tutto. Sanudo po Czörnigu: Ethnographie des österreichischen Kaiserthums. II. Th. str. 173.

[2] Confiniaria u zemaljskom arkivu štajerskom f. 44, br. 40, 60, 74, 140.

[3] O postanku imena vlah ima različitih tumačenja. Biti će pako pogodili oni, koji ime vlah drže istovjetnim sa njemačkim Wälsch, razumievajuć pod vlasi ljude prvobitno romanskoga porjekla, a ostanke rimskih kolonista na južnom slovinskom poluotoku u Iliriku, Mezii i Thracii, koji se kašnje povukoše u planine. Osobito se vlasi zvao puk u gorskih priedjelih Bosne, kamo nije prodrlo narodno ime niti hrvatsko niti srbsko. Za pokatoličenje ovoga puka osobito su se starali u Bosni franciškani, dobivši u tu ciel od pape Gregorija god. 1373. različite povlasti. Taj papa spominje, da ima u Bosni malo pravovjernih osim nekoliko obraćenih, a da su Bosanci većinom heretici (bogumili, paterani) i šizmatici (grčko-iztočni). Samo na medjah hrvatskih u Glažu, da ima kršćana (katolika) i tu su župe. Šizmatici pako da se zovu vlasi, te da stanuju po pašnjacih i planinah (in pascuis et montibus) od Bosne do Krbave. (Po Wadingu kod Fejéra: Codex diplom. Hungariae Tom. IX., vol. IV., str. 509, 511.)

Ako i jeste većina kršćanskoga naroda u Bosni i po turskoj Hrvatskoj sve do dospjetka šestnaestoga vieka služila samo interesom osmanskoga carstva, našao se ipak znatan broj sljedbenika grčko-iztočne crkve, koji odmah nakon turske provale radje ostaviše svoje zavičaje, nego da robuju Turkom, naselivši se po opustielih priedjelih Pokupja i Posavja sve do kranjskih gora. Ovo su oni čuveni doseljenici, koje suvremeni izvještaji spominju pod imenom vlaha i uskoka a samo pojedine izmedju njih zovu Srblji i Raci po zemljah, iz kojih su došli u naše krajeve.[1] Akoprem su svi ti doseljenici uskočili, poznati su pod imenom uskoka samo najstariji doseljenici naročito katolički primorci u Klisu i po drugih mjestih Dalmacije, pak stanovnici Senja i okolice, dobjegavši iz obližnjih zagorskih županija hrvatskih Like i Krbave, te napokon pravoslavni Žumberčani, došavši nakon god. 1530. u sadašnju svoju postojbinu. Isto tako staro ime „pribjeg" nadjenuto je doseljenikom samo mjestimice, te je u kasnije doba sasvim izčeznulo. Doseljenici iz Bosne bili oni pravoslavni ili katolici, poznati su samo pod imenom vlaha, koj naziv zavlada sedamnaestoga vieka obćenito za sve doseljenike iz Turske.

Prve bosanske vlahe naselio je po gornjoj Hrvatskoj kralj Matija Korvin odmah nakon vojne bosanske. Plemiću hrvatskomu Ivanu Čubretiću pokloni kralj Matija za vjerne službe na raznih vojnah poveljom izdanom u Jajcu na dan sv. Lucije 1463. čitavo vlaško pleme Tulića (universos Wolahos de genere Thwlich), naseljeno u kotaru vrhričkom u kninskoj županiji.[2] Matija naselio je vlahe i po Liki, oprostivši

[1] Iz Srbije i Raške dodjoše samo stariji doseljenici u Žumberku, a ti se spominju u povelji kralja Ferdinanda od 5. rujna 1538. izdanoj doseljenikom žumberačkim na preporuku glasovitoga Hrvata, tadanjega vrhovnoga vojskovodje austrijskih pokrajina Nikole Jurišića. Stari prepis ove povelje nalazi se pod br. 11 od god. 1721. u arkivu glavnoga vojnoga zapovjedničtva u Zagrebu, odkle ju je priobćio Vaniček u svojoj »Specialgeschichte der Militärgrenze«. Czörnig (Etnografie der österreichischen Monarchie II. Bd., str. 156, 360.) drži, da je ova povelja podieljena naseljenikom u banskoj krajini, dočim ju u starijoj poviesti slabo upućeni Vaniček priobćuje za dokaz naselbina u varaždinskom generalatu. Medjutim u banskoj krajini, koja se je od prilike do god. 1680. prostirala po sasvim uzkoj krpi zemljišta na desnoj obali Kupe, nije bilo nikakovih povećih i znatnih naselbina do god. 1687. iz Turske, dočim u varaždinsku krajinu dodjoše prvi bosanski doseljenici u malom broju istom oko god. 1560., a g. 1538. bila je još tadanja križevačka županija u čitavom svojem obsegu do Vučina, Kamenskoga iza Pakraca, Gradiške i Jasenovca na Savi poštedjena, stojeća pod starodavnom upravom župana križevačkoga i plemićkih sudaca.

[2] Povelja pisana na pergameni u našoj sbirci.

ih god. 1481. na saboru od crkvene desetine. Po svoj prilici da iz te dobe potiču i naselbine vlaha oko Unca, Srba i Glamoča, koji poslije god. 1530. dospješe sa ličkimi vlasi pod gospodstvo tursko (Walachi Turcorum, qui commoraverunt in Zerb et in Unatz et in Glamoch.).[1]

Istom kad su kraljevi hrvatski iz habsburžke obitelji veću vojnu silu razvili na krajini i uspjehom uztuk činili turskoj moći, pouzdaše se turski kršćani u jakost i obranbu bečkoga cara a kralja hrvatskoga, te se stanu seliti u puste priedjele kraljevine Hrvatske. Za dolazak kršćana iz Bosne mnogo su se starali zapovjednici na hrvatskoj krajini, navlastito Ivan Katzianer, Nikola Jurišić, Ivan i Juraj Lenković, pak knezovi Blagajski, Juraj Slunjski, Nikola Zrinski i Stjepan Frankopan Ozaljski, koji su svikolici manje više nastojali, da svoje čete nadopune sa bosanskimi uskoci, junaci na dobru glasu, pa da što više nahude turskim martolozom.

Pomenuti vlasi glamočki, srbski i unački skočiše izmedju pravoslavnih kršćana ponajprije pod okrilje kralja Ferdinanda I., nastanivši se počam od god. 1530. na ograncih julskih alpa (sada uskočke gore) u Žumberku. Nekako u isto doba došli su vlasi i na puste zemlje grada Ogulina u Otoku i Hreljinu u vladanju kneza Stjepana Frankopana Ozaljskoga, služeći ponajviše kao uhode u Tursku uz nagradu, koju je kralj Ferdinand u bečkom Novom Mjestu na 24. svibnja 1540. tim uskokom dopitao.[2] Medju najstarije doseljenike, došavše valjda god. 1538., spadaju Prilišćani i Rosopanjičani, koje ban Nikola Zrinski kao vlastnik gradova Ribnika i Ozlja primi na 25. lipnja 1544. pod zaštitu, opredielivši im „kotare i dužnosti.“[3] Za ove doseljenike kaže listina od god. 1558., da su „Wolaki de Moskowcz“.[4] Priliški su pako vlasi bili katolici, te su imali god. 1580. crkvu sv. Lenarta u Prilišću, a već u najstarije matice katoličke župe novogradske na Dobri od godine 1650. ubilježeni su njihovi porodjaji i vjenčanja.[5]

Mladje su naselbine u bivšoj varaždinskoj krajini u sadašnjoj belovarskoj županiji oko Ivanića, Križevca i Koprivnice. Seoba vlaha

[1] Krčelić: Praeliminares notitiae, str. 350.

[2] Muhar: Geschichte Steiermarks Bd. VIII., str. 454. — Corresp. kralja Ferdinanda iz tajnoga carskoga arkiva.

[3] Izvorna povelja kod obćine u Prilišću. Preštampana je u Zrinskoj zviezdi M. Mesića.

[4] Neo reg. acta u zem. arkivu f. 1646, br. 22.

[5] Pače i u Štajersku mnogi su kršćani izpod turske vlasti utekli. Kralj Ferdinand dozvoli mjeseca prosinca 1555. kup jednoga dvora medj Ptujem i Mariborom za smještenje pribjega. Štajerski arkiv. Conf. f. 12, br. 46.

započela je tudjer u većih hrpah istom god. 1560., pošto su zapovjednici varaždinske krajine Mihalj Sekel i Globicer razorili gniezdo vlaških „kalauza (kalavca), knezova i harambaša“ u Siraču, te uhvatili poglavicu vlaškoga, kneza Peašinovića, koj je poslije svu svoju svojtu od Pakraca i Cernika doveo u kršćansku Hrvatsku.[1]

Osim žumberačkih i ogulinskih uskoka i varaždinskih vlaha nije bilo šestnaestoga vieka nigdje znatnijih naselbina naroda grčko-iztočne vjere u Hrvatskoj. U današnju hrvatsku krajinu doprieše vlasi istom pod konac šestnaestoga vieka, pošto je turska prvotna biesnoća ponešto ukroćena ponajviše mišicami starosjedioca katoličkih Hrvata.

Lički vlasi, kojih se je sva sila slegla bila u Liki i Krbavi za turskoga gospodstva, počeše god. 1580. navaljivati na kršćansko zemljište na lievoj obali rieke Like i preko Velebita u Podgorje i primorje, odkle su jih suzbijali po naredbi gradačke vojne oblasti velikom okrutnosti senjski uskoci, odriešiti katolici. Mjeseca srpnja 1583. naloženo je bilo kapetanu senjskomu Laabu, da četuje neprestance sa 200 šicara po Liki i tamani vlahe, a koliko ih uhvati, da ih proda za roblje preko mora. Za neko vrieme opaziše u Siciliji, da su ti robovi kršćani, i nehtjedoše ih više kupovati, te je s toga zatražen patent, koj da vladi sicilijanskoj priobći austrijski poslanik.[2] Vlasi su i poslije iz Like prelazili na kršćansku stranu, uslied čega predložio je general karlovački Josip Turn god. 1585., da se ti vlasi nasele u Moravici, a zemljište da se kupi od knezova Zrinskih.[3] To su po svoj prilici oni naseljenici, koje dovede kašnje oko god. 1597. iz Korenice general Juraj Lenković u današnju njihovu postojbinu u Gomirje, Vrbovsko, Moravice, Tuk, Jasenak, Drežnicu, Potok, Vitunj, Hreljin, Ravnugoru, Starilaz i Mrkopalj, pa preko Kupe u Marindol i Bojance u pristojališta frankopanskih gradova Ogulina, Bosiljeva, Vitunja, Modruše, Tovunjske Peći i Janjča (pri Generalskom stolu). Knezovi Frankopani dozvoliše i sami dolazak ovim vlahom, o kojih se očitovaše god. 1602. pred sudci županije zagrebačke, „da su na prošnju presvetloga hercega Ferdinanduša po pokojnom generalu Lenkoviću dopustili Vlahom na Gomerju kako na pustom mestu naseliti se i nastaniti, i da im jošće nisu nijedne hasne uzeli, ni dohodka nijednoga od njih imali“.[4] Nekoliko godina poslije došlo je jošte nekoliko novih uskoka u okolicu Modruše i na Mrež-

[1] Štajerski arkiv. Confiniaria. F. 56 br. 87.
[2] Croatica u arkivu ratnoga ministarstva u Beču. B. II. str. 94. i 102.
[3] Croatica. III. B.
[4] U zemeljskom arkivu: Neo reg. acta, f. 1650 br. 35.

nicu, za koje kažu poslanici sudbeni, podžupani zagrebački Luka Črnkovački i Tomo Severšić, išavši god. 1609. preuzimati za Nikolu i Vuka Frankopane Tržačke imanja Ogulin, Tounj, Modrušu i Skrad, da su se tek nedavna iz Turske naselili.[1] God. 1632. dodjoše u iste priedjele opet novi naseljenici iz turskih strana, zato i kasniji spisi u tih krajevih razlikuju stare i nove vlahe.

Kakav je jadan bio život ovim uskokom za prvih godina nakon došašća u novi zavičaj, razabire se iz molbe podnešene oko god. 1605. kapetanu ogulinskomu Ivanu Galu, kojega zaklinju „za pomoć i pravicu, kako da mogu živiti, jer da stoje kako kaplja na listu, gledajući kada će Turci od njih rusvaj učiniti." Uskoci obećaše u toj molbi, da će biti vazda vierni kapetanu i carskoj vladi, koju vjeru da posvjedočiše time, što su odbili ponude knezova Zrinskih i Frankopana, koji jih htjedoše za se predobiti.[2] Uslied ove molbe dozvoli Gomirčanom cesar Rudolf 4. rujna 1605. godišnju podporu od 200 for. iz dohodaka Kranjske, što potvrdi kašnje i kralj Ferdinand II.[3] U obće bili su malo ne svi doseljenici iz turskih zemlja u Hrvatsku veoma kukavni i duševno iznemogli pod turskim robstvom, bez odličnijih narodnih vodja, razlikujući se u tom jako od doseljenika srbskih i raških u Ugarskoj i dolnjoj Slavoniji, koje od česti predvodiše glasovite narodne vojvode poput Jurja Brankovića, Vuka despota Zmaj zvanoga, Demetra Jakšića, kneza Pavla (Kinizi) i drugih.

Naseljenikom gomirskim, vrbovskim i moravičkim proda ugovorom sklopljenim na 13. srpnja 1657. knez Juraj Frankopan, vicegeneral karlovački, kao vlastel imanja Bosiljeva i Severina, posjednuta zemljišta, pridržav si pravo odkupa, ako bi oni drugamo krenuli. Kralj Leopold potvrdi taj ugovor 8. rujna 1659. s dodatkom, da bude cesarskoj vladi prosto, vlahe odtisnuti bliže na medje turske (što se je poslije godine 1750—1760. dogodilo sa Vrbovčani, Mrkopaljci i Starolazani nakon prokrčenja karolinske ceste), ako bi se božjom pomoći raširila kraljevina Hrvatska zatorom kršćanskoga dušmana (bis heute oder morgen durch göttliche Verleihung das Königreich Kroaten gegen den Erbfeind erweitert wird). Napokon podieli kralj Leopold 19. listopada god. 1660. obćini gomirskoj takodjer povlastice, kojim joj dopušta birati četiri sudca, dva pravoslavna i dva katolika, izmedju kojih da

[1] Ibidem f. 318. br. 51.

[2] Kukuljević: Acta croatica, str. 240. Tu stoji pogriešno datum listine godine 1540.

[3] Spisi za god. 1768. kod generalkomande u Zagrebu, f. 4. br. 100.

bude jedan glavarom obćine.[1] Osim Zumberčana stekoše jedini Gomirci izmedju svih vlaha u karlovačkom generalatu neke kraljevske povlasti, ali i ove nemogu se glede političnih prava niti s daleka uzporediti sa privilegiji varaždinskih vlaha od god. 1630.

U Plaški, pusti grad nekoč Frankopanski, prispješe vlasi godine 1666. s dozvolom generala karlovačkoga grofa Herbarda Auersperga uz prosvjed kneza Krištofa Frankopana, koj je držao da je kao vlastel makar i pustoga Plaškoga povriedjen u svojem pravu.[2] Plaščani naseliše kašnje pustu Jasenicu s dozvolom generala kneza Hanibala Porzie, koj na 13. prosinca 1705. dopusti tridesetorici Plaščana da zapreme zemljišta jasenička uz dužnost, da straže grad i služe na krajini poput venturina.[3]

Pošto se je za generalovanja Herbersteinova razmakla kršćanska Hrvatska, te je na osnovi karlovačkoga mira posebnom komisijom stalna medja opredjeljena, bilo je opet zgode za nastanjivanje turskih bjegunaca po zemljah, koje su dotle izmedju straža turskih i naših puste stajale. Podgeneral karlovački grof Matija Strassoldo dade godine 1686. na novo utvrditi starinski grad Budački, i smjesti u trg pod gradom i u okolici 120 kršćanskih obitelji, uskočivših iz Turske; u isto doba naseljeno je na prostoru izmedju Skrada i Slunja oko Veljuna i Blagaja 200 vlaških kuća, što ih je iz Turske izpratio ogulinski podkapetan Krištof Hranilović.[4] Tik ovih uskoka naseli godine 1711. barilovićki kapetan baron Hallerstein 158 kršćanskih porodica u sela Koranski breg, Mali i Veliki Kosinac i Kosirsko selo. Glede ovih vlaha kaže službeni izvještaj, da su dobro oružani i da imadu dobrih konja.[5] Nekako u isto vrieme zapreme vlasi i Krstinju, ali se od njih jedan dio opet povrati god. 1716. u Tursku. Sbog toga bila je odredjena po vojnoj vlasti iztraga. Oko Turnja i Tušilovića naselio je vlahe turanjski kapetan baron Kulmer god. 1718.; ovi iztisnuše iz Turnja po nešto katoličke žitelje, što jih je bio smjestio pri Križanić-Turnju general grof Josip Herberstein god. 1689. Bili su

[1] Stari prepis ugovora sa promienjenom poveljom od god. 1729. u našoj sbirci. Vidi naš članak o Bosiljevu i Ogulinu u »Viencu« god. 1875. i 1877., gdje ima više potankosti. — Izvorni ugovor čuvao se je nekoč kod porodice Šime Vojnovića u Vitunju, ali je izgorio prigodom požara kuće.

[2] Arkiv kapt. zagreb. Locus cred. f. 1. br. 11. Original.

[3] Povlast u našoj sbirci. Vidi prilog br. XVI.

[4] Theatri Europei continuati 12—16. Theil. Frankfurt am Main, str. 1031. — Valvasor. XII. B. 68. i 69.

[5] Registar starih akta kod zagreb. generalkomande za god. 1711.

doprli vlasi ća i u Mostanje pri Karlovcu, ali su odtuda odmaknuti god. 1721. po nalogu dvorskoga bojnog vieća u Tušilović.[1]

U bansku krajinu doprli su vlasi mnogo kasnije, nego li o tom izvješćuju pisci Bartenstein i Čaplović. God. 1597. nisu u krajeve medj Kupom i Unom pod zaštitom kršćanske vojske nikakovi uskoci došli, a nisu ni mogli doći, jer su tada Hrvati čuvali na desnoj obali Kupe samo uzki pedalj zemlje, a sav dalnji prostor do Une posilili su bili Turci. Istina je, da se je god. 1597. general Juraj Lenković, provalivši s vojskom pod Kostajnicu, dogovarao radi prelaza sa poglavicami vlaških plemena na Uni, sa protopopom Radoslavom, vojvodom Rajakom, knezovi Živkom i Vojnom, juzbašom Emanuelom, harambašom Bogdanom i glavari Novakom i Drakulom. Ovi obrekoše, da će sa svojimi plemeni posjesti priedjele medj Kupom i Unom i naseliti narodom sedamdeset pustih gradova, ali ovoga obećanja vlaške poglavice ovaj put neizpuniše, bilo sbog straha od Turaka, ili da nisu imali prave volje krenuti u nove stanove.[2] Tekar na 3. srpnja god. 1640. pošao je po vlahe u Tursku ban hrvatski Ivan Drašković, te je njih izveo nekoliko s knezom Todorom preko Gvozdanskoga do Kupe. Tom prigodom potukao je Petar Keglević turskoga Oda pašu, koj je htio prepriečiti odlazak vlaha.[3] Okolicu Kostajnice i brda oko Zrina i Pedlja zapremili su bili vlasi još pod turskim gospodstvom; pošto pako banske vojske odtisnuše Turke za Unu i Kostajnica god. 1688. u kršćanske ruke pane, razgranili su se kršćani sve malo po malo do Petrovegore i ovamo do Kupe i Save. Ban Nikola Erdödi dozvoli godine 1680. vojvodi Bradiću, da dovede u bansku krajinu 120 kršćanskih obitelji sa stokom iz Turske,[4] a god. 1688. zamoli Erdödi zagrebačkoga kiskupa Borkovića, da naseli kršćane oko Bovića i Kirina u pristojalištih opatije topuske.[5] Borkovićev nasljednik biskup Aleksa Mikulić podieli naseljenikom oko Trepče naročito onim u mjestu Gradišću pravice povlaštenih stanovnika opatije, na što 9. travnja 1688. položiše starješine doseljenika knez Ostoja Miličević, i sudci Radota Miličević i Nikola Minja, te podknez i stražnik Mihalj Radanović prisegu vjernosti i podložnosti biskupu zagrebačkomu, kraljevini i banu

[1] Verzeichniss der Grenzakten, u arkivu ratnoga minist. u Beču. — Registar kod generalkomande u Zagrebu.

[2] Rattkay: Memoria regum et banorum. II. izdanje, str. 153.

[3] Ibidem str. 200.

[4] Pismo banovo na biskupa Martina Borkovića 27. ožujka 1680. u nadbisk. arkivu. Epist. vol. X.

[5] Ibidem vol. XIII.

*

hrvatskomu, obrekavši da će se vladati kako se pristoji pravim kršćenikom (qua fideles et boni Christiani pro fide Catholica exhibere et praestare tenentur).[1] Priedjele oko Lasine, Steničnjaka (Sienićaka) do Petrovegore držali su to doba većom stranom Hrvati i zemaljski stražari (haramije) s lieve obale Kupe, odbijajući gotovo kroz dva stoljeća iz tih strana Turke velikim junačtvom ali i strašnim krvoprolićem.[2] Prve hrišćane u obsegu nekadašnjega vlastelinstva steničnjačkoga naseli pismom izdanim u Rečici na 29. svibnja 1718. grofica Magdalena Draškovićeva, rodjena Nadaždi, poznata takodjer kao spisateljica hrvatska. Grofica dozvoli vlahom, da se nastane medj potokom Trebinjom i Hutinom, te im postavi knezom Milosava Karapangju sa naslovom kneza trebinjskoga i kapelskoga pod uvjet, da novi naseljenici nesmetaju Rečičanom u užitku zemalja, a da budu vlastelinstvu pokorni „s navadnom službom".[3] Ostali vlasi medj Kupom i Petrovom gorom prispjeli su još kašnje. God. 1750. saslušani su u parbi medj Središani i Jamničani sbog zemalja različiti svjedoci, a medju njimi pravoslavni pop Todor Juras iz Steničnjaka, koji svi jednoglasno izpovjediše, „da još za njihove pameti nije bilo vlahov kod Kupe, u Stenićaku, pod Petrovomgorom i u Slaskompolju (Slavskompolju), da su bile samo tri vlaške kuće na Perni, a vlahi da su došli iza turskoga rata najbolje pako onda, kad su Horvati pri Muri poginuli. Vlasi da su prije boravili medju Turci oko Kostajnice i Gradca, a poslije da su se razsipali do Kupe i po krajini, najprije sedam kuća u Futinji (Hutinji) pri crkvi medj Štefanki i med Nebustanovci i u okolici".[4] Ovih naseljenika po banskoj krajini bilo je oko 4000 duša.[5]

[1] Krčelić: Praelim. notitiae str. 501., 502. Iz osvete navale Turci još iste god. 1687. na ove naseljenike u Kirin, popališe im sve i odvedu sudca Ostoju i dvie žene. Epistolae, vol. XVII. u nadbisk. arkivu.

[2] Junačtvo Pokupaca osobito Središana često se spominje u starijih spisih. Čim se je na medjah pojavio Turčin, opalili su za halabuku Središani male puške, a na to počeo je pucati top na ustanak na brdu polag crkve sv. Kate u Dubrancih, a narod je grnuo na Turčina, Pokupci vazda u prvih redovih. Još god. 1755. čamili su Središani župan Ribar, Petar Čusko i Petar Spruk u turskom sužanjstvu, kamo prispješe četujući po Turskoj.

[3] Povelja ova počimlje: »Mi grofica Maria Magdalena Nadaždi, gospodina grofa Draškovića Januša udova, dajemo na znanje vlaškim sinom u kotaru grada Steničnjaka, kako dohodi Milosav Karapangja, proseći nas poniznim zakonom dopušćenja, vlaške sine kaj najveć bude mogal na zemlje naše u kotaru stenićkom naseliti, i da bi ga glavarom iliti knezom nad vlahi koje naseli postavili itd.«

[4] Zapisnik pravde u našoj sbirci.

[5] Hietzinger: Statistik der Militärgrenze. I. Th. str. 26.

U tako zvanu primorsku krajinu, kojoj spadahu priedjeli sve do Kapele, došli su osim senjskih uskoka u Podgorje god. 1578. katolički Morovlasi (Morlaki) dobivši privilegija, koja su im pako na skoro (godine 1582.) opet oduzeta.[1] Iz pisma nadvojvode Ferdinanda upravljena 8. siečnja 1609. na nadvojvodu Matiju razabire se, da se je tada radilo o smještenju vlaha u Brlog i Gušićgrad, koja dva grada bješe za tu svrhu vojnoj vlasti ponudio vlastnik njihov kapetan senjski Sigismund Gusić.[2] Nikola Frankopan knez Tržački potuži se 24. ožujka 1639. na kapetana senjskoga barona Albrehta Herbersteina, da je bez njegova znanja i privole naselio katoličke vlahe (Bunjevce) na njegova pusta imanja u Jablancu i u Staromgradu, kao što i pravoslavne vlahe na Frankopansko zemljište izmedju Brinja i Brloga.[3] Herberstein posjeo je bio i Zrinski grad Ledenice. Na zahtjev Zrinskih i Frankopana odredjeni su komisari za iztragu, koja je trajala do god. 1647. bez svakoga uspjeha, našto striliši u saboru čl. 42. zaključiše, da se otimači zemalja na krajini imadu kazniti.[4] Medjutim jedan član Frankopanske obitelji, general Vuk Frankopan, naseljivao je i sam vlahe po frankopanskih dobrih, na koje je oko Otočca naselio Vukov sin Juraj vojvodu Emanuela Mandića, došavšeg iz Bosne sa svojim rodom i sa 90 vlaških kuća iz Usore.[5]

Pravoslavni okolo Brinja došli su na dva puta god. 1633., i opet god. 1679. Poslednje godine doveo je harambaša Dragić nekoliko vlaških kuća u Brinje, kojim general Herberstein opredieli stanbine u Stanjici. Sbog tih vlaha pobuniše se Brinjani, late se oružja i odtjeraju vlahe. Senjska vojska potišila je silom Brinjane, ali mnogi Brinjani nehoteći u susjedstvu vlaha živiti, odseliše se u krajeve pokupske i posavske.[6]

Ako još spomenemo, da su nakon osvojenja Like i Krbave g. 1689., u te krajeve nadošli osim katoličkih Bunjevaca, Podgoraca, Dalmatina, Senjana, Brinjaka i Ogulinaca još mnogi hrišćani iz Kupresa, Grahova, Knezpolja, Plavna i drugih tada turskih priedjela,[7] onda smo od pri-

[1] Croatica Bd. I., II.

[2] Verzeichniss der Akten vom Jahre 1547. Kriegsarchiv.

[3] Biskup senjski Brajković izviesti god. 1702. bana Adama Baćana, da su brložki vlasi naseljeni prije 80 godina, dakle oko god. 1620.

[4] Acta confiniaria, rukopis kod jugoslavenske akademije.

[5] Neo reg. acta, f. 679, br. 14. Vidi naš članak o Bosiljevu u »Viencu« godine 1875. br. 19. i 20.

[6] Vitezovićeva kronika.

[7] Gesch. der Lika seit ihrer Eroberung von den Türken. Rkps. akadem. jugoslav.

like označili sve poglavite seobe tako zvanih vlaha u hrvatsku krajinu. Opazujemo pako, da se je u Liki i Krbavi vjersko razmjerje od doba izbave izpod Turčina u toliko promienilo, što mnogi katolici razdieljeni početkom osamnaestoga vieka u plemiće i starosjedioce došavše iz Gacke, Brinja i Otočca, u Bunjevce, pokrštene Turke i tobožnje Kranjce ili bolje reći Hrvate, ostaviše nakon pobune god. 1733. i 1751. te strašnoga glada god. 1774. Liku, i prodjoše u Slavoniju i Banat, kamo je odveo god. 1782. pop Vicko Čubelić 22.000 dalmatinskih i ličkih Hrvata, a god. 1811. župnik Ćuk 4000 Krbavaca iz Udbine i sv. Petra (Bruvna).[1] Poslednja poveća seoba vlaha u kršćansku Hrvatsku sbila se istom nakon švištovskoga mira god. 1791.; tada su zapremili pravoslavni vlasi velik dio novo zadobljenoga prostora počam od Maljevca pak sve do Srba i tromedje u bivšoj ličkoj pukovniji.

Neima traga u sačuvanih spomenicih o kakovoj posebnoj crkvenoj hierarhiji grčkoiztočne crkve kod ovih doseljenika za prvo vrieme njihova došašća. Doseljenike niti nesmatrahu hrvatske oblasti prama načelu postavljenom kraljem Matijom Korvinom, da u njegovoj državi bude samo jedna crkva, sliedbenici posebne od rimskoga pape oddieljene crkve, već istovjerci sa posebnim grčkim obredom. Sretna su bila pojedina uskočka plemena, ako si mogoše za svoje popove i kaludjere podignuti crkvice iztočnoga obreda. Većom stranom obavljahu bogoslužje u zidinah oborenih po Turcih katoličkih crkva, a i danas su župe pravoslavne ponajviše namještene u mjestih, gdje su stajali prije turskih vremena katolički župnici. Ako nije bilo popa grčkoga obreda, polazio je puk i katoličke crkve, i u obće nije bilo u narodu sbog vjere tolikoga antagonizma, koliko poslije. Biskupi katolički držahu u svojih diecezah došljake svojimi vjernici i postavljahu i potvrdjivahu im popove njihova plemena i iztočnog obreda. Razliku medj popovi i u bogoslužju tim je manje narod opažao i osjećao, što su svećenici obiju crkva u svojoj vanjštini, dok su katolički svećenici brade nosili, te se odievali u haljine po narodnom kroju, medjusobno mnogo naličili, a katolički glagoljaši osobito u senjskoj biskupiji slovinski glagoljali.

Dogadjalo se je već tada, da se pojedini pravoslavni sasvim pretopiše u katolike, a takov jedan bio je zagrebački biskup Petar Domitrović, za kojeg kažu, da se je rodio od pravoslavnih roditelja. S uskoci pomješaše se pako na više mjesti starosjedioci, koje svekolike

[1] Ibidem.

Turci nipošto neizkorieniše. U krajevih, gdje bijahu starosjedioci razsuti medju hrišćane, i gdje ih je malen broj bio, prigrliše oni stranom iztočni obred i vjeru. Zato imade dosta dokaza i u urbaru modruškom od god. 1486., u kojem spominje se više obitelji, kojih potomci stanuju i danas na istih mjestih, a danas pripadaju grčko-iztočnoj crkvi, koja nije imala vjernika u staroj županiji modruškoj.

Reprezentanti sljedbenika grčko-iztočne vjere bijahu osobito kaludjeri reda sv. Vasilije, došavši ovamo zajedno sa narodom iz Turske. Ovi podigoše manastire u Lepavini, Gomirju i u Komogovini. U Gomirje blizu Ogulina naseliše se god. 1596. iz manastira Krke u Dalmaciji tri kaludjera Aksentije Branković, Bisareon Vučković i Mardarij Orlović. Kaludjeri osnovaše tu god. 1602. na zgodnom mjestu u dolini pokraj rieke Dobre crkvu i manastir. Prije toga, god. 1461. i 1486., postajala je tu katolička župa krbavske biskupije, obdarena knezovi Frankopani sa 22 rala zemlje.[1] Manastir u Komogovini na imanju spadajućem jedno doba despotom srbskim, a prije toga knezovom Zrinskim, podigao je kaludjer Svilokos iz manastira Moštanice u staroj županiji dubičkoj pod Kozarom planinom. U Komogovini i u Moštanici bile su još god. 1501. katoličke župe zagrebačke biskupije.[2]

Prvi episkopat za kršćane grčko-iztočne crkve zaveden je oko god. 1610. u varaždinskoj krajini, gdje je bilo tada razmjerno više pravoslavnih nego li u karlovačkoj krajini, s kojom još tada nije bila spojena Lika i Krbava, a niti Pounje bansko. Već prvi vladika Simeon Vratanja, ujedno i arhimandrit novoga manastira sv. Mihalja u Marči, ozidana troškom zagrebačkoga biskupa Petra Domitrovića, predobljen je za uniju sa rimskom crkvom, te bude kraljem Matijom II. naimenovan vladikom grčke crkve u Hrvatskoj sa naslovom „Svidnički", a potvrdjen papom Pavlom V. u Rimu, kamo je bio pošao Vratanja na posvetu. Osobitu zaštitu uživao je Vratanja kod revnoga katolika nadvojvode kašnje i kralja Ferdinanda II. Ovaj naloži kao upravitelj krajine 10. siečnja god. 1612. iz njemačkoga Gradca svim zapovjednikom na krajini po Hrvatskoj i Slavoniji, da budu u prilog novomu vladici, koj ima izpraviti pogrješke vjerske i izkorieniti odpor prama pravoj katoličkoj vjeri te kazniti nevjernike kanonom duhovnim, a da kapetani pomognu svjetovnom rukom (brachium saeculare), ako bi se vlasi opirali odredbam vladike.[3]

[1] Modruški urbar. Prepis u našoj sbirci.
[2] Starine knj. IV., str. 201.
[3] Politica u nadbiskupskom arkivu Vol. 1., br. 58.

Vratanji podčinjeni su bili svi pravoslavni u Hrvatskoj i Slavoniji i po kranjskih medjah. Iz štajerske zemaljske blagajne dobivao je on kao i njegovi nasljednici mjesečno 20 for. plaće.

Već po smrti (god. 1630.) prvoga vladike Vratanje poremeti se unija. Od njegovih nasljednika Maksima Predojevića, Gabrijela Predojevića, Vasilja arhimandrita, Save Stanisavljevića sve do Gavre Miakića, koj je god. 1670. vladičanstvo ostavio, bio je samo Vasilj, prije arhimandrit gomirski, očit privrženik rimske crkve, dočim ostala četvorica bili su samo za izliku sjedinjeni sa rimskom crkvom, smatrajući se pako vazda vjernici iztočne crkve, dobivši posvetu i potvrdu od srbskoga patriarke u Peći. Oba vladike Maksim i Gabriel Predojević nisu niti išli u Rim sbog papinske potvrde. Odporu vladika marčanskih proti uniji krivi su dosta i zagrebački biskupi, držeći marčanske vladike svojimi vasali i vikari i pravdajući se ća kod rimske stolice, da se za jednu diecezu neimaju rediti dva biskupa, dočim se tako zvane vratanjske (po vladiki Vratanju) i svidničke (po nekom mjestu u koločkoj biskupiji) vladike vazda smatrahu pravimi arhijeri naroda grčkoga obreda sa vlašću biskupskom. Za četvrtoga vladiku Vasilja kaže biskup zagrebački Petar Petretić u svojoj spomenici,[1] da je bio naobražen svećenik, upućen u bogosloviji a da je bivši arhimandritom u Gomirju osobito prijazno susretao Isusovce, kad bi putovali medj Zagrebom i Riekom. Vasilj prozvan je prvim svidničkim vladikom. U Rim putovao je sa zagrebačkim biskupom Bogdanom, ali premda je duže vremena tamo boravio, nije posvećen, jer se crkveni otci nemogoše složiti, jeli se na naslov svidničkoga biskupa može posvetit vladika grčkoga ili rimskoga obreda. Vasilj na skoro umre nakon povratka iz Rima. Pogovaralo se je, da ga kaludjeri otrovaše, bojeći se, da ih nebi pounijatio. Truplo njegovo nepokopaše kaludjeri u crkvi marčanskoj uz prijašnje vladike, već izvan crkve.

O vladici Savi Stanisavljeviću (od god. 1648.) kažu, da je bio vele lukav i da je znao na sve strane imponovati, akoprem je bio na toliko neuk, da je jedva ćirilicu čitao. Svoje protivnike, osobito arhimandritu lepavinskoga Kordića znao je prikoriti: „Ako si hrišćanin, zašto se nebojiš moje kletve, ako si rimljanin, znaj da ja imam i od pape veliku oblast.“ Svojim vjernikom strogo je branio polaziti katoličke crkve. Za njegova vladikovanja došlo je mnogo kaludjera i i duvna reda sv. Vasilije iz turskih strana u Hrvatsku.

[1] Historia de Valachorum in confiniis regni Slavoniae degentium episcopatus origine, progressus et effectibus. U biblioteci jugosl. akadem. DCCCXXXV.

Krajiškim poglavarom bilo je veoma zazorno, da su od dobe vladike Maksima Predojevića u Hrvatsku ulazili na crkvene obhode exarhi pećkoga patriarhe, po čemu se činilo, da su ovdašnji pravoslavni ovisni od crkvenoga poglavara u turskom carstvu. Odmah nakon smrti Sime Vratanje obašao je bugarski metropolit Eutimij iz Sofie krajinu hrvatsku, odvraćajući narod od unije. Iz Bešlevica (Bešlinca) ubaviesti on na 12. ožujka 1631. zagrebačkoga biskupa Franju Ergelja, da je došao pohoditi svoje vjernike u ivanićkoj krajini, a u pismu se hvali, da je svuda radostno dočekan. Exarhi dolazili bi svake treće ili četvrte godine, i takovom prigodom pregledali su sve crkvene stvari kod vladike, kaludjera, popova, koreći one, koji se pokazaše prijatelji katolika. Godine 1655. dodje jedan takov exarh u krajinu karlovačku, odkle odnese mnogo novca u Tursku. God. 1659. bavio se drugi exarh godinu dana u karlovačkoj i varaždinskoj krajini. Došavši taj exarh u manastir Lepavinu, dade mrzko izmlatiti arkimandritu Simuna Kordića, jer ga nije dostojno primio, na što brzo uskoči u Tursku, bojeći se kazne.

Nakon smrti vladike Stanisavljevića nastala je medju pravoslavnimi velika smutnja sbog izbora novoga vladike, za koju čast otimahu se arkimandrit Kordić i kaludjer Gabriel Miakić. Pošto su pako poslednjega preporučali kod dvora ban hrvatski grof Nikola Zrinski i general varaždinski grof Leslie, imenovan je Miakić vladikom. Uplivom generala Herbersteina već je bilo zaključeno na dvoru, da se neće postaviti drugi vladika van iskreni i pravi unijat, ali tu odluku razbio je general Leslie, izvjestivši, da će hrišćani podignuti bunu, i da će „šizmatici“ sve do Moskve ustati, pa da bi se moglo dogoditi, da se svikolici slože s Turci i izleže veliki turski rat, ako se neda vlahom vladika po njihovoj volji.

Miakiću bili su njegovi vjernici jako privrženi. Na 5. rujna 1662. preporučiše vojvode triju krajina ivanićke, koprivničke i križevačke Miakića biskupu zagrebačkom Petru Petretiću, a u pismu čude se, da Petretić „krati našemu biskupu poiti k našemu patriarke, a kako bi on bil u našem zakonu biskup, ako bi tamo nepošel poleg našega običaja i zakona.“ Drugoga biskupa da oni neće primiti van Miakića.[2] Miakić izdao je reversal o tom, da će vjeran ostati rimskoj crkvi, privolivši u Beču na sve uvjete, za koje se je bio izjavio i njegov takmac Kordić, samo na to nije se dao skloniti, da bude neodvisan od patri-

[1] Krčelić: Praelim. notitiae str. 431.

[2] Datum in confiniis die 5. septembris 1662. Epist. u nadbisk. arkivu. Tom. I.

arke srbskoga. Za vladiku posvećen je napokon Miakić sa naslovom vladike vratanjskog po nekom metropolitu u Moldaviji, na što je položio prisegu u ruke nadbiskupa ostrogonskoga i stekao potvrdu u Rimu. Pored svega toga bio je Miakić očit protivnik unije. Biskup Petretić izvieščuje kralju Leopoldu o Miakiću, „da je okorieli šizmatik, i da se ruga katoličkoj vjeri, koju vlasi zovu rimskom, a katolike rimljani, dočim o sebi kažu, da su kristjanini".[1] God. 1666. i 1667. zaplete se Miakić u bunu vlaha proti generalu Leslieu i kapetanom, kašnje umakne iz krajine varaždinske i ode u Rim. Vrativši se s puta potucao se dulje vremena po karlovačkoj krajini. Pritisnut sa svih strana popuštao je kašnje u vjerskih stvarih, pisavši iz Marče 19. kolovoza 1668. novomu biskupu zagrebačkomu pavlinu Martinu Borkoviću: „da nije imao prilike pokazati donatiu na biskupiu, koju je dobil od cesarove svitlosti", a biskupu obeća, „da će o kraljevu dojti na procesiu, ako bog da zdravlje, hoćete viditi vaše gospodstvo, kakovu ljubav i prijateljstvo imati hoću. Zarad procesie, koja biva o kraljevu, kada da est neki biskup na tu procesiu hodil, zašto nebi i ja hodil, ako je volja vašega gospodstva. Po svudu sam hodil na procesiu, kadi sam godi bil i vu Rimu i vsigdar, zašto nebi i tu hodil. Znamo, da je jedna vjera i jedan bog".[2]

Kad se je dogodila nesretna buna Zrinskoga i Frankopana, našao se je Miakić u kolu urotnika. Pošto su braća Zrinski Nikola i Petar mnogo pomogli Miakiću do vladičanstva, a vlasi ih u velike štovali kao vojvode i svoje zaštitnike, nagibali su vlasi za dobe urote kolovodji Petru Zrinskom tim više, što je ovaj bio protivnik generalu Herbersteinu, najljućemu gnječitelju pravoslavnih vlaha. Iztražni spisi žigošu Miakića očitim buntovnikom i protivnikom carskih interesa. O njem pripoviedaju pisci o krajiških stvarih (Bartenstein, Engel, Hietzinger, Vaniček), da opravdaju hrišćane od nevjerstva, da su ga sami njegovi popovi po osudi naroda živa sazidali sbog nevjerstva caru. Ovo se može samo po alegoriji tumačiti, jer je Miakić dospio kao politički kaznenik medju zidine tamnice u Schottwienu pod Semeringom i na Schlossbergu kod Gradca. Još prije nego li su krajiški zapovjednici dobili zapovjed, da uhvate Zrinskoga i Frankopana, zaključeno je bilo kod bečke vlade, da general varaždinski grof Breuner pozove k sebi na

[1] Pismo Petretićevo na Leopolda od 20. lipnja 1667. u nadb. arkivu. Eccles. Tom. XI., br. 153.

[2] Epist. Tom. V. Miakić pisao se vlastoručno: Eppiscopus Valacorum in Croatia sub corona suae Majestatis.

ručak Miakića, da ga zatvori i odvede u njemački Gradac, a da se na njegovo mjesto postavi vladikom pravi i iskreni unijat.[1] Pošto ovako nemogoše uloviti Miakića, uhvatio ga je kašnje general Herberstein, ugodivši time veoma kralju Leopoldu.[2] Miakić svrši jadno svoje dane u tamnici na Schlossbergu nad Gradcem, gdje je još godine 1686. živio.[3]

Carski doglavnici u Beču i Gradcu odabraše vladikom Pavla Zorčića, pitomca hrvatskoga kolegija u Bologni, koj je bio na glasu kao naučan svećenik, odvažan muž i oduševljen za vjersko jedinstvo izmedj iztočne i rimske crkve. Zorčić bude naimenovan vladikom svidničkim za sav narod iztočnoga obreda od Drave do mora. U Rimu, gdje je Zorčić mjeseca lipnja 1671. boravio, dadu mu osim toga još i naslov vladike platenskoga (valjda plaščanskoga).

Zorčiću opre se silno pravoslavni puk u varaždinskoj krajini, ogorčen sbog uapšenja Miakićeva, a podstrekavan po kaludjerih lepavinskih, najvećma pako arhimandritom Simom Kordićem, koj je nekoč kao takmac Miakićev i sam koješta obećavao raditi za uniju, ako postane vladikom, naročito da će skrbiti za svećenike unijatske. Kordić smutio je bio i narod po karlovačkoj krajini. Kaludjeri lepavinski najviše su prkosili Zorčiću. Nesamo da nisu na poziv pred vladiku došli, već mu poručiše, da se okani novotarija, a prije da će glave izgubiti, nego li priznati rimskoga biskupa. Iztočna crkva da ima četiri patriarka, pa ako budu prisiljeni papu priznavati, da će radje primit i zakon latinski. Kaludjeri stadoše žestoko agitirati proti Zorčiću i u narodu.[4] Zorčiću prigovoriše hrišćani, da nije bio prije kaludjer. Sbog toga neprizna ga vladikom sinoda, što ju je bio sazvao po cesarskoj zapoviedi vicegeneral grof Trautmansdorf u Križevce. Dogodiše se mrzki izgredi i sablazni ponajviše podstrekavanjem kaludjera. Odpor ugušen je napokon oružanom rukom, a kolovodje kaznio je general karlovački grof Josip Herberstein bezobzirnošću i strogošću, koja je tomu silovitomu generalu dolikovala. Četrnaest kaludjera, većim dielom

[1] Pismo dvorskoga savjetnika Müllera na biskupa Borkovića 9. veljače 1670, Epist. Tom. V.

[2] To javi Borkoviću predsjednik bojnoga vieća u njem. Gradcu 5. prosinca 1670. (Epist. T. V.) i izvješće Herbersteinovo od 10. studena 1670. ministru knezu Lobkovitzu po prepisu prof. Tade Smičiklasa.

[3] Ecclesiastica u nadbiskupskom arkivu. T. XI. 249. — Dr. Puff: Marburger Taschenbuch. II. Jahrgang.

[4] Zorčić Borkoviću 9. ožujka 1672. Epist vol. VI.

[5] Valvasor VII. knj. str. 482.

iz manastira lepavinskoga i gomirskoga, zatvori Herberstein, i pošto ih sud na galije odsudi, dade ih odvesti god. 1672. u Maltu na galije. Nešto kašnje odveden je u robstvo na Maltu i iguman gomirski, kojega je Herberstein prije toga držao dulje vremena zatvorenim u Karlovcu.[1] Nemogavši ovi jadnici dobiti slobode niti prošnjami na papu, niti posredovanjem ruskoga cara, svršiše kukavni život u zatočenju. Barem se neznade, da im je ikad kazan oproštena, i da se vratiše u domovinu. Da im prošnje upravljene na papu nisu uslišane, brinuo se je sam Herberstein, pisavši dvorskoj kancelariji, da uputi nuncija papinskoga, da je ništetan priziv proti odsudi svjetovne oblasti, koja je nadležno sudila zločince (kaludjere). Još god. 1677. pisahu kaludjeri iz zatočenja svojim drugovom u Lepavini i Gomirju, potuživši se, da im brade obrijaše i kose odstrigoše, da ih ima šest na galijah, a četvorica da nose kamen za gradnju zidina maltezkih, od nikud da im neima pomoći niti utjehe. Jedino da im je poručio nadstojnik manastira sv. Pavla na sv. Brdu (Athosu), da se strpe i vjeru čuvaju. Četiri kaludjera pomori god. 1676. kuga, koja je tada ljuto harala na Malti.[2]

Napose i u karlovačkom generalatu porodi se odpor proti Zorčiću. Vlasi preko Kapele tužili su se na Zorčića sbog crkvene službe i zabrane sakramenta. Na Kordića pala je sumnja, da husti pašu bihaćkoga, da napane u krajinu karlovačku. Taj zaista izkvareni čovjek (bile su tužbe na njega i sbog bestialiteta) uhvaćen je god. 1675. i odveden u zatvor u Varaždin.[3]

Lepavinski kaludjeri dotjeraše u prkosu proti Zorčiću dotle, da su volili Turke nego li kršćane rimske vjere. Kaludjeri ugrabiše sve zlatne i srebrne posude u Lepavini, i odielo vladičino, i odnesoše sve to u Pakrac, gdje se poturčiše. (Omnes Turcismum denegata fide christiana sequentur). Zorčiću ostao je privržen jedino manastir marčanski sa nekoliko kaludjera i popova, i samo mala čest naroda grčko-iztočnoga zakona. Ali i u Marči nije imao mira od svojih protivnika, koji su na njega svedjer vrebali, hoteći ga usmrtiti. Pripoviedaju, da je vladika noćio vazda na tornju, povukav gori svake večeri ljestve. Ipak se neki zlikovac jednom popeo do njegova ležaja i opalio pušku na vladiku, nepogodivši ga, već njegovo podglavje.[4] Na 25. svibnja 1678.

[1] Pisma Herbersteinova od 1. studena 1672. i od 28. ožujka 1673. Epist. Tom. VI. i VII.

[2] Pismo Zorčićevo Borkoviću od 1. kolovoza 1677. Epist. vol. XI.

[3] Zorčić Borkoviću 8. ožujka 1673. Epist. vol. VII. i poslije vol. IX.

[4] Valvasor knj. VII. str. 482.

navališe biesni vladičini protivnici na Marču, kad nije bilo Zorčića kod kuće, i već su bili unišli u dvorište manastira, kad al to opazi neki stari kaludjer i stane zvoniti, na što se zgrnuše obližnji seljani u pomoć kloštru.[1]

Zorčić bio je cieloga svoga života iskren i odvažan zatočnik crkvene unije, te je podnašao mukotrpno sva progonstva. On je pravi utemeljitelj križevačke biskupije, koje poviest imati će pripoviedati njegov rad i zasluge za uniju.

Svoj trudni i radeni život svršio je Pavao Zorčić u manastiru marčanskom na 23. siečnja 1685., upravo kad se je bio povratio umoran i boležljiv s puta iz Beča. Nije dakle istina, kako Čaplović i po njem drugi pripoviedaju, da je Zorčić od straha pred hrišćani pobjegao u Zagreb i tu preminuo.[2]

Nasljednikom Pavla Zorčića na vladičiji postao je njegov brat Marko, akoprem je iz početka zaprieka bilo radi toga, jer je Marko bio svećenik latinske crkve. Poput prijašnjih unijatskih biskupa, izdao je i Marko boraveći god. 1685. u Beču revers, kojim se obveza na vjernost kralju hrvatskomu i odanost rimskomu papi. Najvažniji uvjet reversa bio je taj, da se vladika za vazda odriče patriarke pećkoga, kojeg neće nikad priznati svojim crkvenim poglavarom, i da mu neće nikakov danak plaćati. Bez dozvole kraljevskih oblasti da neće primati novih kaludjera iz Turske.[3] Marko Zorčić preminuo je god. 1688., a nasliedio ga je u vladičantvu Izajija Popović, kojega hvale i najžešći protivnici unije mudrim i umjerenim.

Popović bijaše poslednji uniatski biskup, kojemu je kraljevska vlada povjerila bila savkoliki narod u Hrvatskoj iztočne crkve pa priznavao uniju ili ne. Sljedivši nakon toga dogodjaji promieniše odnošaje iztočne crkve u Ugarskoj i Hrvatskoj u mnogom. Pošto su carske vojske iza bečke pobjede u malo godina odtjerale Turčina iz Ugarske, a Hrvati pod svojim banom i krajiškimi generali odtisnuli Turke iz Like i Krbave te Slavonije, odvažila se vlada kralja Leopolda latiti zamašnoga zadatka, da izbavi što više kršćana izpod iga muzlomanskoga, a ponajprije da odtrgne Bosnu, Srbiju i Hercegovinu od turskoga carstva. Manifestom od 6. travnja 1690. pozvao je Leo-

[1] Zorčić Borkoviću 28. svibnja 1678. Epist. XII.

[2] Pisma brata Zorčićeva Marka na bisk. Borkoviću od 27. siečnja 1685. iz Marče.

[3] U spisu: Gravamen graeci ritus unitorum in regnis Croatiae et Slavoniae degentium contra Schismaticos violentos quippe Ecclesiae et monasterii Marchae occupatores. Acta commiss. a. 1749. br. 3 u zem. arkivu.

pold slovinske i kršćanske puke u Turskoj, da se dižu na oružje i sdruže s carskom vojskom. Kralj obeća doseljenikom slobodu vjersku, izbor vojvoda i oprost od većega danka, nego li su ga plaćali u Turskoj.[1]

Patriarka srbski Arsenija Črnović predje sa trideset i šest hiljada porodica iz Raše, Albanije i Hercegovine, a bilo med njimi i Karavlaha, Klimentina i Cincara, preko Dunava u Ugarsku i Slavoniju. Povlasti i slobode potvrdi Leopold na novo 11. prosinca 1690., te dozvoli zastupnikom naroda, da se mogu povratiti u starinske svoje zavičaje, ako se u njih mir i sigurnost učvrsti.[2] Povodom pritužba radi povriede privilegija, izdao je Leopold na 4. ožujka 1695. novu potvrdu privilegija i priobćio ju po ugarskoj dvorskoj kancelariji stališem i redovom Ugarske i Hrvatske, odobrivši ujedno nove vladike, što ih bješe Črnović postavio.[3]

U kraljevskih povlastih, podieljenih patriarki i doseljenikom nespominju se unijati, ali Črnovića nije to smetalo, držeći on sve kršćane iztočnoga obreda svojimi vjernici. Unijatskoga vladiku u Sriemu Ljubibratića odpravi silom iz monastira Hopova u Fruškoj gori, te pošalje kaludjere na sve strane, da narod odvrate od unije. U Hrvatskoj bili su patriarki osobito nakloni kaludjeri lepavinski, stojeći već od davna u opreci sa marčanskimi vladikami, a težko izčekivajući dolazak Črnovićev u Hrvatsku. Ovu želju izpunio je Črnović o božiću god. 1692., došavši u Lepavinu, kamo takodjer pozove vladiku unijatskoga Popovića.[4] Istom poslije dva mjeseca (2. ožujka 1793.) ubaviestio je patriarka pismeno biskupa zagrebačkoga o svom došašću u Hrvatsku, u koju da je hotio doći prije tri godine, ali da je bio zapriečen. Sada da mu je zadatkom uredba i pouka kaludjera i popova po normi i običaju grčkoga obreda Rasciana (callugeros et parochos Rascianos, ubique constitutos secundum normam et consuetudinem graeci ritus Rascianorum subordinare et instruere.) Patriarka zamoli biskupa Mikulića, da se postara za publikaciju njihovih privilegija u Hrvatskoj, pošto su takova netom u ugarskom saboru proglašena. Zamoli biskupa

[1] Proglas kod Czoerniga. Ethnographie. Band III. str. 69—170. i u knjizi: **Прибавленїе содержащее важнаꙗ писменаꙗ доказателства къ изꙗсненїю исторїи славенскихъ народовъ 1795.** str. 375. — Szalay: Das Rechtsverhältniss der serbischen Niederlassungen zum Staate str. 21—31.

[2] Po srbskom ljetopisu 1841. Knj. I., str. 137—145. — Szalay str. 35.

[3] Pribavlenie III. str. 402. — Szalay str. 162. — Čaplović: Slavonien und zum Theil Croatien. str. 37, 38.

[4] Pisma Popovićeva bisk. zagrebačkomu Mikulčiću od 11. prosinca 1692. i od 1. siečnja 1693. Epist. Vol. XVIII.

takodjer, da mu svjetuje kojim načinom bi trebalo u Hrvatskoj privilegija proglasiti. Za vladiku svidničkoga Popovića izrazi patriarka želju, da isti bude vazda službenikom biskupu zagrebačkomu (ut semper sit servus Rev. Dom. V. obligatus), ali da mu valja patriarku priznati svojim metropolitom. Patriarka obeća pismom, da će u Zagreb doći prvom zgodom, pošto mu to tada nije bilo moguće, jer da je svuda okolo po mjestih ukonačena silna njemačka vojska.[1] Črnović boravio je mjesec dana u Lepavini, a poslije pohadjao je pojedine vojvode po krajini. U karlovačku krajinu nije Črnović dopro, već se povratio iz Lepavine u Ugarsku u sv. Andriju, odkale se potuži biskupu zagrebačkomu Mikuliću 27. listopada iste godine na kardinala Kolonića sbog tobožnje denunciacije, da je u Hrvatskoj prikupio blaga više od 10.000 for. i množtvo volova odagnao, uvjeravajući biskupa o svojem ubožtvu, a da neima u Ugarskoj ništa van nekoliko zemalja, pa pošto su god. 1693. izjeli skakavci žito i glad je nastao, da će poslati u Hrvatsku na elemozinu kaludjere, koje biskupu preporuča.[2] Odkako je Črnović pohodio Hrvatsku nastao je silni odpor proti uniji osobito u varaždinskoj krajini. Vladiki marčanskomu poručiše popovi i kaludjeri sakupljeni na sboru kod sv. Petke u križevačkoj kapetaniji, da se neka okani katoličtva i moli patriarku za blagoslov, inače „da će vsi jedno jutro ostati mrtvi.“ A i podgeneral križevački baron Makar svjetovao je, da valja pisati patriarki, „ne zbog obediencije, nego zbog puka, jer se nije nikad tak bilo zburkalo kak sad, a stanovito ako nebude kakova godi utišenja ljudstva na skorom, hoćemo vsi ali izginuti, ali se presipati“.[3]

Došašćem Črnovića u Ugarsku i Hrvatsku počimlje neodvisla hierarhija iztočne crkve u naših stranah, dočim su prijašnje marčanske (vratanjske, svidničke) vladike bili stranom iskreni, stranom pod izlikom unijati. Spominje se doista u predlogu novih vladika kralja Karla VI. (13. svibnja 1713.), da je u karlovačkih i senjskih stranah bio vladikom oko god. 1640. neki Hadži Epifanija, valjda Grk, a god. 1682. stanovao je u Gomirju vladika Dimitrija, kojeg je tu pohodio senjski biskup Hiacint Dimitrić, ali to nisu bile stalne vladike, već exarhi pećkoga patriarke, boraveći kadšto kraće kadšto dulje vrieme u duhovnih poslovih u Hrvatskoj.

[1] Pismo od 2. ožujka 1693. Epist. vol. XVIII.

[2] Pismo od 27. listopada 1693. Oba pisma pisana su latinštinom, a na njih podpisao se patriarka: Arsenius Czernovich, orientalis eccl. ritus graecorum Rascianorum Archiepiscopus. Epist. vol. XVIII.

[3] Pismo od 7. lipnja 1693. Vol. XVIII. u nadbiskupskom arkivu.

Već gori navedenim kr. reškriptom od 4. ožujka 1695. uredjena je hierarhija pravoslavne crkve u Ugarskoj i Hrvatskoj. Karlovačkim i zrinskopoljskim vladikom postavi Črnović Stjepana Metohijca, koj je boravio u Kostajnici, ali i ponajprije stan uredio za vladike u Plaškom, popravivši tu kulu Frankopansku.[1] Naimenovanjem Metohijca vladikom učinjen je zametak današnjoj karlovačkoj eparhiji. Metohijac bio je sedamnaestoga vieka jedini pravoslavni vladika, podčinjen metropoliti srbskom, što ga je priznavala kraljevska vlada u Hrvatskoj. Kašnje oko god. 1700. postavljen je privolom vlade slavonskim vladikom u Pakracu Krsto Mitrović. Primorske strane naročito Liku i Krbavu administrirao je sam patriarka Črnović, a nakon njegove smrti metropolit Sofronij Podgorčanin. Patriarka Črnović bješe doduše dozvolio Atanasiji Ljuboviću, rodjenom Sarajevcu, da se kao vladika preseli iz Kotara više Zadra u Medak u Liki, gdje si Ljubović sagradi pomoću naroda biskupske dvorove, ali ovoga vladiku nije priznavala vlast, naročito nisu ga držali vladikom poglavari Like i Krbave, radeći tamošnje hrišćane predobiti za uniju i podčiniti je unijatskomu vladiki marčanskomu Izajiji Popoviću, pa zato su tjerali Ljubovića iz kraljeve zemlje. Jednom bio je Ljubović već ostavio Liku, ali se je kašnje opet povratio u primorski Bag, polazeći odtuda svoje vjernike po krajevih za Velebitom. Pošto se pako god. 1701. u Liki porodila buna, koja je stajala života njemačke zapovjednike grofa Coroninia i Rhambschüssela, a na Ljubovića možda i krivo sumnja pala, da je toj pobuni kumovao, stiglo je biskupu senjskomu Brajkoviću kraljevsko pismo (20. veljače 1703.), da se uputi u Liku i odanle odpremi vladiku, pa ako nebi uspio, da odmah javi carskoj komisiji u Njem. Gradac.[2] Ljubović dobio je kašnje kraljevsku potvrdu, te je postao po smrti Stjepana Metohijca vladikom zrinopoljskim i ličkim sa sjedištem n Kostajnici. Umro je prosinca god. 1712.[3]

U crkvenom saboru god. 1713. držanom u manastiru Hopovu izabrana su (potvrdjena 2. kolovoza iste godine) obaška dva episkopa iztočne crkve u prekokupskoj Hrvatskoj i to Dionizije Ugarković,

[1] Plaški (Plasi) jest staro mjesto i sielo županije, koja je dospjela kašnje u vlast Frankopana. Nekoč bili su u Plaškom Paulini sa crkvom sv. Nikole. Župna crkva bila je posvećena sv. Stjepanu. Osim grada Frankopanskoga bilo je i više plemićkih dvorova, medju ovimi dvor obitelji Zebića, koja je poslije imala imanja kod Karlovca i u Vrhovcih kod Ozlja.

[2] Sladović: Povjest biskupije senjske i modruške, str. 34, 308.

[3] Specificatio neo clectorum episcoporum od god. 1713. Istodobni rukopis u našoj sbirci.

rodom iz Radišića u Zrinskompolju, vladikom zrinopoljskim, ličkim i krbavskim (partium Zrinopoliensium, nec non Lika-Corbaviensium) kao nasliednik Atanasa Ljubovića, i Danilo Ljubotina, rodom iz Brloga, kašnje iguman u manastiru gomirskom i bivši vikar mitropolita Sofronije Podgorčanina, vladikom karlovačkim i senjskim (partium Carolostadiensium et Segniensium).[1] Ove eparhije prozvane su kašnje kostajničkom i karlovačkom.

Pod vladiku kostajničkoga spadala je banska krajina, zatim kordunske strane, Krbava i gornja Lika kod izvora rieke istoga imena; karlovački pako vladika postavljen je za pravoslavne oko Karlovca, za Žumberčane (na koliko nebijahu pounijaćeni), zatim hrišćane oko Ogulina, Otočca, u dolnjoj Liki oko Kosinja i u Primorju.[2] Osim toga pripali su po zaključku sabora u Hopovu god. 1713. karlovačkomu vladici mjesta Trebinja, Utinja, Steničnjak, Slaskopolje, Kirin, Topusko, Perna i priedjeli oko Gline na imanjih grofa Draškovića i biskupa zagrebačkoga. Početkom sedamnaestoga vieka spojeni su s kostaj-

[1] Ibidem.

[2] Pismo vladike Pavla Nenadovića biskupu zagrebačkomu od 18. svibnja 1745. Krčelić: Notitiae praeliminares, str. 439. — Koncem sedamnaestoga vieka (god. 1699.) bilo je grčko-iztočnjaka u gornjoj krajini u ovih mjestih: U državi ličkoj: U Kosinju imadu vlasi toliko zemalja koliko i katolici i drže popa grčko-iztočnoga; u Smiljanih ima hrišćana 17 kuća, pod Novim 70 kuća sa popom, u Širokoj kuli 50 kuća sa popom, pod Ostrovicom kod Belaja 40 kuća sa popom, u Počitelju 40 kuća sa popom, u Vrebcu 40 kuća sa popom, u Mogoriću 100 kuća sa popom, u Raduču i u Ploči 120 kuća i dva popa, u Medaku 110 kuća sa popom, u Lovincu 30 kuća, u Gračacu 200 kuća sa dva popa, pod Zvonigradom 80 kuća,

U državi krbavskoj: Bruvno 50 kuća sa popom, Komić dosta hrišćana sa popom; Kurjak i Sridnja gora, dva sela sa popom; Visuć kod Udbinje, selo hrišćana, Mekinar, dva sela sa popom; Pisac, selo sa popom; Jošane, dva sela sa popom; u Buniću 120 kuća hrišćanskih sa dva popa; Korenica 80 kuća sa popom.

S ove strane Kapele: Plaški 110 kuća sa parokom; Tržić sa popom; Poloj sa popom; Barilović sa popom; Skrad dosta hrišćana sa popom; Blagaj i Kremen sa popom; Borošica (?) polag stare katoličke crkve sv. Jurja, dosta hrišćana sa popom; Slunj, blizu nekoliko kuća hrišćanskih; Dubrava sa popom; Gomirje manastir kaludjera sv. Vasilije; Otok sa popom; Brlog 80 kuća hrišćana sa popom; Vilišće dvie parokije, Stari Perušić 100 kuća i dva popa; Dabar 70 kuća sa popom; u Lučanih kod Brinja nekoliko kuća sa popom.

U Primorju: Prokike, parokija.

(Nota parochorum cum suis ecclesiis in diversis episcopatus Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis partibus. Rukopis u zem. arkivu u svezku: Karlstädter Grenz-Betreff. B. II.)

ničkom eparhijom i pravoslavni hrišćani u varaždinskoj krajini, na koliko nisu priznavali uniju i podložni bili marčanskomu (svidničkomu) vladici.

Za dobe dok nisu narodom iztočne vjere u karlovačkoj krajini upravljale posebne pravoslavne vladike, postavljene njihovom sinodom (raškom), već je administracija povjerena bila mitropoliti dolnjo-karlovačkomu, radili su mnogo senjski biskupi, osobito Brajković i grof Ratkaj, da predobe sliedbenike iztočne vjere za uniju. Kao što su zagrebački biskupi išli za tim, da bude unijatski biskup svidnički njihovim vikarom naroda kršćanskoga iztočnoga obreda, tako su i senjsko-modruški biskupi radili, da se kršćani iztočne vjere u obsegu njihove biskupije smatraju njihovim pukom, a iztočni vladika da bude prema običaju, koj je u mletačkoj državi vladao, njihovim područnikom i zamjenikom. Sa senjskimi biskupi natjecale su se i marčanske vladike, imajući još uvjek po nešto vjernika u karlovačkoj krajini. Vladika Gabro Turčinović zaštićivao je god. 1701. svoje popove proti nasilju ogulinskoga podkapetana Sigismunda Znike, a god. 1711. polazio je gornju krajinu marčanski vladika Rafael Marković, kojeg biskup zagrebački grof Imbro Esterhazi hvali kao revnoga unijata, a protivnici unije žigošu mrzkim progoniteljem vjernika grčko-iztočne crkve, osobito popova i kaludjera.[1]

Arkižakan pop Marko Mesić, poznat i kao organizator Like i vojvoda, upravljao je faktično crkvenimi poslovi čitave Like i Krbave za pravoslavne i katolike, dielio je župe jedne i druge crkve, nevaljane popove karao i kaznio, a branio po mogućnosti narod od globljenja komorskih činovnika i vojničkih častnika sve do smrti, koja ga zateče u Bagu god. 1713. Najljepši primjer vjerske snosljivosti podao je pravoslavni kaludjer Nikola Uzelac, koj je god. 1696. jednako služio župnikom prasjediocem katoličkim Hrvatom i Bunjevcem, kao što i pravoslavnim priselcem, i to velikom hvalom senjskoga biskupa Glavinića, koj putujući po Liki pripoviedao je takodjer u pravoslavnih crkvah.

Sloga ova medju katolici i pravoslavnimi pomuti se na skoro. Senjski biskupi pobojali su se za svoj puk, nebi li mješajući se sa hrišćani odpao od katoličtva. Dok su pravoslavni imali dovoljno popova kakvih takvih, obuzela je senjske biskupe velika briga za hrvatske popove, kojih je sve to više nestajalo, a narod priviknuvši slovinskomu bogoslužju ulazio je u hramove iztočne crkve. Biskup grof Adam

[1] Informatio super episcopatu Svidnicensi u nadb arkivu. — Der Uebertritt der Griechen zur Union. Rukopis u našoj sbirci.

Ratkaj molio je god. 1714. bečku vladu, da zabrani katolikom polaziti hrišćansku službu božju, jer da je nedavno prešlo sto katoličkih duša grčko-iztočnoj vjeri.[1] Vladika Ljubotina radio je pako sa svoje strane koliko je više mogao, da preprieči uniju. U vjerskih stvarih osobito su mu bili revni pomoćnici kaludjeri gomirski, bivši prije i sami unijati, dok nije Ljubotina došao u Gomirje.

Kaludjeri gomirski mnogo su se trudili, da obrane za iztočnu crkvu Žumberak, koj je bio već od dobe vladike svidničkoga Pavla Zorčića većom stranom pounijaćen. Često su polazili brda žumberačka, oslanjajući se na dozvolu generala kneza Hanibala Porzie od 18. svibnja god. 1706., koj bješe dopustio kaludjerom uzimati bir po Žumberku.[2] Bilo je za te dobe osnovanih tužba na kaludjere gomirske sbog smućivanja katoličkoga naroda po Hrvatskoj i Kranjskoj, polazeći oni na polja i u vinograde oko Metlike i Črnomlja, da litijami, molitvami i svetimi mošći preprieče nepogode vremena.[3] Da se to dokine, predloži general karlovački bečkoj vladi, da se zabrani bir i za vladike i kaludjere, čime se je mislilo ugoditi i pravoslavnomu narodu, koj su mnogo svećenici globili. Taj predlog nije tada prihvaćen, ali je najstrožije zabranjeno skitanje kaludjera.

Trvenja medju katolici i pravoslavnimi, podstrekavana vojničkimi zapovjednici u varaždinskoj krajini, osobito za biskupovanja Rafaela Markovića, uznemirila su duhove i porodila strasti u karlovačkom generalatu i u banskoj krajini. Stališi hrvatski bili su žestoki protivnici samostalne pravoslavne crkve s obzira vjerskoga kao revni katolici i s obzira političnoga, bojeći se prema iskustvu, što ga stekoše u varaždinskoj krajini, nebi li vlasi pod zaštitom krajiških generala još više oštetili teritorium i ustav kraljevine. Privilegije srbske mitropolije nehtjedoše nipošto priznati, niti izbor mitropolita i vladika proglasivati u saboru. U banskoj krajini, stojećoj vazda pod upravom bana i stališa, mnogo su se napinjali, da narod predobe za uniju, ali krajišnici opomenuti god. 1713. zapovjednikom Kostajnice, grofom Jurjem Erdödiom, da se pokore vladiki marčanskomu, odlučno to zaniekaše, te se počeše buniti.[4] Još su bili više zauzeti za crkveno jedinstvo pojedini zapovjednici. Karlovački generali Josip Rabata i Benvenuto Petaci, oba Istrijanci, gorili su od želje, da uzdrže uniju u gornjoj

[1] Sladović str. 309.

[2] Schwicker: Zur Geschichte der kirchlichen Union, str. 100.

[3] Pismo austr. vlade iz Gradca 19. kolovoza 1711. na Antuna Gallenfelsa, opata u Zatičini (Sittich). Sladović: Poviest senjske biskupije, str. 117.

[4] Congregatio od 4. travnja artic. 7.

*

krajini. Rabata izviestio je 29. srpnja 1729. dvorskomu bojnomu vieću, da je grozno i pomisliti na šizmatike (dieses eine schreckliche Materie die Schismatici), ali da treba raditi ozbiljno za uniju, nu oprezno i delikatno, te svakom zgodnom prilikom namjestiti po kojega unijatskoga svećenika i tako sve po lagano i tihano (sensim sine sensu) po svuda uvesti uniju. Šizmatikom da treba strogo naložiti, da nepostavljaju popova bez privole generalove.[1] God. 1718. potužio se je vladika kostajnički u skupštini kod mitropolite Popovića u Dalju, da se u Liki i Krbavi smeta sloboda vjere, a da biskup senjski traži desetinu od zemalja, što ih pravoslavni drže. Još god. 1730. nije bio ovaj priepor riešen, a gradačko bojno vieće dalo je tada istom izviditi, je da li je zemljište bilo nekoč vlastnost katolika ili pravoslavnih.[2] Pravoslavnim činile su vojne vlasti zaprieke kod vršenja bogoslužja koliko su više mogle. Crkve mogli su podizati samo od drva, i to udaljeno od katoličkih crkva. Samo iznimno bješe dopustila vlast pravoslavnim, da grade u ruševinah katoličkih crkvah dvie crkve od kamena, i to u Budačkom majke božje, a u Skradu sv. Jurja.[3]

Pošto je huškanjem vladike Sime Filipovića, koj je sjedio u Severinu[4] kod Belovara, silovito na malu gospoju god. 1736. prepriečen namještaj unijatskoga vladike Silvestra Jovanovića, što ga bješe imenovao kralj Karlo VI., a malo vrieme zatim i manastir Marča po naručbi vladike Filipovića zaokupljen i porobljen četom zloglasnoga hajdučkoga harambaše Tomaševića,[5] odlučilo je gradačko bojno vieće još kriepče poduprieti uniju, a protivnike silom pokoriti. Kad je veljače 1738. karlovački vladika Ljubotina umro, odlučiše ministri, da se neima namjestiti novi vladika neodvisne iztočne crkve. Reškriptom

[1] U svezku: Karlstädter Grenz-Betreff, u zemaljskom arkivu.

[2] Vaniček: Geschichte der Militärgrenze. B. I. str. 389., 393.

[3] Registar kod glav. vojnoga zapovjed. u Zagrebu.

[4] Pisac poviesti senjske biskupije, pokojni Mane Sladović, priobćio je prosvjed katoličkoga svećenstva proti osnivanju nove episkopije u Severinu na Kupi. Težko pako, da je mitropolit srbski ikada bio pomislio imenovati novoga vladiku u tom Severinu. Bojazan svećenstva i prosvjed senjskoga biskupa Ivana Benzonia radi toga postala je valjda povodom došašća vladike Sime Filipovića u Severin kod Belovara, a taj su Severin Senjani zamienjili sa prikupskim Severinom. U okolici posliednjega mjesta nije bilo nikada drugih pravoslavnih osim onih, što su u Ponikvah i u Moravicah, a ovi su isto tako blizu Gomirju, gdje je već stanovao vladika. (Sladović: Poviest senjske biskupije str. 443.)

[5] Gravamen graeci ritus unitorum in regno Croatiae et Slavoniae degentium contra Schismaticos. Acta commiss. a. 1749. br. 3. u zemaljskom arkivu.

od 28. studena 1739. postavljen je svidničkim biskupom za sve grčko-iztočne kršćane Teofil Pašić, u kojeg se je krajiška vlada mnogo uzdala. Senjski biskup Benzoni imenova Pašića svojim duhovnim namjestnikom za vjernike iztočne crkve, osobito za Plaščane i Tržićane, davši mu oblast kao svojemu delegatu. Pašića zaštićivale su krajiške oblasti što kriepče. Zapovjedajući general grof Juraj Herberstein izdao je bio 12. prosinca 1740. nalog svim kapetanom u karlovačkoj krajini u Turnju, Barilovićù, Slunju, Žumberku, Tržiću, Tounju, Ogulinu, Senju i Gospiću, da imadu sprovadjati vladiku na njegovom službenom obhodu po karlovačkoj krajini i pružiti mu vojničku silu, ako bi ju uztrebao.[1] Ali Pašić, čovjek hrdjava značaja i razkalašene naravi, nije bio podoban unapreditì crkvene unije. Do mala bude skinut s vladičtva i svrši svoje dane u zatočenju u Lavovu. Pašićevim odstupom iznevjere se unijati u cieloj gornjoj krajini i unije je tu sasvim nestalo. Ona se uzdrži jedino u žumberačkom kotaru revnim nastojanjem i velikim trudom kaludjera Gabre Palkovića i Vase Božićkovića, poslije vladike križevačkoga. Za sve ovo doba smutnje i naprezanja sbog unije izgubila je grčko-iztočna crkva razmjerno malo svojih vjernika[2], čemu je ponešto i to uzrokom, da je pravoslavnim bilo zabranjeno prelaziti izravno rimskoj crkvi, te su bili upućeni na unijatsku crkvu. Još god. 1760. svečano je prosvjedovao biskup Vaso Božićković, da predje na rimsku vjeru u Karlovcu jedan pravoslavni mladić, jer da bi se tim drugi šizmatici odvraćali od unije.[3] Istom kad su pokušaji za uniju posve izjalovili, imenovan je god. 1742. vladikom karlovačkim Pave Nenadović, rodom iz Budima. Ovo je bio znameniti muž, koj si steče mnogo zasluga za bolju uredbu srbske mitropolije, na koju je on dospio god. 1749. jednoglasnim izborom u

[1] Epist. Vol. I. u nadbisk. arkivu.

[2] Dogodilo se nekoliko puti, da su i katolici u Hrvatskoj prelazili k iztočnoj crkvi, što konštatuje i Krčelić (Prael. notitae str. 431.). Biskup zagrebački potuži se god. 1635. na vladiku marčanskoga i kaludjere: »qualiter ipsi catholicorum infantes babtisarent, aut eosdem Catholicos in matrimonium copularent.« Vlasi da dopuštaju razstavu braka; katolički kmetovi ostavljaju svoje žene, a kaludjeri vjenčavaju ih s drugimi ženami. Slavonci i Predavci (katolički Hrvati), što medju vlasi stanuju, moraju da se drže njihova kolendara (Prot. commiss. 6. sept. 1635. Acta com. 1749. nr. 24. u zemaljskom arkivu.) I po gornjoj krajini prelazili su kadšto katolici k iztočnoj crkvi. U Plaškom ima više kuća obitelji Pešuta, za koju se znade, da je bila katolička, došavši nekoč iz Lovinca. Pravoslavni u obće nisu mnogo izgubili vjernika, te su naknadjeni za pounijaćene Žumberčane.

[3] Pismo na gvardiana karlovačkoga iz Pribića 26. srpnja 1776.

kongresu. U Karlovac došao je Nenadović iz dvora mitropolitova, gdje je bio kapelanom i tajnikom mitropolita Mojsije Petrovića. Nenadović prvi je stalno stolicu vladičinu namjestio u Plaškom, gdje je utemeljio takodjer god. 1746. narodnu školu na trošak župnih crkva, od kojih je svaka (bilo ih je u diecezi tada 70) plaćala godimice 3 do 8 for. U isto vrieme držao je Nenadović i školu u Žalužini (Žalužnici) kod Otočca, gdje su karlovačke vladike izobražavali svoje djakone.[1] U isto doba zamolio je Nenadović kod bečke vlade, 1.) da se srbske privilegije proglase i uvedu u karlovačkom generalatu, 2.) da bude slobodno graditi i popravljati crkve, 3.) da se povrati pravoslavnoj crkvi, što joj je oteto (Žumberak), 4.) da se popovi nezatvaraju radi manjih prekršaja po svjetovnih sudovih, kako je to bilo u običaju, 5.) da se pravoslavni svećenici pripuste delinkventom, a da njim bude prosto vjenčavati katolikinje, ako se udavaju za pravoslavne. Carskomu komisaru grofu Kolovratu bješe naloženo, da odmah stvar izvidi i vladi izvjesti, ali je molbi vladičinoj i kašnje samo donekle zadovoljeno. Odpisom kraljevskim od 15. travnja 1747. naloženo je karlovačkomu generalu, da mu valja, pošto su privilegije potvrdjene, blaže postupati s popovi, koji da se samo sbog kakova kriminala mogu zatvarati. U Žumberak nije smio Nenadović nipošto dolaziti, a isto tako priečili su ga na crkvenoj vizitaciji u glinskom kotaru i u Topuskom pukovnik Pogledić i upravitelj biskupski u Topuskom Božinski, zašto se Nenadović pismeno potuži 18. svibnja god. 1745. biskupu zagrebačkom Jurju Branjugu.[2]

Nenadovića zamjenio je na vladičinoj stolici god. 1750. Danilo Jakšić. Kao što i njegovi predšastnici Ljubotina i Nenadović bio je Jakšić takodjer naimenovan vladikom „strana karlovačkih i senjskih“. Podporom mitropolita Nenadovića stade Jakšić odmah u početka svojega vladičanstva energično zahtievati, da mu se preda i Žumberak, kojega nije prije njega nijedan nesjedinjeni vladika počam od Metohijca administrirao. Nastojanja Jakšićeva razbiše se o tvrdoj odluci generala Scherzera i Petacia, koji nipošto nedozvološe odvažnomu vladiki, da pomuti pounijaćene Žumberčane. Dugo je vladika Jakšić otezao svojim umještajem na vladičantvo, nadajući se, da će mu se izručiti i Žumberak, ali kad toga nemogaše dočekati, dao se je 31. kolovoza god. 1752. svečano u Plaškom uvesti, izraziv pred carskim povjerenikom nadu, da mu bude prosto polaziti Žumberak, gdje da se raz-

[1] Vaniček. B. I. str. 371.
[2] Krčelić: Praelim. notitiae str. 471.

luče sjedinjeni od nesjedinjenih.[1] Jakšić borio se je za Žumberak najžilavije punih dvadeset godina, putovao sbog toga u Beč na kraljevski priestol, gdje je doista izhodio povoljnu kraljevsku odluku, ali na kraj konca ipak nije uspio, pošto je jedinstvo Žumberka sa rimskom crkvom već jaki korien zahvatilo bilo, a vojne vlasti zabraniše dalnje smućivanje naroda.

Kao crkveni dostojanstvenik bio je Jakšić visoko poštovan. Cesarski povjerenik na crkvenom saboru god. 1769. grof Hadik izjavi se o Jakšiću, da je vladika neprikoran u vjerozakonskih stvarih, uzoran svećenik i kriepostan, i da si je mnogo zasluga stekao prigodom zavedenja krajiških reforma.[2] Bune krajiške, buknuvše god. 1751. u banskoj krajini i u Lovincu nipošto sbog vjerskih stvari, već sbog globljenja po častnicih i reforma, pomogao je Jakšić ugušiti. Sirotinji bio je dobar, a rado je gradio, sazidavši god. 1755. u Plaškom stolnu crkvu „vavedenija bogorodice“ i osnovavši vladičine dvorove, koji su posve dogotovljeni istom god. 1780. prilozi naroda diecezanskoga. Poznati prijatelj pravoslavni baron Bartenstein hvalio je Jakšića u velike, a i isti general Petaci nije Jakšiću prigovarao, dok se nije zamahivao u Žumberak. Prigodom izbora mitropolita god. 1768. iza smrti Nenadovićeve predložila je kraljica Jakšića za to prvo crkveno dostojanstvo iztočne crkve. Iz svojih vlastitih sredstva utemeljio je Jakšić četiri narodne učione. Za njegova vladikovanja sagradjene su u mjesto prijašnjih drvenih crkva zidane crkve u Debelom Brdu, Komiću, Kosinju, Dabru, Vrhovini i u Budačkom.[3]

Da je bilo i za dobe Jakšićeve zadjevica bez osnovana razloga, dokazuje i zapovjed glavnoga zapovjednika krajine od 28. svibnja 1762., kojom je zabranjeno pravoslavnim graditi u Dabru veću crkvu, nego li su ju imali katolici, pa da nesmjedu podignuti zidani četverouglasti turanj, već samo mali zvonik (campanille).[5]

Pod starost Jakšićevu god. 1772. dobio je pomoćnika u administratoru eparhije Aleksi Gavriloviću. Jakšić umre god. 1774., te bude pokopan u raci stolne crkve u Plaškom.

Još za njegova života dokinuta je god. 1772. eparhija kostajnička po zaključku kongresa od god. 1770., a područje kostajničko raz-

[1] Schwicker str. 29. i 108.
[2] Schwicker str. 26.
[3] Schwicker str. 26. i 27.
[4] Verzeichniss der Grenzakten u arkivu ministarstva ratnoga.
[5] Bach: Otočaner Reg.-Geschichte, str. 127.

dieljeno je medju eparhije karlovačku i pakračku. Već prije toga god. 1750. dokinut je episkopat severinski pri Belovaru i spojen sa pakračkim, a već tada predložio je bio kraljevski komesar na kongresu, da prestane i posebna eparhija kostajnička, pošto se kod popisa episkopske dimnice, milostinje i konaka opazilo, da imade premalo pravoslavnih kuća za uzdržavanje triju vladika u Hrvatskoj.

Eparhija karlovačka prostire se od ove dobe kroz svu bivšu bansku i karlovačku krajinu u Primorje sve do Trsta, kamo se je bilo polovicom osamnaestoga vieka sbog trgovine mnogo pravoslavnih, osobito Grka naselilo. Trst spadao je prije toga mletačkamu vladici grčko-iztočne crkve. Vladičina kuća u Medku, koju bješe narod ozidao još za Ljubovića, pripala je sada karlovačkomu vladiki.

Jakšićev nasljednik u vladičiji bio je Petar Petrović, koj bude god. 1784. nakon gotovo desetgodišnjega boravka u Plaškom premješten na vladičinu stolicu u Arad, dočim je na njegovo mjesto došao predjašnji arhimandrit Jovan Jovanović. Potlašnje vladike Jovan Jovanović (1784—1786.), Genadija Dimović (1786—1798.) i Stjepan Avukumović (1798—1801.) nisu dugo sjedile na vladičinoj stolici osim Dimovića, koj je u Plaškom umro i tamo u crkvi pokopan. Avukumović postao je god. 1801. temišvarskim vladikom, a zamienio ga je 14. kolovoza iste godine arhimandrita Petar Vidak Jovanović. Vladike Mojsija Mioković (1807. † 23. prosinca 1823.) pravi tajni savjetnik, Lukijan Mušicki (1824. † 7. ožujka 1837.) i Eugen Joanović (1838—1852.) stanovali su u Karlovcu, gdje su poslednja dvojica i umrli i sahranjeni na groblju pravoslavnom, na kojem je Mušickomu kao proslavljenomu srbskomu pjesniku i slovinskomu rodoljubu podignut liepi spomenik od kamena troškom karlovačke pravoslavne obćine i prilozi naroda. Mušicki (rodom iz Temerina u Bačkoj) došao je u Karlovac ponajprije god. 1824. kao administrator, te bude istom za tri godine (20. srpnja 1827.) potvrdjen vladikom, jer se je njegovu naimenovanju protivio mitropolit Stratimirović. Došavši Mušicki u gornju Hrvatsku stao je uvadjati različite reforme u školi i crkvi, počeo je buditi uspomene srbske crkve i širiti po Hrvatskoj ime srbsko medju pravoslavnimi, koji su se prije sami nazivali sbog razlike od katoličkih Hrvata vazda samo vlasi, a smatrali se Hrvati, kažući i danas da hrvatski govore, i tek ovo poslednjih trideset do četrdeset godina nakon ustanka srbskoga, i odkako je Mušicki zavladičio u Karlovcu i Vukova nauka o Srbstvu stala se širiti po naših krajevih, počeše se lučiti od svojih suplemenika rimske vjere, nazivajući se pojedinci izmedju njih

Srbi. U Plaškom osnovao je Mušicki ponajviše svojim troškom centralnu školu za 40 djaka, gdje se je poglavito učio slaveno-srbski jezik i ćirilica, koja je bila prije Mušickoga u Hrvatskoj tako zaboravljena, da su isti prote svoje izvješćaje podnosili konsistoriju latinicom, nazivajući ćirilicu vlaškim pismom. Odmah god. 1824. zavede Mušicki bogosloviju, koja se je učila dvie godine. Vladičine dvore u Plaškom popravio je stranom vlastitim troškom, stranom pomoći naroda, nemogavši nikako dobiti podpore iz narodnoga crkvenoga fonda. God. 1830. prenese Mušicki svoju rezidenciju iz Plaškoga u Karlovac, a imao je muke, dok mu to bješe dozvoljeno, jer mu je smetao osobni neprijatelj Stratimirović. Najzad odlučio je pitanje o premještaju vladičine stolice sam kralj. Sa rezidencijom premještena je i bogoslovija u Karlovac, u koju su primani djaci iz preparandije plaščanske, zavedene god. 1831. Živu svoju želju, da osnuje posebnu vjersku gimnaziju za svoju diecezu nije mogao ostvariti.[1] I vladika Jovanović slovio je kao znamenit učenjak, izdavši god. 1850. u Beču gramatiku staroslovinskoga jezika i „pravo crkovno“.

Kasnije vladike stolovale su u Plaškom, naime Sergije Kaćanski (god. 1658—1659.) Petar Jovanović, predjašnji mitropolit kneževine Srbije (god. 1859—1865.), Lukijan Nikolajević (1865—1872.). Pitanje o premještenju vladičije iz Plaškoga u Karlovac nije još ni sada riešeno; u Plaškom sjedi i sadašnji grčko-iztočni vladika Teofan Živković.

Po glasu diplome kralja Leopolda od god. 1695. stoji karlovačka eparhija u kanoničkoj svezi sa srbskim patrijarom. Vladika je član srbskoga sinoda i crkvenoga sabora, koj upravlja crkvenimi i školskimi poslovi pravoslavnih i u karlovačkoj eparhiji.

Karlovačkoga vladiku uzdržavao je narod u stara vremena dimnicom, konakovinom i milostinjom, koja se je poslednja pobirala, kad bi vladika putovao a mnogo je teretna bila. Poslije dobivao je vladika glavni dohodak od tako zvane konvencije (dimnice) polag pogodba sklopljenih sa obćinami (9 kr. od kuće) i od ksinodoksije, za koju su plaćali župnici svake godine po groš od kuće. Dohodak od dimnice iznosio je za karlovačkoga vladiku god. 1823. iz karlovačke krajine 1250 for. 16 kr., a iz banovine 639 for., ukupno 1889 for. 16 kr., a sa ksinodoksijom 2600 for. Osim toga davale su vladike temišvarski, vršački i novosadski karlovačkomu vladici iz svojih dohodaka godimice 2380 for.

[1] Vidi »Lukijan Mušicki i njegov književni rad od Gjorgje Rajkovića u Letopisu matice srbske« knj. 120, str. 101—158.

Za klerikalnu školu u Karlovcu plaćao je narodni ilirski fond svake godine 800 for.

Metropolitom plaćale su vladike u davnija vremena nerazmjerno mnogo zu investituru; bogatije vladike po 4000 do 6000 for. U saboru crkvenom uvršćen je karlovački vladika u četvrti ruzred, te je imao platiti 1000 for. za bulu. Kašnje je ta taksa obaljena na 100 carskih dukata. Akoprem nije bila karlovačka eparhija u dohodku tako slaba kao budimska i kostajnička, plaćao je vladika karlovački vazda najmanju taksu. Karlovačka eparhija razdieljena je u sinodi god. 1777. (brojila je tada u karlovačkoj krajini 74 župe, a u banskoj 45) na kotare ili protopopije, kojih je bilo devet i to u Liki, Krbavi, Korenici, Viliću, Plaškom, Budačkom, Kirinu, Glini i Kostajnici. Ova razdioba stajala je u kreposti sve do novije dobe, samo da je bio krbavski protopresbiterat spojen sa ličkim, a osim toga uredjeno posebno gomirsko okružje i područje gradova Karlovca, Rieke i Trsta.

Po novoj uredbi u smislu zaključaka narodnoga kongresa od godine 1864—1865., potvrdjenoj odpisom kraljevskim od 10. kolovoza god. 1868. razredjena je eparhija karlovačka na šest protopresbiterata: lički, korjenički, plaščanski, glinski, petrinjski, manastir Gomirje i gradove Karlovac, Senj, Rieka i Trst. Ciela dieceza imala je god. 1871. 137 parohija, 190 svećenika i 6 kaludjera. Broj duša 253.471 u 21.782 kuće. Konfesionalnih škola bilo je u svem samo 7 i jedan manastir u Gomirju. Kašnje zavedena je i preparandija u Karlovcu. Po zakonih od god. 1868. uredjeni su dohodci i vladike i svećenstva, uslied kojih prestao je bir za svećenike, kao što i ksinodoksija i dimnica za vladike, koje su u čitavoj mitropoliji jednako dotirane iz stalnoga crkvenoga fonda.

Uz vladiku postoji po naredbi crkvenoga sabora od 26. srpnja 1871. eparhijsko zastupničtvo i crkvena i školska uprava. Crkvena uprava dieli se u konsistoriju i u administrativni odbor.[1]

Vladika ima naslov episkop gornjo-karlovački, plaščanski, kostajnički, lički i krbavski i primorskih gradova.

Sada da još koju pripomenemo o pravoslavnih u samom Karlovcu. Nesnosljivost vjerska u starija vremena, pak ponešto i opravdano nepouzdanje u „vlahe“, koji su mnogo puti Turkom služili za uhode, nije dopuštala, da stanuju „šizmatici“ u glavnoj tvrdji. Po izkazu krajiške vojske za god. 1579. bilo je upravo zabranjeno pravoslavnim

[1] Shimatizam srpske pravoslavne eparhije gornjo karlovačke za god. 1871. U ljetopisu »Matice srpske« god. 1873. str. 142—171.

pribegom ulaziti u gradove i utvrdjena mjesta i boraviti blizu medje turske.[1] Najvjerniji vlasi žumberački morali su odmah otići iz Karlovca, čim je dogotovljen bio, a na njihovo mjesto došla je redovita vojska u posadu.[2] Neima nigdje traga u sačuvanih pismenih spomenicih, da bi bili sljedbenici grčko-iztočne crkve služili tako u Karlovcu kao što i u drugih pograničnih tvrdjavah medju tako zvanimi njemačkimi slugami, huzari i haramijami sve do dobe kralja Leopolda, a i poslije bili su riedki sve do reformacije krajine po vojvodi Hildburghausenu.

Pojedini pravoslavni spominju se u različitih poslovih karlovačkih gradjana već u prvo doba osnutka tvrdje. God. 1585. boravili su u Karlovcu „vlasi“ Nikola Vukanović i neki Popović.[3] Istom kad se je nakon osvojenja Like i Slavonije svršetkom sedamnaestoga vieka počela trgovina razvijati pred gradom (tvrdjom) karlovačkim, nagrnuli su pravoslavni iz obližnje krajine banske i primorske u Karlovac, naselivši se ponajprije u predgradju, gdje je po njih prozvan oko god. 1750. veliki vanjski trg prama Šrangi „vlaškim placom“. Medjutim još je mnogo godina trgovina bila poglavito u ruku članova „ladjarskoga ceha“, oduševljenih katolika i tek kašnje, osobito za Josipove dobe opažamo u redovih imućnijih trgovaca pojedine pravoslavne. U gradsko vieće izabran je izmedju pravoslavnih god. 1764. ponajprije trgovac Petar Popović. Najstariji trag obćini i crkvi pravoslavnoj ima[4] „u protokolu zdešně u Karlovcu stoeće naše svjato vostočne matere crkve iliti kapelice“, u kojem su popisani počam od 19. studena 1761. darovi za kapelicu, koju su prenašali u različite kuće po predgradju. Već u to doba imali su pravoslavni u Karlovcu paroka i kapelana; o poslednjem se spominje god. 1769., da je išao izpovjediti bolestna generala Mikašinovića svečano i sa vojničkom pratnjom, navjestivši to prije svojim vjernikom.[5] Oko god. 1782. zatvorena je s nepoznatih uzroka pravoslavna crkva u privatnoj kući, akoprem je bio već u krieposti patent tolerancije kralja Josipa II. od 15. listopada 1781., proti kojemu nisu nikad Karlovčani prosvjedovali, kao što to učiniše svi ostali municipiji u Hrvatskoj i Slavoniji, pokazavši stari Karlovčani i ovom

[1] Štajerski arkiv. Status vojske za god. 1579. fasc. 43. br. 141.
[2] Croatica. Bd. II. u registraturi ratn. ministr.
[3] Ibidem.
[4] Srbsko-dalmatinski magazin za god. 1868. knj. XXVII. Članak g. prote Begovića str. 10—39. — Prije toga nije bilo svećenika pravoslavnoga u Karlovcu. Vidi Krčelićeve: Notit. prael. de reg. Croat. Slav. Dalm. str. 471.
[5] Liber memorabilium Conv. franc.

prigodom, kako im je mio brat ma koje vjere, i kako su oni znali cieniti položaj i zadatak trgovačkoga grada.[1]

Kašnje opredieljeno je pravoslavnim mjesto za bogoslužje izvan okružja gradskoga. God. 1783. odlučiše pravoslavni crkvu graditi, ali budući je broj njihov premalen bio po smislu edikta tolerancije za podizanje župne crkve, to jim je molbu odbilo kralj. ugarsko namjestničko vieće. Poslije ipak dozvoljena jim je gradnja pod pogodbom, da plaćaju štolu katoličkomu župniku, i da se mrtvaci upisuju kod katoličke župe.[2] Jednom već bili su kupili, pa opet prodali mjesto polag pošte (sadašnje Lopašićeve kuće na promenadi). Napokon ipak pogodiše sadašnje crkvište za 3000 for. i 12 cekina od Ferdinanda Bellia. Štola katoličkomu župniku nikada nije plaćana. Temelj crkvi udaren je svečano 12. travnja 1784. po vladici Jovanu Jovanoviću.[3] Crkvu je zidao dosta ukusno u slogu renesanse neki Štiler, a živopisao ju je Ajse Todorović. Crkva je dogotovljena god. 1786. i zvona namještena. U crkvi čita se na tablici, da je osvećena za vladike Petra Jovanovića Vidaka na ime sv. Nikole na 9. svibnja (po starom) 1803.[4]

Kadšto administrirali su župu karlovačku i po dva župnika. Godine 1808. na 27. listopada postavljeni su izborom u prisuću vladike Miokovića župnici prijašnji kapelani Vasilije Vujaklija i Pavao Meić. Pošto im obćina duže vremena nije podmirila plaće, naložio joj je francezki general Delzons 19. veljače 1810., da svakomu župniku izplati 300 for. Za francezkoga vladanja dobivao je pravoslavni parok iz gradskih dohodaka toliku plaću koliku i katolički, naime 1500 franaka. Medju obćinom i vladikami trajale su dugotrajne prepirke sbog prava izbora paroka, a bilo je i drugih razmirica i u samoj obćini, te je nekoliko puta politična oblast posredovala. Istom smrću vladike Jovanovića (god. 1852.) jenjale su te prepirke.

Crkvenom imovinom upravljahu epitrofi, birani obćinom izmedju najuglednijih i bogatih gradjana. Za Franceza bili su epitrofi ugledni trgovci Anastaz Kostić, Danilo Jakšić i Jovan Kušević.[5]

Posebnoga učitelja (magistora) imali su pravoslavni već god. 1785. Učitelja uzimala je obćina uz pogodbu. Za god. 1811. pogodila je obćina uz plaću od 300 for. Efrema Lazarevića, hvaleći ga kao valjana

[1] Engel: Staatskunde und Geschichte von Dalmat. Croat. und Slav. str. 284.
[2] Liber memorab.
[3] Ibidem.
[4] Begović u Magazinu, str. 12.
[5] Iz magistr. spisa.

i marljiva učitelja. God. 1818. propisala je obćina za svoju školu ove učevne predmete: pjenije, katahizis, bibliju, aritmetiku, slovinsku gramatiku, kaligrafiju i „načela u čitanju njemačkoga jezika." God. 1848. ozidała je obćina veliku dva sprata visoku kuću na glavnom gradskom trgu, u kojoj je smještena konfesionalna početna škola za karlovačke pravoslavne.[1]

Pravoslavna parohija karlovačka broji u Karlovcu i u obližnjih mjestih Rakovcu, Dubovcu, Švarči, Mrzlompolju, Dugojresi i Zvečaju 379 duša. Osim paroha namješten je i kapelan, koj je obično i učitelj vjerske osnovne škole.[2]

[1] Begović str. 14—18. — Naše bilježke.
[2] Šematizam karlovačke eparhije.

Karlovački generali.

ošto je Ferdinand I. izabran kraljem hrvatskim, a pomoćna vojska o trošku austrijskih zemalja zapremila nekoliko pograničnih utvrda, vazda su tim četam zapovjedali na krajini hrvatskoj i slavonskoj posebni kapetani, koji su ovisili o glavnom zapovjedniku austrijskih pokrajina. Prvim zapovjednikom na krajini Hrvatskoj bio je čuveni Kranjac Ivan Katzianer, upravljajući već za izbornoga sabora u Cetinu (godine 1527.) vojničkimi poslovi na medjah hrvatskih. Pošto je god. 1530. Katzianeru predana vrhovna uprava obrane, bude njegovim zamjenikom u Hrvatkoj Erazmo Turn, a ovoga opet sliedili su u zapovjedničtvu god. 1539. Ivan Lenković, god. 1556. Martin Gal, god. 1567. Herbard Auersperg i god. 1575. Ivan Auersperg. Kao vrhovni vojvode nad svom krajinom u Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj spominju se nakon Katzianera god. 1537. Nikola Jurišić, god. 1540. Ivan Ungnad, god. 1556. Ivan Lenković, god. 1567. Luka Sekel. Ovaj je bio posledinji zapovjednik nad svimi četami na medjah turskih.

Herbard i Ivan Auerspergi bili su ponajprije kao samostalni zapovjednici na hrvatskoj krajini podčinjeni izravno nadvojvodi Karlu te imali naslov pukovnika (Oberst), dočim su prijašnji zapovjednici nazivali se samo podpukovnici (Obristlieutenant).

Akoprem su zapovjednici krajiških utvrda na Korani i Uni već polovicom šestnajstoga vieka sebe zvali hrvatskimi vojvodami (capitaneus regni Croatiae), to oni ipak do osnutka tvrdje karlovačke nisu nigdje stalno boravili na krajini, u koju su samo kadšto dolazili na razvid vojske ili kad je bilo udariti na Turke, ili se braniti od njihove sile.

Veliki generali sve hrvatske i primorske krajine (tako se sami pisahu) imahu u rukuh znatnu moć i snagu, koja je nadmašivala silu tadanjih banova hrvatskih, izgubivših razširenjem turske vlasti i ustrojstvom posebne vojničke uprave na krajini mnogo od starodavne moći i ugleda. Plaća generalska, opredieljena god. 1579. ujedno i za njegove

tielesne trabante i sluge na mjesečnih 400 for. iznosila je god. 1697. 10.812 for., a podmirivala ju je pokrajina Koruška. Osim toga dobivao je general za vojvodstvo Gojak mjesečno 30 for., i dohodke dubovačkoga grada, te najveći dio sužanja i svega, što je vojska zakolila za četovanja i u ratu. Iza bune Zrinsko-Frankopanske uživali su generali i dohodke od Švarče i Zvečaja; ova imanja budu prozvana kuhinjskimi dobri (Kuchelgüter). Sbog politične važnosti a izdašne dotacije bila je generalija karlovačka vele ugledna, na nju su dolazili samo odabrani ugodnici kraljevi i kraljevskih doglavnika, a neki izmedju generala karlovačkih popeli su se kašnje na prva i najodličnija dostojanstva do kralja. Zapovjednici krajine polazili su po rodu od glasovitih obitelji, pače bili su kadšto i rodjaci krunjenih glava.

Ponajprije stolovao je u Karlovcu:

Ivan Ferenberger ili Ferenberg (Fernberg) (od god. 1578—1579.). Uz nadvojvodu štajerskoga Karla stekao si je vojskovodja Ferenberger najviše zasluga za podizanje Karlovca, zato ga i nazvaše osnovačem (Erbauer) toga grada. Njegova ratna vještina i osobna hrabrost pomogla je mnogo, da se gradnja Karlovca bez velikih zaprieka mogla izvesti, a nadvojvoda Karlo jedva da je mogao za ovu ciel naći vrstnijega muža medju svojimi Njemci od ovoga viteza, koji se je već dotle na sto mejdana ogledao i osvjetlao lice junačkimi djeli.

Pripoviedanja o životu Ferenbergerovomu veoma su zanimiva; suvremenici ga slave kao osobita zatočnika i pobornika medju kršćanskimi vitezi. Kao kršćanski vitez a uz to katolik bio je Ferenberger osobito odan njemačkim carem. Ferenberger rodio se u selu Aueru na Rieci Adiži (Etsch), kao sin siromašnih i prostih roditelja. Po ovom selu pisao se naš junak Ferenberger von Auer. Otac mu služaše prostim vojnikom za cesara Maksimilijana. Ivan bude vojnikom u svojoj 19. godini i pratio je cesara Karla V. u Ahen na krunisanje. Kašnje vojevao je čas na Franceze u Italiji, čas na Turke u Ugarskoj. God. 1540. dopade pod Budimom turskoga sužanjstva, iz kojega se sam izkupi nakon četiri mjeseca. Odmah zatim ode u Italiju, da brani Milan od Franceza. Tu je ljuti mejdan dielio sa nekim otmenim neprijateljem, kojega slavno nadjača. Sbog toga junačtva povišen je u časti, a carevci ga osim toga i novcem nagrade. Za toga rata ranio ga neki francezki pukovnik kopjem u nogu, ali mu se zato živo osveti, odrezav mu rusu glavu sa ramena. God. 1545. pohodio je Ferenberger sabor u Reznanju (Regensburg), gdje ga cesar za tolika junačtva, carskomu priestolu prudna, povisi na plemstvo. Poslije toga služio je u cesarevoj vojsci

po Niemačkoj i Italiji na kopnu i na moru, vojujući pod cesarskim admiralom Andrijom Dariom ponajviše na Franceze. Kad jednom neprijatelj nasrne iznenada na cesarsko brodovlje, bude njegov brod odtisnut od ostalih, ali hrabri Ferenberger neuplaši se tako brzo, sleti kao munja s nova na neprijatelja, izbavi se iz njegovih šaka i doplovi do Sicilije.

Za grozne poslednje navale sultana Solimana u Ugarsku god. 1566., kad je cesar i kralj Maksimilijan silnu vojsku trebovao, dovede mu Ferenberger tri čete iz Tirola a dvie iz Koruške u tabor. Cesar ga nagradi zato kapetanijom senjskom. Došav na nju često je napadao na Turke, razarao njihove kule i sela, plien hvatao i strašio ih koliko je igda mogao. Sbog toga ga zavistnici osobito Mletčani, kivni na svaki uspjeh senjskih uskoka, osvadiše kod kralja, te je morao glavom doći u Beč, da se opere i opravda.

Ostavivši zapovjedničtvo u Senju, uteče Ferenberger pod krilo arkivojvode Karla, i ode u Štajersku, gdje bude zaključkom sabora postavljen počam od 1. kolovoza 1566. zapovjednikom jedne česti štajerske zemaljske vojske.[1] U tom zvanju ubere Ferenberger novih zasluga i omili svim, služivši do konca god. 1577. Još 30. rujna te godine izviestio je iz Judenburga continued stališe štajerske o tom, koliko je vojska obskrbljena strjeljivom i oružjem.[2] Ferenberger obnašao je ujedno na dvoru nadvojvode Karla čast kapetana dvorske straže.

Pošto je početkom god. 1578. odlučio bio nadvojvoda Karlo, da gradi u Hrvatskoj novu tvrdju, i da velikom vojskom satre premoć tursku na krajini, odaslan je u Hrvatsku i Ferenberger kao zamjenik tadanjega zapovjednika krajiških četa Ivana Auersperga. Imenovanje njegovo sliedilo je na 18. siečnja, a već na 21. siečnja pomenute godine nalazio se je u Ljubljani, odkuda zamoli nadvojvodu za izplatu 600 for., koje mu bješe obećalo bojno vieće.[3] Na 8. svibnja javio je u Gradac, da će o duhovih udariti sa svojih 600 konjanika puškara na bihaćku stranu. I zaista završe se bitka na 22. svibnja 1578. u Drežniku na Korani medju Ferenbergerovom četom i 5000 Turaka, od kojih ostade 900 mrtvih na bojištu.[4] Sjajni uspjeh bitke javio je 31. svibnja 1578. sam Ferenberger iz Črnomlja stališem štajerskim, koji odlučiše odli-

[1] Grenzakten u štajerskom zemaljskom arkivu. F. 13, br. 9.

[2] Ibidem. F. 51, br. 7.

[3] Ibidem. F. 81, br. 15.

[4] Auszug aus dem fürnemben Schaden über die Türken seid des 75. bis auf das 82 Jahre beschehen. Rukopis kod ratnoga ministarstva u Beču. Kriegsarchiv. F. 3, br. 9.

kovati hrabroga vojvodu osobitim darom u dragocienostih i počastnim lancem.[1] Za vojne Khevenhüllerove god. 1578. bio je on podčinjen glavnomu vojvodi, ali ta je vojna sbog nevještine Khevenhüllerove te slabe obskrbe i hrdjavoga vremena posve izjalovila. Na sreću, da je Ferenberger još za dobe obskrbio bio hranom i strjeljivom Bihać, inače bio bi taj grad već tada dospio u tursku vlast. Sljedeće godine čuvao je Ferenberger brižljivo krajinu od napasti turske, upozorujući češće nadvojvodu Karla i bojno vieće na dogodjaje u krajini. Pismom iz tabora (Feldlager) kod Dubovca zamoli 23. srpnja 1579. odpust iz službe na hrvatskoj krajini, pošto se Turci smiriše, a da imade obaviti različitih posala kod svoga šurjaka u Fiorenci i sbog svoje djece u Tirolu; osim toga iztakne u pismu, da je svojoj obvezi zadovoljio, služivši na krajini u opasno doba, kroz koje nije izgubljeno nijedno mjesto niti ni malo krajiške zemlje.[2] Poslednji službeni izvještaj Ferenbergerov datovan je iz Karlovca 4. listopada 1579. U njem javlja spremanje Ferhad-bega na Bihać, i opisuje opasno stanje te pogranične tvrdjave.[3]

Na opetovanu molbu za odpust riešen je Ferenberger službe u Karlovcu mjeseca studena 1579. i ode u prosincu iste godine na carski dvor u Beč. Zapovjedničtvo na krajini primi opet prijašnji zapovjednik Ivan Vajkard Auersperg.[4] U Beču preuze Ferenberger na silni zahtiev cesara i ministra zapovjedničtvo grada, čuvajući Beč sa 500 Tirolaca.[5] Tu zaključi svoj život u 73. godini vieka svoga god. 1584. od svih poštovan i ljubljen.

Životopisci Ferenbergerovi pripovjedaju o njem, da je bio čovjek mala stasa, ali čvrst i jedar, te domišljat i bistre pameti, premda nije nikad škole polazio, te je hrdjavo pisao. Odlikovao se je umjerenošću i trieznošću, neokusivši vina za svoga života. Mnogimi odlikovanji i pozivi na službu bio je ponešto razmazan, a zahtievao je, da mu se učinjena obećanja na dlaku izpune. Obećani dar od 600 for., dragocienosti i zlatni lanac zahtievao je postojano, dok nije te darove dobio. Godine 1579. bio je zatražio, da bude njegova vlast na krajini neogra-

[1] Conf. str. 46, br. 133. — Ob ovom boju izašao je kod tiskara Manlia u Ljubljani, koj je i Vramčevu hrvatsku kroniku štampao, iste god. 1578. tiskopis: Geschichte und Sieg der türkischen Niederlage durch den Ritter Hansen Ferenberger, Lieuttenambt an der Chrobat und Mörgrenzen (u stihovih).

[2] Izvornik u štaj. zemaljskom arkivu. Grenzakt. F. 26. br. 52.

[3] Ibidem. F. 26. br. 32.

[4] Croatica u registraturi ratnoga minist. u Beču. I. B.

[5] Fugger's Relation za god. 1580. Rkps. u carskoj bečkoj knjižnici, list 320.

ničena, a kad je imenovan (listopada 1579.) Benko Kranjac prvim mjestnim vojnim zapovjednikom Karlovca, silno se potužio bojnomu vieću, da je to učinjeno bez njegova znanja. Naimenovanje Kranjčevo bilo je po svoj prilici i povodom, da je tražio brzi odlazak iz Karlovca.[1]

Lik Ferenbergerov rezan u bakru sgotovljen je još za njegova života. Predočuje nam čovjeka ozbiljnog obličja sa brcima i bradom u vitežkoj odori.[2]

Ivan Vajkard baron Auersperg (od god. 1579—1580.) bio je naimenovan zapovjednikom krajiških četa u Hrvatskoj još god. 1575. nakon poraza i nesretne smrti Herbarda Auersperga kod Budačkoga.[3] Potekao je iz poznate znamenite kranjske obitelji, prozvane po gradu Turjaku niže Ljubljane Turjački, a bio je stričević Herbarda Auersperga. Na krajini služio je Ivan počam od god. 1570. pak do svoje smrti god. 1580.[4] Boraveći na krajini stanovao je ponajviše u starom gradu Steničnjaku. Kad je pod jesen 1578. imao Khevenhüller udariti na Turke, stavljen je Ivan Auersperg izvan aktivnosti, ali je na poziv gradačkoga bojnoga vieća spremao u Steničnjaku hranu za kršćansku vojsku.[5] Po odlazku generala Ivana Ferenberga primio je opet zapovjedničtvo na krajini, ali samo na kratko doba, jer je obolivši mjeseca srpnja 1580. zamolio, da se rieši službe, a zatim je na skoro u Ljubljani i umro. Andrija Auersperg, koj ga je zamienjivao bolestna u službi, javio je njegovu smrt nadvojvodi.[6]

Auerspergi, rodjeni Kranjci, nisu tada bili toliko ponjemčeni koliko danas, a pojedini izmedju njih služeći na krajini i držeći imanja u Hrvatskoj, govorili su i pisali dobro hrvatski poput rodjenih Hrvata. Da je Ivan Auersperg poznavao tadanju hrvatsku knjigu, znade se po tom, što je njegovim nukanjem preveo luterski prodikač Leonhard Budina, živući kod njegove obitelji, poviest ob obsadi sigetskoj i o junačkoj smrti bana Zrinskoga s hrvatskoga na latinski jezik, na kojem je ta poviest velikom dopadnošću obćinstva god. 1568. svjetlo ugledala.[7] O Ivanu Vajkardu Auerspergu ima suvremeni lik rezan u bakru sa podpisom: Joannes Vaichardus ab Auersperg, što je dokaz, da nisu na

[1] Croatica I. B.
[2] Jedan primjerak u gradačkom zemaljskom arkivu.
[3] Izvještaj biskupa Draškovića kralju Maksimilijanu 28. listopada 1575. Polit. u nadb. arkivu. Vol. 6. br. 35.
[4] Croatica kod rat. minist. B. I.
[5] Ibidem.
[6] Ibidem.
[7] Radits: Herberd Auersperg str. 54—56,

krajini zapovjedali za osnutka Karlovca dva različna Auersperga imenom Ivan i Vajkard, već da je to jedna osoba bila.[1]

Jobst Josip grof od Turna i Križa (od god. 1581—1589.), rodio se od one grane grofova Turnskih, koja imaše imanja po Kranjskoj i oko Gorice, a bio je ponajprije zapovjednik tvrdje križevačke kroz tri godine, držeći god. 1555. pod svojim zapovjedničtvom 62 konjanika.[2] Služio je pod vrhovnim krajiškim zapovjednikom Ivanom Ungnadom i generalom Ivanom Lenkovićem. Kašnje ga izabraše stališi kranjski vodjom svih svojih pokrajinskih pjeških i konjaničkih četa. U tom zvanju odlikovao se mnogo puta hrabrošću i smionstvom, a jednom (god. 1561.) uhvati na četovanju pri Novom na Uni nakon ljuta kreševa vlastitima šakama turskoga sandžaka Huzref pašu, koj se je poslije odkupio za 20.000 dukata. Turn sagradi tim novcem krasnu kuću u Ljubljani na novom trgu, koja se još danas vidi.[3] God. 1567. postavi kralj Maksimilijan Josipa Turna kapetanom senjskim, a god. 1570. podčinjeni su mu takodjer uskoci žumberački, s kojimi je ugušio god. 1572. nakon poraza kod Krškoga bunu seljačku. Kao senjski kapetan potukao je god. 1569. sa 280 Senjana 2700 Turaka kod Perušića, posjekao sve njihove glavare i 1000 vojnika, a mnoge pohvatao, medju kojimi i dva opaka martoloza, koji su prije toga hvatali senjsku djecu i Turkom prodavali. Ovim se mrzko osvetiše Senjani, nataknuv ih na kolce i izpekav ih na ražnju.[4] Kad je Ferenberger odlazio iz Karlovca koncem godine 1579., bio je Turn na prvom mjestu predložen za zapovjednika hrvatske krajine u Karlovcu, kamo je ipak došao istom u jeseni godine 1581., pošto se je za tu službu preporučio kralju Rudolfu i nadvojvodi Ernesta.[5] Sbog razmirica medj senjskimi uskoci i Mletčani posla ga kralj Rudolfo jednom u Mletke.

Služeći na krajini, pribavi si tu imanje Banšćinu sa zemljišti i kmetovi u Švarči, Časiću i Mrzlompolju, u Kapelišću, i u Otoku kod sv. Jakova (Mekušja) sa pravom prevoza na Mrežnici. Kao što je bio Josip Turnski vješt i hrabar vojskovodja, i tim si je osvjetlao obraz, tako je s druge strane dodijao bezobzirnom upravom vojničkih poslova i nasiljem, što ga počinjao mnogo puta obližnjoj hrvatskoj vlasteli. Stališi hrvatski bili su prinuždeni zamoliti u saboru god. 1585. nadvojvodu

[1] Jedan primjerak lika u sbirci gosp. I. Kukuljevića.
[2] Grenzakten u štajerskom arkivu. F. 6. br. 15.
[3] Valvasor. XII. B. str. 55. — Dr. Costa's Reiseerinnerungen aus Krain.
[4] Valvasor: XII. B. str, 92.
[5] Croatica. I. B. — Štaj. arkiv. Grenzakt. F. 26. br. 32.

*

Karla, da ih brani od nasilja generalova, koj je bio zatvorio hrvatske plemiće, Vuka Kasnića i Jurja Karačkoga a imanja obitelji Kobasića kod Brekovice i Bišća silom ugrabio, premda je bilo nakon smrti vlastnika tih dobara Ivana Kobasića ovlaštenih baštenika.[1]

Jobst Josip Turn umro je u Senju 15. lipnja 1589., kako je to izviestio nadvojvoda Karlo kralju Rudolfu u Prag.[2]

Andrija baron Auersperg (od g. 1589—1593.) bio je četvrti zapovjednik na hrvatskoj krajini, koj je sjedio u Karlovcu. Andrija bio je polubrat već pomenutomu Ivanu Auerspergu po otcu Vuku Engelbertu. Rodio se je god. 1557., učio je na sveučilištu u Padui, i putovao mnogo koje kuda te počeo služiti kao vojnik u Hrvatskoj g. 1578. za nesretne vojne Khevenhüllerove. Poslije vojevao je uz svoga strica Krištofa Auersperga, zemaljskog glavara u Kranjskoj. Sa 12 konjanika pomuti i uplaši jednom 500 Turaka tako, da su bez obzira pobjegli. G. 1579. kad se je Karlovac osnivao, bio je kapetanom arkibusira. Već sljedeće godine za bolesti i nakon smrti Ivana Auersperga zapovjedao je kroz neko vrieme čitavoj krajiškoj vojsci, a i kasnije, kad je vrhovno zapovjedničtvo preuzeo Turn, postavljen je Andrija njegovim namjestnikom, upravljajući već tada ponajviše samostalno krajiškimi poslovi.[3] Na 14. studena 1586. pozvao je Auersperg tadanjega generala varaždinske krajine Vida Haleka, da odpremi iz Podravja Jurja Zrinskoga sa karlovačkimi konjanici, jer se je inače bojati, da će odanle kugu donieti u Karlovac, ako karlovačke čete dulje ostanu tamo na službi.[4]

Nakon smrti Turnove bude na predlog nadvojvode Karla imenovan vrhovnim zapovjednikom u Karlovcu. Premda bijahu Turci god. 1584. na devet godina mir sklopili, to ipak neprestance nasrtavahu na razne krajeve Hrvatske. Turci nastojali su predobiti pod svaku cienu Bihać, Senj i Sisak. Ratoborni bosanski paša, poturčenik Hasan Predojević, gorio je s požude, da kršćanom što više nahudi, i da uništi i ostanke kraljevine Hrvatske. God. 1592. osvoji Bihać, sagradi Petrinju i napravi most na Kupi, da tako uzmogne svakom sgodom prebaciti vojsku u posavsku Hrvatsku. Lipnja god. 1593. sakupi vojske više od 30.000 momaka i udari na Sisak, gdje se dogodi na 22. lipnja na otoku medj Kupom i Odrom znamenita sisačka bitka, koju plati životom Hasan paša sa 18.000 Turaka. Uz hrvatskog bana čuvena Tomu Erdöda, koj je

[1] Saborski zapisnici u zemaljskom arkivu. Knj. I. list. 261., 262.

[2] Akten-Verzeichniss za hrv.-slav. krajinu.

[3] Radits: Herberd Auersperg str., 55—57. — Croatica. B. I. u. II.

[4] Štaj. ark. Grenzakt. F. 56. br. 116.

bio iz provincijalnih krajeva Hrvatske priveo pod Sisak trećinu čitave kršćanske vojske, ponesao se na lievom krilu vojske osobito hrabro Andrija Auersperg sa svojih 300 arkibuzira, konjanika, te 500 uskoka i hrvatskih huzara, kojim je zapovjedao kapetan uskočki Petar Erdödi. Arkibusiri Auerspergovi oboriše ubojitu vatru na turske konjanike, kojoj ovi nemogoše odoljeti. Karlovčani pretekoše Turke na mostu i poubijaše ih tu silu božju. Auersperg ugrabi bogate haljine Hasanove i dade od njih priugotoviti bogato misno odielo, koje se i danas rabi u Ljubljani kod službe božje na dan sv. Akacije (jer je na taj dan boj bijen). Kao što je ban Erdödi u Zagrebu, tako je i Auersperg u Karlovcu proslavio svečano bitku, u kojoj je turska moć toliko slomljena. Šest dana poslije bitke (28. lipnja) uljeze Auersperg na banska vrata (kod glavne straže) velikim slavljem na neizmjernu radost puka u Karlovac i posluša misu zahvalnicu u crkvi sv. Trojice. Ulazeć u grad nošahu glavu Hasanovu i Mehmed bega zvorničkoga, a uz glave njihove srebrne bojne trublje i šest turskih stiegova, dočim su gruvali topovi a puk je veselo klikovao.[1]

Auersperg umro je neoženjen god. 1594.

Juraj Lenković od Podbriežja (od god. 1593—1601.) Lenkovići bijahu moguća vlastela s naslovom barona u onom dielu Kranjske medju Kupom i Krkom, gdje dielomice još i danas stanuju Hrvati. Držali su više imanja, medju kojimi bila su najvažnija Otočac (Wördl) kod Novogamjesta, pak Podbriežje (njemački Freithurn) na Kupi medj Vinicom i Metlikom. Ovaj grad, osnovan na veliko ogromnimi prostorijami i čvrstimi kulami, još je danas cielovit, te je svojina barona Apfaltera. U okolici Podbriežja najčišće se u Kranjskoj hrvatski govori, a za kmetstva do god. 1848. spadalo je vlasteli podbriežkoj i nekoliko sela hrvatskih oko Kunića, koje izruči Ivanu Lenkoviću poslednji ozaljski Frankopan Stjepan kao vlastel ribnički.

Starinom potiču Lenkovići iz županije ličke, odkuda se jedna grana za nevolje turske poput grofova Blagajskih, barona Gusića, Jurišića, Kružića i mnogih inih plemićkih obitelji preseli u sigurniju Kranjsku. Lenkovići ostaviše Liku prije, nego li je ta pokrajina (god. 1526.) posvema u turske ruke došla. Po svoj prilici da se je to dogodilo za careva njemačkih Fridrika i Maksimilijana, kojim odoše pod okrilje

[1] Istvanfi lib. XXV. — Valvasor B. IV. str. 64. — Chronicon v. Karlstadt. Rukopis. — Fugger's Relation pro 1593. u carskoj knjižnici u Beču f. 419., 429., 439., 452. Izvješće od 29. lipnja iz Praga kaže: »Auf der Karlstetter redliches Treffen vnd Schiessen hat der Feind die Flucht ergriffen.«

mnogi hrvatski boljari, kad je turska sila na hrvatskoj krajini nadjačala. Druga grana Lenkovića poturčila se i ostala je u svojem starom zavičaju u Liki, te se spominju za vladanja turskog god. 1663. bezi Lenkovići, a poslije nakon izbave Like i Krbave god. 1689. kula Lenkovićeva.[1]

Juraj Lenković bio je sin glasovitoga generala Ivana Lenkovića, koj se je odlikovao već za prve obsade bečke g. 1528., a poslije je branio krajinu hrvatsku, postavši najprije uskočkim (žumberačkim) kapetanom, a kašnje zapovjednikom Senja i Primorja, zapovjednikom svih četa na hrvatskoj krajini, te napokon vrhovnim vojvodom vojske na austrijskih krajinah. Ivan je umro na 22. lipnja 1569. Grob mu je u fratarskoj crkvi u Novom mjestu u Kranjskoj sa liepim spomenikom, na kojem ima lik Lenkovićev u životnoj veličini.[2]

Od sestara Jurjevih a kćeri Ivanovih, od kojih štajerski stališi god. 1557. primiše tri na zemaljski trošak na nauku u manastir Göss kod Leobena,[3] udade se Katarina za kneza Gašpara Frankopana Tržačkoga, kapetana ogulinskoga i vlastelina bosiljevačkoga. Jedini mu brat, koj se spominje pod imenom Krištofa, umre još za života otčeva.

Po primjeru otčevom posveti se Juraj u mladosti vojničkom zvanju. God. 1578. zapovjedao je jur senjskim uskokom, u kojoj službi ostao je sve do konca god. 1593., kad no bude nakon smrti Andrije Auersperga pozvan na stolicu generala i zapovjednika krajine u Karlovac. Počam od god. 1589. upravljao je pokrajinom kranjskom kao carski namjestnik (zemaljski kapetan).

Juraj Lenković bio je najratoborniji general, što je krajinom zapovjedao, vojujući sav svoj viek, dok su mu sredstva i fizične sile dopuštale. U bojnom podhvatu bio je vele odvažan, u boju srdčan i hrabar. Pod tvrdjom Petrinjom, koju bješe god. 1591. sagradio goropadni bosanski paša Hasan za oslon turskoj moći u Hrvatskoj, ubere Lenković kao general karlovački prve lovorike. Po nalogu tadanjega krajiškoga nadzornika nadvojvode Maksimilijana krenuše godine 1594. kršćanske vojvode Ruprecht Eggenberg, poznat od boja sisačkoga, zatim zapovjednik varaždinske krajine Stjepan Grasswein sa svojimi četami, te general Lenković sa karlovačkimi krajišnici na novo pod Petrinju, koju bjehu kršćanske vojske prošle godine sramotno ostavile na puki glas, da dolazi grčki beglerbeg sa povećom vojskom. Ovim vojvodam pri-

[1] Theiner: Monumenta Slav. Merid. Tom II., str. 185. — Naše bilježke.
[2] Programm des k. k. Obergymnasiums Rudolfswert (Novomesto) 1868, str. 99.
[3] Grenzakten u štajerskom zemaljskom arkivu. F. 40, br. 99.

druže se dragovoljno i provincialni Hrvati, vodjeni junačkim banom Tomom Erdödom. Nakon uztrajne obsade i žestoka boja ostave Turci grad. Najviše prkosio je jedan četverouglasti turanj, s kojega Turci sipahu grozovitu vatru na naše, ali Lenkovićevi Senjani, njih 600 na broju, oblete turanj na juriš i zauzmu ga velikim krvoprolićem. Videći napokon Turci, da je uzaludna dalnja obrana grada, upale ga i umaknu u Kostajnicu. Turci ostave takodjer Sisak, koj su bili prošle godine zauzeli, a Lenković osvoji tadanje poveće gradove a sadanja sela Hrastovicu i Goru, te ih zapremi posadami. Petrinju razoriše naši, a kršćanska vojska razidje se na sve strane.

Mjeseca studena god. 1594. naleti Lenković sa karlovačkom vojskom na Bihać, popali varoš i vrati se velikim plienom u Karlovac. Najvećma proneo se je glas Lenkoviću vojnom na Klis u Dalmaciji. Pošto je Klis s proljeća 1596. zauzeo sa šakom dalmatinskih i primorskih Hrvata hrabri spljetski plemić Ivan Alberti, pošao mu je u pomoć mjeseca svibnja general Lenković sa hrvatskimi graničari, ponajviše pako sa Senjani. Ali u bitci, koja se pod Klisom završe s Turci pod zapovjedničtvom bosanskoga Pardi paše, bio je general nesretan; gotovo svu vojsku izgubi, mnoge zapovjednike i vitezove, a medju ovim i svoga rodjaka Franju Lenkovića. Alberti pogibe pred zidinami Klisa, a sam Lenković dopade do trideset rana i jedva živ uteče sa 300 bojnih drugova. Klis ostao je Turkom.

Poraz ovaj dogodio se je na veliku radost Mletčića, koji bi-bili voljeli, da je Klis ma čiji mu drago, samo da nije hrvatski. Mletčići i jesu po svjedočanstvu mnogih suvremenika najviše krivi, da se je vojna na Klis izjalovila, i da je tolika dragociena hrvatska krv zahman prolivena.[1]

Malo vrieme postajalo iza ovih nesretnih dogodjaja na obalah sinjega mora, kad al opet zazveči bojno oružje na Savi, Kupi i Uni. Hrvatski ban Ivan Drašković odluči sa slavonskim generalom Žigom Herbersteinom, da će se osvetiti Turkom za stradanje naših pod Klisom sa uzećem Kostajnice. Što je Lenkoviću preostalo vojske od boja dalmatinskoga, to on odpremi takodjer pod Kostajnicu pod vodjom Krstom Obričanom. Doskoro vojevao je i osobno na Turke kod Petrinje, odkuda je zajedno sa hrvatskimi zapovjednici, s banom Draškovićem i Tomom

[1] Relazione dell' infelice avvenimento dell' impresa di Clissa fatta l' anno 1596. E codice manuscripto u carskoj biblioteci u Beču. Noviji prepis u biblioteci jugoslavenske akademije. DCCCXXXI. — Valvasor XII. B., str. 30—34. — Isthvanfi. L. XXX.

Erdödom odtjerao na jesen god. 1596. silnu vojsku tursku pod bosanskim Pardi-pašom, Ahmedom Kopilem i Srdar-begom. Ovaj poslednji navali još jednom iste godine (13. studena) na Petrinju, dok je Lenković vojevao po Slavoniji, te stane bombardirati tvrdju, ali na skoro povrati se Lenković, a Srdar okrene ledja.[1]

Na 6. studena 1596. pošao je bio Lenković iz Karlovca sa svojimi četami prama Požegi. Na 12. prispje u Vučin, tada tursko mjesto, te ga izrobi i popali ujedno sa drugih devet mjesta. Silno tursko blago ovom je prigodom što ugrabljeno, što uništeno. Na povratku istom navališe na Lenkovića Turci i vlasi, kojih se je bilo sakupilo nekoliko stotina, ali mu neučiniše mnogo štete, a Lenković dovede uhvaćene Turke i blago u Karlovac.[2]

Poslednje godine života bavio se je Lenković više poslovi zemaljske uprave u Kranjskoj, nego li krajiškom obranbom. Kao što je bio prijatelj vlahom, koje je naseljivao po krajini, tako je mrzio sljedbenike Luterove vjere, kojih tada bijaše velik broj u Kranjskoj. Sbog te revnosti bijaše naimenovan po nadvojvodi Ferdinandu ujedno sa ljubljanskim biskupom Tomom Hrenom članom povjerenstva, kojemu je bila zadaća, da prisili Luterane na povratak u katoličku crkvu.

Lenković bio je vrlo možan i bogat vlastel, pomagajuć i svojim vlastitim imetkom kršćanskim interesom na krajini. Jednom reče kranjskim stališem, neka samo pošlju strielce u Otočac, a da će on sam trošak podmiriti, ako nebi dozvolili taj trošak kod dvora.[3]

Juraj Lenković oženio se 27. travnja god. 1597. sa Žužom kćerju grofa Jurja Zrinskoga i Sofije rodjene grofinje Stubenbergove, te se vjenčao svečano u kući tastovoj u Ptuju. Iz ovoga braka rodila se jedinica kći Sofija.

Lenković podleže ranam zadobljenim kod Klisa dne 8. lipnja 1601. i bude sjajem pokopan u crkvi Isusovaca sv. Jakova u Ljubljani, gdje ima i sada napis: „Hier liegt begraben der woledle H. H. Georg Lenkovith zu Freyenburg und Wörd, Rhöm. Kays. May. Rittmeister, H. und Erzherzogen Ferdinand Rath, Landeshaubtman in Krain, Obrist der Croatischen und Märgrenzen, der da gestorben den 8. Juny 1601“.[4]

[1] Rattkaj: Mem. reg. et ban. str. 151—163. — Istwanfy lib. XXX., str. 422. — Krčelić: Hist. Eccl. Zagr. str. 304. — Krekwitz: Beschreibung Ungarns. Frankfurt und Nürnberg. 1686. — Valvasor Bd. XXII., str. 45—47.

[2] Krekwitz: str. 46.

[3] Mitth. des historischen Vereins für Krain. 1859. str. 81, 82.

[4] Mitth. 1859. str. 81.

Suvremena slika predstavlja generala Jurja Lenkovića od Podbriežja u vitežkoj odori.

Vid Kisel, baron od Fužine [njemački Kaltenbrunn, grad jednu uru daleko od Ljubljane] (od god. 1601—1609.) unuk ljubljanskoga sudca Vida Kisela,[1] a sin Ivana Kisela, koj je dobio plemstvo. Vid Kisel bio je iz prva veliki kapetan, te je kao takov potukao Turke pri sv. Jurju kod Ostrožca.[2] God. 1604. i 1606. bio je kraljevskim komisarom u Senju, razpravljajući tužbe Mletčana na Senjane. Kisel dade po konačnoj razpravi objesiti u Senju jednog Arbanasa i jednog Senjana, a vriedjao je gradjane senjske u kraljevskih povlastih, na što ga je kralj Rudolf pismom god. 1607. oštro opomenuo, da se nemieša u Senjane, i neka im nevriedja stečenih prava. Za novo naseljene vlahe u Gomirju i u okolici izhodio je god. 1605. godišnju podporu od 200 for. od kranjske pokrajine. Kisel umro je god. 1609.[3]

Baron Vuk Eggenberg (od god. 1613—1614.) potekao je od štajerske plemićke obitelji, koja u kratko vrieme steče velika imanja po nasliednih austrijanskih zemljah, te se na kneževsku čast pope. Bio je sin Bartola Eggenberga i Justine rodjene Breuner, a oženio se ožujka 1609. sa Elizabetom Ragnicevom. Vuk Eggenberg bio je prije pukovnik u vojsci vojvode toskanskoga, a za rata turskoga izgubi u Ugarskoj lievu nogu, izmjenivši ju drvenom, o kojoj pripoviedaju, da ju je bio izvrstno napravio mekanik. Na preporuku nadvojvode Ferdinanda postavljen bi 3. veljače 1613. velikim generalom hrvatske krajine. U tom zvanju izticao se osobito u borbi medju senjskimi uskoci i Mletčani. Godine 1613. osvoje Senjani s osvete sbog krvoločtva, što ga počiniše Mletčani Senjanom na otoku Hvaru god. 1613., mletačku galiju i ubiju kapetana mletačkoga Krstu Valiera. S toga se razljute Mletčići i zagroziše se ratom. Eggenberg pohiti odmah na Rieku radi obrane i naoružanja primorskih priedjelah. Komisari kraljevski, dospievši na Rieku nemogoše riešiti priepora, te Senjani nastaviše god. 1614. opet napadaje na mletačke podanike. Na nove tužbe Mletčića odaslan je Vuk Eggenberg i po drugi put u Senj, gdje je dao 39 uskoka zatvoriti i četvoricu izmedju njih smaknuti. Ugrabivši silno blago u Senju i primorju odputova u Njem. Gradac. Povrativ se u Karlovac, umre još iste godine i bude pokopan uz Ruprehta Eggenberga, poznatoga voj-

[1] Vidi Archiv f. d. Landesgeschichte Krains. I. Heft.

[2] Vitezovićeva Kronika. — Valvasor kaže, da se je taj boj dogodio istom godine 1605.

[3] Po Valvasoru XII. knj. i naše bilježke.

skovodje za boja sisačkoga, u obiteljskoj grobnici u Ehrenhausenu u Štajerskoj.[1]

Grof Adam Trautmansdorf, (od god. 1615—1617.),rodom iz Štajera od obitelji, koja ima kod Gleichenberga svoj zavičajni grad. Imenovan je generalom hrvatske krajine god. 1615., pošto je već prije nekoliko godina služio u vojsci karlovačkoj. U ratu sa Mletčani god. 1616. i 1617. zapovjedao je hrvatskim četam po Italiji i Furlanskoj. God. 1616. branio je tvrdju Gradišku proti Mletčanom pod generalom Pompejom Giustinianom. Oba vojvode i austrijanski i mletački pogiboše ove vojne; Trautmansdorfa ubije zrno 7. lipnja 1617.

Baron Marquard Eck od Hungersbacha, (od god. 1617—1618.) rodom iz Kranjske, kamo se obitelj Eck doseli još četrnaestoga vieka iz Bavarske, stekavši mnogo dobara. Marquardov otac zvao se Sigismund i bio je savjetnik nadvojvode Karla, osnovatelja Karlovca. Za rana stupio je Marquard u njemački red, bude namjestnik Deutschmeistera nadvojvode Maksimilijana, brata Karlova, komornik i savjetnik. God. 1592. postavljen je predstojnikom komende u Metlici, god. 1598. u Ljubljani, a g. 1612. povišen je na čast zemaljskoga balleia u Austriji. Na toj časti zahvalio se je god. 1614. i pošao u Karlovac za generalova namjestnika, primivši nakon smrti Trautmansdorfove vrhovno zapovjedničtvo. Za boja mletačkoga odlikovao se u više sgoda. Umro je u Ljubljani, kako Valvasor bilježi, 25. ožujka 1618., dočim drugi kažu, da se istom god. 1620. razstavio s ovim svietom.[2]

Gotfrid Stadel ili Stadler (od god. 1618—1622.). Služio je već god. 1613. na krajini hrvatskoj i pratio bana Nikolu Frankopana na putu u primorje, kadno Mletčani silom navališe na grad Novi. Gotfrid Stadel znamenit je muž svoje dobe. Osim službe generalove u Karlovcu obnašao je on i čast dvorskoga komornika i predsjednika dvorskoga bojnoga vieća. U saboru hrvatskom 26. kolov. 1620. bio je sa lavantskim biskupom Leonardom zastupnik nutarnjo-austrijskih stališa. Hrvati podieliše mu sbog zasluga za kraljevinu indigenat.[3]

Baron Rudolf Paar (od god. 1622—1626.) rodio se od znamenite obitelji sadašnjih grofova Paar, koji dodjoše iz Italije u Štajersku i Austriju, i stekoše tude početkom sedamnaestoga vieka domaćinstvo. Otac mu se zvao Ivan Krst., tadašnji glavni nadstojnik pošta u austrij-

[1] Valvasor XII. B. — Ersch und Gruber: Enciclopedie, 31. Theil, zweite Serie, str. 200.

[2] Valvasor. XII. B. — Ersch und Gruber. 30. Theil str. 413. — Mittheilungen f. d. Geschichte Krains. 1863. list. 37.

[3] Saborski zapisnik za god. 1620. list. 201.

skih pokrajinah. Rudolfo stupio je u red maltezki god. 1594., bio je kašnje komendator, i veliki glavar (grand prior) toga reda. Nadvojvoda Ferdinand primio ga je na svoj dvor u Njem. Gradcu sa čašću tajnoga viećnika, dvorskoga komornika i konjušnika. Poslije se nešto zamjeri i ostavi dvor, te postane generalom u Karlovcu, gdje je od god. 1622. boravio. Četiri godine zatim bude izabran velikim nadstojnikom reda sv. Ivana jeruzolimskoga u Českoj, ali prije nego li je uzmogao poprimiti tu čast, zateče ga smrt u Karlovcu.[1]

Vuk Krsto Frankopan Tržački (od god. 1626—1652.) jamačno najznamenitiji od svih generala, koji su do njegove dobe upravljali krajinom iz Karlovca, a svakako i najznatniji član rozgve Tržačkih Frankopana, koja je od kuće Frankopana jedina doživila bila osnutak Karlovca, dočim su prije toga obumrle loza Slunjska sa banom Franjom († god. 1572.) i loza Ozaljska sa Stjepanom († god. 1577.) Osim Jurja Lenkovića, koj je bio samo poreklom Hrvat, ali inače pripadnik kranjske zemlje, bio je Vuk Frankopan jedini Hrvat, koj bje povišen na veleважnu čast generala „vse hrvatske i primorske krajine“. Tržačkih Frankopana služilo je nekoliko na krajini na odličnih zvanjih; otac Vukov, Gašpar, bio je više godina kapetanom ogulinskim (god. 1570—1580.), brat mu stariji Juraj zapovjedao je u Križanić-Turnju (god. 1590.), a Nikola, brat njegov, kasniji ban hrvatski, bio je kapetanom Senja i primorja, dok nije god. 1604. uslied zavade sa generalom Vidom Kiselom krajišku službu izgubio.[2]

Vuk rodio se oko god. 1578. od otca Gašpara i majke Katarine Lenkovićeve po svoj prilici u gradu Bosiljevu, gdje je njegov otac Gašpar obično stanovao. Starijega brata Jurja, koj je nakon otčeve smrti (god. 1589.) više godina upravljao obiteljska imanja, izgubio je početkom sedamnaestoga vieka. Drugi mu brat Nikola poznat je kao ban hrvatski. Ban Nikola bio je čovjek žestoke krvi, svadljiv, kadšto nasilan, nije se žapao zamjerit saboru i stališem, koji ga godine 1621. osobito nastojanjem glavnih njegovih protivnika, grofova Erdödia, prisiliše da se je odrekao banstva, ali je bio Nikola takodjer muž umno nadaren, patriotičan, darežljiv prema crkvam i sirotinji, a uz to slavni vitez i vojvoda, izkazavši se u mnogo ratnih prigoda odličnim junačtvom, te ostavivši svojemu harnomu narodu oporukom vječnu uspomenu utemeljenjem zavoda za uzgoj učeće se mladeži (današnji kralj. konvikt u Zagrebu). Poštenjem ugledom i junačtvom nije manji bio

[1] Valvasor. XII. B. — Hist. Lexikon. Leipzig. 1736.

[2] U nadbiskup. arkivu zagreb. Politica fasc. 1.

od Nikole Vuk, ali je ovaj bio umjereniji, mudriji i oprezniji od brata. O Vuku bio se pronio glas kod svih suvremenika, koji su ga poznavali, da mu nije nikad ravan bio nijedan vojvoda i poglavar na krajini.

Ostavši mlad nakon smrti otčeve odgojen je sa bratom Nikolom pod zaštitom rodjaka barona Krištofa Auersperga najprije u Ljubljani, a poslije u Italiji, te je stekao mnogo znanja i vještine, po čemu je kašnje na glas došao, odlikujući se osobito u govorničtvu. Za rana poče Vuk Frankopan služiti u krajiškoj vojsci, bude god. 1612. zapovjednikom Modruše, a god. 1618. kapetanom ogulinskim. Ova kapetanija bila mu je tim povoljnija, što je on iz Ogulina mogao braniti i upravljati svoja obližnja imanja. God. 1620. zapovjedao je ne samo u Ogulinu, već i u Senju uskokom sa čašću podpukovnika, obnašajuć ujedno i čast namjestnika generalova (vicegenerala) u Karlovcu. Da nagradi svoje vojnike ogulinske, o hrabrosti kojih bješe se osvjedočio u toliko bitkah, kako to sam u povelji kaže, oslobodi poveljom od 3. ožujka 1622. gradjane ogulinske od svake podaničke sveze i daće knezom Frankopanom, koji su bili vlastela ogulinska i modruška.[1] Kao vicegeneral zajamčio je poveljom izdanom u Karlovcu 15. veljače 1621. puku rečičkomu (imanje to držano je u zakupu za generale od obitelji Nadažda), „da ih neće priko njihovih starih zakonov u ničem malo ni veliko bantuvati, nego u onih pravicah držati, koja su im od prve stare gospode dana“. Stalno se je Vuk Frankopan smjestio u Karlovac tekar god. 1626., postavši nakon smrti velikoga generala grofa Rudolfa Paara zapovjednikom hrvatske i primorske krajine.

Vuk Frankopan vojevao je na Turke i Mletčane. U ratu Furlanskom bio je poglavitim vojskovodjom nadvojvode Ferdinanda, a Mletčani bojahu se njega kao nekoč Krste Frankopana. Mletčani uvriediše Vuka osobno, porobivši i upustošivši njegovo imanje Novi kod mora na grozni način. Začuv oni po svojih uhodah, da neima posade u Novom, već da je otišla u Otočac, koj se je upravo tada učvrstivao proti Turčinu, navališe iznenada na 29. kolovoza 1615. na Novi, počinivši užasa i grozote, da je bilo bogu plakati; malu nevinu dječicu pobacaše u oganj, i posjekoše ljudstvo ujedno sa popovi, što jih pohvataše u crkvah pred oltari. Iz žrtvenika oboriše na tla monstranciju sa hostijom, i polupaše i pokvariše po čitavom mjestu sve stvari, koje nemogoše odnieti. Sbog ovoga krvoločtva tobože civilizovane signorije i za osvetu za druge štete počinjene po njegovih imanjih i na dobrih

[1] Kukuljević: Jura I. str. 300.

Zrinskih: na Trsatu, u Bakru, Hreljinu, Kraljevici i Bribiru gonio je Vuk Mletčane nemilice sa svojim bratom Nikolom najprije u primorju, a zatim, kad se je kralj Ferdinand II. zaratio sa republikom, po Istriji i Furlanskoj pod vodjom grofom Trautmansdorfom, zadavši Mletčanom sa svojimi Hrvati tri sta jada. Osobito se osveti Vuk uvalom u priedjel monfalkonski, gdje je po načinu mletačkom robio i palio, i tim odvraćao i suztezao neprijatelje od provale u trstjansku okolicu. Odtuda bješe odaslan sa svojimi četami u grad grofa Petacia Sv. Servul. Upravo bjehu Mletčani porobili selo Podgorje pri Servulu, a njihov se proveditore Benko de Leze bješe namjestio kod trstjanskih solara, kadno banu Frankopan sa svojih 3000 Hrvata u Serf, gdje se je spojio sa četami Petacia i trstjanskoga kapetana Danila Frankola. Bitka se tu zametne na 15. studena 1615. Hrabrost hrvatska i vještina Frankopanova odluči bitku na korist naših poslije boja od dva sata, akoprem je neprijatelja više bilo. Mletčani pobjegoše bez obzira, a šest sto mrtvih njihovih lješina pokri bojno polje zajedno sa vojvodom Fabiom Gallom. Vuka ta pobjeda na toliko osmjeli, da je zajedno sa četami svojih kapetana Semenića i Jankovića preko Krasa provalio bez odpora u Furlansku, porobio okolicu Monfalkona i sve požgao što mu se je protivilo. Poslije, kad je grad Gorica u najvećoj stisci bio, da će ga Mletčani predobiti, krenuo je u Goricu, dospievši u grad upravo u čas, kad je mletački general Pompejo Giustiniani osvanuo bio u klancu Lučinici na rieci Soči, gdje je prelaz iz austrijskih pokrajina u Furlansku i u Italiju. U bitci, koja se je tu zametnula medju vojskama, pokaza Frankopan vanrednu vještinu, potukavši u kratak čas mletačke čete, koje se povukoše u Cormons.[1]

Poslije svršena rata s Mletčani primi Frankopan opet zapovjedničtvo na krajini hrvatskoj, postavši svojimi vitežkimi čini Turkom na daleko strah i trepet, osobito pako od ono doba, kad je dostanuo čast velikoga generala u Karlovcu. Vuk se odiči kao što prije njega nijedan krajiški general uzoritimi junačkimi djeli. U vojevanju pomagali su mu kao hrabre i vješte vojskovodje njegovi sinovi Gašpar i Juraj, prvi kapetan ogulinski, a drugi podgeneral u Karlovcu, pak zet mu Petar Zrinski. Odmah prve godine, kad je Vuk za podgenerala u Karlovac došao (god. 1627.), razbije Turke pod samim gradom. God. 1634. u prosincu, pošto je Vuk već velikim generalom bio, napane njegov sin Gašpar Izačić i potuče u zavaljskom polju Derviš agu Hudugarića,

[1] Hurter: Geschichte Ferdinand II. B. VII. str. 84. i 85. — Ersch u. Gruber: Encyklopedie. — Ratkaj: Memoria Regum et banorum, 2. izdanje, str. 199.

koj tu pogibe; drugu tursku vojsku, koja se pod vodstvom Duralije na Karlovac spremaše, razbije Gašpar nedaleko Karlovca i uhvati Duraliju živa. God. 1642. osvoji Gašpar grad Perušić, i razori ga do temelja. Ravnim načinom ovjenča svoje junačko čelo i Petar Zrinski, služeći u krajini karlovačkoj kapetanom žumberačkim i ogulinskim, a poslije podgeneralom. Iz osvete za tolike poraze i stradanja zaletivahu se Turci više nego ikad prije u manjih četah kao ljuti zulumčari u kršćanske priedjele, dodijavajući im do zla boga. God. 1641. porobiše Turci Kladušani svu okolicu karlovačku ća do Rečice i upališe selo Smoljake na Dobri blizu Karlovca. Da ih sbog toga kazni i dalnji zulum preprieči, pošalje god. 1649. general Vuk Frankopan kneza Petra Zrinskoga s vojskom na Bihać, ali naši stigoše Turke već na putu kod rakovačke crkve pod delipašom Badankovićem, glavarom Krupe, i tu se zavrže žestoki boj, u kojem Badankovića, starinom plemića hrvatskoga, smakne mačem mladi junak Ivan Križanić. Turci ovaj put ljuto postradaše; pogibe ih u kreševu više od dvie stotine, a više od sto zarobljenika dovede slavodobitno Petar Zrinski u Karlovac, gdje ga tast i sav puk radostno dočeka.[1] Milo je čuti, kako opisuje naš rodoljubivi suvremeni povjestnik baron Ratkaj ovu bitku i svečani povratak u Karlovac.

Najprije uljeze u grad vojska; za njom sliediše konji natovareni plienom, a nakićeni glavami poginulih Turaka. Glavu Badankovićevu nosio je neki junak na kopju u vis, čemu se je puk najvećma radovao. Iza toga išli su dugim redom zarobljenici. Poslednji jašio je na gizdavom šarcu junačina Petar Zrinski, praćen ostalimi vitezovi, a svjetina mu radostno klikovaše, pozdravljajuć ga bez prestanka. Silni narod, koji no se bješe na glas o dobljenoj pobjedi sa svih strana sgrnuo u Karlovac, uljeze zajedno sa dobitnici u hram sv. Trojice, gdje se zahvališe za pobjedu stečenu nad Turci. Turske glave natakoše na kolce po bedemih tvrdjave, zabovši radi rugla u turban pašin perje kopunovo i puranovo."[2] Težko da se je ikad poslije Zrinski tako sretnim ćutio, a Karlovac jedva da je ikad toliko čisto hrvatskoga slavja zapamtio!

Za rata medju Mletčani i Turci (god. 1638.) čuvao je general Vuk Frankopan dobro krajinu, a da nebi Turci zaokupili Primorje i posjeli Podgorje, namislio je on opet sazidati i utvrditi Bag, koj bjehu Mletčani poslednjega uskočkoga rata razorili. Na predlog Vukov učinjen

[1] Ratkaj, str. 229—231. — Vitezovićeva kronika.
[2] Valvasor XII. knjiga. — Chronicon von Karlstadt.

god. 1638. dozvolio je 25. rujna 1645. kralj Ferdinand, da se sagradi Bag.

Mletčani radili su u to doba mnogo o tom, da steku naklonost i prijateljstvo Vukovo, kojega bjehu prije tako silno uvriedili. Vojujući oni s Turci u Kandiji i Dalmaciji i prodirući u Liku i Krbavu sa svojimi ponajvećma hrvatskimi četami, mogao im je Frankopan po svojem zvanju i položaju mnogo pomoći ali i osnove pomješati. Lukava signorija radila je, što je više mogla, da za svoje smjerove dobije glavnoga svoga neprijatelja. Po nalogu republike predao je mletački upravitelj Zadra Rudolfo od Savorgnana Vuku prekrasno vezani zlatni lanac vriedan 1000 cekina, te mu zadao vjeru, da će Mletčani kao kršćani i susjedi rado takodjer razbijati Turke, ako bi udarili na krajinu.[1]

Vuk Frankopan nebijaše samo važan kao vojskovodja, već je on slovio i kao vrlo učen i vješt državnik i dobar poznavalac domaćih odnošaja,[2] uslied čega bješe mu čestokrat povjerena i obava različitih kraljevskih posala. Kao kraljev pouzdanik inštalirao je dva hrvatska bana, god. 1628. grofa Žigu Erdöda, a god. 1648. grofa Ivana Draškovića. Kad se je god. 1628. opetovano pobunila obćina draganićka proti grofovom Erdödom, imenova ga iste godine kralj Ferdinand svojim povjerenikom za utaloženje razpre, a god. 1642. imao je sa zagrebačkim biskupom Benkom Vinkovićem umiriti Samoborce koji su se već gotovo stotinu godina pravdali sbog oskvrnutih obćinskih pravica sa Ungnadi i Erdödi, vlastnici samoborskoga grada.[3]

Sam kralj Ferdinand III. vele je cienio Vuka, izraziv se o njem za saborisanja u Požunu u nazočnosti velikoga prepošta zagrebačkoga i hrvatskoga poviestnika barona Jurja Ratkaja: „Ille bonus et fidelis est noster servitor et vir magnus“.[4] Kralj darova mu god. 1643. za stečene zasluge 10.000 for. i odpusti porez od dobra Brežci (Rann) u Štajerskoj. Kralj podieli Vuku takodjer čast komorničku i tajnoga savjetnika. Vuk pisao se god. 1648. u javnoj izpravi „vikovični grof od Tržca, Senja, Krka, Modruš, ces. i kralj. svitlosti potajni vićnik, komornik i vse harvatske ter primorske pokrajine veliki general itd.“[5] Jedno vrieme bio je i carski zemaljski poglavar (kapetan) u vojvod-

[1] Ratkaj str. 195.

[2] Ratkaj kaza o Vuku, da je »vir Catoniana gravitate, morum elegantia, consiliorum maturitate insignis omne tempore existimatus.« Ibidem str. 191.

[3] Izvorno hrvatsko pismo Frankopanovo od 27. stud. 1642. na biskupa Vinkovića ob istoj stvari u našoj sbirci.

[4] Ratkaj str. 191.

[5] Listina u našoj sbirci. Vidi prilog br. XIII.

stvu Opavskom (Oppeln), za koje zvanje bio je on usposobljen i znanjem njemačkoga jezika, kojemu je on bio podpuno vješt, kako se to vidi iz vlastoručno pisane zapoviedi od 10. ožujka 1646. na kapetana u Hoisić gradu Andriju Gusića.[1]

Uzprkos svim zaslugam Frankopanovim nastojali su Njemci i ponjemčeni plemići iz Kranjske i Štajerske, zavidni Hrvatu toliku čast na hrvatskoj zemlji, da ga uklone s krajine, a to tim više, što Frankopan hrvatske sviesti i ljubavi do domaćih ustavnih institucija nikad zatajio nije, usadivši patriotične osjećaje i svojoj djeci. Uslied tajne agitacije njemačkih zapovjednika i državnika skine već god. 1613. gradačko dvorsko vojno vieće Vuka sa vojničke časti, tobože sbog nevaljalo izvedena četovanja na Bunić u Krbavi. God. 1619. i 1620. zamjeri se na novo njemačkim vladateljem, nehoteći vojevati izvan domovine na Betlenove buntovnike. Da bude što više odvisan od vojene vlasti, a manje samostalan, izdana je na 21. svibnja 1637. posebna inštrukcija za njega. Već pod svoju starost uputi se god. 1650. sa sinom Gašparom i zetom Petrom Zrinskim u Loretto u Italiji nepotraživši dozvole, zašto ga opet pismeno ukori bečki dvor.[2]

Ekonomičko stanje loze Tržačkih Frankopana, koje se je bilo dospjetkom šestnaestoga vieka gubitkom tolikih dobara na Turke i ustrojstvom krajiških kapetanija jako pogoršalo, popravi se za Nikole i Vuka osiguranjem i boljom uredbom gospodarstva na pridržanih obiteljskih dobrih, pribavom jedne česti imanja ozaljskih Frankopana i kupom novih imanja. Od starijega brata Jurja, koj je bio slab gospodar i osorne naravi, odieliše se god. 1609. Nikola i Vuk, uživajući od to doba zajednički otčinska dobra.[3] Po smrti brata Nikole god. 1647. koj umre bez odvjetka, steče Vuk samodrug sva obiteljska imanja Bosiljevo, Severin, Zvečaj, Novigrad na Dobri i Novi kod mora i Črnomalj u Kranjskoj. Počam od god. 1629. držao je od grofa Petra Erdöda na nekoliko godina u zalogu za 7000 for. obćinu draganićku.[4] Tako isto držao je u zalogu oko god. 1643. od bana Ivana Draškovića za 4000 for. dvorove Klinča sela i Repišće izpod Okića.[5] Godine 1634. kupio je Vuk od grofa Edlinga liepo i koristno imanje Brežci u Štajerskoj, koje je kašnje porodica Frankopanska držala sve

[1] U našoj sbirci.

[2] Ivan Kukuljević polag akta dvorskoga ratnoga vieća: Književnici u Hrvata str. 10. i 11.

[3] Protokol kaptola zagr., str. 8. i 159.

[4] Kap. arkiv. Prot. 23., br. 744.

[5] Ibidem. br. 27.

do svoje propasti.[1] I u križevačkoj županiji imao je Vuk Krsto Frankopan imanja, koja bješe po svoj prilici dobio za miraz po svojoj prvoj ženi.

Vuk Krsto Frankopan ženio se tri puta; ponajprije za Jelenu Berislavićevu, kćer banovca (vicebana) i velikoga župana zagrebačko-križevačkoga Stjepana Berislavića, zatim za Ursulu grofinju Inkoferovu, a po treći put za baronicu udovu Doru Paradeiserovu, rodjenu Haller od Hallersteina, te je imao od njih tri sina, i to od prve žene Gašpara, koj umre mjeseca srpnja god. 1651. kapetanom u Ogulinu, od druge Jurja, silna junaka i glasovita umjetnika, koj dokonča svoj slavan život kao podgeneral i namjestnik zapovjednika 13. veljače 1661. u Karlovcu, a od treće žene rodio se nesretni Franjo Krsta, poginuvši na 30. travnja god. 1671. od mača krvnikova. Od druge žene poteče jedina Vukova kći, nesretna Katarina, vjenčana god. 1641. sa banom grofom Petrom Zrinskim. Jedva da je Tržačka obitelj ikada sretnijega i ugodnijega časa dočekala, a grad Karlovac igda tolike sjajne i kićene svatove ugledao, koliko ih se prikupi 27. list. 1641. u Karlovcu na vjenčanje u kući Vuka Frankopana. Mjesec dana prije pira sazva Petar Zrinski svatove sa svijuh strana, vladare i knezove, velikaše i plemiće, gradjane i podložnike. U mletačkom arkivu sačuvane su dvie Petrove pozivnice na dužda Franju Erizza i na veliko vieće mletačke republike, kojimi ih Zrinski pozivlje za 27. listopada na ručak u grad Ozalj, a na večeru istoga dana i na objed drugoga dana u Karlovac u kuću tastovu.[2] Jedva da se je mogao pod sretnijimi auspiciami sklopiti brak medju tadanjim najuglednijim hrvatskim velmožom i preliepom, istom 16 godina navršivšom kćeri čuvena velikaša i vojskovodje, koj je upravo tada najsilnije rušio na junačkom polju neprijatelje domovine i kršćanstva, — pa kako je ipak po čudnom udesu tragično svršio.

Vuk preživi sina Gašpara samo kratko vrieme. Prestavi se godine 1652. u 64. godini vieka svoga iz ovoga svieta, pošto je bio oporukom pisanom već 28. ožujka 1649. u Brežcih uredio kao brižan otac obiteljske odnošaje i nasljedstvo svoje djece.[3]

Vuk Krsto Frankopan ostavi neumrlo ime u svojoj domovini, koja je, kako Vitezović pripovieda, gorko plakala nad tolikim gubitkom.[4]

[1] Pismo izvorno Frankopanovo od 17. prosinca 1634. na protonotara Petra Zniku u našoj sbirci.

[2] Kukuljević: Književnici str. 11—12.

[3] Arkiv za povjest jugoslavensku knj. XI., str. 205, 206.

[4] Valvasor kaže o Vuku: Er war ein tapferer und fast lebenslang im Kriege geübter Soldat, welcher sich auf den Grenzen allezeit ritterlich gehalten.

Zavist njemačka nije dala kašnje popeti se nijednomu Hrvatu do generalije, bojeći se Njemci, nebi li se možebit zanio čitav narod za kakovim otačbenikom, spodobnim Vuku, i nebi li time postradali interesi njemačke klike.

Grof Herbard Auersperg (od god. 1652—1669.) bio je brat bogatoga Vuka Engelberta Auersperga, koj je za obitelj svoju pribavio Kočevje, i Vajkarda Auersperga, ljubimca i možnoga ministra Ferdinanda III. i Leopolda I., koj bude napokon radi svoje nestalnosti i častohlieplja odtjeran od dvora bečkoga te svrši život zatočen u kranjski grad Žuženbreg. Auersperg bude inštaliran velikim generalom hrvatske krajine u jeseni god. 1652. po posebnom naputku, a ujedno je umješćen s osobitim djelokrugom bivši kapetan ogulinski grof Juraj Frankopan Tržački kao namjestnik (Ambtverwalter) vrhovnoga zapovjednika i kapetan žumberački.[1] Poslije smrti grofa Jurja Tržačkoga god. 1661. zamienjivao je Herbarda Auersperga kao vicegeneral grof Petar Zrinski, braneći krajinu od Turaka i obavljajući sve zvanične poslove pravoga zapovjednika, dočim je Herbard oslanjajući se na možnu zaštitu svoga brata Vajkarda doista obilatu korist crpio od karlovačke i primorske krajine, ali službe nije nikako ili posve slabo vršio. Herbard stanovao je većom česti na svojih imanjih u Turnu kod Krškoga u Kranjskoj, na južnom Štajeru, a kadšto i u Samoboru, koj bješe baštinila po knezovih Erdödih njegova supruga baronica Ana Moskon, a dolazio bi bio u krajinu samo onda, kad je skrajnja nužda nastala, ili kad je valjalo primati dohodke krajiške službe. Sa miroljubivim namjestnikom Jurjem Frankopanom pogadjao se je kako tako, ali kad je službu namjestnika preuzeo na krajini odvažni Petar Zrinski, izlegla se brzo svadja medju njima. Kada je Petar Zrinski u jeseni god. 1663. kod Jurjevih stiena kod Otočca razbio Čengića pašu bosanskoga i brata mu živa uhvatio, proglasio se Auersperg bezobrazno dobitnikom, akoprem nije niti u vatri bio, te si prisvajao uhvaćenoga Čengića, kojeg je kašnje u Senju izmamio od Zrinskoga, te neovlašteno pogaziv zadano obećanje na povratku u Mletke prodao. Mjesto da Auersperg pohvali hrabrost svoga namjestnika i kao kršćanski general da se uzraduje nad porazom Turaka, osvadjao je kod možnoga Leopoldova ministra kneza Lobkovica junačkoga Zrinskoga, moleći u cara ovlast, da može suspendirati oporne zapovjednike, kao što je bio Zrinski. Pošto je Zrinski primio banstvo, zahtievao je Auersperg, da se oduzme Zrinskomu zapovjedničtvo na krajini, jer da će biti gotov rat s Turci, ako on i nadalje ostane na krajini. Ovakove

[1] Aktenverzeichniss kod ratnoga ministarstva.

uvriede zabole su prve žalce u dušu Zrinskoga, koj se je još god. 1667. tužio Lobkovicu radi oteta sužnja.[1] Poslednjih godina zamienjivali su Auersperga u krajiškoj službi veliki kapetani baron Ivan Jakov-Prank († 9. veljače 1666.) i grof Fridrik Sauer, najkašnje i nesretni Franjo Krsto Frankopan, a kad je bila kakova veća potjera za Turci, zapovjedao je vojskom ban Petar Zrinski, koj je i god. 1665. na ogulinskoj krajini vojevao, pozvavši u krajinu i narodnu vojsku iz provinciala u pomoć.[2]

Herbard Auersperg umro je star 56 godina 28. travnja 1669., te bude velikim sjajem pokopan u tadanjoj isusovskoj crkvi sv. Katarine u Zagrebu, gdje mu je i danas grobni spomenik sa napisom:

EXCELLENTISSMO AC ILLMO
DNO DNO JOANNI HERBARDO S. R. I. COMITI
AB AVRSPERG ET GOTSCHE, DNO SCHOEN ET
SEISEMBVRG, INCLYTI DVCATVS CARNIOLIÆ
ET WINDISCHMARCHIÆ SVPREMO HÆREDITARIO
MARESCHALCHO. S. C. RQVE MATTIS CONSILIARIO
CAMERARIO NEC INCLYTÆ PROVINCIÆ CARNÆ
COMISSARIO BELLICO AC CONFINIORVM CROATIÆ
PARTIVMQVE MARITIMARVM GENERALI CAROLOSTADTY
ET SEGNIENSI SVPREMO CAPITANEO PIE IN DOMINO
DEFVNCTO DIE XXVIII. APRILIS ANNO SALVTIS MDCLXIX.
ÆTATIS SVÆ LVI CONSORTI SVO DESIDERATISSIMO
ILLMA AC EXCELLMA DNA D. ANNA ELISABETHA
COMITISSA AB AVRSPERG NATA BARONISSA DE
MOSKON MOESTISSIMA POSVIT.

Grof Ivan Josip Herberstein (od god. 1669—1689.). Štajerska obitelj Herbersteina rodila je kroz viekove više znamenitih muževa, od kojih nekoji stekoše svietski glas, a nekoji upravo u poviesti naše domovine dosta važno mjesto zauzimlju. Poznat je obćenito slavni Žiga Herberstein, koj je po svietu daleko putovao te svojom knjigom „Rerum moscovitarum comentarii“ u prvoj polovici šestnaestoga vieka ponajprije odkrio zapadu tada jošte posve nepoznatu silnu rusku državu. Od Herbersteina, koji su u Hrvatskoj živili, znameniti su bili muževi ge-

[1] Pisma Auersperga na Lobkovica od 24. listopada i 4. studena 1663., 28. lipnja 1665. i pismo Petra Zrinskoga od 30. svibnja 1667. u rudnickom arkivu u Českoj. Po prepisu prof. Tadije Smičiklasa. U pismu od 28. lipnja 1665. piše Auersperg o Zrinskom: Begehren an den Granitzen auch neben den Banalstel zu kommandiren in meiner Abwesenheit, welches ein vereinbliches Begehren wehre, vnd gleich so viel, als wen man ein neues Feuer zum Krieg wider anzuzünden begehrt.

[2] Zapovjed Zrinskoga po vicegen. Saueru na obćinu draganićku u našoj sbirci.

*

neral varaždinski i poslije upravitelj dvorskoga bojnoga vieća Ivan Sigmund Herberstein († god. 1611.), pak Maksimilijan Herberstein, vojujući kao mletački general u Dalmaciji na Turke († god. 1688.), ali svakako najvažniji Herberstein, živući na hrvatskoj zemlji, bio je general topničtva i zapovjednik hrvatske i primorske krajine grof Ivan Josip Herberstein.[1]

Grof Ivan Josip Herberstein bio je sin upravitelja Štajerske Ivana Maksimilijana Herbersteina, povišena god. 1644. medju državne grofove, i baronice Eleonore Breunerove, te se je rodio god. 1630. valjda u Gradcu. U mladjahnoj dobi stupi god. 1643. u red maltezkih vitezova i posveti se vojničtvu, služeći pod generalom Montecuculiom za rata turskoga. Kašnje bude pobočnikom glavnoga vojskovodje vojvode Lotrinskoga. U Hrvatsku prispje Herberstein i to u varaždinsku (slavonsku) krajinu oko god. 1655. za kapetana u Gjurgjevac, gdje su ga već sljedeće godine tužili vlasi iz okolice toga grada i desetnik Petar Pernar sbog izgreda i zlostave. Herberstein bude iztragom, koju su vodili častnici karlovački Krištof Delišimunović, Erazmo Gal i neki Sušić, krivim proglašen i morao je platiti iztražne troškove.[2] Još iste godine premješten je Herberstein u Ivanić, odkuda se je preporučio (godine 1656.) biskupu Petru Petretiću u dobro susjedstvo.[3] Počam od godine 1663. bude Herberstein pukovnik u Križevcih, malo zatim namjestnikom velikoga generala slavonske krajine grofa Leslie-a i zapovjednikom slavonske krajine. Od ovo doba počimlje Herberstein sve to možnije uplivati u javni život Hrvatske, koj upliv mu pribavi časti, odlikovanja i veliku milost kod mogućnika na bečkom dvoru, ali za našu otačbinu postade zlokobnim, jer nam napokon uništi Zrinske i Frankopane, i prouzroči dugotrajni metež u ustavnoj upravi naše kraljevine.

U boju kod sv. Gotharda predvodio je Herberstein krajišnike, gdje se je kao dobar vodja na toliko odlikovao, da je kralj Leopold njemu povjerio svečani uvod turskoga poslanika na 7. svibnja 1665.

Herbersteinovo upravljanje varaždinske krajine obilježuje osobito dvoje nastojanje, naime da ukroti tamošnje vlahe, jako pomućene glede dužnosti prama državi i glede poštovanja tudjih prava po privilegijih godine 1630. stečenih, pa da uzdrži koliko igda moguće uniju crkve, započetu god. 1609. osnutkom marčanske (svidničke) sjedinjene epar-

[1] I. A. Kumar: Geschichte der Burg und Familie Herberstein. 3 Theile. Graz. — Biogr. Lexikon von Dr. Constantin v. Wurzbach. VIII. str. 324—448.

[2] Registar kod generalkomande u Zagrebu.

[3] U nadbiskom arkivu. Epistolae vol. II.

hije, te da što više sljedbenika katoličkoj crkvi privede. Revnost njegova za katoličtvo i za centralističnu njemačku državu austrijsku bila je vanredna, pokazujuć se on u čitavom svom radu i nastojanju fanatičnim katolikom, kakove je mogla radjati samo doba austrijskih Ferdinanda i Leopolda uslied premoći Isusovaca.

Sa pravoslavnimi naseljenici u varaždinskoj krajini imao je Herberstein mnogo posla za trajanja smutnja i pobuna, koje se za njegova generalovanja u tih predielih dogodiše. Vlasi bili su shvatili privilegije tako, da ih čine u svakom obziru slobodnimi i neodvisnimi, pa da im je prosto raditi, što ih je volja. Naročito zaniekaše vlasi posluh kapetanom koprivničkomu, križevačkomu i ivanićkomu. Prvi je odpor dakle bio namienjen upravo proti onim, koji privilegije izhodiše. Po običaju sudio je u pravdah u prvoj molbi veliki knez kapetanata, odkuda prizivalo se na krajiški sud (Grenzrecht), zatim na regimentski sud. To nehtjedoše vlasi dalje priznavati, zahtievajući i tvrdeći, da što veliki knez odsudi, tako da stoji. U javnoj skupštini izjaviše oni svečano, da nepriznavaju jurisdikcije kapetanske, zahtievajući za sebe sela Ljubljanu i Jugovec, vlastnost biskupa zagrebačkoga, pa da se odstrane katolici iz Trojstva, gdje je stajala starinska katolička crkva, a general Herberstein bio je mjesto dao opet katolikom. Veliki knezovi htjedoše naseljivati nove uskoke iz Slavonije i Bosne, što im bješe zaniekao Herberstein, oslanjajuć se na privilegij, koj je to očito zabranio. Ustanovu privilegija, da svako vlaško selo medj Savom i Dravom može birati kneza, tumačio je vladika Stanisavljević, da je tim čitav zemljištni prostor medj Savom i Dravom podieljen pravoslavnim naseljenikom, i zato se oni protiviše novim naselbam katolika oko Čazme, potuživ se sbog toga kralju Leopoldu i ratnomu vieću u Gradac. Za gjumliju (narodnu vojsku) tražahu vlasi posebne častnike poput onih u karlovačkoj krajini, ali im to nedozvoli Herberstein, jer da bi novom razdielbom vojvodstva smetnja nastala, a osim toga, da se već kod postojećih „paripnjaka“ (konjanika) nemogu naći zastavnici, a tako da bi bilo i kod gjumlije. Veliki knez imenom Osmokruč tužio je Herbersteina i sbog okupacije kaštela Belovara, u koj su išla izmjenice na stražu četiri vojvodstva iz okolice. General Herberstein bio je upravo osvadio vlahe, da kradu kršćansku djecu, te takovu iz Belovara prodavaju u Tursku. Zato da je postavio u Belovar katoličkoga častnika, da tu mrzku trgovinu zaprieči, a taj častnik da uživa nešto generalske zemlje oko grada, sbog čega da režu vlasi na generala, akoprem sami imadu u izobilju zemalja. Na tužbe vlaha proti Herbersteinu, da on protežira

samo onoga, koj ga daruje, i da službe po mitu podieljuje, priznade Herberstein, da je neznatne dare dobivao od novih službenika, ali da na to nije nikoga silio. Slobodnomu naseljivanju bez dozvole krajiških kapetana protiviše se krajiški zapovjednici već s toga, što bi oni time gubili od svojih dohodaka, jer je vladao običaj, da svaka nova kuća dade jednoga vola. Herberstein branio je taj običaj; oficiri da su zavriedili taj dar, obavljajući mnoge službe. U obće bilo je sila takovih tužba i osvada na vlahe, kojim se pridružiše i kojekakovi zlikovci iz provincijala, osobito pobjegavši kmetovi.[1]

Uz Osmokruča označuju spisi glavnim buntovnikom Nikolu Vukovića, izabrana velika kneza ivanićkoga, kojega nije htio potvrditi generalat. Vuković prisvajao si velike zasluge, ali takove nehtjede Herberstein priznati, osvadjajuć ga glavnim lupežom i tatom. I koprivnički veliki knez Ilija Romanić nije bio po vlasti potvrdjen, a službeni izvještaji kažu o njem, da je veliki prostak i da se je sam nametnuo knezom. Osmokruč i njegove pristaše počeše narod na toliko silovati, da se i on sam uzburkao, izabrav si nekoga Vukosana protuknezom, kojemu bijaše sklono i vojno zapovjedničtvo. Time se puk razdvoji u dva protivna tabora. Osmokruč neprizna Vukosana i pošto nije htjela nijedna strana popuštati, potvrdi general Vukosana, davši ujedno zatvoriti Osmokruča i glavne mu privrženike. To porodi u narodu veliko ogorčenje. 24. travnja 1667. bukne očita buna proti kapetanom, a navlastito proti generalu Herbersteinu, kao upravitelju varaždinske generalije. Pristaše Osmokručevi sakupe se oružani u velikom množtvu i navale na Križevac, tražeći da se zatvoreni puste na slobodu, jer da će inače sve na okolo popaliti i porobiti. Ustaše podstrekavahu najvećma dva kaludjera, brat i sinovac Osmokručev. Oni podigoše vlahe na oružje, i uhvativši Vukosana i nekoliko njegovih prijatelja odrubiše im glave. Po krajini raztru glas, da će svakoga smaknuti, koj bi se njim uzprotivio.

Osmokručevih privrženika prikupilo se samo iz križevačke kapetanije više od 1500, a pozvane su bile u pomoć i koprivnička i ivanićka kapetanija, da idu uzimati Križevac, gdje je sielo Herbersteinovo.

Ele nije ni Herberstein mirovao, pa kako je bio okretan, smion i domišljat, prikupi on brže bolje do 3500 katoličkih Hrvata i

[1] Copia des von der innerösterr. Kriegsstelle an den k. Hofkriegsrath am 28. Mai 1735 unterbreiteten Berichtes über die Warasdiner Grenz-Statute. U zemaljskom arkivu. U svezku »Warasdiner Grenz-Betreff.« I. B. — Izvješće Herbersteinovo od 14. lipnja 1666.

nekoliko vjernih vlaha, kojoj vojsci pridruži se jošte 500 biskupovih haramija iz Ivanića i Dubrave. S ovimi četami udari Herberstein na buntovnike i potuče ih hametom na roviškom polju. U osam dana sve je bilo očišćeno od ustaša, sve uplašeno i umireno. Generalu dopanuše vodje, koji su po odsudi regimentske pravde pogubljeni na istom mjestu, gdje bijaše smaknut Vukosan. Medju usmrćenimi bio je Osmokruč i oba nametnuta velika kneza ivanićki i koprivnički Vuković i Romanić.[1]

Poglavice bune naznačiše sama mjesta, što se bjehu pobunila. Ustanak se smiri. Velika je korba pala na kaludjere, najpače na vladiku Gabriela Miakića, kojega je sada nastojao Herberstein pod svaku cienu ukloniti. God. 1668. putovao je Herberstein u Gradac i Beč, da izviesti o krajiških stvarih uplivnije osobe na kraljevskom dvoru, naročito ministre Auersperga i Lobkovica, pak savjetnika Müllera.

Odmah tada predložio je Herberstein promienu privilegija i obustavu izbora pučkih knezova. Carskim riešenjem od 20. prosinca 1668. izadje novi izpravak privilegija, u kojem se izrično spominje, da se takovi netiču vlaha, stojećih na zemljištih vlastele, te Predavaca i starosjedioca Slavonaca. Izbor starješina kao što i držanje sudova bješe dozovljeno po novom statutu samo u gradovih pod nadzorom častnika; napokon je tu zabranjeno svako dalnje naseljivanje iz Turske bez dozvole vlasti.[2]

Ujedno budu pojačane posade regularne vojske u tvrdjavah, a vlahom opredieljena stalna boravišta uz prietnju, da ako još jednom prekorače privilegija, da će takova sasvim ukinuti.[3]

Upravo, kad se je Herberstein najvećma brinuo, da ukloni iz varaždinske krajine Miakića, i da opet oživi uniju, zateče na 28. travnja 1669. smrt generala karlovačkoga grofa Herbarda Auersperga, na kojega mjesto bude već 9. lipnja iste godine naimenovan Herberstein ponajviše uplivom ministra Vajkarda Auersperga.

Herberstein inštaliran je, kako to sam javlja biskupu Borkoviću, generalom hrvatske i primorske krajine polovicom mjeseca rujna 1669., ali još iste jeseni (mjeseca listopada) valjalo mu se vratiti u varaždinsku krajinu sbog iztrage proti vladici Miakiću. Na biskupskom imanju Gradcu kod Križevaca držao je Herberstein konferenciju sa kapetani varaždinske krajine i sa biskupom Borkovićem, izviestivši

[1] Ibidem. — Czörnig. Etnographie III. Th. str. 103. Beilage.
[2] Czörnig III. Th., Beilage str. 103.
[3] Ibidem i rukopis: Warasdiner Grenz-Betreff.

nakon toga bojno vieće u Beču.[1] Herberstein nastojao je već tada sporazumno sa glasovitim kardinalom i nadbiskupom bečkim Leopoldom Kolonićem, potomkom stare hrvatske obitelji iz Bišća, da se je na stolicu vladike marčanskoga namjesti Paval Zorčić. Kad mu se je ta želja izpunila, pomagao je general vladiku Zorčića u poslu unije bezobzirce i nesmiljeno po protivnike, držeći da su i najstrožija sredstva dopuštena, samo ako vjerskim interesom prude, a da su dužni osobito svećenici upotrebiti svu strogost, da se pribavi što više privrženika katoličkoj crkvi.[2] Pet godina iza zatočenja kaludjera u Maltu, spremajuć se na put u Maltu, koj ipak tada nije izveo, žalio je jošte, da nemože sa sobom povesti jošte nekoliko opakih kaludjera, čime bi se kukolj crkveni brzo izkorienio.[3]

Po nagovoru Herbersteinovu pošao je Zorčić dospjetkom mjeseca listopada 1672. u karlovačku krajinu na crkvenu vizitu uz pratnju generala Herbersteina, o kojem se izrazi vladika Zorčić povodom toga puta, da će mu pomoći bog i general karlovački (Deus, beata Virgo et Comes sint mihi.).[4] Zorčiću ostao je Herberstein zaštitnikom sve do njegove smrti.[5]

Imenovanje Herbersteinovo velikim generalom i zapovjednikom hrvatske krajine dogodilo se u zao čas. Ne samo da su opet time bili uvriedjeni svikolici Hrvati, videći gdje se neprestance uzvisuju samo tudjinci na važna i odlična mjesta, neprekidno ustav gazi a cielovitost kraljevine krnji, već je to ljuto opeklo bana Petra Zrinskoga, koj je za tu koristnu i velevažnu čast zamolio kralja Leopolda i preporučao se ministru Lobkovicu, a zaista najviše nju zavriedio bio, služeći od svoje mladosti kao zapovjednik žumberačkih uskoka, kapetan ogulinski i vicegeneral u Karlovcu, a odlikujući se vanrednim junačtvom i vještinom izvrstna vojskovodje, sbog čega pronosila se njegova slava

[1] Pisma Herbersteina od 9. rujna, 3. listopada, 8. listopada i 31. prosinca 1669. u nadbiskupskom arkivu. Epistolae Vol. V.

[2] Pismo Herbersteina Borkoviću 7. kolovoza 1673. »traxit Deus, ut et obdurata corda Vallachorum et Callugerum adhuc in tenebris haerescos vagantium celebratione S. Alexy finita ad meliorem pertrahantur fidem et obedientiam, ad quam salubrem intentionem Personae ecclesiasticae severius manus applicare deberent.«

[3] Herberstein Borkoviću 13. siečnja 1677. »optarem aequidem, ut numerum eorum perversorum calugerorum ad triremos condemnatorum (si qui hujus farinae superessent) mecum ducentium multiplicare valerem, zizania enim ecclesiae tempestive eradicanda.«

[4] Pismo Zorčićevo na Borkovića. Vol. VI.

[5] Herberstein Borkoviću. Vol. XII.

po svoj Europi. Makar da je Petar Zrinski i od prije kivan bio na tadanju bečku vladu, koja je sapinjala u truležu tužnu mu domovinu, osvjetljive namjere prama bečkoj vladi gojio i snovao na veliko o budućnosti svoje obitelji, to težko da bi bio toli silno uzplamtio gnjevom i očito ustao na kralja, da mu nije imenovanje Herbersteinovo posve uznepokojilo dušu. Zrinski još većma uzplamti na Niemce, pošto se oholi i prkosni Herberstein nakon došašća u Karlovac počeo mješati u poslove zemaljske, te štete počinjao na Zrinskovih imanjih.[1] Radi ove nepravde potužio se Zrinski još u tamnici u bečkom Novom mjestu god. 1671.

Kad je u okolici Karlovca novom godinom 1670. započeo ozbiljnije i smjelije spremati ustanak Zrinskov šurjak grof Krsto Frankopan Tržački, pozornim je okom pratio Herberstein sav rad urotnika, i marljivo izvješćivao u Gradac i Beč o svem, što bi bio zapazio. Čitavu osnovu urote priobći Herberstein vojnomu vieću u Gradcu po posebnom odaslaniku, mustermaisteru Paukeru, kojeg odasla posebnim pismom 10. ožujka 1670. u Gradac i u Beč.[2] Na brzu ruku prikupi Herberstein vojsku krajišku, te preprieči, da se nije buna razširila po banskoj krajini, po primorju i medju vlasi. Za Senjane izviesti Herberstein, da živu sa Zrinskim u dobrom sporazumku, a banske krajišnike hvali, da su osobito hrabri vojnici, te tim više pogibeljni. Sakupiv Herberstein hrvatske krajišnike pod zapovjednici Oršićem, Vojnovićem, Delišimunovićem, i obližnje hrvatsko plemstvo, vodjeno petrinjskim kapetanom, grofom Nikolom Erdödiem, ukupno do 9000 momaka, krene sa odielom te vojske brže bolje u bansku krajinu niz Kupu i umiriv ovu, dopre do Brezovice, kamo je Frankopan u mjesto bana Zrinskoga stališe i plemiće hrvatske u sabor sazvao bio. U malo dana iztisne Herberstein Frankopana i iz Zagreba.[3] Kod glavnoga grada dogodi se jedino kreševo za ovoga ustanka medju Herbersteinovom vojskom i Frankopanskom četom. Bitka se u tili čas nesretno dovrši po Frankopana, koj jedva živ prama Čakovcu uteče, dočim mu je bila četa razpršena a stranom i pohvatana. Nekoliko Turaka, što ih uhvatiše medju ustaši, odvedoše i zatvoriše u Karlovcu.[4] Već na 20. ožujka 1670. dopro je bio Herberstein u varaždinsku krajinu. Iz Cirkvene izviesti on vojeno vieće o svojem maršu i predloži mu što bi trebalo učiniti, da se urota što prije uguši.[5] Bez dvojbe da je brzo došašće Herber-

[1] Rački: Izprave o uroti Zrinsko-Frankopanskoj str. 35—37, 84—93.
[2] Ibidem str. 73.
[3] Ibidem str. 134.
[4] Ibidem str. 156, 183.
[5] Ibidem str. 81.

steinovo sa tako snažnom vojskom mnogo pripomoglo, da se nisu po dogovoru sa vladikom Gavrom Miakićem vlasi u trih kapetanijah, koprivničkoj, križevačkoj i ivanićkoj u većem broju pridružili ustanku, i da nije uzplamtio gradjanski rat u čitavoj varaždinskoj krajini, gdje je bilo radi progonstva i nasilja Herbersteinova tek minulih godina i sbog vjerskoga trvenja mnogo nezadovoljnika.

Dok se je general Spankau s carskimi četami primicao Medjumurju, a general varaždinski grof Breuner sa 8000 krajiških i provincijalnih Hrvata Podravinu zapremao, posjeo je Herberstein po zapovjedi od 4. travnja 1670. s karlovačkom vojskom Zrinsko-Frankopanska imanja u okolici karlovačkoj: Ozalj, Novigrad, Zvečaj, Ribnik, Bosiljevo sve do primorskih dobara Bakra, Novoga i drugih.[1] Ovaj zadatak izvede Herberstein sa 4000 krajiške vojske u deset dana barbarskim načinom, nedostojnim kršćanskoga viteza i vojvode, poplieniv i opustošiv stranom on, stranom njegovi podzapovjednici, grof Ivan Ernest Paradeiser, pukovnik i kapetan žumberačkih uskoka, i pukovnik karlovački grof Fridrik Sauer zaokupljena imanja tako grozno, da se više nikad neoporaviše, a posljedice toga pustošenja znadu se i danas u tih krajih. Odpora nije Herberstein nigdje našao, osim u Brodu na Kupi, gdje se ljudi bana Zrinskoga nešto uzprotiviše. Svietina se sva pokori, a Herberstein ju zavjeri za kralja.[2] General vrati se 20. travnja u Karlovac snabdjeven neizmjernim blagom, dragocienosti, zlatom i srebrom i drugimi stvarmi od velike vriednosti, što ih ugrabi na bogatih i prostranih imanjih Zrinskoga i Frankopana. Jedva da je ikad u tako kratko vrieme od tobože civilizovane i kršćanske ruke toliko narodnóga blaga i ponosa propalo, tolika muka i plod kulturnoga života naših predja satrven na vječnu štetu naroda i domovine, koliko tih nesretnih dana poganske otimačine. 20. travnja 1670. javio je Herberstein ponosom dvorskomu kancelaru u Beč, da je cielu Hrvatsku spokorio, a da su se ustaše ili predali ili pobjegli,[3] a na 28. istoga mjeseca pohvalio se biskupu zagrebačkomu Martinu Borkoviću, da se je osvjetlao glas njegovih Karlovčana, dočim se cielo kraljevstvo bilo uzburkalo.[4]

Herbersteinu bila je sada glavna skrb, kako da uništi urotnike Zrinskoga i Frankopana, jer samo njihovom smrću mogao je on za sebe i svoje drugove osjegurati oteta imanja i porobljene stvari, a samo tada mogla

[1] Ibidem str. 141.
[2] Ibidem 182.
[3] Ibidem 198.
[4] Epistolae u nadbiskupskom arkivu. Tom. V.

se je izpuniti želja i nastojanje tadanjih bečkih i gradačkih državnika, da se ili sva Hrvatska ili najmanje krajiški njeni dielovi priklope nasljednjim austrijskim pokrajinam. Herberstein bio se je upravo popeo na dušu Zrinskomu i Frankopanu, nagovarajući čestita biskupa zagrebačkoga Borkovića, da skloni kraljevinu (sabor), da kralja zamole, da se urotnici, ako se nebi usmrtili, doživotno zatvore, kako da nebude dalnje smutnje u Hrvatskoj.[1] Bez dvojbe, da su savjeti Herbersteinovi i stanje, koje on bješe pripravio u Hrvatskoj, mnogo uticali na konačnu odsudu urotnika. Zapremivši Herberstein bansku krajinu, koja je vazda pod vlasti bana i sabora stajala, nastojao je takovu pridržati za karlovački generalat. Istom kad se opetovano sbog toga potužiše kralju hrvatski stališi po posebnom odaslanstvu, povratio je Herberstein nipošto drage volje pokupske krajeve banskoj vlasti, dočim uzprkos svim prosvjedom i molbam hrvatskoga sabora osta i nadalje odtrgnuto primorje, za koje je kralju svjetovalo vojno vieće, da već s toga nedopusti, da se spoji opet sa gradjanskom Hrvatskom, jer je tu bilo gnjezdo i stecište bune.[2] Ali nesamo da je Herberstein nastojao podložiti si bansku krajinu, već je on snubio plemstvo, da se kraljevina Hrvatska sasvim rieši političnoga saveza sa Ugarskom i pripoji kao pokrajina austrijskim nasljednim zemljam, a tim da će se Hrvatska izvinuti od prevlasti banova, koji s njom tiranski gospoduju. Da steče što više privrženika za tu staru osnovu austrijskih državnika, proputova Herberstein Hrvatsku do Varaždina i Koprivnice, ali jedva da je nasnubio nekoliko siromašnih, većom stranom u Zrinskovu bunu zapletenih plemića, dočim se njegovu nastojanju odapre banski namjestnik čestiti Nikola Erdödi i velikaši, i to, kako se je pokazalo, uspjehom, jer je napokon kralj Leopold proti savjetu Herbersteinovom naimenovao Erdödia god. 1673. banskim namjestnikom, a god. 1680. pravim banom.[3]

Ako nije Herberstein već iz varaždinske krajine praznih ruku krenuo, u Karlovcu dočepa se on velikim dohodkom generalske službe i plienom Zrinsko-Frankopanskih dobara silnoga blaga i imetka. Kralj mu darova koristno imanje Frankopansko Novigrad na Dobri, a osim toga podieli mu senjsku kapetaniju, koja je nekoč sve do generalovanja Herberta Auersperga odieljena bila od glavnoga zapovjedničtva, a godimice vriedila 10.000 for. Herberstein prikupi tako uz vlast i silu takodjer najveću korist i dohodak u čitavoj kraljevini. Uživajući

[1] Epistolae u nadbiskupskom arkivu. Tom. V. br. 88.
[2] Izprave str. 168.
[3] Izprave str. 370., 436. i 465. — Saborski zap. god. 1673—1680. fol. 266. i 325.

posvemašno pouzdanje kraljevo, bio je faktično mogućnik i pokretač javnih poslova u Hrvatskoj, koja je ponajvećma njegovim uplivom bila lišena kroz više godina zakonitoga bana.

Krajinom karlovačkom upravljao je Herberstein mal ne sasvim neodvisno, izdavao uredbe i namješćao častnike i službenike po volji, opirajući se često puta odredbam dvorskoga bojnoga vieća u Gradcu, kojemu je bio naimenovan god. 1677. pravim i djelotvornim podpredsjednikom.[1] Još dok je upravljao varaždinskom krajinom, kupio je bio god. 1666. za 2500 for. od udove zapovjednika križevačkih pješaka Gvozdena Vukovića grad Crkvenu. Sada, budući udaljen od varaždinske krajine, prodade god. 1672. taj grad i imanje za 7000 ranjčki žiteljem crkvenskim,[2] kojim izhodi kod kralja Leopolda povlasti slobodnoga grada na Greču pri Zagrebu. To je jedini poznati čin Herbersteinov, namienjen razvitku municipalna i ustavna života, ali i taj se po nekom hudom udesu izjalovi, jer su Crkvenčani god. 1767. na silu utjelovljeni belovarskoj krajini i slobode izgubivši napatili se groznih muka od vojne vlasti. Kao krajiški zapovjednik zapovjedao je bezobzirno i absolutno, vriedjajući medju ostalim u svojih pravih Senjane, koji se na njega potužiše god. 1683.[3]

Kao vojskovodja nije si stekao Herberstein tolika i takova glasa, kao što u upravnoj i državničkoj službi. God. 1683. i 1684. vojevao je kao vrhovni vojskovodja u južnoj Ugarskoj, dok nije obolio na podagri, te su zapovjedničtvo hrvatskih četa preuzeli hrvatski ban Nikola Erdődi i general varaždinski grof Leslie.

Proslavio se je Herberstein, koj je počam od god. 1682. obnašao čast i zvanje velikoga priora maltezkoga reda u Ugarskoj, vojnom na Turke u službi vitezova maltezkih, koju poduze god. 1686. na molbu velikoga meštra s dozvolom kralja Leopolda, zapovjedajući čitavomu brodovlju i vojsci maltezkoj i njihovih saveznika Mletčana. Ostavivši zapovjedničtvo hrvatske krajine velikomu kapetanu grofu Matiji Strassoldu,[4] odputova na 1. siečnja 1686. iz Karlovca, praćen kitom oda-

[1] Pismo bana Nik. Erdödia bisk. Borkovića od 27. ožujka 1680. Epist. vol XIV.

[2] Herbersteinov grad bio je ne daleko od mjesta Crkvene u sadašnjoj šumi i zvao se Zvonik. Sada mu se jedva znadu ostanci. U gradskoj kapeli namjesti Herberstein oltar liepe skulpture, koj je prenesen kašnje u župnu crkvu, gdje se još nedavna nalazio. Na oltaru ima napis za uspomenu na Herbersteina.

[3] Stari registar kod glav. zapovj. u Zagrebu.

[4] Strassoldo umre još god. 1686., a zapovjedničtvo krajine preuzme žumberački kapetan grof Ivan Ernest Paradeiser; ovoga sliedio je još prije povratka Herbersteinova iz Malte i Dalmacije kao podgeneral grof Josip Ivan Rabatta.

branih hrvatskih i austrijskih plemića i kavalira, koje odvede sobom u Maltu. Za četiri dana prispje u Senj, pohodi sa pratnjom na 7. siečnja majku božju trsatsku i odjedri, nedočekavši naručeni veći brod, na malenom brigantinu 24. siečnja iz Senja morem na otok Košljun, gdje se još jednom pomoli u tamošnjoj fratarskoj crkvi. Prešav poslije na mletačku ladju stiže sa svojom družinom, u kojoj bijaše i njegov sinovac Ferdinand Herberstein, sretno na Maltu, gdje ga primiše velikim odlikovanjem i vitezovi i puk. Na 4. travnja preuze Herberstein zapovjedničtvo nad vojskom i brodovljem maltezkim, s kojim se spoji pomoćno brodovlje papinsko, mletačko i toskansko. Prva bitka kod Navarina u Moreji sretno izpane po kršćane, a glavna tvrdja Modone predade se na 7. srpnja 1686. Odavde povede Herberstein sa mletačkim zapovjednikom Franjom Morosinom brodovlje u Napoli, koj osvojiše kršćani nakon dulje obsade 29. kolovoza 1686. Dovršiv vojnu na ovoj strani, krene Herberstein po nagovoru rimskoga pape iz Brindisa u južnu Dalmaciju, i dopre u Boku kotorsku sa sedam papinskih i osam maltezkih galija, te 1500 vojnika, medju ovimi 100 vitezova maltezkih. Herberstein javi iz Korčule mletačkomu providuru Cornaru u Spljet svoje došašće i zamoli pomoć. Radostno dočekaše Herbersteinovu vojsku dalmatinski Hrvati, naročito Dubrovčani, koji Herbersteina pozdraviše po dvih zastupnicih, kad je brodovlje jadrilo mimo njihova grada. Herberstein izkrca se kod Novoga grada (Castelnuovo) i obsjede pomoćju obližnjih kršćana grad, u kojem bješe posada od 1000 Turaka i Arbanasa. U pomoć pritekoše i kršni Crnogorci, te je tu potučena hametom turska vojska pod zapovjedničtvom Husain paše od Bosne i Soliman paše od Hercegovine. Jedan Slovenac uhvati u bitci brata paše skadarskoga, a pogibe tu i Zajm beg, jedan od najboljih turskih vojvoda; paša bosanki uteče ranjen. Nakon tromjesečne obsade te čestoga bombardovanja i juriša predadoše Turci Novigrad, koj držahu u vlasti 149 godina. Izvjestitelji ob ovoj vojni hvale u velike osobitu vještinu Herbersteina kod obsade i za osvajanja ovoga grada. Na poziv kralja Leopolda od 18. lipnja 1687. povrati se Herberstein na svoje mjesto u Karlovac, kamo je do skora i došao.[1]

Godine 1688. vojevao je Herberstein sa hrvatskom krajiškom vojskom u Slavoniji, a sliedeće godine završi uspješno vojnu go-

[1] Fra Franc. Scalleteri da Goricia, min. os. della provincia di Bosna Croatia: Condota navale e vera relatione dell viaggio da Carlstat a Malta del ill. et ecc. Giov. Gios d' Herberstein etc. Graz 1688. Scalleteri bio je izpovjednik Herbersteinov, kojega bješe iz Karlovca sobom poveo.

dine 1685. započetu u Liki i Krbavi, osvojivši za kršćanstvo te starinske hrvatske županije pomoćju narodnih ustaša iz hrvatskoga primorja i iz Dalmacije.

Iznemogav od tolikih napora oboli Herberstein i umre na 30. studena 1689. u Gradcu. Herbersteinu bilo je istom 56 godina, kad ga je smrt zatekla. U svem služio je Herberstein u Hrvatskoj trideset i četiri godine, i to četrnaest u varaždinskoj, a dvadeset u karlovačkoj krajini. Oporukom pisanom 27. rujna 1689. bješe general odredio, da se njegovo tielo sahrani u raci crkve sv. Josipa u Karlovcu, uz koju bješe osnovao komturu maltezkoga reda sa dohodci iz Novogagrada na Dobri i Lemberga u Koruškoj. Sinovac Herbersteinov, takodjer član maltezkoga reda, grof Ferdinand Herberstein postavi mu na grob liepi pločni spomenik, koj je prenesen god. 1833. nakon razora crkve sv. Josipa u samostan franciškanski. Sada je kamen uzidan u crkvi sv. Trojice na desnoj strani u zidu. Napis na ploči glasi:

Ioannes Iosephvs S. R. I. Comes Ab Herberstein
Melitæ Iam Sacer Germaniæ Redditvs
In Varasdinensivm Confinis Carlostadiensē Greatum Mervit,
Ibi XIV: Hic XX: Annis Emensis.
Religioni Hvngariæ Prioratv Magnvs
Leopoldo Primo S. A. â Consilio Arcanvs Evasit,
Svorvm Maritimæ Classis Archithalassvs
Dvm Pontificiis Etiam, Et Etrvscis Triremibvs Imperaret
Venetæ Victoriis Eivs Ope In Peloponeso Ditati.
In Eqvite Religionem In Consiliario Prvdentiam:
In Strenvo Generali Magnanimitatem,
Qvia Capere Nequibant Admirari Debuerant,
D. Marcvm Debitorem Nact'. Vt Et Foen' Gloriæ Svæ Deberetvr
Neocastrvm Pyratarvm Bimestris Obsidione Crventa Christianis:
Adriatico Sinvi vero Div Svspiratam Secvritatem Reddidit.
Post Bienivm Cæsari Restitvtvs.
Svis Carolostadiensib', Likam Et Corbaviam Ferro Igneq. Primvm Tervit
Dein Leopoldo Invictissimo Victam Svbdidit.
Qværi Nesciens, Divinorvm Amans, Deo Charvs, Cæsari Acceptvs
Confiniis Vtilis, Inimico Semper Svspectvs,
Sic Omnib' Dvm Præfvit, Tvtvs Profvit.
Viator, Vt Spectes, Qvod Expectas,
Famam Consvle, Terra Mariq. Vestigia Repete
Qvi LVI Annis Vixit Gratvs, Hic Qviescit Desideratvs
Tv Ne Abeas Ingratvs
Dic Cvm Ioanne Ferd.do Eivs Ex Fratre Nepote, Relig. vero Confrat.
Vt Hic ReLIgIosVs FVDator VIVat Æternvm Beatvs.
C. P.

Karl Eugen vojvoda od Croy-a (od god. 1689—1694.), potomak glasovite nizozemske obitelji, za koju kažu, da vuče lozu od Arpadova kraljevskoga koljena. Karl Eugen bio je sin grofa Jakova Filipa od Croya, kojega naimenova car Leopold na 31. ožujka 1664. državnim knezom njemačkim. Služio je u mladosti danskoj državi za šonskoga rata. Kašnje primi službu cesarsku. Za obsade bečke (god. 1683.) branio je grad na čelu svoje regimente, koju mu bješe dao car Leopold kao feldmaršallieutenantu. U nesretnom boju kod Ostrogona (6. kolovoza 1686.) zapovjedao je desno krilo carske vojske, a pomagao je takodjer kod juriša na tvrdju budimsku. God. 1687. postavi ga Leopold zapovjednikom vojnih četa u Erdelju, odkle krene koncem god. 1689. nakon smrti Herbersteinove za velikoga generala u Karlovac. Do to doba stekao je bio već čast bojnoga maršala, i red zlatna runa.

Vojvoda Croy malo je i poslije u Karlovcu boravio, već ga je zamienjivao senjski veliki kapetan grof Rudolf Edling. Još god. 1689. vodio je carske čete po Srbiji i Bugarskoj i borio se s Turci u bitci kod Niša. Sliedeće godine zatim odtjera Turke izpred Osjeka, ali mu je nešto kašnje loša sreća bila u Biogradu. Hotjevši i taj grad osloboditi od ogromne turske vojske pod velikim vezirom Ćuprili Mustafom, što je grad obsjedala, jedva je i sam živ utekao, a Turci uljezu u Biograd za smetnje, što je bila nastala, kad se je bila upalila barutana u tvrdji. Boraveći nakon toga kratko vrieme na hrvatskoj krajini, otme još nješto zemljišta Turkom u Krbavi i osjegura priedjele, što su ih naši bili oteli pod Herbersteinom. Kašnje vojevao je opet u Slavoniji i u Ugarskoj na Turčina pod vojvodom Ludovikom Badenskim, sudjelovao je u boju kod Slankamena, te osvojio Brod i Gradišku. God. 1694. preuze po odredbi kralja Leopolda zapovjedničtvo glavne armade, ali Biograda nije mogao više predobiti. Kad se je sklopio karlovački mir (god. 1699.), ode Croy u Rusiju, gdje je kao generalisimus zapovjedao ruskoj vojsci u boju sa Švedi, koji ga uhvatiše u boju kod Narve i odvedoše u zatočenje u grad Reval. Tu dokonča život na 1. veljače god. 1702., a kako se je bio silno zadužio, a njegovi vjerovnici prosvjedovaše, da se pokopa, nadajući se, da će car ruski Petar Veliki truplo odkupiti, ostali su njegovi ostanci nesahranjeni, te se još danas vide u crkvi sv. Nikole u Revalu iza željezne rešetke poput mumije, koju su samo miševi po nešto oštetili.[1]

Grof Franjo Karlo Auersperg (od god. 1694—1701.) zamieni godine 1694. vojvodu Croya. Franjo Karlo Auersperg bio je sin Vajkarda

[1] Encyclopedie von Ersch und Gruber. XX. Th., str. 222, 223. — Naše bilježke.

Auersperga, nekoč možnoga ministra kralja Leopolda, koj bje povišen na čast kneževsku, ali je poslije dospio u nemilost kraljevu, kako to spomenusmo kod Herbarda Auersperga.

Stupivši Karlo Auersperg u mladjahnoj dobi u vojsku, tako je brzo napredovao u časti, da mu nije bilo više od 34 godine, kad je postao bojnim podmaršalom i zapovjednikom krajine. Nakon bečke pobjede nad Turčinom god. 1683. zapade mu čast, da je nosio glas o porazu turskom do kralja Leopolda u Linac. U kasnijih vojevanjih na Turčina mnogo si je puta Karlo Auersperg osvjetlao lice. Kad su naši god. 1688. jurišali Biograd, stajao je Auersperg uz vojvodu Eugena Savojskoga u prvih redovih, te se je popeo na zidine gradske, gdje je dostanuo smrtnih rana, koje ipak preboli. I poslije vojevao je kao vojni poglavar krajiških Hrvata u Ugarskoj i Slavoniji, naročito u boju kod Slankamena. Vojvoda Eugen toliko je cienio njegovu vještinu i hrabrost, da mu je povjerio obsjedanje znamenite tvrdje velikovaradinske.

Postavši generalom karlovačkim obkolio je sa banom hrvatskim Adamom Baćanom ljeti 1697. Bihać, ali ga nije mogao osvojiti sbog slabe spreme za obsadu i nesloge vojvoda.

Kad je nakon mira karlovačkoga valjalo urediti medje na krajini, povjeren je taj posao u karlovačkoj krajini generalu i podpredsjedniku gradačkoga bojnoga vieća grofu Ferdinandu Herbersteinu uz pomoć generala Karla Auersperga, dočim je razmirice medju striši hrvatskimi i pograničnimi Turci imao izravnati Talijan general grof Marsigli, prije član karlovačkoga kongresa, o kojem pripoviedaju, da je dobro poznavao hrvatske i turske odnošaje.

Neznamo, zašto je Auersperg god. 1701. ostavio generaliju karlovačku. Nakon smrti starijega svoga brata Ferdinanda, steče naslov kneza i veliki imetak. Umro je god. 1713. u Beču. Za svoga izbivanja od Karlovca imao je Auersperg namjestnike god. 1698. grofa Ivana Josipa Lamberga, velikoga kapitana „nimške kumpanije“ i vicegenerala, god. 1701. grofa Rudolfa Edlinga, velikoga kapetana senjskoga.[1]

Karlo Auersperg znao je dobro hrvatski, pisavši vlastoručno mnoga pisma i zapovjedi pravilnom hrvaštinom.

Knez Hanibal Alfons Emanuel Porzia (od god. 1701—1709.) zamienio je Auersperga god. 1701. Obitelj njegova potekla je iz Furlanske, a držala je sedamnaestoga vieka više imanja u Kranjskoj, i medju ostalim grad Senožeč. Porzia bio je ponajviše odsutan od Karlovca, gdje ga je kroz više godina zastupao grof Josip Rabata. God. 1704. pošao je

[1] Historisches Lexicon. Leipzig 1736. — Naše bilježke.

bio kao carski poklisar na dvor ruskoga cara Petra Velikoga u Moskvu, odkuda se vratio opet u Karlovac. Od dobe Herbersteinove prisvajali su si generali pravo, da imenuju sve niže zapovjednike i častnike. Sbog toga izlegla se je medju generalom Porziom i kranjskimi stališi parba, koja je napokon riešena po želji stališa, a generali nisu u buduće smieli samovlastno postavljati krajiške oficire. Na 16. listopada 1708. doselio se je knez Porzia sa svojom obitelji u Ljubljanu, premda je još 3. siečnja 1709. bio karlovačkim generalom. Poslije obnašao je kroz više godina čast predsjednika trgovačke uprave u austrijskom primorju i zemaljskoga kapetana u Koruškoj. Umro je na svojem gradu u Spitalu u Koruškoj. Za Porziom sliedio je već pomenuti

Grof Josip Rabata (od g. 1709—1731.), koj se u hrvatskih poveljah piše: „baronom od Dornberga, otajnim tanačnikom, komornikom, generalom u polju, i vse hrvatske i primorske krajine velikim generalom." Josip Rabata potekao je od furlanske obitelji, koja imaše imanja takodjer po goričkih i kranjskih stranah. Pradjed njegov bijaše poznati takodjer Josip Rabata, koji je god. 1602. toli užasno poginuo od mačeva uzbunjenih Senjana.

Dulje od Rabate nije nijedan general karlovački sjedio na stolici generalskoj, a težko da je osim Vuka Frankopana i jedan dulje na krajini služio. Već god. 1687. za Herbersteina bio je vicegeneralom karlovačkim. Poslije bje imenovan zapovjednikom tvrdjave na Šlosbergu nad njemačkim Gradcem, odakle se vrati god. 1701. u karlovačku krajinu kao pomoćnik generalu Ferdinandu Herbersteinu pri postavljanju medja prama Turskoj. Kašnje bio je zamjenikom generala kneza Porzie, te dobi čast generalsku god. 1709., obnašajući ju sve do svoje smrti, koja ga zateče god. 1731.

Za Rabatova generalovanja izleže se s nova rat s Turci, koji nemogoše pregorieti tolike zgubitke zemalja po zaključku karlovačkoga mira. God. 1716. provale krajišnici Turci na Pernu, bataleć i uništujuć okolišna sela, ali za kratko vrieme skupi general Rabata krajišnike i druge Hrvate u Vojnić i udari na Turke, te ih razbije toli silno, da je malo koji izmakao.

Osim generalske časti obnašao je Rabata zvanje tajnoga vojnoga savjetnika, te je bio zajedno podpredsjednikom bojnoga vieća u njemačkom Gradcu. Po značaju mnogo je naličio Rabata negdašnjemu generalu Josipu Ivanu Herbersteinu, samo da nije bio tako fino prepredena glava, već prosta soldatina. Liku i Krbavu na silu je otimao gradjanskoj upravi, akoprem mu je to s prvine strogo zabranjeno bilo; kašnje je ipak

uspio, te su svi krajevi izbavljeni od Turčina podloženi njegovoj vojničkoj vlasti.

Za Rabate radilo se opetovano o reformah u krajini, u kojoj su razuzdano gospodarili pojedini njemački častnici i krajiški narod tako mučili, da se je bio nekoliko puta od nevolje pobunio. Dvorske komisije viećale su u Karlovcu o reformah krajiških god. 1712., 1721., 1727. i 1729., a Rabata predlagao je vojnom vieću kod tih prigoda, kako bi trebalo urediti hrvatsku krajinu. Rabata mnogo se je trudio, da iztisne hrvatske častnike iz krajine, a vlahe pounijati.

Poput Herbersteina pačao se je rado i u poslove gradjanske Hrvatske. Kad je god. 1713. preminula grofica Sidonija Delišimunovićka, rodjena Peranska, bogata vlastnica mnogih imanja, zaokupio je on Brlog i Trešćeno, premda je ona poslednje dobro oporukom zapisala bila pavlinom svetičkim. I u okolici Brdovca kod Zagreba posjedovao je Rabata dobra i kmetove. God. 1713. primljen je Rabata na saboru hrvatskom medju indigene hrvatske.

U svojem odsuću imao je Rabata četiri namjestnika i to redomice god. 1711—1713. barona Vilima Kušljana, velikoga kapetana žumberačkoga, god. 1715. barona Ernesta Ferdinanda Kulmera, pukovnika turanjskoga, 1718. barona Bernharda Valeria Possarellia, vicegenerala i napokon god. 1730. barona Maksimilijana Ernesta Teufenbacha, velikoga kapetana u Senju.[1]

Grof Franjo Stubenberg (od god. 1731—1740.), sin Franje Jurja Stubenberga, zemaljskoga kapetana na Gorici, preuze zapovjedničtvo 29. svibnja 1731. Stubenbergu zadavale su na krajini mnogo posla i brige bune krajišnika, pak Turci, s kojim se opet rat izlježe. God. 1731. poslana je karlovačka vojska na vlahe u banskoj krajini po imanjih biskupa zagrebačkoga, gdje se oni pobuniše.

Kad se god. 1736. zarate Austrija i Ruska s Turskom, uzpiri se ljuti boj i na hrvatskoj granici. Veliki kapetan baron Franjo Raunach podje na 17. lipnja 1737. s vojskom iz Karlovca u Liku i Krbavu, obsjede gradove Kulen-Vakuf i Ostrvicu na Uni, ali pogibe kod sela Kalatia nesretno na 22. srpnja s velikim množtvom krajiških junaka. Turci uhvatiše dva kapetana i grofa Serrenia, te učiniše veliki plien. U isti čas pošao je bio iz Karlovca s vojskom vicegeneral karlovački grof Ivan Juraj Herberstein prama Cetinu, i obkoli ga, a Herbersteina je sliedio i već dopro do Slunja general grof Stubenberg, nastojeći spojiti

[1] Valvasor. XII. Buch. — Karlstädter Grenz-Betreff. II. Band u zemalj. arkivu. — Naše bilježke.

se gdje na Uni s vojskom bana hrvatskoga Eszterhazia, ali začuvši vojvode za poraz Raunachov i za stradanje cesarske vojske kod Banjaluke, povrate se 25. srpnja natrag u Karlovac. 20. lipnja 1738. sakupila se opet krajiška vojska u Karlovcu, i krenula odatle prama kordunu pod generalom Herbersteinom; dočim se general Stubenberg utabori sa 4000 krajišnika kod Turnja. Na 23. listopada provali noćju 8000 Turaka (2000 pješaka, ostali konjanici, ponajviše Tartari) preko Ladjevca na Slunj, odkle ih naši suzbiše znatnim gubitkom. Turaka ostalo je mrtvih 300, a naši izgubiše 30 momaka. Vojska boravila je u logoru kod Turnja do 24. listopada. Stubenberg dade god. 1740. s nepoznatih razloga ostavku na zapovjedničtvu krajine, a na njegovo mjesto dodje[1]

Grof Ivan Juraj Herberstein (od god. 1740—1744.) Taj je došao mlad u Hrvatsku, gdje je služio počam od g. 1726. kao kapetan u Otočcu, a poslije kao vicegeneral u Karlovcu. God. 1744. zapovjedao je krajiške Hrvate u Italiji, a kašnje za nasliednoga rata predvodio je austrijanske čete u Bavarskoj i Českoj. Dobio je čast feldmaršala, te je umro g. 1756.

Vojvoda Fridrik Josip Maria Hildburghausen (od god. 1744—1748.).[2] Ovaj vrlo ugledan dostojanstvenik postao je zapovjednikom karlovačke krajine uslied krajiških reforma, koje su već odavna pripravljane, ali istom poslije god. 1746. izvedene. Malo je bilo generala pod krunom Habsburga, koji su bili tako milovani i kod dvora uvažavani, kao što herceg Hildenburžki, makar da je na vojnah vazda bio nesretan.

Rodio se je ovaj vojskovodja god. 1702., a već god. 1719. počeo je služiti u austrijskoj vojsci. God. 1737. predvodio je posebnu vojsku na Turke, i obsede Banjaluku, gdje na njega iznenada udari vezir Alipaša Ećimović sa 20.000 vojske i strašno ga razbije, te vojsku potjera preko Une u Slavoniju. Maria Terezija, koja je Hildburghausena jako volila, povjeri mu za nasliednoga rata zapovjedničtvo nad državnom armadom, ali i tu nije imao sreće. Prusi potukoše hametom saveznu vojsku austrijsko-francezku pod njegovim zapovjedničtvom u bitci kod Rossbacha god. 1757.

Hildburghausen bude kraljem Karlom III. pozvan, da preustroji i uredi krajinu. Imao je provadjati reforme ponajprije u varaždinskoj krajini, što mu podje za rukom istom nakon sedam godina (god. 1735—1742.). Iza toga povjeri mu kraljica Maria Terezija i preustroj karlovačke krajine, a da u njegovih šakah sakupi što veću moć pribavi mu ugled,

[1] Archivium conv. franc. Carolost. — Naše biljažke.
[2] Kumar: Geschichte der Burg und Familie Herberstein. II. Th. str. 78.

*

postavi ga na čelo gradačkoga vrhovnoga bojnoga vieća, predavši mu oba generalata varaždinski i karlovački.

U karlovačkoj krajini začmu reforme god. 1744. Iste godine mjeseca rujna dodje Hildburghausen prvi put u Karlovac i proboravi petnaest dana na Švarči. Odatle proputova svu hrvatsku krajinu sve do mora. Reforme budu izvedene za dvie godine, pošto osnove potvrdi kraljica.

Hildburghausen boravio je kao predsjednik bojnoga vieća većinom u Gradcu i Beču, te je samo na kratko vrieme dolazio u Karlovac. Za njega bio je sačuvan lov medj Kupom i Koranom, kuda je bilo oštro zabranjeno krajišnikom loviti. Namjestnik Hildburghausena u krajini karlovačkoj bio je general Leopold Scherzer.

Da svoje prijatelje umiri, položio je vojvoda god. 1748. predsjedničtvo vojne uprave. Umró je god. 1787. u 86. godini dobe svoje.[1]

Baron Leopold Scherzer (od god. 1748—1754.) preuze god. 1748. posve neodvisno zapovjedničtvo nad karlovačkom krajinom. Osnove vojvodom Hildburghausenom nacrtane i samo od česti do te dobe izvedene, počeo je Scherzer eneržijom uvadjati, vriedjajući mnogo puta narodne osjećaje krajiškoga naroda. Nije čudo, da je takov postupak uzročio gorčinu srdaca i urodio hrdjavimi posljedicami.

Mjeseca lipnja 1751. pobune se Ličani, a i u banskoj krajini smute se jako hrišćani. Scherzer bio je slučajno odsutan iz Karlovca; njegov namjestnik grof Petaci pokori pomoćju Otočana Ličane, a povrativši se Scherzer iz dopusta u Karlovac, pojuri u banovinu, te i nju pokori. Kao što su buntovnici u banskoj krajini sudjeni po osobitoj komisiji, kojoj bješe na čelu baron Adam Patačić, tako su i Ličani sudjeni, te ih je 50 dopraćeno u Karlovac, gdje izmedju njih 7 pogubiše, a ostale odsudiše stranom na robiju, stranom ih odtjeraše iz kraljevine. U banovini i to u taboru u Četvrtkovcu dao je Scherzer nekoliko ustaša smaknuti. Buna bude na skoro ugušena, ali je zbilja za živo čudo i težko vjerovati, koliko su krajišnici za te dobe trpili od svojih bezdušnih častnika.

Scherzer umre u Karlovcu 15. lipnja 1754. u 47. godini života; truplo mu pokopaše u Žavcu (Franzu) na Štajeru. Kraljica Maria Terezija naimenova njegovim nasljednikom[2]

Grofa Benvenuta Petacia (od god. 1754—1763.) starinom Tršćanina, kojega je otac Adelmo Antun bio upraviteljem i kapetanom konfiskovanih

[1] Hietzinger: Statistik der Militärgrenze II. Th. II. Abthlg. — Archiv conv. franc. — Ersch und Gruber: Encyklopedie. — Naše bilježke.

[2] Bach: Otočaner Regiments-Geschichte. — Arh. conv. franc. — Naše bilježke.

Zrinsko-Frankopanskih imanja u primorju, dobivši u zalog Zrinsko dobro Ribnik i Brlog na Kupi, nekoč vlastnost plemića Gusića i Ivana Peranskoga. Petaci služio je od rane mladosti na krajini, bio kapetanom žumberačkim, vicegeneralom u Karlovcu, od god. 1747. brigadirom za otočku i ličku pukovniju, a od god. 1752. namjestnikom generala u varaždinskoj krajini, odakle je došao u Karlovac. Tu je ostao zapovjednikom do svoga umirovljenja 24. prosinca 1763. Živio je do svoje smrti u Brlogu na Kupi nedaleko Metlike.[1]

God. 1740. primljen je general Petaci medju indigene na saboru hrvatskom.

Baron Filip Levin Beck (od god. 1764—1768.), general topničtva, dekoriran velekrstom vojničkoga reda Marie Terezije. Baron Beck počeo je vojničku službu u hrvatskoj krajini, postavši majorom kod Slunjana, a poslije pukovnikom u varaždinskoj krajini. Sbog zasluga stečenih kod ugušenja krajiške bune naimenova ga Maria Terezija generalom i povjeri mu upravu varaždinskoga generalata. Beck je vojevao s krajišnici za sedmogodišnjega rata; u boju kod Zlatnoga Praga (6. svibnja 1757.) predvodio je 3500 Hrvata, u bitci kod Kolina zapovjedao je prednjoj vojsci. Velekrst reda Marie Terezije zaslužio je u boju kod Mišnja (Meissen), uhvativši nakon žestokoga odpora pruskoga generala Dierkea sa 1659 momaka, sa svom hranom, strjeljivom i 8 topova.

Beck nije bio samo vrstan general već i vješt i uman administrator. Uredivši na novo varaždinsku krajinu, preuzeo je Beck po odstupu Petacia i upravu karlovačke krajine, spojivši tako oba generalata u jednoj ruci. U karlovačkoj krajini izveo je dobrom namjerom mnoge reforme, podigavši škole, sagradivši i napunivši žitnice za gladne godine, te iztrebivši hajdučtva. Beck dade takodjer popisati i premjeriti svu zemlju. Da se obrt i trgovina po nešto podignu, skrbio je podizanjem samoupravnih obćina. Medjutim mnoge njegove uredbe bile su odviše teoretične naravi, nedolikujuće duhu našega naroda; osim toga uvadjane su odviše naglo i tolikom oštrinom, da se mnogi krajišnici odseliše u Tursku.

Sbog velikih zasluga, što si Beck steče upravljajuć krajinom, povisi ga kraljica na čast velikoga nadzornika hrvatske i slavonske krajine. Beck prestavi se s ovoga svieta 22. siečnja 1768.

U odsuću Beckovom upravljali su krajinom general baron Brentano, koj umre u Karlovcu 7. srpnja 1764., i podmaršal Mikašinović,

[1] Naše bilježke iz suvremenih službenih spisa.

prvi pravoslavni, koj je generalom postao, a napokon do god. 1768. podmaršal baron Preis.

Baron Franjo Preis (od god. 1768—1771.) preuzeo je počam od 10. svibnja 1768. samostalno upravu krajine, te ostavi Karlovac godine 1771., postavši zapovjedajućim generalom u Erdelju.

Baron Venceslav Kleefeld od Hnojeka (od god. 1771—1777.) nastupi 12. travnja 1771. svečano generaliju. Bio je priprosta roda iz Česke, služio je god. 1756—1758. pukovnikom kod Slunjana, a poslije bude naimenovan nadzornikom banske krajine, dodijajući svojimi spletkami mnogo stališem hrvatskim. Postavši god. 1773. generalom topničtva bude zamienjen u Karlovcu god. 1777.

Grofom Samuelom Gjulajem (od god. 1777—1786.) podmaršalom, otcem bana hrvatskoga Ignjata Gjulaja. Samuel izkazao se je za rata pruskoga, braneći prielaz Prusom iz Saksonske, zašto je nagradjen redom Marie Terezije. Kao rodjeni Erdeljac nije bio protivnik ustavnim zakonom Ugarske i Hrvatske, i zato nije pravio zaprieka prielazu Karlovca iz vojničke u gradjansku u pravu.

Koncem rujna god. 1786. premješten je u Erdelj, gdje je godine 1802. preminuo. Kralj Josip II. spoji god. 1786. sva tri hrvatska generalata karlovački, banski i varaždinski u jedan pod imenom hrvatskoga vojnoga zapovjedničtva, i postavi glavnim zapovjednikom generala *barona de Vinsa,* koj se preseli mjeseca travnja 1787. u Zagreb, gdje je od tada ostao generalkomando. Po smrti Josipovoj predana je banska krajina opet banu grofu Ivanu Erdediu, dočim je varaždinska upravljana zajedno sa karlovačkom do god. 1848. iz Zagreba.

Samo u kratkom razdobju francezkoga vladanja imala su dva banska i četiri karlovačka puka posebne francezke komandante, godine 1809. grofa Carra St. Cyra, generallieutenanta, poslije zapovjednika tvrdje i grada Magdeburga, god. 1810. barona Delzonsa, koj je Hrvate predvodio za ruskoga rata i 24. listopada 1812. topovskim zrnom pogodjen zaglavio, god. 1812. barona de Pourailia, divizionskoga generala, te napokon god. 1813. barona Jeanina, koj je ostavio Karlovac 17. kolovoza 1813. čim je začuo, da se primiče austrijska vojska.

Karlovačka krajiška vojska.

Obseg hrvatske krajine i glavne utvrde. — Zapovjednici krajiški i vrsti vojske. — Značaj i narodnost vojske. — Plaća i obskrba četa. — Nevolje krajiške. — Odnošaj krajiških zapovjednika prama kraljevini Hrvatskoj.

Hrvatska krajina, na kojoj su stajali utvrdjeni gradovi i straže za obranu od Turaka, mienjala je više puta svoj obseg. Još god. 1573. obsizala je krajina četiri kapetanije: senjsku, bihaćku, ogulinsku i hrastovačku, a medje kršćanske hrvatske prelazile su rieku Unu na njenom gornjem i srednjem tečaju. Nesretna vojna Khevenhüllerova (god. 1578.) poremetila je posve red, što je dotle postojao na krajini. Kroz razdobje od jedno dvadeset godina postali su Turci gospodari čitavoga prostora oko rieke Gline, prekoračivši mjestimice i Koranu. Prevlast svoju u gornjoj Hrvatskoj osjeguraše si Turci god. 1592. osvojenjem tvrdoga Bišća. Iza toga redom su padali naši gradovi na obe strane Kapele; Hasan predobi već god. 1592. čvrsti Perušić, zavičaj knezova istoga imena, koji se u Ugarsku ukloniše, starodavni Plaški i opatiju Topusko. God. 1596. bio je već u turskih šakah nekoč jaki grad Budački. Kršćani povukoše svoje straže na Kupu i na lievu obalu Korane i Mrežnice, a što je bilo prostora, gradova i mjesta medju timi riekami i Unom, ili su bili posjeli Turci, ili je opustilo, ili je pako bilo razoreno. Početkom sedamnaestoga vieka išla je medja tako zvane hrvatske (karlovačke) krajine počam od tada već razorenoga grada Steničnjaka i samostana Kamenskoga uz Koranu mimo Velemerića na Slunj, a odanle do male Kapele, a preko te gore mimo Plišivice u ondašnju primorsku krajinu iza rieke Gacke u dolnju Liku pod Velebit i preko njega do mora prama Dalmaciji.[1]

Od ovo doba oslanjala se obrana Hrvatske poglavito na učvršćene gradove Križanić-Turanj, Barilović, grad na Korani (od god. 1606.),

[1] Zemljovid nadinžinira Martina Stiera u car. bečkoj biblioteci pod br. 9225., zatim zemljovid u arkivu pokrajine Štajerske, sastavljen Tobiom od Kreuzthala, a rezan u Gradcu god. 1655. Gašparom Spenglerom.

Slunj, Tovunj i Ogulin, a preko Kapele na Brinje, Otočac i Senj. Najviše bili su na udarcu gradovi Slunj i Otočac, a zakloništem i oporištem imala je služiti glavna utvrda (Hauptfestung) Karlovac sa Senjom, koja su dva grada poslije pada Bišća smatrana glavnim branikom austrijskih pokrajina i Italije.

Medju pojedinimi gradovi poredani su bili uzduž korduna čardaci, u kojih je vojska neumorno i bez prestanka stražu stražila, paześi osobito na prelaze u klancih i na branah te slapovih rieka. Ovi su stražari obično ponajprije dojavljali navale turske, pucajuć iz malih pušaka na larmu, na što su upaljeni po vrhovih panosi (vituljače, Kreudfeuer), te se udaralo na klepala, i pucalo iz mužara, dok se je sgrnula vojska i narod, koj bi sav listom na Turčina polazio. Pače i žitelji oko Metlike i Črnomlja, pa Hrvati provincialni iz Pokupja, Rečice i Draganića hrlili su ovakvom zgodom u pomoć, a god. 1717. pogiboše gotovo svi mužkarci iz Prilišća na lujzinskoj cesti na četovanju u Turskoj.[1]

Za Karlovac bio je kao predstraža najvažniji Križanić-Turanj, sazidan god. 1580—1582. troškom austrijskih pokrajina i Hrvatske pri utoku Mrežnice u Koranu, a prozvan po junačkih kapetanih Jurju i Gašparu Križanićih, koji su za gradnje Karlovca stražili radnike, nadzirajuć ujedno i gradnju kule u današnjem Turnju, kao što i dvijuh kula u Prozorcih blizu Turnja. U potlašnje vrieme zaštićivao je Turanj sa čardaci u Vražiću na strani prama Bariloviću i u podoru samostana Kamenskoga najviše tvrdju karlovačku, pak klance, brodišta i prelaze na slapovih na Korani i Mrežnici, naročito prelaz na Belajskom nekoč Derenčinovom brodu (valjda po nesretnom banu Derenčinu, uhvaćenom od Turaka god. 1493. u boju kod Udbinje) na Korani naprotiv Velemeriću.[2]

Oko zidina ovih gradova i na prostoru pustom izmedju naših posada i straža i turskih utvrda trajao je i nadalje, ako ne vazda otvoreni rat po smislu europejskoga državnoga prava, a to ipak dosta krvavi mali rat kroz gotovo dvie sto godina izmedju braće jedne krvi i jezika, koje je samo vjera razstavljala i na mržnju i ljuti boj fanatazirala. Kako su zapovjednici na obih stranah od četovanja očekivali vazda samo koristi, nemogoše kreševa na medjah Turske i Hrvatske nikada jenjati. Paše bosanske nije bio kadar nitko obuzdati; Carigrad bio je daleko, pa ako je kada i stigao kakov prikor, taj se lako

[1] Valvasor, VII. knj. str. 302., pak bilježke kod obćine u Prilišću.
[2] Croatica kod ratnoga minist. u Beču. B. II.

pregoreo, kad se dobila korist ugrabljenim plienom. Turci su držali, da su četovanja na medjah vazda dopuštena. Poslaniku kralja Leopolda grofu Leslieu izjavi god. 1665. porta, da četovanja sa 5000 vojske neprekidaju sklopljena primirja.[1]

Vojska namještena u krajiške utvrde došla je na veliki glas svojim vitežkim držanjem u bojevih s Turci. Ako i jesu bile zidine i bedemi hrvatskih utvrda, osobito glavne tvrdje karlovačke, čvrstom ogradom proti turskoj navali, te oslonom vojnomu napredovanju, a utočištem i zaklonom, kad bi Turčin nadmagao, a to su bili krajiški vojnici kita hrvatskih, a tek po nešto i slovenskih junaka, živim oklopom od hrabrih prsi i žestokih šaka, koji su Turkom tri sta jada zadavali.

Razmjerno malena vojska karlovačka mogla bi bila, kako je bila u početku prilično dobro ustrojena, i pošto je bila proniknula iz srdca hrabroga naroda, mnogo više učiniti za izbavu nesretne naše kraljevine izpod iga turskoga, da nisu mogućnici, kojim je bila djelomice povjerena naša domovina, ponajviše neodlučnu politiku tjerali, kao da su bili zavidni našoj sreći, kakovoj našoj jakosti i samostalnosti. Svuda nas raztrgoše, samo da nebudemo jaki okriepiti našu staru slobodu i mogući sladku jabuku pobjede mirno uživati! —

Na čelu vojničke uprave za cielu gornju (hrvatsku) krajinu stajao je glavni zapovjednik (General-Obrist der Crobatischen und Meergrenzen) pod vrhovnim nadzorom dvorskoga bojnoga vieća u Gradcu. Nekoje generale tako hrvatske kao što i slavonske (u Varaždinu) zamjenivali su vicegenerali (Amtsverwalter), upravljajući krajinom sasvim samostalno u odsuću velikih generala. Takov zamjenik bio je grofu Herbardu Auerspergu god. 1658. vicegeneral grof Juraj Frankopan, a poslije smrti Frankopanove postao je vicegeneralom karlovačkim grof Petar Zrinski, god. 1665. grof Juraj Sauer, a god. 1668. grof Krištof Frankopan Tržački. Na 21. ožujka 1682. za generala Herbersteina opredielio je kralj Leopold karlovačkim višjim vojničkim dostojanstenikom čast i mjesto, i odredio, kako koj u Karlovcu zapoviedati ima. Za vicegeneralom najstariji je bio u časti veliki kapetan njemačke čete (deutsches Fähnlein) u Karlovcu, zatim su redom sliedili veliki kapetan žumberački, konjanički poručnik i kornet njemačke čete. Višji oficiri priobćivali su nižjim parolu u tvrdji. Samo ako je koj izmedju častnika karlovačkih obolio ili ako su svikolici nesposobni bili za zapovjednike tvrdje, ovlašten je bio general povjeriti zapovjedničtvo u Karlovcu kojemu vanjskomu krajiškomu častniku. Karlovački veliki

[1] Schimek: Geschichte Bosniens. str. 311.

kapetan vazda je imao čuvati glavnu tvrdju, i zato nije polazio na vojnu u udaljena mjesta bez skrajnje potrebe.

Sva vojska krajiška razvršćena je bila u male i velike kapetanije. Hrvatska krajina do Kapele imala je velike kapetanije: karlovačku i slunjsko-žumberačku, zatim četiri kapetanije: u Križanić-Turnju, Bariloviću, Tounju i u Ogulinu. K primorskoj krajini spadala je velika kapetanija senjska i kapetanija otočka. Pošto je Lika sa Krbavom oteta Turčinu i u tom kraju oko god. 1710. dokinuta komorska uprava, ustrojena je tamo jošte jedna velika kapetanija sa 11 kapetanija, 3 porkulabije i 2 knežije.[1] Svakolika vojska u gornjoj hrvatskoj krajini brojila je god. 1657. na prostoru do Kapele 1249 momaka, a u primorskoj krajini (bez Like, koja je bila tada još turska), 530 momaka, u svem dakle 1784 momaka; a trošak na vojsku stajao je godimice 143.481 for.[2]

U Karlovcu, kao glavnoj tvrdji i sjedištu krajiškoga zapovjednika, bila je vazda najveća vojnička posada različitoga oružja. Izim velikoga generala i vicegenerala, koja poslednja služba bila je obično skopčana sa čašću velikoga kapetana karlovačkoga ili žumberačkoga, sjedili su u Karlovcu veliki kapetan, zatim kapetan arkibusira, nadporučnik, veliki zastavnik i dva kapetana huzarska. Na čelu krajiškoga sudstva bio je regimentski (poslije generalski) sud kao sudište druge molbe s auditorom, zamjenikom (Staabhalter) i dva prisežnika, aktuarom i pisari, profosom, batinarom (Stockmeister) i krvnikom. Poslove današnjih vojničkih intendanta, a po nešto i generalnoga štopa vršio je mustermeister sa četiri vojna pisara. Topničtvo slabo je bilo za te dobe razvito; nadstojnikom artilerije u Karlovcu bio je kapetan, koj je držao i 12 puškara. Hranu nabavljao je proviantmeister, a bolestnike liečio je posebni felčer (Feldscherer).

U vojsci karlovačkoj osobito se je odlikovala arkibusirska četa konjanička, u kojoj su služili plemići hrvatski sve po izbor, a služila je velikomu generalu tielesnom stražom. Ova četa ima svoj iskon u Karlovcu jur od god. 1580., kada je dozvoljeno generalu 20 gardista pod imenom trabanta ili janjičara. Već god. 1582. zovu se ti gardisti arkibusiri.[3] Ovi su konjanici istovjetni sa kirasiri, koji se razviše od još starijih kopljanika (Lanzknechte).[4] Četa ova bila je jaka

[1] Izkaz vojske u karlovačkoj krajini god. 1712. i 1725. u svezku: Karlstädter Grenz-Betreff, II. Band.

[2] Ibidem. Izkaz za god. 1657.

[3] Croatica. B. I. str. 241.

[4] Hurter: Geschichte Ferd. II. u. III., knj. III. str. 134.

100 momaka, a zapovjedao joj je obično glavom veliki general. Ostali častnici bili su joj poručnik, kornet, stražmeštar, kaproli. Četa imala je trubentaša i piskara (Pfeifer). Svaki gardista (Einspanniger) dobivao je mjesečno plaće 12 for., a čitav trošak na arkibusire iznosio je godimice 15.432 for. Vanjštinom svojom jako su imponovali arkibusiri, odlikujući se u mnogo zgoda osobnim junačtvom; za boja sisačkoga najvećma su k pobjedi pomogli. U starije doba nosili su vitežko odielo s oklopom.

Uz arkibusire bile su u Karlovcu dvie kumpanije hrvatskih huzara, jaka svaka 50 momaka. Ovi su huzari bili ostanak hrvatskih konjanika, kojih je po zaključku brukskoga sabora (god. 1578.) mnogo bilo na krajini, pokle su odstranjeni težki njemački konjanici.[1] Huzara služilo je u četi pod jednim kapetanom vazda po pedeset, a valjalo im je biti „spravnimi s dobrimi konji, oklopi ili panciri, šišakom, šćitom, kopljem, sabljom, bodežom, batom ili sikiricom, a komu je bilo drago, mogao je nositi i pušku“. Svaki kapetan morao je imati jednoga zastavnika i trubentaša.[2] Kašnje oružani su hrvatski huzari pištolami i karabinom, a nosili su „kapu kuninsku sa pernicom, hlače od crvenoga sukna, menten srebrnimi gumbi, a jošter preko ramena krzno panterovo ili tigrovo“. Po junačkom držanju, ubojitom oružju i narodnom hrvatskom odielu silno su se dopadali i ovi konjanici. Kad je kralj Leopoldo godine 1660. u Ljubljani boravio, najviše se je čudio zajedno sa svojimi gostovi iz stranih dvorova hrvatskim kopljanikom, kojih je 150 predvodio kapetan Krištof Delišimunović. Konjanici ovi jašili su na vilovitih konjih, nakićenih zlatom i srebrom, a odieveni su bili u sjajne i bogate hrvatske haljine sa tigrovim krznom preko ramena, kučmom kapom i gizdavom perjanicom na glavi, držeći dugo kopje u desnici ruci.[3] Za vojničku poštu služili su tako zvani bihaćki konjanici, koji se spominju još za dobe, dok su naši držali Bihać; ovi su konjanici izvrstno vršili poštovne poslove na svojih malenih konjih. Od ovih konjaničkih četa po krajini potiču mnogobrojne hrvatske konjaničke čete, koje su došle bile hitrinom i hrabrosti na veliki glas za tridesetgodišnjega rata, te su postale strahom i trepetom svoj Europi. Popunjavane su iz ovih četa, pak

[1] Vidi u prilogu br. X. izkaz vojske za god. 1579.
[2] Prilog br. IX. i novo izdanje naputka za konjanike od god. 1644. — Vidi takodjer: »Meynert: Das Kriegswesen der Ungarn« str. 162. i 163.
[3] Breve e succinto racconto dell viaggio dell' imperatore Leopoldo. Opera di Lorenzo de Churelicz. Vienna. MDCLXI. str. 99.

od banskih konjanika i iz četa slavonskoga generala takodjer hrvatske garde na dvorovih u Draždjanih, Parizu i Fiorenci.[1]

Pješačka regularna vojska sastajala je od njemačke čete i hrvatskih strielaca zvanih haramije. Njemački sluge bili su odieveni i oružani poput poznatih Landsknechta. Hvale ih suvremenici kao dobre vojnike; osobito su bili vrstni „Nimci“ u Karlovcu, gdje je god. 1657. njemačka četa brojila u svem 254 glave sa mjesečnom plaćom od 7 do 5 for. Njemačkih sluga bilo je samo u poglavitih gradovih u Senju (14 momaka), Otočcu, Ogulinu (10 momaka) i u Križanić-Turnju (9 momaka). Četa karlovačka stajala je god. 1700. za čitavu godinu 21.192 for.[2]

Poglavita i najbrojnija vojska u banskoj, karlovačkoj i slavonskoj krajini bile su pako haramije, prozvane po haljinah od biele čohe njemački „Weissröckel“. Haramije služile su veoma marljivo u svako doba i čuvale zasjede i klance velikom opreznošću. Oružane su bile dugom puškom pak mačem o bedru. Počam od god. 1589. uvedene su haramije obćenito na krajini u mjesto na njemačku oružanih ali za brzo micanje po krajiških stranah pretežkih arkibusira. Što je bilo po vanjskih utvrdah njemačko oružanih vojnika, ti su uklonjeni god. 1605. naredbom dvorskoga bojnoga vieća, koje je uvelo po svuda haramije, pošto se je pokazalo, da se njemačke sluge nemogu tako uspješno upotrebiti kod navala na Turčina.[3] U Karlovcu samom nije bilo haramija, već su one stajale u posadah po ostalih gradovih krajiških, pak po čardacih. Zapovjednici haramija bili su kapetani i vojvode, a medju svakom desetoricom bio je jedan desetnik. Kao što za konjske šerege izdan je nadvojvodom Karlom i za haramije naputak, koj su morali vazda strogo obdržavati.[4]

Neredovita krajiška vojska poznata je pod imeni martoloza, uskoka, venturina i mazola. Martolozi ustrojeni su prvom polovicom šestnae-

[1] Vidi naš članak u »Viencu« god. 1876. br. 50.

[2] Izkazi vojske u Karlovcu i u ostalih gradovih god. 1657., 1701., 1711. 1725., itd. u svezku »Karlstädter Grenz-Betreff.« II. B. u zem. arkivu, i izvješće generala Karla Auersperga medju bakarskimi spisi. f. 18. — Valvasor B. XII. str. 114. i 115.

[3] Predlog generala varaždinskoga Vida Haleka od 1. prosinca 1584. Štaj. arkiv. Grenzakten, f. 3. i 56. br. 113, 115 i 115. — Hurter: B. V. str. 15. — Nepoznati pisac o hrvatskih uskocih kaže za Hrvate: poca gente e atta a gvardare quella frontiera di simil natione, che se di altri come Tedeschi, i quali sono grevi e tardi. (Vidi Rački: Prilog za poviest hrv. uskoka, str. 17.)

[4] Vidi prilog VIII.

stoga vieka po primjeru turskih martoloza. Ovo su bili zulumčari poput poznatih iz novije dobe bašibožuku na veoma hrdjavom glasu, četujući po šumah i gudurah i štete čineći ubogomu žiteljstvu. Osobito su dodijali turski martolozi kradjom kršćanske djece, koju su u Tursku prodavali. Zato i nije bilo stvorova, od kojih bi se bio kršćanski sviet toliko plašio, a toliko ih mrzio, koliko martoloze. Žalostni znak malaksanja kršćanske sviesti i ljubavi pokazao se time, da su ti martolozi bili ponajviše kršćani grčko-iztočne crkve. Martolozi dokinuti su odmah nakon osnutka Karlovca, i poslije se nespominju više u kraljevskoj vojsci. Njihovi zapovjednici zvali su se vojvode i harambaše, a poglavite četnike zvahu kalavci (kalausi).[1] U mjesto njih služili su po hrvatskoj krajini žumberački i ogulinski uskoci, ponajviše sljedbenici grčko-iztočne crkve, ali su u čete uskočke pomješani bili i katolički starosjedioci. Uskoci služili su za veoma malu plaću, obično dobivali su na mjesec 2 do 3 forinta.[2]

Venturini i mazoli bili su neka vrst narodne garde. U venturinsku četu popisani su bili po gradovih Karlovcu, Senju, Ogulinu i Otočcu gradjani, stanujući unutar platna gradskoga, na koliko su bili sposobni za vojničku službu. U Karlovcu brojila je venturinska četa god. 1701. ukupno 42 momka. Venturini zvali su po otocih mletačkih na jadranskom moru tamo dospjevše uskoke, za koje suvremeni izvještaji kažu, da su bili goropadni gusari.[3] U mazole bili su popisani za vojničtvo sposobni seljani izvan gradova katolici i pravoslavni, koji moradoše vojevati za užitak svojih zemalja, osobito defenzivno, kad bi Turčin udario. U takovih zgodah upotrebljeni su mazolski konjanici i pješaci mnogo puta veoma uspješno; mazoli gradili su takodjer ponajviše bezplatno krajiške utvrde, pravili su mostove, sjekli drva i radili više toga.[4]

Premda su stališi nasliednih austrijskih pokrajina imali povlast od više careva, da obzirom na novčani prinos za krajinu postavljaju manje častnike na krajini, a velikoga generala i višje častnike da predlažu cesaru, bili su krajiški častnici i vojnici u sva vremena, izuzam generala i veće zapovjednike gotovo sami Hrvati, koji izgubivši turskim napredkom većim dielom svoj imetak i ostavivši svoje

[1] Muhar: Geschichte von Steiermark. Knj. VIII. str. 436. — Buchholz: Geschichte Ferdinand I. Knj. VII. str. 330. — Za naziv martoloz kaže Czörnig, da je magjarskoga izvora. (Ethnogr. II. B. u opazci str. 166.)

[2] Izkaz vojske od god. 1657. i 1701.

[3] Rački: Prilog za poviest uskoka str. 18.

[4] Ibidem. U našoj sbirci ima popisa ogulinskih mazola od više godina.

starinske djedinske zavičaje, rado su išli na službe krajiške. U redu karlovačkih vojničkih častnika nalazimo imena najsjajnih hrvatskih obitelji: Zrinske i Frankopane, Erdede i Kegleviće, Patačiće i Berislaviće, Gusiće i Oršiće, Jelačiće, Mogoriće, Križaniće, Delišimunoviće i još mnoge druge, koje svekolike nemožemo ovdje spomenuti. Kako svjedoče sačuvani mnogobrojni popisi regularne vojske, bili su vojnici krajiški čisti katolički Hrvati, a i iste njemačke sluge (deutsche Landsknechte) bili su samo po imenu i po odielu ter oružju Niemci, ali po narodnosti zgoljni Hrvati, medju kojimi je pojedini koj Slovenac iz Kranjske i Štajerske služio. Karlovački vojnici popunjavali su se iz obližnjih mjesta, gdje su u potlašnja vremena počam od konca sedamnaestoga vieka, kad je disciplina kod krajiške vojske malaksala, ponajviše i stanovali, dolazeći u grad samo kad je na njih red došao sbog straže, i kad je nastalo vojničko vježbanje.[1]

Pored sve protivne struje imala je karlovačka krajina vazda hrvatski značaj, a i strani častnici, osobito oni što su rodom bili iz Istrije, Kranjske i Štajerske, na toliko se pohrvatiše, da su govorili i pisali dobro hrvatski, kako to dokazaju mnoga službena i privatna pisma, izvještaji, zapovjedi (ordonanci) i naputci, pisani izključivo hrvatskim jezikom, kadšto i ćirilskim pismom. Sačuvalo se hrvatskih pisama od više Auersperga (Herberta, Andrije, Karla), grofa Ivana Lamberga, barona Fridrika Sauera, grofa Rudolfa Edlinga, principa Hanibala Porzie, grofa Josipa Rabate, a i od samoga ukorjela centraliste

[1] Za »teutsche Knechte« kaže Valvasor (VII.) »Sie haben den Vorzug, dass man sie teutsche Knechte nennt, aber doch keine Teutsche, sondern Chrabaten seiend.« A general Karlo Auersperg izviestio je god. 1699. bojnomu vieću: »dass teutsche Fähnlein, welche den Nahmen nach teutscher Manschaft Musketiere sein sollen, worunter aber äusserst wenige Officier meistens Croathen«. Acta Bucarana fasc. 18. A to isto izviešćuje god. 1701. i nadinžinir Holstein: »dass fast nicht ein einziger deutscher Mann mehr darunter zu befinden ist, sondern lauter Morlaken (Senjani, Otočani) und Croaten«. Acta confinaria, rukopis akademije jugosl.

Medju plaćenimi vojnici (stipendiarii) u Karlovcu spominju se god. 1684. izmedju astalih: Matija Radatović iz Rečice, podkapetan, Stefan Zlaćanin iz Rečice, Petar Cvetković iz Zamršja, Ivan Ćurulić iz Jamnice, Juraj Petrović iz Mekušja, Petar Vroval iz Kamenskoga, Juraj Lemić, Mihalj Kučmanić iz Kobilića. Još god. 1691. služili su u Karlovcu u njem. četi »Nimci«: Petar Glušić, Niko Grdinja, Miko Smendrović, Pavel Korušić, Juraj Vrhovac, Stanko Hrvat i drugi pravi Hrvati; knez Tomaš Hugbianec »ainšpaniger reiterske kumpanije«, Miho Zubarić, nimške kumpanije frait, Nikola Basalović, vice frait, knez Vuk Mihačević, veliki zastavnik nimške vojske u Karlovcu.

i nemškutara grofa Ivana Josipa Herbersteina.[1] Mnogi častnik njemačkoga poriekla na toliko se je pohrvatio, da se je i sam smatrao Hrvatom, kao što stari kapetan ogulinski sa čašću generala grof Adam Purgstal, rugajući se i sam njemačkoj gospodi, koja da neznadu, kako se u krajini živi. Značaj hrvatski pokazivali su častnici i hrvatskom odorom, u koju su se odievali i tudjinci, službujući na krajini.[2]

Radi siromaštva i nevolje turske bila je kultura po krajini jako postradala. Škola nije bilo nigdje na blizu, a mnoge nekoč znamenite i bogate obitelji nesmogoše sredstva, da odpreme svoju djecu na nauke u daleka mjesta. Zato je bilo dosta častnika, naročito kod narodne vojske, koji su bili nevješti pismu poput mnogih današnjih hercegovačkih i crnogorskih vojvoda, sbog čega ih njihovi oholi njemački poglavari nazvaše govedari, čobani i kočijaši, makar da su vojničku službu valjano obavljali, a jamačno za obranu krajine više zavriedili od mnoge njemačke gospode, koja mnogo puta nisu na krajini niti boravila, trateći krajiške plaće na plandovanjih po svojih imanjih u austrijskih zemljah, kao što je to učinio god. 1583. već prvi karlovački kapetan Gera, na kojega je bila tužba, da je malo kada kod vojske u Karlovcu.[3]

Generali Herberstein, Karl Auersperg, Rabata, Teufenbach bili su se po više puta pobrinuli i u Gradcu i Beču svjetovali, kako da se pojača njemački elemenat u krajini, ali su sva nastojanja i pokušaji ostali jalovi. General Josip Rabata hotio je (god. 1712.) ne samo, da se nijedan Hrvat nenamjesti častnikom na krajini, već je pače preporučao vojnomu vieću, da se zabrani njemačkim častnikom i vojnikom ženiti se s Hrvaticami. Za ovakove pohrvaćene Austrijance kaže nadinžinir Hollstein, upotrebljen kod izravnanja medja s Turskom go-

[1] Takovih spisa ima više od stotine u našoj sbirci.

[2] Lik generala Herbersteina u hrvatskom odielu nalazi se u gradačkom zem. arkivu. U gradu Podbrežju (Freithurn) na Kupi ima lik Adama Purgstala u hrvatskoj odieći. Vidismo i više Gusića i drugih kranjskih plemića u hrvatskih haljinah naslikane.

[3] Croatica B. II. — Specification der Stabs- und Oberofficiere des Karlstädter Generalats (u rukopisu: Karlstädter Grenz-Betreff. II. B. u zem. arkivu) izkazuje više oficira pismu nevještih, a medju ovimi: u Turnju i Vražiću: vojvoda Michael Mihajlovich, Wallach, sieht mehr einem Schafhirten gleich als einem Oberofficier, ist auch des lesens und schreibens unkündig; Fähnrich Rade Kneževič, Wallach, sieht einem Stallknecht ähnlich; Fähnrich Grga Bosiljevac, ingleichen lesens und schreibens unkündig, sieht auch mehr gleich einem Schafhirten. U Slunju: vojvoda Mate Radočoj, lesens und schreibens unkündig, ist auch zu keinem Kommando zu gebrauchen.

dine 1700., da su gori od korjenitih Hrvata, i poglaviti opornici na krajini. Da svojoj težnji barem po nešto ugode, narivavali su generali njemački jezik kod regimentskoga suda na uštrb pravde i reda, jer je tada malo tko izmedju Hrvata njemački razumio. God. 1682. iztiče se u službenoj spomenici, da službeni njemački jezik kod suda smeta pravicu u Karlovcu, gdje nije bilo tada niti njemačkoga učitelja. Na 15. lipnja 1704. ubaviestio je vicegeneral grof Edling vicekapetana ogulinskoga Sigismunda Zniku, „da slavni krikse (Kriegsrecht) u hrvatskom pismu neće više tužbe prijeti, van na nimškom".[1]

Troškovi za vojsku u karlovačkoj (hrvatskoj) krajini podmirivale su pokrajine Koruška i Kranjska. Korušci plaćali su generalov štop u Karlovcu, veliku kapetaniju karlovačku, Žumberak, Slunj, Križanić-Turanj, Vražić, Barilović, Skrad i Tovunj. Kranjska uzdržavala je pako Ogulin i krajinu preko Kapele, Senj, Otočac i Rieku. Osim velikoga generala, kojega je za čitavu godinu plaćala Koruška, dobivala je ostala vojska plaću samo za 11 mjeseci po kranjskoj valuti, čime su vojnici na svakom forintu gubili $7^1/_2$ kr. Plaća je tekla u gotovom novcu samo kroz šest mjeseci, a za ostalih pet mjeseci primali su vojnici sukno mjesto novca. U primorskoj krajini dobivali su dapače vojnici gotovu plaću samo za tri mjeseca, dočim su primali za tri mjeseca sukno, a za ostalo vrieme žito uz cienu od 6 for. za ljubljanski star.[3]

Žalibože da i ova plaća nije redovito podmirivana, nedobivajući mnogo puta vojnici kroz mjesece i godine novca ni žita, da se prehrane. Dakako da je vojnička služba time jako trpila. Već god. 1580. tužili su se kapetani četa u Karlovcu Antun Gerec, od stare obitelji iz Gradca kod Virovitice, i Stjepan Gusić, da već više mjeseci neimaju plaće.[4] Zaostatci na plaći krajiškoj iznosili su god. 1595. više stotina tisuća. God. 1606. spominje se, da nije hrvatska vojska plaćena kroz 48 mjeseci. General karlovački Vuk Eggenberg javio je 6. stud. 1614., da nebi bio mogao obstati u Senju sa 200 karlovačkih soldata, da si nije silom pribavio hrane iz primorskih gradova, koje je tim lišio hrane.[5] Komisari išavši iztraživati uzroke pobune Senjana i smrti Rabate izviestiše, da je tamošnja vojska grozno stradala.[6] Obično do-

[1] Karlstädter Grenz-Betreff. II. Bd. — Pismo Edlingovo u našoj sbirci.

[2] Dopis u našoj sbirci.

[3] Status vojske za god. 1657. i izvješće Auerspergovo god. 1701. Acta Bucar. fasc. 18.

[4] Croatica. B. II.

[5] Hurter: Gesch. Ferdin. II. u. III. Bd. III. str. 113. i 125.

[6] Pratobevera: Was hat Steiermark für Kroatien gethan?

bivali su vojnici u mjesto novca doznačice i potvrdnice, koliko imadu tražiti od erara, a vojnici prodavali su te doznačice za malu cienu. Korba je pala na inače vitežkoga generala Jurja Lenkovića, da je za 12.000 for. takovih doznaka prekupio, da je hliebom primljenim za vojsku družinu na svojih imanjih hranio, i da je svoje žito za skupe novce vojsci prodavao.[1]

Hrdjav glas bio se je proneo o karlovačkom proviantmaistoru Inocencu Moskonu, koj si bješe prisvojio god. 1645. 4000 for. pod izlikom, da je taj novac u Savu pao. U mjesto da kupuje žito u okolišu Karlovca za jeftin novac, on ga je dobavljao iz daleka za veću cienu.[2]

Snaga vojske oslabila je time, da su pojedini generali, manji zapovjednici, plemići njemački i drugi mitnici i prijatelji krajiških zapovjednika pobirali plaće arkibusirske i drugih vojnika, a nisu osobno služili, već su dotična mjesta ili prazna bila, ili je mjesto njih služio za pol plaće koj Hrvat. Bilo je kod toga različite gnjusne protekcije; mnogi su njemački plemići primali krajiške plaće, a krajine nisu nikada ni vidili, a kamo li se ogledali s Turčinom. Karlo Auersperg dobivao je god. 1700. osim svoje ogromne generalske plaće i plaće kapetana arkibusira od mjesečnih 144 for., te doplatka 50 for., jošter plaću za četiri mjesta kod njemačke čete na mjesec 16 for. i dvie haramijske plaće kod čardaka Kamenskoga. Mustermaistor baron Engelhardt Vergucz pobirao je osim svoje plaće jošte plaću za dva arkibusira, jednoga huzara i tri njemačke sluge. Za jednoga arkibusira dobivao je plaću Franjo Herbstmein, agent generala Auersperga u Beču, a arkibusir Ignjat Kuzminjak služio je konjušnikom kod grofa Rabate, zapovjednika tvrdje na Šlosbergu više Gradca. Jedna plaća njem. sluge bješe podieljena za podporu plemiću Ivanu Berdariniu, djaku u Gradcu, a drugu takovu plaću uživao je odvjetnik Ferdinand Breitenfeld u Ljubljani. Najbolje su kod toga prolazili karlovački franciškani, kojim su generali jako ugadjali; fratri dobivahu tri plaće njemačkih sluga, svaku po 7 for. na mjesec, za njemačkoga učitelja, njemačkoga propoviednika i za organistu, zatim tri plaće huzarske po 5 for. za zvonara i dva kuhara.[3]

Sretnimi bi se bili smatrali krajiški vojnici, kad bi im bili podavali zapovjednici, mustermaistori i proviantmaistori i ono malo, što su namicali Kranjci i Korušci. Ali mnogi sebični i pokvareni zapovjednici prikraćivali su kojekako ubogu momčad, a narod krajiški

[1] Hurter. Bd. III. str. 119. 125.
[2] Ibidem.
[3] Izkaz vojske za god. 1700. Karlstädter Grenz-Betreff. II. Bd.

mnogo je patio zulumom i globljenjem nekojih bezsrčnih častnika. Po postupanju častnika s narodom i po odnošajih, što su postojali medju poglavarstvom, vojnici i narodom, možemo si lako raztumačiti mnoga današnja svojstva i nevolje naših krajišnika. Živu sliku zavedene korupcije predočuje nam instrukcija generala Herbersteina na zapovjednika plaščanskoga Vuka Križanića od 18. ožujka godine 1684.[1] Spis taj potvrdjuje zaista, da je Herberstein, taj kruti njemačko-austrijski centralista, te protivnik naše narodnosti i državne samostalnosti, krajišnike pljačkao poput inih njegovih zemljaka i istomišljenika. Pomenutom inštrukcijom osjegurava se gotovo u svih njenih dvanaest članaka samo dohodak generalu, koj je imao dobivati od nižjih krajiških zapovjednika i prostih vojnika, te četnika na dar zarobljene sužnje, uhićeno blago, konje, goveda, škopce, žito, biršage (globe), pečenje, miričinu (dio žita) od generalovih zemalja, i darove (!) od plaća vojnika, dočim se u instrukciji jedva spominje vojnička služba i obranbena dužnost, koja je bila deveta briga mnogim generalom. Siromašne haramije morale su za dar generalu plaćati 12 do 16 for., a prije nije nijedan službenik inštaliran, dok se nije nagodio s generalom radi tobožnjega dara. Nije dakle nikakovo čudo, da se je Herberstein na toliko obogatio, da je mogao zidati crkve i oltare, i o svojem trošku poći na vojnu maltezku. Pojedini častnici bili su upravo ljute pijavice, dodijajući ubogomu narodu do zla boga. Kao takov označuje se karlovački mustermaistor baron Vergucz. Niti za dlaku nije bolji bio baron Rambschüssel, ponajprije kapetan u Križanić-Turnju, a poslije sa grofom Coroninom, komisar u Liki, gdje su oba u ribničkoj crkvi ubijeni po razjarenom narodu. Nije čudo, da se krajišnici, nemogavši nigdje naći utjehe i pomoći, stadoše sami svetiti svojim zulumčarom i silnikom. Žrtvom pučke srdčbe postaše mnogi zapovjednici Senja i Otočca. God. 1661. pobuniše se Otočani i ubiše kapetana Portnera, a na nje je pošla kirazirska pukovnija Arizagi. Pojedine oficire odtjeraše krajišnici, kao što poručnika Moskona iz Otočca, poručnika Semenića iz Brinja, a potjeran je iz Tovunja godine 1700. i carski komesar general Ferdinand Herberstein. Da se neogorči posvema narod, morala je vojnička vlada popuštati i nije svuda niti kaznila izgrednike.[2]

[1] Vidi prilog br. XV.

[2] Izviešće komisara Ivana Ferd. Herbersteina, grofa Maksa Kreburga, barona Vil. Kušljana i Ivana Hollsteina na cara. (Karlstädter Grenz-Betreff. II. B.) — Izviešće Hollsteinovo generalu Heisteru 4. lipnja 1701. — Valvasor B. XII. str. 96.

Prava je nevolja bila s kršćanskimi sužnji, koje su Turci nemilice tukli i mrcvarili, a naši ih nisu mogli tako lako izmienjivati sa uhvaćenimi Turci, koje si prisvojiše generali i višji zapovjednici, trgujući s njimi na svoju korist. To je bilo uzrokom, da mnogi kršćani nisu nikad izbavljeni iz turskoga robstva, a mnogi poturčili se, osobito djevojke i mladići. Za izbavu pripadnika austrijskih zemalja starali su se pokrajinski sabori i striliši, ali za nevoljne Hrvate malo se je tko brinuo, pa zato su riedko kad odkupljeni. Spominje se, da su god. 1580. iz Karlovca odkupljeni kapetani Vuk Gusić i Krištof Obričan.[1] Štajerci odkupiše god. 1584. pred Karlovcem dvie godine prije toga uhvaćene zapovjednike Tobiju Dietrichsteina i Jakova Pranka. Hrvate odkupljale su kadšto same obitelji, a kadšto pomogla je i kršćanska ljubav i patriotična sviest dobrih susjeda. Tako je god. 1653. izkupio iz turskoga sužanjstva arkibusirski stražmeštar knez Petar Križanić zastavnika vražićkoga Jurja Belavića; za njega bili su poruci susjedi mu iz Belavić sela, podvezavši se, „da će 200 ranjčki gotovih pinez o prvoj karlovačkoj plaći Križaniću izbrojiti i za pol leta rest stanovitih ranjčkov šest sto i sada taki dvanaest polovnic žita i šest polovnic pšenice“.[2] Uhvaćene vojnike za boja kod Ostrožca mjeseca svibnja 1693. iz kapetanije ogulinske i slunjske izpustiše Turci uz pogodbu, da će se vratiti u Tursku, ako se nebi odkupili, a pošto naša vlast tada u obće nije sužanja odkupljala, valjalo im je po nalogu generala Auersperga krenuti natrag u Tursku gospodarom, a mi neimamo dalnjih viesti, što se s ovimi nevoljnimi zarobljenici dogodilo.[3]

Kao što je bio Karlovac od velike važnosti i koristi za Hrvatsku pogledom na nevolju tursku, postao je on ipak i izvorom težkih jada, koje naši djedovi podnesoše. Nigdje niti u Ugarskoj, niti u Hrvatskoj nije se toliko zaziralo od ustavnih uredba naše kraljevine, koliko u Karlovcu. Mnogim karlovačkim generalom bio je hrvatski ustav, i sve što je nosilo biljeg hrvatstva pravi trn u oku. Mjesto da uvaživ pravu korist kraljevu sakupe sve svoje sile sa pomoći, što im mogaše pružiti pučanstvo po krajini, ako i siromašno i vječnim ratom iznemoglo, ali za borbu s muzlomanstvom vazda spremno i oduševljeno, pa da se kakova ozbiljna, odlučna i težka posla late, bila je nekim generalom najmilija zabava, kad je bilo zgode i prilike zanovetati po Hrvat-

[1] Croatica. B. I.

[2] Ugovor u našoj sbirci.

[3] Izvieštaj o boju kod Ostrožca, kao što i zapovied K. Auersperga, pisana u Karlovcu 24. svibnja, u našoj sbirci.

*

skoj i miješati se u kraljevinske poslove, te narod po obližnjem provincijalu smućivati i zlostavljati. Na nasilja karlovačkih generala pravedno su se tužili Hrvati više puta na saboru i kod kralja, spominjući, da takova nadilaze i isto tursko barbarstvo. Gladna vojska karlovačka plienila je čitavu okolicu, i zalazila pače i u obližnju Kranjsku. God. 1589. potuže se hrvatski striliši, da karlovački vojnici robe nesamo kmete, već i vlastelu, a mnogi da se već sbog toga odseliše od Karlovca. God. 1595. prisvajala si je posada karlovačka sve žito i u obće živež, što ga možebiti vlastela u okolici nisu za sebe trebala. Razuzdana posada uzimala je po volji po dvorovih vino i hranu. Kapetan žumberački baron Ernest Paradeiser bio je osobito goropadan grabeći sve, čega se dočepati mogao, kao da je vojevao u neprijateljskoj zemlji. I Draganići i Kobilići tužili su se kroz vjekove na karlovačke konjanike, da im livade pasu, ali njihove tužbe nisu dokinule zuluma i zloporaba.[1]

Za razširenjem krajiškoga zemljišta bili su generali kao pomamni, nemareći pogaziti svačije pravo, ako je to prijalo njihovoj koristi. Godine 1606. prisvoji si general karlovački Barilović, grad obitelji istoga imena, a god. 1607. oplieniše vojnici kapetana senjskoga Sig. Gusića grad Mrežnicu (Sv. Petar) obitelji Herendića. Neobzirajući se na kraljevsku rieč, koj je poveljom i tvrdju karlovačku osjegurao kraljevini, širili su karlovački zapovjednici svoju vojnu vlast i po okolici, otimajući se za jurisdikciju u krajiških stranah Hrvatske. Već god. 1578. upućen je vlastel Juraj Budački na generala Ferenberga, da mu sudi u pravdi radi grada Budačkoga, a god. 1581. sudio je Andrija Auersperg u pravdi vlastele Jurja Budačkoga i Petra Ladišića sa Jurjem i Grgurom Herendići.[2] Dvie godine kašnje morali su pače Hrvati poći na sud u Ljubljanu pred vicedoma, gdje su bili tužili karlovački arkibusiri kneza Gašpara Frankopana Tržačkoga, da im neda dio od sužanja zarobljenih za boja kod Bosiljeva.[3] Nekoji generali htjedoše se na silu obogatiti u Hrvatskoj. Spomenuvši bezdjela Herbersteinova na svojem mjestu, navesti nam je, da se je bio vicegeneral Matija Strassoldo lukavštinom dočepao posjeda u imanju Lipi na Dobri, a podzapovjednici i pukovnici grof Adam Purgstal, Fridrik Saurau i Ernest Paradeiser da su vrebali na Zrinsko-Frankopanska imanja kao gladni vuci. Ovakov postupak ogorčio je bio u obće Hrvate i gonio ih na odpor,

[1] Saborski zapisnici u zemaljskom arkivu.
[2] Croatica. II. Bd.
[3] Mitth. d. histor, Vereins von Krain, god. 1860. str. 6.

koj se je bio takodjer izrazio pobunom bana Petra Zrinskoga i Krištofa Frankopana, kojim dodijaše najviše „karlovački žabari i nimški plundraši".

Uredba krajiške vojske sa značajem i manami, što ih gori pokušasmo nacrtati, postojala je nepromienjena sve do doba reforma vojvode Hildburghausena god. 1746. Tada je učinjena radikalna promjena u ustrojstvu krajiškom. Hrvatska i primorska krajina, nazivana od ovo doba karlovačkom krajinom, razdieljena je u tri pješačke pukovnije: slunjsku, ogulinsku i ličku sa 4000 vojske i jednu konjaničku pukovniju sa 800 momaka. Vojničtvo uredjeno je poput ostale cesarske vojske, a častnici uzporedjeni su s ostalimi cesarskimi častnici. Konjaničtvo je kašnje dokinuto, te je ustrojena jošte četvrta pješačka pukovnija u Otočcu. Karlovačke čete arkibusira, Njemaca i huzara razpuštene su, a Karlovac dobi u garnizonu ponajprije invalide, a napokon regularnu vojsku.

Slunjska pukovnija prozvana po starom gradu Slunju, zavičaju vitežke loze slunjskih Frankopana, dobila je već prigodom ustrojstva veći dio obsega, što ga je imala do god. 1871., kad je dignut krajiški vojni sustav, ali je prilikom reformiranja krajine za generala Becka god. 1765. jošter povećana s Polojem i Tržićem, a god. 1768. pripojeni su joj priedjeli oko Zvečaja, Belaja i Kamenskoga, spadavši prije toga pod gradjansku upravu. Do te dobe bilo je pukovnijsko zapovjedničtvo u Bariloviću, odkle je premješćeno u Karlovac.

Dubovac.

Položaj mjesta. — Občina dubovačka i stari grad. — Vlastela Sudari, Blagaji, Frankopani i Zrinski. — Dubovac u vlasti generala. — Podanički odnošaji. — Župa dubovačka. — Osvrt s brda po okolici karlovačkoj.

Liepu i plodnu karlovačku ravnicu okružava s južne i zapadne strane dubovačka gora. Niti je visoka niti strma, a zarasla je šumom, a gdjegdje nasadjena je i vinovom lozom. Dva su njena vrška Dubovac i Švarča zanimiva nesamo dražestnim položajem, već i po povjestnoj znamenitosti. Po hrastovoj šumi, kojom karlovačka okolica obiluje, prozvan je sadašnji Dubovac.

Sav priedjel od Karlovca prama dubovačkoj gori počam od Korane kod Udbinje izpod Švarče sve do Kupe kod Dubovca pretvoren je u oranice, i samo na malom prostoru na desno od Švarče nasadjen je krasni hrastovi gaj Lužčić, nekad ročište za karlovačka veselja i zabave, a sada vojničko vježbalište. Od Lužčića prama Dubovcu pod kosom dubovačkom smještena su groblja karlovačka sviju vjera, načičkana mnogobrojnimi spomenici, medju kojimi se impozantnošću i liepotom sloga odlikuje grobnica obitelji barona Vranicana.

Dočim je na Švarči nesgodom vremena nestalo svakoga spomenika prošlosti, osovila se na najvišem rtu gore nedalako od obale rieke Kupe liepa gradina dubovačka. Tik do grada podiže se starinska župna crkva sv. Mihalja, gradjena u romanskom slogu, a pod gradom prama Kupi na oplazu brdu prostire se prastaro mjesto dubovačko sa župnom crkvom sv. Marije o boku dubovačkoga brda.

O postanku i o najdavnijoj dobi Dubovca nije nam ništa poznato. Najstarija listina, koja spominje karlovačku okolicu, jeste medjašni list kaptola zagrebačkoga za zemljište Kamensko od god. 1262. U njoj se jur spominje župna crkva sv. Jakova na Gazi, koja je još svršetkom prošloga vieka obstojala na ušću Korane u Kupu, a porušila ju je voda.

Mjesto dubovačko budući osnovano na prikladnu za promet i trgovinu mjestu uz brodivu Kupu rano se je počelo razvijati, dobiv god. 1339. svojega posebnoga župnika. Dubovac spominje se u pismih,

što su do nas doprla, vazda plemenitom varoši, imajuć svoga plemenskoga sudca, koj je sa starješinami i pristavi po starom zakonu i običaju svojoj „braći purgarom" pravdu dielio, „plemenitu braću purgare u sborišće sazivao i navadnu obćinsku pečat" čuvao. Gradjani štovahu svoga sudca osobitim načinom, nazivajući ga u pismih vazda „njih milost".[1] Pečat dubovačka izražena bijaše položenom pesnicom (šakom), bez sumnje simbolom jakosti.[2] Za poduku mladeži u knjizi i pismu imalo je mjesto dubovačko već davno posebna školnika; takov je bio god. 1550. Ivan djak. Za pobiranje kraljevštine postojaše u Dubovcu kao u poglavitom mjestu prikupskom mitnica; god. 1563. bio je harmičarom u Dubovcu Toma djak Dijaniževič. U Dubovcu bilo je u stara vremena vazda dosta pismenih ljudi, tako zvanih djaka, literata, a polovicom šestnaestoga vieka najvećma bio je na glasu Simun djak Zlatinčić, sudac županije zagrebačke, rodom iz Gaze, a vlastnik kuće u Dubovcu, nasliedjene po svojem ujaku popu Jurju Mikaniću, zvanom takodjer Brckoviću. Ovaj Zlatinčić spominje se u mnogih suvremenih listinah, od kojih je znatan broj dielom latinski dielom hrvatski vlastoručno napisao prekrasnom glagoljicom. Trgovina cvjetala je u Dubovcu osobito žitom i soli, koje su se stvari prometale medju pokupskimi i posavskimi ravninami i primorjem. Solarna dubovačka spominje se naročito god. 1580. Na glasu su bili sajmovi godišnji i tjedanjski u Dubovcu, koje su hotjeli Zrinski god. 1583. predavši grad nadvojvodi Karlu, prenieti u Ozalj.[3] Mjerilo se je na dubovački kupljenik (metreta, quarta Dubovacensis), koja je mjera vladala još šestnaestoga vieka u Steničnjaku i u Posavini, naročito u Sisku.[4]

Po primjeru obližnjih obćina draganićke i tržke nastojahu i dubovački gradjani svoju slobodu osjegurati kraljevskimi i banskimi pismi, čuvajuć još god. 1777. svoje povlastice, kojih je pako sada nestalo, ako nisu možebiti kod predaje Karlovca pod gradjansku upravu u

[1] Sudci dubovački, na koliko ih nadjosmo zabilježene u listinah, bijahu: godine 1550. Ivan Puškar, god. 1552. Ivan Španić, god. 1563. Matija Smilojević god. 1669. Ive Vlašić, god. 1677. knez Andre Žir, god. 1681. Mikula Dohranić, god. 1688. Juraj Česi, god. 1692. Lukač Zor, god. 1693. Jure Desput, god. 1728. Ivan Milčić, god. 1731. Ivan Kosturaš, god. 1733. knez Jure Brožić, god. 1738. knez Miko Cekin, sudac plemenitoga varoša.

[2] U našoj sbirci imade dva pečata dubovačka: jedan od god. 1550. ovelik, na kojem je surovo urezana pesnica, a na drugom manjem od god. 1666. urezana je pesnica sa raširenimi prsti, a oko nje stoječe tiri zviezde i pismena P. D. P. (Pečat dubovačkih purgara).

[3] Croatica u arkivu ratnoga minist. B. I.

[4] Zem. arkiv. Neo reg. acta f. 979. br. 54.

bečki ratni arkiv dospjele. Grad dubovački valjda je još u prastaro doba sagradilo dubovačko pleme za vlastitu obranu po običaju, koj je tada vladao, onako isto, kako bješe podiglo pleme draganićko grad na vršku Gradišće zvanom, pak pleme gornjo-kupčinsko i jastrebarsko, kojemu poslednjemu je istom god. 1495. ban i vojvoda Ivan Korvin drveni grad oteo.

Kako su gotovo po svuda razvitkom sredovječnoga feudalizma postradale obćine, izgubivši svoju slobodu i utvrde, koje su poslednje prešle u vlastnost ili pojedinih moćnijih plemenskih obitelji ili na državnu vlast, tako se i u Dubovcu dogodilo. U listinah spominje se grad dubovački prvi put pod kraj četrnaestoga vieka, pošto se je pojavila u stranah prekokupskih obitelj Sudara. I ovdje nam treba malko uminuti glavnu našu poviest. Porodica Sudara potiče izvorno iz današnje Slavonije, a imala je jur god. 1270. uz rieku Veliku Orljavu u požežkoj županiji omašni posjed, pišuć se od grada Bjeluča (možebiti Bjelač kod Pleternice ili Buč na požežkoj cesti), a kasnije i od Olnoda.[1] Stojeći mnogi članovi te porodice na velikih službah (Petar bio je ban hrvatski, kašnje kapetan raški, Mirko biskup erdeljski, Juraj kraljevski dvorski meštar, Ivan prepošt u Stolnom Biogradu) dobi ona sjajne i široke povlastice, veliko bogatstvo i silna imanja, naročito u Hrvatskoj, gdje Sudari stekoše prostrani posjed od plemenske obćine brnjevske (brnjeuške) pri Glini, obćine bručinske na potoku Bručini kod Gradca u bivšoj prvoj banskoj pukovniji, i od obćine Maruče u staroj županiji gorskoj. Kralj Sigmund darova godine 1387. braći Sudarom oba grada Hrastovička kod Petrinje. Godine 1385. uvedena su braća Sudari uslied naloga kralja Ludovika po odaslaniku kaptola zagrebačkoga Petru arcidjakonu Vrbovačkom (Urboc) i kralj. povjereniku Ivanu od Temenja u posjed Gaze, Dugerese, Zamostanja, Vinice i Rodine (valjda Radonje kod Vojnića), koja su mjesta sve na okol Dubovca stojeća tada odstupljena Sudarom po Milislavi kćeri Jurja sina Ozjaša od Gaze, Mikcu od Mečeva, Iši kćeri Pavla sina Vuka od Hotučina, Dokuši ženi Dujma sina Vuka, Jančecu sinu Andrije od Gradca (kod Banije pri Karlovcu) i po ostalih članovih plemena.[2] Valjda u isto vrieme ili barem ne mnogo kašnje dospješe Sudari i u vlastničtvo gradova Dubovca i Gradca, za koja imanja navodi Ivan Sudar god. 1433. u darovnici zemljišta Radonje i tamošnjih željeznih ruda literatu Valentinu sinu Nikole od Zlata (pod Pe-

[1] U zem. arkivu neo registrata acta. f. 1532. br. 28.
[2] U zem. arkivu neo registrata acta. f. 1542. br. 61.

trovom gorom), da su ta njihova nasliedna imanja mnogo postradala čestimi okrutnimi napadaji Turaka, koji mnogo ljudstva poubijaše, a da je kod obrambe tih imanja mnogo zaslužan rečeni Valentin, kojemu da odstupljuju Radonju na preporuku Mihalja Puža (Powsa) od Siska (Zithecz) i Ivana od Gaze (Gaxe) kastelana u Gradcu.[1] Neznamo kako se je dogoditi moglo, da je ban hrvatski Matko Talovac (Topolovački) već pet godina iza toga (god. 1438.) mogao izdati pod pečat tadašnjega zagrebačkoga župana Nikole od Presjeke (Gepev)[2] poziv na kaptol zagrebački, da uvede u posjed kaštela Dubovca i njegovih pristojališta na temelju založnoga prava starinskoga goričkoga plemića Valentina Dragičića i sinove njegove Fabijana i Stjepana, te Franju sina Mihalja Dragičića, sve od Otoka (Mekušja), označivši uvoditelji sa banske strane Blaža Mirkova od Trstenika, Matiju Dimitrijeva od Gorice, Jurja Švaračkoga i popa Pavla od Greča (Zagreba), kojemu uvodu uzprotivi se tadanji biskup kninski i lektor zagrebački Dimitar Čupor moslavački valjda u ime porodice Sudara.[3] Medjutim ostali su Sudari i na dalje vlastnici Dubovca, a oni založiše Dubovac i Gradac sa svim pristojanjem i sa dohodci Antonu Blagajskomu,[4] kojemu kralj Sigismund posjed taj potvrdi, ali već god. 1442. prenese ovaj zalog izuzam Radonju ili Radunovac Antunov brat Ivan Blagajski posebnim ugovorom, sklopljenim 17. veljače u Senju za 350 for. dobroga zlata na kneza Stjepana Frankopana, sina bana Nikole pod uvjetom, da će Frankopani imati gradove uz polog navedene svote vratiti Blagajskomu, ako bude voljan takove opet preuzeti Šimun Sudar ili njegov brat Jakov. Ugovorom osjegurao si je ipak Stjepan Frankopan pridržaj Dubovca u slučaju, ako bi se sklonuli Sudari priduljiti rok založni ili ako bi pače htjeli grad prodati.[5] Do malo priedje Dubovac posvema u vlastničtvo knezova Frankopana, te pripade kod diobe učinjene medju sinovi bana Nikole god. 1449. Stjepanu Frankopanu i njegovu sinu

[1] Listina izdana u Bjelaču (Bewlech) nalazi se u zem. arkivu, neo reg. acta. f. 1551. br. 3.

[2] U starih listinah dolazi sadašnja Presjeka u križevačkoj županiji pod imenom Gepev.

[3] Zagr. kapt. ark. medju izvornimi pismi, f. 2. br. 30.

[4] Instrumenta antiqua famil. com. Blagay. Popis taj čuva se u biblioteci jugosl. akademije. — U isto doba god. 1441. spominje se priedjel, na kojem je danas Banija. Taj je bio vlastnost plemenske braće iz Hrnetića pod zaštitom grada Ozlja, te je kupljen privolom kneza Stjepana Frankopana po Ivanu sinu Bogdana od Gaze i Mirku sinu Kirina iz Selca za pleme selačko (Selce kod Banije). Izvornik u zem. arkivu medju novouredjenimi spisi.

[5] U zem. ark. neo reg. acta, f. 1645. br. 10.

Bernardinu, kojemu posebnom poveljom potvrdi god. 1481. kralj Matija stečena imanja, spomenuv u njoj medju ostalimi Ozalj, Ribnik i Dubovac. Kod Frankopana i to kod loze ozaljske ostao je Dubovac neprekidno do poslednjega potomka te grane Stjepana, a ovaj budući gotovo manit i sasvim odvisan o svojem šurjaku banu Nikoli Zrinskomu ugovori s njim god. 1544. ponajprije zajednički užitak dobara, a kašnje god. 1550. i 1562. predade posebnimi izpravami Dubovac, Ozalj i druge gradove svojoj sestri Katarini, ženi Zrinskoga. Nakon junačke smrti Zrinskoga u Sigetu dopade Dubovac sa većim dielom dobara Ozaljske grane njegovim sinovima Jurju i Nikoli.

Samo za kratko vrieme došao je prije god. 1525. Dubovac u posjed zeta Bernardina Frankopana, Grgura Štefkovića, i to za miraz kćeri Veronike, ali je Bernardin još za svoga života odkupio Dubovac sa kaštelom viničkim kod Belaja pri Karlovcu.[1] Kašnje založen je Dubovac Štefkoviću za 600 dukata valjda po Bernardinovom sinu Ferdinandu, ali Štefković nije dugo u miru uživao Dubovca. Već godine 1529. potužio se je kralju Ferdinandu, da ga je silom izbacila sa ženom i djecom iz Dubovca Maria udova Ferdinanda Frankopana, pa je zato kralj bio naložio Mariji, da ili povrati grad Štefkoviću, ili da mu plati 600 dukata.[2] Sbog Dubovca kao što i radi ostalih imanja dobivenih od Stjepana Frankopana imali su Zrinski kašnje dosta okapanja i pravde sa prevrtljivim i šenutim Stjepanom, koje se pravde jošte umnožiše poslije smrti Ozaljskoga, jer su tada počele i četiri kćeri bana Nikole od svoje braće diel tražiti iz Dubovca; osim toga prisvajahu si tržački Frankopani svakolika imanja ozaljskih Frankopana na temelju nasljednoga rodbinskoga prava. Pravda sbog diela medju braćom i sestrami trajaše više godina; došlo je opetovano i do ovršbe, kojoj se uzprotiviše Zrinski, tvrdeći, pozivajuć se na novu darovnicu Stjepana Ozaljskoga od god. 1570., da su imanja dobavljena istom poslije udaje sestara.[3] God. 1571. bijaše sudbeno dozvoljena dioba Ozlja i Dubovca, Bakra, Grobnika i Hreljina. Diobu imao je izvesti Mirko Petev od Gerše, ali iz Ozlja odtjera ovršne sudce podkaštelan Ivan Brebrić, iz grada Dubovca tadanji providnik Nikola Trgović, napokon iz varoša dubovačkoga odpravi ovršno povjerenstvo iza obavljene razprave medju Jurjem Davidom, službenikom Zrinskim i Vukom Eber-

[1] Acta croatica str.214.

[2] Correspondenz aus d. Wiener Hof-Archiv. Izvadak spisa u biblioteci akademije jugoslavenske.

[3] Neo reg. acta u zem. arkivu f. 313. br. 19. i f. 6. br. 40.

geniom, potičućim iz stare obitelji ugarske, koj je Zrinskove sestre zastupao, literat (školnik) dubovački Marko Puškar.[1] Pače još godine 1574. odredio je bio ban i biskup zagrebački Juraj Drašković u istoj parnici da se saslušaju svjedoci, opredjelivši za to Ivana Tušilovića od Gorice i prebendara Janžetića, koji došavši u Dubovac zarotiše različite plemiće goričke: Herendiće, Bariloviće, Tomašiće, Budinoviće i kmete švaračke vlastelina Ivana Sevršića. Neima pako traga u poznatih nam listinah, da su Zrinski nadielili sestre iz Dubovca i iz ostalih imanja, pače je sva prilika, da su sve odnosne kraljevske odredbe ostale bez uspjeha.[2]

Braća knezovi Nikola i Juraj Zrinski založiše god. 1577. ugovorom pisanim hrvatski u Čakovcu grad Dubovac sa varošom i gradjani pod brdom, sa mjestom Gazom i Jelsom, te sa zemljišti u Hrnetiću u području ozaljskom Gašparu Šubiću Peranskomu i njegovim sinovom, Ivanu i Stjepanu za dvie sto ugarskih forinti i četiri sto dukata u zlatu obzirom takodjer na velike zasluge, što ih stekoše Peranski kod predja Zrinskih, i kod samih zalagaoca. U izpravi iztiču Zrinski, da su dobivenu od Peranskih svotu trebovali na izplatu dugova pokojnoga njihova otca bana Nikole. Zrinski pridržaše si pravo odkupa Dubovca u svako doba uz naknadu primljene založnine i odštetu učinjenih popravaka. Gradjani i podanici dubovački da budu pako dužni i nadalje vino ozaljsko točiti u mjesecih siečnju, ožujku, svibnju i srpnju svake godine.[3]

U isto doba, kada no bijaše založen Dubovac Peranskim, radilo se jur o tom, da se imanje dubovačko nabavi za gradilište, na kojem da se osnuje nova krajiška tvrdjava, nazvana kašnje po svojem osnovaču Karlovcem. Gradnja započela je prije (god. 1579.) nego li je Dubovac formalno odstupljen nadvojvodi Karlu, koj je bio poslao već tada svoga pouzdanika Kobencela do Jurja Zrinskoga. Po nalogu nadvojvode Karla imao je kapetan tvrdje karlovačke Gera uzeti god. 1581. imanje dubovačko u zakup. Dubovac upravljao je tada neki Ivan Unkherreiter. Kašnje (god. 1581.) dogovarao je sbog odstupa Dubovca odaslanik nadvojvode Ernesta Kliment nazvan Berencius, koj se bješe, kako u svojem izvještaju sam pripovieda, uputio do Jurja Zrinskoga

[1] Neo reg. acta f. 612. br. 20.
[2] N. r. acta f. 483. br. 9.
[3] Latinski prevod ugovora sačinjen po župniku dubovačkomu Josipu Zniki u protokolu »commissionis localis a. 1768. Carolostadii continuatae« u zemaljskom arkivu.

u Čakovac, došavši tamo nakon duljega puta veoma pogibeljna radi napadaja turskih. Zrinski tužio se je Berenciu za štete, što su ih vojnici činili na ostalih njegovih imanjih oko nove tvrdje, navodeći, da je veći dio šuma zvečajskih poharan, i da su mnoga sela opustošena naletavanjem i pljačkanjem vojnika. Dubovac da nosi godimice 2700 for., prema kojemu dohodku da traži odštetu ili u novcu ili u imanjih. Napokon se izjavi knez, da će odstupiti Dubovac, pridodavši mu koristnih šuma za potrebu vojnika, ali da se zemljište dubovačko neima nipošto i nikada odciepiti od hrvatsko-ugarske krune.[1] Dubovac priedje u vlastnost države istom god. 1582., pošto ga je ugovorom sklopljenim dne 7. ožujka u Beču za kralja Rudolfa kupio tadanji podpalatin i čuveni povjestnik Nikola Ištvanfi uz cienu od 14.000 for.[2] Kupovinu valjalo je po ugovoru izplatiti ili novcem ili naknaditi dobri, a medjutim imali su knezovi Zrinski dobivati 800 for. godišnje penzije iz poreza (dike) na njihovih imanjih, ili ako taj nebi bio za pokriće dovoljan iz dohodka mitnice u Nedelišću. K predaji Dubovca na vojno zapovjedničtvo odaslali su god. 1583. hrvatski stališi kraljevinskoga bilježnika Ivana Petričevića. Da sklopljen ugovor po eraru nije držan, dokazom je to, da se je kralj Rudolfo na 14. kol. 1604. u Zlatnom Pragu opetovano obvezati morao, da će Nikoli Zrinskomu, sinu Jurjevu, za dvie godine podmiriti ili gotovinom ili nadarbom imanja za kup Dubovca 17.000 for. i još drugih tražbina ponajviše za obskrbu vojske u ukupnom iznosu od 93.590 for.[3] Pošto pako Zrinska obitelj za tu tražbinu nije nikad podmirena, smatrali su se Zrinski i u buduće vazda gospodari Dubovca, razdielivši si braća Nikola i Petar Zrinski prigodom diobe nasljednih svojih imanja i Dubovac na polovicu. Za ugarskoga sabora god. 1659. obeća kralj Leopold stališem, da će bana Nikolu Zrinskoga zadovoljiti za prodani Dubovac i za druge tražbine, što ipak nije nikada učinjeno. Nećemo pogriešiti, ako uztvrdimo, da je i ova povreda dužnosti od strane države prama toli zaslužnoj porodici, koja je čitavu vojsku na obranu domovine o vlastitom trošku kroz više od sto godina uzdržavala, takodjer bila po nešto uzrokom pobuni i groznoj smrti Petra Zrinskoga. Stotinu godina iza toga (godine 1764.) zahtievao je na novo grof Maksimilian Daun te tražbine na temelju oporuke kod Slankamena u boju poginuvšega Adama Zrin-

[1] Izvještaj Berencia u protokolu »comissionis localis a. 1768. continuatae« u zem. arkivu.

[2] Ugovor u starom prepisu u našoj sbirci.

[3] Obveza careva u starinskom prepisu u našoj sbirci.

skoga, poslednjega potomka slavne porodice, koj bješe zapisao tu tražbinu svojoj udovi Mariji grofinji Lambergovoj, rodjenoj babi Daunovoj.[1]

Frankopani i Zrinski imajući ogromna ina imanja, riedko su kad boravili u Dubovcu, kojim upravljahu u njihovo mjesto podknežini (podknezi). Takovi podknežini bijahu god. 1550. Juraj Doklešić, godine 1563. Stjepan Orlović, a god. 1564. Ivan Karinčić od Gacke, vriedjajući često prava slobodnih gradjana u varošu. Pokle Frankopani Dubovcem zavladaše, postaše gradjani dubovački uslied zamašaja, što ga je uzeo pod kraj srednjega vieka i u Hrvatskoj feudalizam, odvisniji od vlastelinstva, plaćajući, kako se u kasnijih listinah navodi, navadni dohodak gradu i vršeći službu. Koncem šestnaestoga vieka bio je već malen broj obitelji u varošu i ladanju dubovačkom, koji nisu stajali u podaničkom savezu. U založnom listu od god. 1577. uvjetovaše Juraj i Nikola Zrinski prigodom predaje Dubovca Peranskim slobodu za sliedeće gradjane dubovačke: Jurja Križanića, Martina djaka Zvekara, Stjepana Gospočića, Vinka Perjanina, Jurja Volenarića, Matiju i Lovru Smiloevića, Nikolu Herihovića, Ivicu Bogdanića, Andriju Bukovca, Petra Zmantara i Miška Dubovića. Pod gradom u drazi učiniše knezi Zrinski slobodnjaci Ivana Spišića i Ivana Kačića; na Gazi bila su slobodna zemljišta Ivana Kačića, udove Kovačevićke, Marka djaka Puškara, Petra Travinuha i Petra Zmantara, napokon u Jelsi selište Ivana Zanovića, Jurja Križanića, Stjepana Gospočića, Ivana Volovića, Jurja Miloševića i tri selišta Stjepana Orlovića. Slobodnjaci ovi bili su dužni samo u nuždi grad popravljati, a prigodom vojevanja na Turke valjalo je svakoj obitelji izmedju njih spremiti po jednoga i više pješaka ili konjanika. Ugovorom sklopljenim po povjereniku Berenciju god. 1581. zajamčeno je plemstvo i sloboda samo sedmerim porodicam, medju ovim obitelji Kačića.

Razvitak mjesta dubovačkoga zaprieči poplava Turaka, pošto su ovi doprli za rana i u karlovačke priedjele. Nemilo dotuži Dubovcu turska bjesnoća god. 1524., kadno Turci popališe svu okolicu Dubovca i Skrada i mnoge duše u sužanjstvo odvedoše[2]. Posljedice toga napadaja znadu se iz istodobnih listina; tako se tuži u jednom pismu od god. 1530. sudac „braće Otočanov“ (Mekušja), da je „po turskom naskočenju oplienjen i onevolil“.[3] God. 1540. popali i porobi Dubovac ujedno sa

[1] Neo reg. acta u zem. arkivu f. 1439. br. 28.
[2] Marino Sanudo u arkivu, knj. VII. str. 190.
[3] U našoj sbirci.

Gazom, Švarčom i Rečicom bosanski Murat beg;[1] trideset i osam godina kašnje na sam veliki petak upale Dubovac Turci, ter sav izgori, a Turci jurišaše i grad dubovački;[2] tadanji general na hrvatskoj krajini Ivan Ferenberg osveti se doduše divljoj Turadiji hametom ju potukavši još iste godine (21. svibnja 1578.), ali time slabo se Dubovac pomože; pače od toga časa nikad mu se sretniji dani nepomoliše.

Pošto je Karlovac sagradjen, preseli se iz izgorieloga varoša dubovačkoga množtvo puka u sigurniji i prikladniji Karlovac, a ono što je ostalo žitelja u Dubovcu, pripadalo je zajedno s Gažani i stanovnici u predgradju karlovačkom zapoviedajućim generalom u Karlovcu, koji su iza Zrinskih vlastelinska prava vršili, boraveći većinom osobito ljeti u gradu Dubovcu. U suvremenih listinah zovu gradjani dubovački unapried generale „svojom milostivnom zemaljskom gospodom“. Ima sila generalskih naredaba i zapoviedi izdanih u Dubovcu, te je tako Dubovac znamenit i za poviest hrvatske krajine.

Generali imahu u Dubovcu svoje upravitelje, većinom Niemce, kakovi su i sami bili ili ponjemčene Slovence.[3] U ime zakupnine plaćahu oni na godinu po 400 for. pokrajinam Kranjskoj i Koruškoj, kojim je valjalo grad popravljati, kako su to oni i učinili god. 1644. po nalogu kralja Ferdinanda III.[4] Sbog užitka drva i paše bilo je više godina prepiraka i pravde s ozaljskim vlastelinstvom i draganićkom obćinom, dok nije kralj Leopold na 16. kolovoza 1681. odlučio, da imadu pripadnici dubovački uživati drva i pašu onom mjerom, kako su dobivali kroz 102. godine, odkako je Karlovac sagradjen. Poslije nesretne pobune bana Petra Zrinskoga i njegovih ortaka razoriše karlovački vojnici Zrinskov grad na Švarči, a gradivom njegovim popravljen je Dubovac.

Izim Dubovca dopadoše sada generalom i Švarča i Zvečaj, koja su dobra upravljana skupno na korist njihovu sve do dobe reforma, izvedenih vojvodom Hildburghausenom god. 1746., a tada ustrojena je uprava carskih dobara na Švarči, koja upravljaše sva tri gore rečena dobra. Kolik je bio probitak od njih, vidi se iz ekstrakta računa

[1] Plor. croat. saec. duo Pauli Ritter, str. 15. — Tomašić kronika. Arkiv za poviest jugosl. IX. knj. str. 30.

[2] Kriegsarchiv u Beču, f. 3. br. 9.

[3] God. 1684. Juraj Hellmayer, flegar, god. 1703. Franjo Josip Fischer, flegar, god. 1713. Antun Peri, ferboltar, god. 1737. Matija Sečen, praefectus bonorum suae excellentiae.

[4] Extract aus der kaiserlichen Landtags-Proposition anno 1644 für Krain. Rukopis u našoj sbirci.

god. 1757. dvorskoga računara Fuchsa; tada je iznosio godišnji prihod znatnu svotu od 8232 for. $45^1/_2$ kr.

Generali otimali su se već od zametka tvrdje karlovačke, da odtrgnu krajeve stojeće pod njihovom zapovjedi od vlasti i sudbenosti banske, ali istom god. 1712. izdana je carska naredba, da bude mjesto dubovačko podčinjeno i u gradjanskih stvarih jurisdikciji regimentskoga suda. Na dobro dubovačko spadao je trg Dubovac, zatim čest židovskoga varoša i sela Gaza, Jelsa i Zagradje. Samo dobro dubovačko, pošto je jedan dio njegova područja upotrebljen za tvrdju karlovačku, nije bilo omašno, a veća mu je korist bila od regala, nego li od poljskoga gospodarstva.[1]

Mjesta Gazu i Muru pred Karlovcem prisili god. 1748. administracija dobara na Švarči na davanje vojničkih konaka; od god. 1763. do 1765. zauzme ta mjesta vojno zapovjedničtvo, i podvrže ih krajiškomu porezu, dočim su prije plaćala porez u blagajnu kraljevine hrvatske.[2]

Pošto je vojnički magistrat u Karlovcu uveden god. 1763., povjereno bješe i predgradje karlovačko magistratskoj upravi i stanovnici njegovi lišeni su podaničtva dubovačkoga. Povodom povišenja Karlovca na čast slobodnoga grada izručiše predajni povjerenici godine 1778. Dubovac i Gazu Karlovcu, čime tamošnji žitelji postaše slobodnimi gradjani u smislu ugarsko-hrvatskih državnih zakona. Još prije toga naime god. 1768. i to prilikom, kad su postavljali prostranije medje krajiškoga područja, izgubilo je imanje dubovačko mnoga svoja

[1] Inventar god. 1764. kaže za dobro dubovačko: grad je jako zapušten, sada se u njem pohranjuje puščen prah. Dobro ima izpod grada na Kupi kuću a drugu kuću na cesti prama Karlovcu, gdje su dvie daščare za krčmarenje na vlasteoskom pravu. Dubovačkih oranica bilo je 43 rali, i 40 rali u Rakovcu, od kojih se je davala desetina. Sjenokoša bilo je na 113 kosaca, (sama gostinja na 80 kosaca), šume 39 rali, močvara 2 rala, a vinograda pod gradom na 80 kopača i u Straži 30 kopača. Purgari dubovački držali su oranica 37 rali, sjenokoša 27 rali, šume 7 rali, vinograda 211 kopača, a davali su gospodštini 150 težaka, 45 kopuna, 44 pilića i 528 jaja, te plaćali urbarialnoga činža godimice 81 for. 49 kr. — Predgradje karlovačko davalo je u dubovački grad 92 težaka, i činža u gotovom novcu 129 for. 36 kr. U židovskom varošu davali su gradjani (purgari) 15 dana robote i urbarialnoga činža 35 for. 46 kr., a tamošnji kmetovi privriedili su godimice vlastelinstvu u težacih i činžu 83 for. 31 kr., zatim kmetovi u Jelsi 301 for. 25 kr., i u Zagradu 123 for. 12 kr. Gažani bili su najviše obterećeni, podavajući svake godine 2787 težaka, od čega bio je proračunan čisti dohodak 455 for. 50 kr. (Urbar i inventar Dubovca, Švarče i Zvečaja u našoj sbirci.)

[2] Protocollum comiss. Carolostad. a. 1768.

sela i podložnike, odstupivši je švaračkoj kumpaniji. Kašnje je erar stranom razprodao gradske zemlje, stranom je takove darovao gradjanom karlovačkim i dubovačkim, a pod grad ostalo je samo nešto vrta i šume u neposrednoj blizini. God. 1668. brojilo je trgovište dubovačko 60 kuća, iza grada 10 kuća, a sto godina kašnje samo jošte 37 kuća.

Grad dubovački držala je vojna uprava još svedjer strategičnim mjestom, postavivši unj god. 1672. posebna vojna zapovjednika; posljednji bio je god. 1754. mirovinu uživajući general Josip de Poczi, prije toga poglavar Like i Primorja.[1] Za rata sbog nasljedstva sa Prusi, Bavarci i Francezi zatvarani su u Dubovcu tamničari. God. 1763. smještena je u grad barutana. Došavši mjeseca studena 1809. Francezi u Karlovac, smjeste najprije u gradu skladište oružja i džebane, a god. 1810. uredi si udoban stan u Dubovcu francezki intendant baron Vienney, namjestnik maršala Marmonta u Hrvatskoj, pozivajući često francezkom uljudnosti u goste gospodu karlovačku, s kojom su rado obćili francezki upravitelji. Po odlazku Franceza iz Hrvatske opet je smještena barutana u Dubovac, koja tu ostade do god. 1837., kadno stari grad preuzme od vojničke uprave vrli prijatelj starina pokojni maršal grof Laval Nugent, sazidavši za odštetu eraru novu barutanu na prikladnijem mjestu. Pet godina kašnje voljan je bio Nugent odstupiti Dubovac za sjemenište bosanskim fratrom, ali za to nemogoše oni dobiti privole iz Rima, te je stvar osujećena. I za posliednjega ustanka bosanskoga stanovali su u gradu kroz više od godine dana bjegunci bosanski. Dubovac je i sada svojina c. kr. pukovnika grofa Artura Nugenta.

Osnova grada malo da nije sasvim četverouglasta; zidine su sredovječne, te dosta debele i čvrste (mjestimice hvat i više), samo je prilika, da je veliki na četiri ugla sazidani turanj na pročelju iz kasnije dobe. Medjutim grad je već god. 1657., kad ga je pregledao po nalogu kralja Leopolda inžinir Martin Stier, imao današnji oblik, samo što nije bio ulaz na današnja velika vrata, već gori više u zidu preko posebnoga triema. Grad visok je dva kata, samo veliki turanj na pro-

[1] Akoprem se čini ime toga generala tudje, on je bio dušom i tielom pravi Hrvat, kako se vidi iz njegovih hrvatskih pisama. Franciškan Kl. Pasconi posveti mu svoje djelo: »Hist. progressus Mariani triumphi et Frangepanae aniciae prosapiae.« Lik De Poczi-ev u krasnom hrvatskom odielu nalazi se kraj slike Kristofa Mihačevića, vicekap. hrvatskoga, poslednjega potomka znamenite obitelji Čubretić-Mihačevića potekavše iz Vrhrike u kninskoj županiji, u dvoru Lipi na Dobri kod obitelji Lovinčića.

čelu viši je još za kat. Nekoč bilo je u gradu sila soba i raznih prostorija, nu sada ponajvećma su razvaljene i samo razi zemlje moglo bi se stanovati. Sadanji vlastnik dao je snimiti s grada stari drveni krov, ukrasio je izvana zidove kruništem u slogu sredovječnih vitežkih sgrada, što čitavom gradu podaje osobito liepu priliku, ali time nije sačuvana dubovačka starina od nepogode vremena, te će i Dubovac po svoj prilici dieliti do mala udes sa većinom naših povjestnih gradjevnih spomenika.

Zamjeran je takodjer studenac, što se nalazi u dvorištu gradskom. Veoma dubok, obzidan je samim tesanim kamenom, a voda iz njega hladna je i tečna, da nemože bolja. U dvorištu ima trag podzemnomu izlazu iz grada.

Još nam valja spomenuti i župu dubovačku, koja je, kako jur navedosmo, osnovana četrnaestoga vieka, a stajala je pod pokroviteljstvom vlastele dubovačke, dok nije god. 1778. podpala gradskoj obćini karlovačkoj, koja je ponajprije god. 1789. izabrala Vuka Colića župnikom. U popisu župa od god. 1501. navodi se u kotaru podgorskom arcidjakonata goričkoga medju ostalim i župa sv. Mihalja na Dubovcu. Crkva je romanskoga sloga sa oblimi prozori i vratima te je jamačno mnogo starija. Jedno zvono preneseno u crkvu sv. Barbare u karlovačkom predgradju najstarije je podobe i potiče ili iz trinaestoga ili iz četrnaestoga vieka. Napis pisan starim latinskim pismom nije se mogao dosele proštiti. Počam od god. 1713. nije bio više sv. Mihovil župnom crkvom, već je zato služila niže o boku briega jur god. 1669. od drva sagradjena i na novo god. 1683. sazidana crkva sniežne Bogorodice. Do god. 1783. bio je sv. Mihalj crkvom podružnicom, a tada je pretvorena u skladište za bojne sprave. Francezki intendant Contaden načini ju koncem god. 1811. konjušnicom; kamena ploča sa žrtvenika, na kojoj ima utesano godište 1524., bila je prije nekoliko godina u vinogradu pokojnoga karlovačkoga gradjana i dobrotvora Nikole Šebetića. Drugi jedan kamen sa napisom: „1595. Ivan Juragovich“, (valjda mjestni župnik) uzidan je u oltar crkve ranjenoga Isusa. Veliki žrtvenik iz crkve kupio je župnik lipnički za kapelu sv. Petra. Sajmovi, koji su od starine uviek bivali kod crkve sv. Mihalja, preneseni su god. 1772. u Karlovac. Župnici dubovački bijahu u staro doba poput malo ne svih popova u današnjoj okolici karlovačkoj glagoljaši, služeći se glagoljskim misalom još god. 1680.[1]

[1] Memoriale eccl. et paroch. Dubovacensis, sastavljen velikom točnošću po župniku Hanžiću. — Vizite u nadbiskupskom arkivu počam od god. 1668. —

Podružne crkve župe dubovačke u Karlovcu sv. Floriana i sv. Barbare spomenusmo jur u članku o crkvah karlovačkih.[1] Postojavša crkva sv. Križa kod groblja na karolinskoj cesti razorena je godine 1817.; nju zamienjuje nova liepa crkva podignuta netom po gradjanih karlovačkih na samom groblju. Isto tako je razorena crkva sv. Magdalene prigodom gradnje lujzinske ceste god. 1810. i mjesto nje podignuta crkvica ranjenoga Isusa. Još se spominje god. 1683. i podružna crkva sv. Jelene, kod koje imahu nekoč župnici dubovački šumu na 20 rali, dok im ju neoteše generali. Crkva sv. trijuh kralja na Baniji nalazi se u župi hrnetićkoj; nju je sagradio god. 1759. trgovac Mihalj Tucibat, a slikao ju je fratar pavlin Gabriel Taller.

Dubovac sa svojom okolicom najmilije je zabavište i plandište veselih Karlovčana. Proljećem i ljetom, navlastito na uskrsni i duhovski ponedjeljak, na nedjelju poslije tielova, pa na dan sniežne Bogorodice vrvi malo i veliko, bogato i siromašno jatomice put Dubovca, da se nasladjuje milinom čarobnoga priedjela i užije udobnosti ladanjskoga života pod prostim božjim zrakom, u vrtnom i šumskom hladku, na zelenoj tratini, medj cviećem i slavulji. Još prije malo godina obstojale su dvie pivare, jedna (nekoč Golubićeva) jur od sto i više godina, a druga velika i ukusna barona Vranicana, gdje običavahu gosti u obilju kvasiti si grla. Vranicanova pivara pretvorena je sada u tvornicu peći i drugih predmeta iz gline osobite vrsti, koja se nedaleko od Dubovca uz lujzinsku cestu kopa. Sa Karlovcem skopčan je Dubovac nekoč liepom, sada dosta zapuštenom lujzinskom cestom, uz koju nasadjene su s obiju strana platane.

Kad su crkveni sborovi u Dubovcu, silni se sviet popinje uz brdo, da se nagleda staroga grada i čarobnog prostora, što izpod njega

Naše bilježke. Navesti ćemo župnike do današnje dobe, na koliko ih znademo: god. 1505. (vacat), god. 1550. pop Tomaš, god. 1552—1562. pop Mihalj, plebanuš i kapelan pop Grgur Hrvatić, god. 1573. (vacat), god. 1595. Ivan Juragović (?), god. 1650. Matija Boričak, god. 1657. pop Juraj Crnčić, god. 1665. opet Matija Boričak, god. 1668. Stanislav Štibljak, god. 1683. Petar Radović, god. 1689. Petar Tomašić, god. 1696. Franjo Gluhčić, god. 1752. Matija Markulin, god. 1715. Matija Malović, god. 1728. Ivan Malešić, god. 1786. Ivan Ernest Prešern, god. 1737. Nikola Gregorić, god. 1737. Luka Celić, god. 1758. Josip Znika, god. 1771. Anton Jaklić, god. 1782. Vuk Ćolić, god. 1789. Franje Lovinčić, god. 1809. Nikola Hanžić, god. 1840. Ivan Pavlešić, god. 1855. Matija Zupčić, god. 1869. Ivan Mašek.

[1] Osim prastaroga zvona u spodobi cilindra sa nečitljivim napisom ima kod sv. Babare drugo zvono s napisom: OPVS GASPARI FRANCHI ANNO DOMINI MDCXCII.

leži. I zbilja veoma je ugodno čovjek zatečen s prekrasnoga vidika (osobito ako se popneš na triem velike gradske kule); izpod briega pukla je pučina hrvatske domovine od gore Okića do Kleka; sve je na okolo divno i puno čara; u daljini crne gorske glavice; amo bliže plodna polja i guste šume i dubrave, iz kojih vire crkveni zvonici kao bieli labudovi; kroz ravnicu prokrčila si put željeznica i njom se prolieva poput srebrne žice bistra Kupa, po kojoj još nedavno plovljahu težke žitom i drugom robom nakrcane ladje do Karlovca, oko kojega se sva ljepota i razkošje priedjela kao oko zenice čitave okolice u vienac zaplića. Kada se ozreš okolicom na zapad, u oči ti pada starinska župna crkva sv. Križa na visokom brdu, kad malo dalje okom kreneš prama sjeveru, bjelasaju ti se na nizkoj i vinovom lozom nasadjenoj glavici zidine crkve i manastira svetičkoga, gdje su još prije kakovih dvie sto i petdeset godina hrvatski popovi glagoljali, a poslije boravili paulini, koje je narod zvao bjelimi fratri. Jednakim pravcem prama Zagrebu pruža se nizka i ubava gora draganićka sa crkvom sv. Jurja u Šipku, izpod koje prostrla se starinska plemenska obćina draganićka, kojoj je nekoč kralj Bela IV. pravice potvrdio. Dalje prama iztoku viri iz dubrava i šikarja Riečica, gdje je prije kakovih četrdeset godina boravio rodoljubivi grof Janko Drašković, i sakupljao hrvatske patriote na razgovore, a ovamo bliže na rieci Kupi bieli se Kamensko, nekada glasovit samostan paulinski, utemeljen god. 1404. darežljivom rukom Katarine Frankopanke, dok je još njena porodica vladala ogromnim imanjem grada Steničnjaka u današnjem banskom okružju. Kamensku majku božju poštuje jako okolišni narod, sakupljajuć se više puti u velikom broju na tamošnjih proštenjih. Vidik dubovački zatvara s južne i iztočne strane visoko brdo Martinšćak sa prastarom crkvicom sv. Martina, i brdo viničko, u kojem se kopa kamen osobito vrstan, naličan crnomu mramoru. U obće sav okoliš karlovački pun je naravskoga čara i dragote, te obiluje sretnimi i žalostnimi uspomenami naše kobne prošlosti.

*

Predstojnici Karlovca, odkako je dobio obćinsku samoupravu.

Za doba, dok je grad bio vojnim komunitetom:

1763. Ivan Gutterer od Guttenfelda, načelnik (Bürgermeister).

Kod magistrata slobodnoga i kraljevskoga grada:

1778. Ivan Gutterer, gradski sudac.
1783. Juraj Parčetić, gradski sudac.
1787. Ignjat Babić, gradski sudac.
1791. Ivan Kovačić, gradski sudac.
1792. Baron Josip Diettrich, gradski sudac.
1795. Ivan Kovačić, gradski sudac.
1802. Josip Žerjavić, gradski sudac.
1807. Josip Peterle, gradski sudac.
1808. Ivan Kreč, gradski sudac.

Za vladanja francezkoga:

1809. Ivan Kreč, gradski sudac.
1812. Josip Šporer, maire municipaliteta.

Nakon odlazka Franceza kod ustavnoga magistrata:

1813. Josip Žerjavić, gradski sudac.

Pod njemačko-austrijskom vladom:

1815. Franjo Gerlici, predsjednik magistrata.

Poslije spojitbe Karlovca sa ostalom gradjanskom Hrvatskom:

1822. Franjo Gerlici, gradski sudac.
1828. Ivan Nep. Kreč, gradski sudac.
1836. Mirko Lopašić, gradski sudac.
1838. Dragutin Klobučarić, gradski sudac.
1841. Maksim Piškorac, gradski sudac.
1848. Josip Smendrovac, gradski sudac.

Za doba austrijskoga absolutizma:

1851. Ivan Obradović, gradski načelnik.
1857. Ivan Vončina, gradski načelnik.

Nakon povratka ustava:

1861. Josip Župčić, gradski načelnik.
1862. Ivan Obradović, gradski načelnik.
1868. Eduard Mihalić, upravitelj magistrata.
1871. dr. Ivan Šimunić, gradski načelnik.
1876. Gjuro Kranjčić, gradski načelnik.

PRILOZI.

I.

Martin Dragačić prodaje svoje plemenito i odieljeno imanje Brcku Mikaniću.

U Orlici god. 1496.

Ja Martin' Dragačić' dam' viditi vsakomu i vsim', pred' kih' obraz' ta moj' 'list' pride, i kada bi potriban' gledati za višu pravdu: da mi se prigoda velika potriba, za ku potribu oddah' edno moje iminje plemenito i odelno, ko imenje leži pri Brcki Mikanići. To vse oddah' Brcku Mikaniću nemu i nega ostanku vekuvečnim' zakonom', vnem' sadržati i od vsake ruke braniti i sloboditi. I ktomu imenju sinekošu na dubravi. Tomu vse oddah' osven' luga, i odah' mu je za dva deseti zlatih' tr osam. Tada zlati tečaše po tri mire soldini tr deset. I doplati mu e vse do edan' soldin'. I na to bista ponudna človeka: po imeni Petar Ladetić, drugo Valić Knezinić, plemenska brata. I polag' niju biše dobri muži aldomašniki: Mavar Ladetić', ki boga na to moli, drugo Šimko Knezinić', treto Ivan Sevržić', četvrto Tomaš Vučaković', peto Ivan Kokošić', šesto Jure Darić', sedmo Andrej Kušević', osmo Ivak' Babić'. I na to mu dah' ta moj list' otvoren', i pristavih nan' moju pečat' za višu pravdu i za vekše potvrjenie, i polag moje pečati postavismo orlsku pečat', ka e vse općine orlske[1] sudčie. Va to vrime biše sudac Brcko Mikanić, komu oddah' to iminje više rečeno po leteh božih ⰰ.ⰝⰓ.Ⰵ (1496.) tekućih.

(Izvornik glagoljski na pergameni u našoj sbirci.)

II.

Općina otočka dopušta župniku popu Jurju Mikaniću ili Brckoviću krčiti na općinskom zemljištu.

U Otoku (Mekušju), 7. travnja 1537.

Mi kaptolom Czirkue Zagrebachke Na znanie daiemo, komu se dostoy, po ovom nasem otuorenom lystu, kak ie postouani Pater Iurai Pop Mikanich, imenouan Plebanus Czirkue szuetoga Iakoua od Gaazi k nam u persone doiduchi dal nam nekoi list plemenitih Marka Vechkouicha stariega, i Paula Ladeticha Sudcza, i takai uze obchinie Plemenite Ottochanin, na pargamene z priuilegiumom z iezikom glagolskim uuchinien i dan, zpechatium nihouum uisechum zapechachen, iakost i priliku nikoga izkerchenia prietia i dopuschenia sadersauaiuchi i znamenuiuchi, potribuiuchi Nas dostoinim zakonom, da bi ta list iz glagolskoga na diachko od richi do richi prez pridauania i odmetania usakoga preobernuti i prepisati, i niega prepisausi niemu dati se dostoiali, koga lista richi oue iesu:

[1] Selo Orlica pol sata od Karlovca na lievoj obali Kupe.

Ia Marko Vechkouich, koi sam ouo urime stary od bratie moie Otthochanou i ia Paual Ladetich, koi sam sada Sudacz bratie moie Otthochanou, i ostala usa bratia Otthochanini Daiemo na znanie usim i usakomu, komu se pristoi i pred koih obraz primirilo bi se doiti ouomu Nasemu otuorenomu listu, niega potribno pokazati i znim se kripiti, kako mi skupa buduchi u klupah nasih polag Czirkue nase szuetoga Jakoua u Gaazi, kad ie dosal k nam Plebanus i brat nas Gospon Jurai Mikanich, nebuduch rasdelen z bratom zuoym negdasnim Martinom, nit Szinmi negouimi, sachel ie Nas prositi gouorech: Bratia Gozpoda prepustite mi se pomochi u obchinah uasih i moih, hochu si nekuliko zkerchiti. Znate da ui ostali pomogli ste se u obchinah, Ia pako naukup s bratmi moimi malo sam se pomogal. Mi pako uidech dostoinu prosnu negouu, dasmo i prepustismo s takouu conditiu, ako ostale kercheuine morale se budu deliti, koie su med bratium, ali odpustiti nasad, i uam toliko doiti nebude moglo, neg nai te budu kako i ostale, ako se druge budu ladale, i ui budete ladali nie kako i oztala Plemenschina. I ako koi Plebanus, koi za uami bude, u to se postauiti bude hotil, mi nechemo prepustiti kerchiti, ar perui nasi i mi Czirkuu nasu iesmo dotouali z desetinami, zemliami, sinokosami u obchine nasoi, u chem smo naiuech mogli, i u kerchih sadosta smo uchinili. I ou kerch dopustili smo zkerchiti rechenomu Plebanusu Iuriu i bratu nasemu polag szel Czirkue, koie zmo peruo dali bili Czirkue u Plemenschinah i obchinstih nasih, i med lipiem, sto se zoue obchina nasa. I oua kercheuina, koiu ie skerchil Plebanus i brat nas, zoue se Lusach. I uuchinili smo postaviti meiu kamika dua med zemliami Czirkuinimi i zemliami bratinskimi, kadi recheni kerchi uuchinieni ieszu. I na ouo dali smo ou nas list pod pechat nas dolika uisechi, na ueksu iakost i ueksega zuidochanstua uere radi. Leta iezero, petsto, trideset sedmoga. Mi takai prosnie rechenoga Patra Iuria Plebanusa pred nami, kak ie gori uchineno i dano, prauichno takai imenouanoga Martina Vechkouicha listu stariega, i Paula Ladeticha Sudcza i ostalih usih Plemenitih Otthochaninov list dani prez usakoga pridauania i odmetania iz glagolskoga na diachkoga kak naibolie ie pretolmachen od richi do richi pod pechat nas nauadni, iakost i prauiche orsaga Niega rechenomu Patru Iuriu Plebanusu iesmo ga dali i dopustili. Dano u sobotu po Vuzmu. Leta 1537.

(Stari prepis iz početka sedamnaestoga vieka u našoj sbirci.)

III.

Sud dubovački riešava pravdu radi duga Andrije Vukovića popu Jurju Mikaniću ili Brckoviću.

U Dubovcu, 27. travnja 1550.

Ja Jurai Pukšar va to vrime budući sudac dubovački, daem na znane vsim i vsakomu, komu se pristoi i pred kih lice ili obraz pride ta moi list otvoreni, ili kadi bi ga potribno naprid pomaknut, nim se kripiti i sloboditi. Kako pride meni zapovid od moga gospodina, da učinim pravdu med v hristi počtovanim gpdnm Juriem plebanušem gaškim i med Lucom ženom bivšega Jandria Vukovića za dug, ki biše dužan pokoini Jandrija Vuković gori rečenomu gpdnu Jurju. I ja sakupiv purgare i ostale dobre ludi mejaške, učinih pravdu med nimi, gde pravednim zakonom osta ta Luca gori imenovana rečenomu gpdnu Jurju dužna dukatov dvadeset i pet munide. I ona ih nimajuć čim platiti, poče ga plaćati vino-

gradom svoim i svoie dice, i to s procimbom dobrih ludih. I ja sudac gori rečeni zvah gorčake i spravivši purgare, poidoh u vrh naš Tusto Čelo s timi dobrimi ludi u vinograd, i polag vridnosti negove procinismo ga dukatov osamnaeste, i dasmo ga rečenomu gpdnu Jurju, izručismo i opelasmo sa vsim negovim pristojanem, trsem i nadkosom, malim i velikim ča knemu pristoi, pače dasmo i opelasmo nemu i negovu ostalomu vikovičnim zakonom i neodazvanim, volan držati, vladati i uživati, dati, darovati i za dušu ostaviti, komu nemu drago, tako da ga nima i nimozi nemu iz ruk izbiti niedna ina ruka. Nego ako bi kada ta vinograd pošal na prodaj, da ga ona najvolnia kupiti i svoiom dicom. Pri tom biše dobri i plemeniti ludi, gorčaki, ovodniki i odomašniki, najprvo plemeniti Juraj Doklešić, podknežin dubovački, Stipan Gromčić, va to vrime gorčak, Grgur Mečar, Mikula Ogulić, Juraj Hrastovski, gdn mejaš budući bližni, Matija Meszić, Juraj Cvitanović, Ivan Španić, Lukša Krajač, pop Tomaš, Jurica Gorkošilić, Mikula Vuković, Mikula Vlašić, Grgur Bolkovac, Grge Gospoić i ja Jurai djak, budući va to vrime školnik dubovački, koj to pisah po prošni obiju strana i veće dobrih i plemenitih ludih, ki pri tom biše. I na to mu dah naš list otvoreni pod pečat našu obćinsku za višu pravdu i veću tvrdinu. Na Dubovci u nedilu prvu po Jurjevi ⱍ.ⱇ.ⰾ. (1550.)

Ja Juraj Pukšar zgora imenovani daem na znane vsim i vsakomu, komu se pristoi, kako pride preda me i pred moju bratju Ivan Kočica i poče ponujati i prodavati jedan kus vinograda u Tustom Čelu, poli vinograda gori imenovanoga, i ponudi ga pred bratju svom svoimi bližnimi i dalnimi. I tu mu se pokloniše vsi negovi bližni i dalni, nego se javi i sta naprvo gori rečeni gpdn Juraj plebanuš gaški i učini se šnim zat vinograd za dukat ⰰ (1) i pol i plati mu ga vsega do beča i soldina; a on ga nemu proda sa vsim ča knemu pristoji. Meje tomu vinogradu: prva meja počine dragu vdile do meje Jandre pokoinoga Vukovića. Tom mejom gredući gori do puta, putem gredući doli do meje Hrastovskoga; mejom Hrastovskoga doli v dragu i tu se meje staše. Po tom ga da i proda nemu i negovu ostalom pred nami, ki smo se zgora podpisali, volan držati, radovati i uživati, dati, darovati i za dušu ostaviti komu nemu drago. I na to mu dasmo stanovistvo, kako i odzgora. — Dan i leto gore imenovano.

(Glagoljski izvornik u našoj sbirci na pergameni sa pečatom obćine dubovačke.)

IV.

Jurko Radatović, župnik fučki, čini oporuku.

U Fuku (Vukmaniću), 6. kolovoza 1558.

Va ime božie i dive Marie amen. Lit gospodnih ⱍ.ⱇ.ⰾ.ⰷ. (1558.) u subotu na preobraženie gospodne. Ja pop Jurko Radatović, plebanuš fučki, odpravlaijući se na put boži i slavne deve Marie maike negove, ura ka nat (sic) na put zagovorni, u moi nevoli činim ta moi teštamenat od dobra meni od boga posuena, ako bi mi se ča na vom putu primirilo, kak bi moe stečenie dobrim redom razdileno. Naiprid naporučam dušu moiu gospodinu bogu i negovi majki, a tilo moie materi zemli, od ke e stvoreno, kadi se primiri. Unaprid ostavliam momu gospodinu m. (milostivnomu) dukatov ⰻ (10) zlatih, vidar vina ⰽ.ⰴ. (45) prihodka moga, ki sada gre, žita novoga miric ⰼ (30) luknenoga; knezu Boltižaru kumu momu duk. ⰴ (5) zlatih i vina novoga od prihotka moga vidar ⰺ.ⰴ. (25) da e niega m(ilosti) moi brat sirotami moimi preporučen pri gospodini m(ilosti) našem. Ostav-

liam crikvi moi kalež srebren i pozlaćen s patinu na oltar svete Marie bratičine i dvi planiti, ki sam kupil, i štoli na glavnak i dva misala, iedan velike štampe, a drugi na živu hartu, i devet dukat, ke mi e dužan Ferenac Špišić, za ke mi e niegov pehar u zakladi. I ostavliam momu bratu Petru š nega sini Ivanom i Markom hiše u varaši sa vsim, ča k nim pristoi i sudie, ko e u varaši. I ošće mu ostavlam s moimi sinovci d(ukatov) Ⰽ (40) zlatih i orih srebrom pokovan i pozlaćen i čašu srebrnu i tri pehare srebrene i sedam žlic srebernih i Ⰰ (1) pirun i Ⰰ (1) agnuš srebren sverugami pozlaćen. I ostavliam moiu šubu veliku Ivanu momu sinovcu, Marku sinovcu kontuš granatni. I ostavlam vinograd moie, ki sam kupil u Lovrenom vrhu, bratu momu i sinovcem, i tri sude i Ⰰ (1) badan i dva voli, ka izbere izmed šestih i tri sage. Ostavliam kćerši moi ka e za Žilakovićem persten srebern, dukata valia. Ostavliam ćeršama moima, ki sta pri Otoci, vsakoi zlat persten. Ostavliam nevisti moi dukata Ⰻ.Ⰴ (25), ča sam ioi obećal. U to sam ioi dal duk. Ⰶ (7). Ostalo sam naručil na moie ekšekutore, da ioi imaiu dati, i maloi nie ćeri, kako sam na ekšekutore naručil. I ako bi se momu bratu pervo smrt primirila nego li nevisti, ter bi nemogla smoimi sirotci stati ... ima u moih hižah u varaši smerti dohraniti i vinograda pol u lokvi za ne života. Ostavlam gospodinu Gašparu Špolariću šubicu moiu malu černu. Ostavlam ošće moim trim kćeršam malim, da moi ekšekutori vsakoi kupe halicu od mezupana. Ostavlam popu Matiju kapelanu momu halicu modru karažie i misalic na malu štampu. Ostavliam popom i fratrom duk. Ⰻ (20), da se razdile po nih, da ako bih ja ka dobra almožtva priel, ter ih nezaslužil, da oni mole gospodina boga za me i za onih, ki su e mani dali. A mlaim moim, ki su me služili, ako bih komu neplatil, da moi ekšekutori iz moga plate; iz moiega da kupe sukna za dukat Ⰵ (6) i da e razdile ubogim. Pšenice ča e prirodilo četert. Ⰼ (30) mane Ⰱ (2), ta da se troši na moie obede, i ča e ostane, da se da momu bratu. Ostavlam Ivanu momu sinovcu ovsa četr. Ⰾ.Ⰳ (54). Ostavlam kćeršam moim vsakoi Ⰳ (4) ručnike malim. Ostavlam Oršoli, ka e u moih hižah duk. Ⰴ (5). Ostavlam plebanušu ki bude po meni dva voli, postelu, blazinu i odilo, pohištva pol, a bratu i sinovcem moim pol. Žita ko sam posial Ⰰ (1) dil cirkvi, drugi plebanušu, a treti dil bratu momu. Prihodak moi ki sam ia zaslužil lukna i desetinu, tu ostavlam u ruke eksekutorom moim, da oni imaiu sabrati i razdiliti kako sam razredil u tom moem teštamentu.

Dugi moi ča su mi dužni i kim sam ia dužan, hote naiti u moih legištrih polag moga teštamenta.

Ostavlam Petru Latkoviću svaku momu dukat šest, da mu se da od moga dobra.

Lukna stara, ča su mi dužni Sipaki moi, ostavlam Sipakom moim, da ih nima nigdor tirati.

Tomu moiemu odlučeniu i teštamenti izabiram ekšekutore plemenitoga i izbranoga kneza Boltižara Zabrdinuša, dvorskoga stiničkoga, kuma moga, i kneza Mikulu Kidisu, gospodina Jurka Brckovića, kneza Šimuna Zlatinčića z Gaza i gospodina Gašpara Gojšića. I nim za nih trud ostavlam (za nih trud) vsakomu tri dukate zlate.

To moie odlučenie i teštament ostavlam u rukah ekšekutorom moim i vsa moia dobra, ka e mani gospodin bog ovdi posudil, da e oni imaiu razdiliti po moem teštamentu pola nih konsiencie.

I naiprid molim moga m(ilostivnoga) gospodina, da bi preporučeni nega m. i niega m. oficialom ti moi ekšekutori i moe sirote polag moga teštamenta.

Ja pop Jurko Radatović, plebanuš fučki, potvrdih ta moi teštament moiu ruku.

(Izvornik na papiru liepimi glagoljskimi pismeni, samo podpis Radatovićev slabije je pisan. List nalasio se kod plemića Sladojevića, došavših prije tri sto godina iz Budačkoga u Rugvicu na Savi. Od njih dobio ga je pisac.)

V.

Simac Brcković iz Mekušja prodaje sav svoj dio imanja i plemenšćine Šimunu djaku Zlatinčiću.

Na Gazi, 27. ožujka god. 1560.

Ja Mikula Maćešić, va to vrime budući sudac oralski, dajem na znanje vsim i vsakomu, komu se pristoi, i pred kih lice pride ta moj list otvoreni, kako pride preda me i preda vsu bratju moju v klupi naše navadne i od vika narejene k svetomu Jakovu na Gazi počtovani muž Šimac Brcković iz Mekušja, i poče ponujati i prodavati vas svoj del iminja i plemenšćine s jedne i z druge strane Kupe, ča ga god dopalo od brate negove, na kom iminji va to vrime stahota dva kmeta, ča je Šimić i Babnić. I uze od mene ponudne lude po zakonu našem, po imenu Mikulu Penića iz Selca i Matetu Ćaćića z Ozla, ka ponudista vse negove bližne i dalne, da kupi ki je volniji. I vsi mu se skloniše i rekoše, prodaj komu moreš. I tu sta napred plemeniti Šimun djak Zlatinčić z bratom svojim Tomašem, i scini se šnim za to iminje negovo plemenito i oddilno od bratje negove za dukatov četrdeset. I plati mu je vse do beča i soldina. A on je proda s onom službom, ka od nega gre nemu š negovim bratom i nih ostanku vikovičnim zakonom i neodazvanim, volan uživat, prodavati, dati i prodati, darovati i za dušu ostaviti, komu nim drago. Pri tom bi hi počtovani gdn Juraj Mikanić, plebanuš i brat naš, a stric rečenoga Šimca, ki na to ba moli i aldomaš pi, gdn Mihal plebanuš Dubovački, pop Paval, kapelan gdna Jurja, Gregur Mečar, purgar dubovački, Bartol djak Juričić Svarče, Ivan Ladetić, gospa Jelena Većkovićka, Mihe Brcković, bratučed gori rečenoga Šimca, i veće mnogo dobrih i plemenitih ludih, ki pri tom biše, i jaldomaš piše, i zagovor med nimi učiniše, da ka bi strana u tom nestala, da zaostaje kada koli, ali u ko god vrime pošlo na prodaju, da ga nigdor ni vtrdniji kupiti nego on, od koga je prišlo ali negovo pristojanje. I ja sudac gori imenovani, videći obi strani dobrovolni, dah jim na to ta moj list otvoreni pod pečat bratinsku navadnu za veće verovanje i veću tvrdinu u sridu prvu pred glušnicu v letih gdnih tada tekućih ⱍ.ⱇ.ⰿ. (1560.)

(Izvornik u našoj sbirci glagoljicom na pergameni. Od zdola visi na vrpci pečat.)

VI.

Andrija Vuković prodaje vinograd u Tustom Čelu Šimunu i Tomašu Zlatinčićem.

U Dubovcu god. 1563.

Ja Matija Smilojević, va to vrime budući sudac dubovački, daem na znanje vsim i vsakomu, komu se pristoi i pred kih lice pride ta naš list otvoreni, kako se Gašpar Vuković, pokoinoga Jandre Vukovića sin, hotijaše pravdati s Šimunom djakom Zlatinčićem i s šnegovim bratom Tomašem za nikij vinograd u Tustom Čelu, ki je bil rečenoga Jandre Vukovića i bila ga je dala Gašparovu mati

a žena rečenoga Jandrije Vukovića vhti počtovanomu pokoinomu gdnu Jurju Brckoviću za Jandre Vukovića svoga muža i za svoj dug, nimajuć čim inim duga platiti. I tako staše med nih dobri liudi i utakmiše jih prez pravde tako, da rečeni Šimun djak s Tomašem svojim bratom dadu rečenomu Gašparu Vukoviću dukatov osam gotovih penez, i dva junca dvojegodca i jednoga prasčićka polulitka lanšćaka. I daše mu to vse pred manom, kako se utakmiše. A Gašpar uzamži na se brime i tegobu vsega svoga roda i svoje ditce, potrdi danje svoje matere, i nih ostavi mirnih u tom vinogradu i u vsem, ča k nemu pristoji mala i velika, da ga oni raduju i uživaju s mirom, oni i nih ostanak vikuvičnim zakonom i neodazvanim. Pri tom biše dobri i počtovani ludi, naiprvo vhi počtovani gdn Mihal, plebanuš dubovački, knez Štefan Orlovčić, Ivan Španić, Lovre Mesarić, Mike Lovrenčić, Ivica Herihović, Tomaš djak Dijaniževič, u to vrime budući harmičar dubovački, Tomaš Pernanin, pop Grgur Hrvatić, kapelan dubovački, Grgur Halamijčić, Mikula Vuković i ja Bartol djak Juričić Svarče, ki to pisah vletih božjih Ⱍ.Ⱇ.Ⰿ.Ⰲ. (1563.)

(Glagoljski izvornik na pergameni u našoj sbirci. Pečat dubovački na svilenoj vrpci.)

VII.

Nadvojvoda Karlo piše generalu Herbardu Auerspergu radi kupa grada Steničnjaka.

U Beču 16. ožujka 1575.

Karol po Bozye Mylosthy
Ercz Herczeg od Bwrgwndye I Knez Tyrola.

Plemenythy Dragy I werny. Za wzrok gospodstwa Stenyczniaka Je sse Nadazy Ferenacz swproth Teby po swoyh lywdyh na ono, cza sy thy shnym dwgowal I obechyal, Izkazal y odgoworyl. I Thakayer cza opet na tho nyemw odpyssal, wse Jesmo od Twoga pysma na 23. febrara po redw czwly I razwmyly. Werhw czessa more bythy da do syh dob je theby napryd doshlo, kako smo my theby za wzrok thoga dwgowanya I dokonyanya na 27. reczenoga mysecza pyssaly, Thakayer w Karstw poczthowanomw Jwryw Drashkowychyw, Archybyskwpw Kolocens., Banw Herwaczkomw I slowynskomw za thakowo dwgowanye zreczenym Nadazy dalye dwgowathy narwchyly.

Pokyh dob Jwr recheny Nadazy wthom reczenom dwgowanyw za mynyathy za drwga gospodstwa Je sse Izkazal, ne samo mnoga wrymena wzamshy, da Josh z welykom skerbyom, da prez swakoga oprawlyenya thakowo dwgowanye ostane I pry sadanyh owyh, ky owa gospodstwa derze, ter Reczeny Nadazy Imenwye, krwtho I teshko obderzathy. I my nyemw za Iztynw nemoremo obechathy, da by se tho moglo w Jedno godyshye dan sprawythy I dokonyathy. Thako da pry perwom Dwgowanyw I obechanyw tryby da ostane, kako my reczenomw Banw shnym Jesmo zapowydaly dwgowathy. I cza ye do syh dob oprawyl, more bythy prez symnye da sy razwmyl, tako da thy pry swoyem obyethanyw pry tyh trydeseth thyswchye Raynyczkyh Imass osthathy I knyemw se oglassythy. On kada s pynezy gothowymy bwde I wolyw kakowa gospodsthwa Imathy Ily kwpowathy, da sse more wsako wryme namyrithy. I kady bolye I segwrye bwde kwpythy, kolyko ces(arska) s(wytlozt) w thom nyedne korysthy neyschyw, zacz by recheny Nadazy onako moral swe zapwstythy rady nepryatelya were kersthanske, nego tho za obranyene newolne pokrayne I wbozwm lywdem wsakoy dobroy pomochy.

Natho znash thy polag Bana, komu thy nyega Nadazy obythanye brez dwoyenya Drwgoga Jesy oznanyl I my kako nyemw Jesmo narwczyly; do kyh dob drwgoga pwtha ny moglo bythy nego gothowe pynezy obechathy. Kako dwgowathy tako za twoye dwgowanye I oprawlyenye Nam dash na znanye. Tho my theby mylozthywym odgoworom nysmo othyly zaderzathy. Na tho cza ye zgora Imenowano Jest Ces. S. I Nasha Mylosthywa wolya I othynye. Dan w Beczw na 16. marcza 1575.

Carolus. — ad mandatum
Jörg Teuffl. — Bla: Reister.

(Prevod učinjen Herbardom Auerspergom za biskupa Jurja Draškovića. U arkivu arkibisk. Pol. F. 1. br. 53. Vidi opazku br. 8 na str. 16 ove knjige.)

VIII.

Nadvojvoda Karlo izdaje naputak za hrvatske pješake na krajini.

U Niem. Gradcu 1. ožujka 1578.

Harami ili Peishaz Capituli ter slushbeni zakon.

Vsaki ki se stavi Capitan ili voivoda nad Haramie ili Pishze, budi plemeniti ili vishzhi, ter veran iunak, tai ima caesarovi i Hercegovi Svitlosti osebuino prishezhi na vero svoio, da hzhe Artikule ter sakone voiski pristavne vsimi svoimi podloshni Junazi i Harami tverdo dershati.

Vmed vsakih deset Harami se iedan verni i vishzhi desetnik, ki kakovo imeine pod caesarovo ili Herzegovo Svitlosti ima, postaviti.

Junazi se imao isibrati od Capitana ili voivode, ter desetnikov takovi, kim ie lastni hishni stan, ki so slushezhi junazi, ne kakovi nesnani ili teshaki.

Capitanova ili voivodova plazha na mesec ie deset Rainishkih i na iedno lako dite iedna messetzka plazha.

Desetnikova slushba ie iedan rainishki vishe od messezke plazhe.

Drugim haramiam po messeczki plazhi.

Sastavniku iedan rainishki visse od messecke plazhe, bubnaru takoishi.

Kada se spravlaio Haramie, bodo vsi ter vsaki ossobuimi prisegli, kada k plazhi doido, da imaio caesarovi i Herzegovi Svetlosti vsaki potrebi i nevoli vernu slushiti, svoim Capitanom pokurni biti, ter k wsakomu vitesskomu dugovainu wsaki hip i zhas i vsakom mestu, kaku junashkim ludem pristaia, pripravni biti.

Kada se mustra zhini pod svoim pravim Imenom ter pridevkom popisan vu saki skusi da ide, ki pak pod nepravim imenom ili drugi trat skusi bi poshal, ta glavo sgubi.

Niedan drugomu vurushia v mushtro nepossudi pod sgubleniem Vurushia.

Aku prem kada messec konaz ima, plazha on hip nedoide, nekuliku dni ili tiedan passiva, ter jim zha possuienu bude, da plazhe volnu dozhekaio, ter pres dopushzheina capitanov neotido.

Da strashe w sapovedanomu zhassu zadovolnu obslushe i od nie neodstope ni vme sobom se svadlivaite pod sgubleinem glave i kada potriba bude, da so dushni v taborih, gradih ili kakovomu godi gradieniu pristopit k usakomu tomu.

Da se zhuvaio w taborih, stancih, putih niedne tatbine, sla ili krivine komu zhine i da tergovzem, ki jelusha i drugo potribo donesso, niedne sile pod sgubleinem glave ne tzhine.

Da swakoga orsaga ludmi mirnu shive, spote ili haluvania soprot nih netzhine, pod sgubleinem glave, nego tushbe kakove imavshi, da capitanom izkasho.

Da niedno dugovanie, govoreine kakovo godi s nepriateli nimaio pod sgubleinem glave.

Da aku razume kakovo nevero ili skrivno izdaine suprot caesarovo ili herzegovo svetlost ili voisko, da to on trat iskashu, ki toga nevzhini, sa nevernika castigan bode.

Da niedan is tabora suprot nepriatelom ni na paidash slise pres snania ter dopuszheina capitanova.

Ki godi is tabora pobegne pres dopuszheina capitanata, ta glavo sgubi.

Ki godi pred nepriatelom iz redovne ordinanzie pobegne i svoie redovno mesto v noi sapusti, ta glavo sgubi.

Kada strasha se postavi, niedan v tabori pushko ishitai, ni kakovo halovaine nesazhinai per sgubleinu glave.

Ki godi ob nozhni strashi saspi, ili gesslu posabi, ta po sposnainu viteshke pravde castigan bude.

Niedan drugomu dobitka svoiega ili paidasha neusmi, ki pako tu tzini, viteshkom pravdom obsuien bude.

Kada voiska putem vlizhe, vsi polag svoie sastave ostanite; niedan pres dopushzhenia neima od nie odtiti. Niedan vtabori se boiovati, ki pako to tzhini, da se pred pravdo postavi i po ni castiga.

Ovi Capituli su postavleni ter poterdeni vsedainim Rakussa ili Londtaga Vogarskim i tverdo je dersati sapovidam. Po kih vsaki se ima darshati i pred skodo tzhuvati. I mi smo Carolus Erzherczeg v Austry, Herzog v Stayerski, Koroshki i Krainski sembli etc., ki smo namistnik caesarove svetlosti prek harvaskih i slovenskih krain nash nass signet tzhinili gori postaviti. Dan v nashim meistu Gräcz, pervi dan Martia. Anno salutis humanae milesimo, quingentesimo, septuagesimo octavo.

Iz vana: Der Haramiae: Articlsbriff.

(*Grenzacten u arkivu štajerskom, fasc. 43, br. 139.*)

IX.

Nadvojvoda Karlo izdaje naputak za hrvatske konjanike.

U Njemačkom Gradcu, 1. ožujka 1578.

Koinishkih Sheregov, kako komu slushiti pristoi: Red i Capituli.

Capitan ima petdesset koine hussarske vse ili vetschi dela plemenite viteze s dobrimi koini, oklopi, ili panziry, shischakom, szhitom, copiem, sablo, bodeschom, batom ili sckirizo spravne imati.

Komu dragu Pushko polag nossiti, to mu se dopusti.

Niednomu se za napervo dite ni povodni koin dopusti.

Sluge ter lovassi wsi da nebudo mlada ditza, nego jaki ludi sa wsaku viteshku dugovaine.

Sluge imaio nai maine panziri, wdrugom paki wsi szhiti, cupy, sablami ter shischaki spravni biti.

Kada se mustra tzhini, plemeniti wsaki svoiem shivotom spravan budi.

Ki godi ni dostoinu s koini, s woroschiem ter sdobrimi slugi spravan, tomu Comissary proozheine daite.

Vsakomu dobru spravnemu ter sapissanu koiniku na missaz (trideset dan na missaz broiezhi) tzhtiri Raishki se plate.

Capitanw paki od vsaka koina se plazha pol rainishka sa stolni stroschak.

W ovih koinih se darshi iedan sastavnik i trobentasch jedan; tim bude dvojna plazha dana.

Ako ki beteshan bude, toga spravni koni i vuroshie se ima v moshtri prevoditi, ter plazha kako zdravomu dati.

Pomainkanie koin ter slug, ako od neprietelov, betega ili druge nevolie pogino, da prem druga messza nameisti plemenitimi i drugimi junaci, od toga ima svidozhit capitan. Vsi ki v viteshkim harzovany vuhizheni budo pod redom i porozheniem kapitanovim, tim plazha tezhe za nih glave, kako da bi slobodni bili.

Ki paki ne vharzu nego drugim poshtenim potem vhizhen, tomu na tri messze plazha tezhe ne dalie.

Wsi plemeniti i drugi junazi nemaio niednih possoienih lovas ni koin ni vurushia na mustro voditi, ili sa svoie iskasati, kako im draga nih vera ter postheine.

Kada se ide na put soprot neprietelom, na strashe ili kamo godi, dushni so wsi skoinj, spravom ter s lovasi onako spravnu poiti, kako so se vmustri prikazali, niti im bude lassnu na puti ter kada se is tabora gano, na paripe vrushia svoia nakladat.

Wsaki ie dushan pod sastavo svoio v svoiim mestu i redu ostati wsakim redovnim potu, is toga se neganuti, kako mu ie draga vera ter poshtenie.

Wsaki ie pod svoio vero ter poshteniem duschan tako dulgu ostati v tabori i pred neprietelom, kaku dugo voiska obstaia, ki pako pres volie i posla is Campa se odmakne ili otide, ta glavu da sgubi, aku se dostigne i takovu sposnanie vzhini zhes onoga ki otide, da se sverschi.

Niedan se is sherega ili tabora na harac ni Roblenie vsdigai prez dopushenia ter possla svoiega capitana.

Ki ie na strasho odluzhen, se neprikashe ili odbeischi, ili pred pravim odluzhenim zhassum odtide, ili od koina odsede, saspi, ili drugim kakovim godu potu strashe prav neobslushi, ta po shereski viteshki pravdi glavo sgubi.

Vsi da budo pripravni mirni v lubavi sdrugoga orsaga ludmy shiviti, komu ka krivina bude, Capitanu da ie tushi, ne sam da se maszhine. (?)

Niedan per sgubleniu svoie glave haluvanie ni svadve ne vzhini suprod druga orsaga ludi.

Niedan vdobe putovania s drugom stara dugovania kakova godi neobavlai.

Niedan s neprieteli negovori pres dopuschenia locumtenenta ili generala.

Ki godi bude rasumil glasse ili svite kakove od neprietelow, takaishi nevero soprod Cesara ili Herzoga ter voisko, i toga na snanie neda, on sa nevernika bude stiman-

Ki godi vskozhi k nevernikom, ako se vhiti ili nevhiti, viteshkom pravdom obsoien budi.

Niedan vbozim kmetom i teshakom sili ni krivine vzhini pod kasthigo veliko. Vsi kakovi godi budite, imaiu podobno zhast ter poshtenie izkazati generalw, takaishi svoim kapitanom.

Niedan komw drugomu sushna ili dobito marho silo ne vsmi.

Vsaki viteshkoi pravdi ter postavi shereshkoj pokoran budi, ni ludem k pravdi ter kastigi postalnim niedna sla ili sile, kako komu glawa draga, nevzhini.

Ki jelusha ili drugo potribo komw donese, da se mu sila nevzhini pri sgublenu glave

Vsi sluge ter lovassi polag gospode svoie so dushni slushiti ter ostati kako naj daile sherregi su skupni, ter dotle neprieteli pred rokami, ki pako od svoiega gospodina is sherega odbeishi, da se ima obessiti, kadi se godi naide.

Niedan komu drugomu sluge ili lovasse svoiga neohrani ili v shlushbo svoio ne vsmi pres dopushzheina svoiega gospodina i dobre volie. Vsi caesarovi i Herzegovi svitlosti i nih orsagom vernu pokornu i zadovolniu slushite, ove sve Capitule postavne da darshe, kako plemenitim ter viteshkim ludem pristaia. Na tu vsaki Capitan Caesarw i Herzogw i nih orsagom svoim poshteinem i vero savezan budi, ter od junakow junakovo saveso vere ter poshteine pod prisego vsakoga da vsme, od pribegow paki ter onih, kom se neuffa na lastitu, pak od tih ki plemeniti nisu, imaio Capitani prisego osebuino vseti.

Ovi capituli so postavleni ter potverdeni v Rakusu ili Lontogu Vogarskim, i tvrdo je dershati zapovidano, po kih vsaki se ima dershati prav i pred skodo czhuvati. I mi smo Carolus Erzherzog v Austry, Herzeg v Steyerski, Koroshki i Krainski sembli, ki smo namistnik caesarove svetlosti pred Hervaskih i Slovenskih krain, nash signet tzhinili gori postaviti. Dan v nashim meystu Graz, pervi dan Martia Anno salutis humanae milesimo, quingentessimo, septuagessimo octavo.

Iz vana napisano: Hussarn Reitter Knechte.[1]

(*Grenzacten u štajerskom zemaljskom arkivu, fasc. 43. br. 140.*)

X.

Izkaz vojske i ratne spreme god. 1579. na hrvatskoj krajini, potvrdjen i vlastoručno podpisan nadvojvodom Karlom.

U Niem. Gradcu 24. svibnja 1579.

Ratne spreme počam od 1. ožujka 1579. do konca veljače 1580.:

	mjesečno
Podpukovnik ima plaće za svoju osobu, trabante i sluge	400 for.
Evangelički prodikator	16 »
Stražmeštar ujedno i quartirmeštar, koje su službe zajedno skopčane	20 »
Ranarnik	15 »
Sudac (Schultheiss)	12 »
Sudbeni pisar	8 »
Doplatak za četiri sudbena pisara	16 »

[1] Naputci ovi za haramije i konjanike izdavani su kašnje na novo, kad bi došao novi vladar na priestol. U sbirci spisa o varaždinskoj krajini u zemaljskom arkivu pod naslovom »Warasdiner Grenz-Betreff« ima »red konjskih šeregov na horvacke kraine«, izdan u Njem. Gradcu 11. srpnja 1644. sa velikim cesarskim pečatom. Ovaj naputak razlikuje se po nešto i sadržajem, a izpravnije i pravilnije je pisan od ovoga od god. 1578., koj je očevidno prepisao neki Slovenac, nevješt tadašnjemu hrvatskomu pravopisu i oblikom jezika. — Jedan primjerak reda za konjanike iz dobe kralja Leopolda tiskan je u »Viencu« god. 1876. u 10. broju.

	mjesečno	
Profos	12	for.
Dva batinara (Steckenknechte)	12	»
Krvnik	12	»
Za tajna doglašivanja	100	»
Na straže	200	»

Pukovnik imade uviek kod računa naznačiti, gdje su straže namješćene, i koliko i koje stražare on drži.

Trošak na pošte	73	»

Pošta se odprema iz Ljubljane na hrvatsku i primorsku medju polag diskrecie podpuk. na konjih i pješke, a valja ju urediti, da nebude zamude.

Ukupno za generalov štop	892	»

II. Osobite čete, što ih ima držati podpukovnik te mu je valja upotrebiti u svako doba danom i noći u tvrdjavah i izvan njih, kako bude nužda:

a) 300 strielaca konjanika (Schützenpferd), podieljenih u tri zastave (čete) po sto momaka.

Kapetan dobiva plaće i za stol (Tafelgeld) mjesečno po 50 forintih ukupno na tri mjeseca	150	for.
Lieutenant mjesečno 12 for., za tri mjeseca	36	»
Zastavnik » 8 » » » »	24	»
Trubentaš » 4 » » » »	12	»
Furir » 4 » » » »	12	»
Kovač » 4 » » » »	12	»
Na 300 konjanika	3600	»
b) Huzara držat će se na službi, kao i dosada 400; imadu se razdieliti u četiri zastave, stoje mjesečno	1864	»
Kapetanu plaća i pristojba za stol i 5 konja mjesečno 50 for., za četiri kapetana	200	»
Zastavnik po 4 for. mjesečno, ukupno za 4 zastavnika	16	»
Trubentaš » 4 » » » » » trubentaša	16	»
c) Strielci. Braća Gašpar i Jurko Križanići drže 100 strielaca, svakomu 4 1/2 for., ukupno mjesečno	350	»
Svakomu kapetanu po 24 for., ukupno	48	»
2 zastavnika (doplatak)	2	»
2 piskara (Pfeifer) (doplatak)	2	»
10 desetnika (Rottmeister) (doplatak)	10	»
d) Njemačke sluge za stražu podpukovniku u Podbriežju (Freithurn), 12 momaka, svakomu 5 for., a zapovjedniku 4 for. dopl., ukupno	64	»
Ukupno: 300 strieljaca konjanika mjesečno	3854	»
» 400 huzara mjesečno	1864	»
» 12 niemačkih sluga mjesečno	64	»
» 100 strielaca ili haramija mjesečno	452	»
» 812 konjanika i pješaka »	6194	»

III. Posade u kapitaniji senjskoj i u okolišnih mjestih:

a) u Senju: kapetan mjesečno	100	for.
» lieutenant »	25	»
» stražmeštar »	16	»

u Senju: haramije mjesečno 4½ for., a za odličnije nešto više...	400	for.
» 2 vojvode »	20	»
» 2 zastavnika (doplatak mjesečno 1 for.)............	2	»
» 2 bubnjara » » » »............	2	»
» njem. sluge za stražu u gradu i u gornjoj tvrdji (Nehaju) po 6 for. na mjesec............	130	»
b) Bag: njemačke sluge, 1 zapovjednik i 10 momaka po 6 for..........	70	»
» 6 haramija po 4½ for. mjesečno............	22	»
c) Ledenice, imadu se obskrbiti i braniti iz Senja............	—	»
d) Trsat, 2 haramije za stražu mjesečno............	7	»
e) Brlog. Za taj grad mislilo se, da se može napustiti, i da se samo šume zakrče, ali drugi opet dokazivahu, da valja svakako Brlog držati i posjesti sa 10 stražara, i radi lakšega obćenja s pograničnimi gradovida treba držati i obližnji Gušićev grad, na što da se dozvoli 100 fr. troška. Uslied toga odredjeno je za Brlog, Gušić-grad i dragu Vratnik, gdje je sagradjen turanj za stražarnicu, ukupno 10 momaka i mjes. trošak	45	»
f) Otočac: kapetan mjesečno............	35	»
» 80 haramija mjesečno po 4½ for............	280	»
» 2 vojvode mjesečno............	20	»
» 2 zastavnika mjesečno doplatak............	2	»
» 2 bubnjara mjesečno doplatak............	2	»
g) Brinje: za 50 haramija s kapetanom i zastavnikom............	197	»
Ukupno broji kap. senjska njem. vojnika sa kapetanom 33 mjesečno...	341	»
haramija 248 » ...	1034	»
Momaka 281 mjesečno ..	1375	for.

IV. Kapetanija ogulinska:

a) U Ogulinu, trgovištu (der Flecken),		
Kapetan mjesečno............	40	for.
30 haramija po 4½ for. mjesečno............	150	»
Na vojvodu Ivana mjesečno............	10	»
b) Modruša: 20 haramija sa vojvodom mjesečno............	80	»
c) Svetica (Oštaria) 12 haramija i vojvoda mjesečno............	52	»
Kapitanija ogulinska ima u svem 62 momka i mjesečnoga troška......	287	»

V. Kapetanija bihaćka:

a) Bihać (Wihitsh der Haubtflecken).		
Kapetanu, i za telesnoga konjanika i osedlane konje mjesečno	148	for.
Poručnik (lieutenant), koj zapovjeda njemačkim slugam i zamjenik je kapitana, mjesečno............	32	»
Njemački zastavnik mjesečno............	16	»
Stražmeštar mjesečno............	12	»
200 njemačkih sluga svakomu 5 for., ukupno mjesečno............	1000	»
Svikolici njemački vojnici, na koliko su plemići, valja da imadu bojnu spravu (Rüstung), pancere, i zato dobivaju doplatak (Uebersold) mj..	118	»
50 huzara mjesečno............	400	»
Kapetan njihov mjesečno............	50	»
Zastavnik njihov doplatka mjesečno............	4	»
Trubljač » » »............	4	»

100 haramija po $4\frac{1}{2}$ for. mjesečno	350	for.
2 vojvode po 10 for. mjesečno	20	»
Zastavnik sa doplatkom mjesečno	2	»
Bubnjar » » »	2	»
10 desetnika (Rottmeister) sa doplatkom	10	»
b) R i p a č ima se providiti iz Bišća s njemačkimi vojnici	—	»
c) I z a č i ć: 50 haramija po $4\frac{1}{2}$ for. mjesečno, ukupno	175	»
» vojvoda mjesečno	10	»
» zastavnik »	1	»
» bubnjar »	1	»
» 5 desetnika mjesečno	5	»
B i h a ć k a k a p e t. ukupno: njem. sluga sa kapet. . 202 momka mjesečno	1322	»
» haramije . . 150 » »	576	»
» huzara . . 50 » »	400	»
402 momka mjesečno	2308	for.

VI. Kapetanija s l u n j s k a:

Ovdje ima mjesto kapetan uskoka žumberačkih, njegova plaća iznosi mjes.	50	for.
Lieutenant nad uskoci mjesečno	24	»
12 njem. vojnika za stražu u gradu Slunjskom, svaki 5 for. ukupno mjes.	60	»
Svakomu od 10 vojvoda 1 for. doplatka mjesečno	10	»
Pristojba za velike puške, naslonjače (Hackengeld)	6	»
100 uskoka svakomu po $3\frac{1}{2}$ for. mjesečno	300	»
2 vojvode doplatak mjesečno	20	»
Zastavnik » »	2	»
Bubnjar » »	2	»
10 desetnika » »	10	»
Cetin: 20 uskoka sa zapovjednikom mjesečno	80	»
Tržac: 50 haramija » »	192	»
Dabar: Kapetan » »	20	»
20 haramija sa vojvodom »	177	»
Jesenica: 50 haramija mjesečno	192	»
100 uskoka, koji straže po šumah, mjesečno	384	»
Provizija za glavare neplaćenih uskoka, zvanih mazola (Masulen) mjesečno.	24	»
Ukupno u Slunju: Njem sluge sa kapetanom i poručnikom 14 mjes.	150	»
Haramija i uskoka momaka 420 »	1645	»
Momaka 434 mjes.	1795	for.

VII. Na doli naznačene gradove imade podpukovnik osobno što marljivije paziti:

Dolnja Kladuša: 50 haramija sa 2 vojvode mjesečno	192	for.
Smrčković: 50 haramija sa 2 vojvode »	192	»
Blagajski turanj (na Korani): 30 haramija »	127	»
Budački: 50 haramija i dvie vojvode »	192	»
Petrovagora: 50 haramija »	192	»
Hresna: 50 haramija »	192	»
Ukupno 280 haramija mjesečno	1087	for.

VIII. Kapitanija h r a s t o v i č k a:

Kapetan mjesečno	50	for.
Poručnik »	25	»

*

40 njem. sluga po 5 for. mjesečno ... 200 for.
Njihov zapovjednik » ... 10 »
Pristojba za puške naslonjače (Hackengeld) mjesečno ... 12 »
100 haramija po $4^1/_2$ sa kapetanom i vojvodami » ... 384 »
Srednji Gradac (na Bručini potoku): 50 haramija mjesečno ... 192 »
Ukupno njemačkih sluga 42 mjesečno ... 292 »
Hrvatskih haramija 150 » ... 575 »
Momaka 192 mjesečno ... 868 for.
Glavni grad Ljubljana: Njem. sluga 12, mjesečno ... 64 for.
Rieka: njem. sluga 10 sa zapovjednikom, mjesečno ... 50 »

Strielci sa puškami naslonjačami (Doppelhacken-Schützen).

Pošto se je pokazalo, da su takovi puškari svoje oružje na stražah pogubili, pa i neima sposobnih ljudi za tu službu, to se imadu za takove puškare potražiti prikladne osobe i njim puške povjeriti. Pristojba mjesečna 15 for.

Ukupno ima vojske: konjanika strielaca ... 300
Huzara ... 450
Njemački sluga ... 325
Haramija i uskoka ... 1410
Čitava vojska broji ... 2485

Savkolik trošak mjesečno 14.955 for., a na godinu 179.460 for.

Opazka. Zapovjednik hrvatske krajine može po volji promjeniti broj momaka u pojedinih tvrdjah, i razmjestiti vojsku prema potrebi, a u vrieme rata može upotrebiti vaskolik broj momčadi, konjanike i pješake, Niemce i Hrvate.

On je ovlašten posjesti gradove Perušić, Prozor (pri Otočcu), Ključ (na Korani), Plaški, Sokol (kod Bišća), Vranograč, Bojnu, Gornju Kladuša, Blinju, Vinodol (kod Petrinje), a ove gradove prosto mu je razoriti, ako ih nebi htieli čuvati dotični posjednici.

Nadstojnik topničtva i puškar (Zeugwart und Büchsenmeister) nisu uvršćeni u ovaj izkaz vojske i plaće, jer oni dobivaju svoju plaću iz artelerijskoga deputata, te su izkazani kod slavonske krajine.

Vojnike, što uhite Turci na vojnah učinjenih sa znanjem kapetana, valja odkupiti. Za odkup odredjeno je 540 for.

Uhvaćeni Turci nesmiju se držati po granici i u metličkom kotaru, već se imadu nakon odkupa odmah dalje odpraviti, na što ima podpukovnik osobito paziti.

Pribegi (vlasi) imadu se odmaknuti od medja, da nebude povoda uhodam.

(Prevedeno iz njemačkoga izvornika, koj se nalazi u štajerskom zem. arkivu. Grenzacten, fasc. 43. br. 141.)

XI.

Kralj Rudolfo izdaje povlasti Karlovčanom i odredjuje jim dužnosti, kralj Ferdinand III. potvrdjuje povlastice i odredjuje nove rokove sajmovom.

U Zlatnom Pragu 24. travnja 1587. i u Beču 26. srpnja 1639.

Nos Ferdinandus tertius dei gratia, electus Romanorum imperator, semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæque etc. rex, archi-dux Austriæ, dux Burgundiæ, Styriæ, Carinthiæ, Carnioliæ, superiorisque et inferioris Silesiæ, marchio Moraviæ, superiorisque et inferioris Lusatiæ, comes Habsburgi, Tyrolis et Goritiæ et Memoriæ commendamus tenore præsentium

significantes, quibus expedit universis: quod pro parte et in persona fidelium nostrorum militum ac incolarum, cæterorumque inhabitatorum fortalitii, sive civitatis novæ Carlstatt, infra castrum Dubovaz in dicto regno nostro Croatiæ constructæ, exhibitæ sunt nobis et præsentatæ certæ quædam litteræ serenissimi quondam principis domini Rudolphi Secundi, alias Romanorum imperatoris et regis Hungariæ confirmationales, privilegiales, in pergameno patenter confectæ, ac secreto ejusdem sigillo, quo ut rex Hungariæ utebatur, impendenti communitæ, quibus mediantibus idem quondam imperator et rex certos quosdam articulos super libertatibus et immunitatibus præfatorum civium Carolostadiensium a serenissimo quondam principe Carolo, patruo videlicet suo, eisdem civibus Carolostadiensibus factis et concessis, signanter vero binis nundinalibus prærogativis, nec non uno foro hebdomadali, emanatos, ratificasse atque confirmasse dignoscebatur, tenoris infrascripti: Supplicatum itaque exstitit Majestati Nostræ pro parte et in persona prælibatorum militum, universorumque civium et inhabitatorum dictæ civitatis Carolostadiensis debita cum instantia humillime, quatenus prætactoram binarum nundinarum, unas hactenus quidem in festo beatæ Margarethæ, hoc est: decima tertia die mensis Julii, prout et forum hebdomale singulis diebus sabbathi in eadem civitate celebrari solitum, et consvetas ex eodem festo sanctæ Margarethæ ad dominicam sanctissimæ et individuæ Trinitatis, forum autem hebdomadale ex die sabbathi ad diem jovis singularum septimanarum benigne transferre, ac insuper unas adhuc nundinas pro festo sancti Bartholomei quotannis in eadem civitate perpetuo celebrandas gratiose superaddere, in reliquo vero prædeclaratas literas confirmationales, omniaque et singula in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habere, literisque nostris privilegialibus inseri et inscribi faciemus approbare, roborare ac ratificare, ac pro antelatis militibus et incolis, cæterisque inhabitatoribus sæpetactæ civitatis Carolostadiensis, ipsorumque posteris et successoribus universis innovare perpetuo valituras, gratiose confirmare dignaremur. Quarum quidem literarum tenor talis est: Nos Rudolphus Secundus, Dei gratia electus Romanorum imperator, semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæque rex, archidux Austriæ, dux Burgundiæ, marchio Moraviæ, comes Tyrolis et Goritiæ etc. Memoriæ commendamus tenore præsentium significantes quibus expedit universis: Quod cum serenissimus princeps dominus Carolus, archi-dux Austriæ, dux Burgundiæ, Styriæ, Carinthiæ, Carnioliæ, comes Tyrolis etc. patruus Noster charissimus, ad defensionem regni nostri Croatiæ, quod ipsius provinciis instar clypei seu muri esse dignoscitur, contra Turcas nominis christiani hostes suis et provinciarum suarum sumptibus certam munitionem seu fortalitium instar civitatis infra castrum Dubovaz in dicto regno nostro Croatiæ situm, œdificaverit et eundem locum de suo nomine Carolostadium nominaverit, certisque libertatibus et privilegiis ac immunitatibus nostro ac suo nomine donaverit, militesque ac alios inhabitatores ejusdem de ipsarum immunitatum ratificatione per nos, veluti Hungariæ et partium ei subjectarum legitimum regem fienda, assecuraverit; requisivit nos debita cum instantia, ut iisdem militibus ac cæteris inhabitatoribus ejusdem oppidi novi Carolostadii, eorumque successoribus, certos articulos super dictis libertatibus et immunitatibus ipsorum a præfato serenissimo patruo nostro, tam sua veluti supremi in partibus illis nostri locumtenentis, qua nostra regia authoritate editos et concessos, benigne acceptare, et de regiæ nostræ potestatis plenitudine, gra-

tiaque specialj confirmare dignaremur. Qui quidem articulj seu capita immunitatum ipsorum sequuntur in hunc modum: Primo, quod quilibet miles, sive Germanus, sive Hungarus, sive Croata fuerit, aut alterius nationis, sive inter equites, sive pedites, qui juxta zonam seu dimensiones sine disgressione in fundo seu area viridj ædificaverit tale ædificium, seu fundum, ipsi et hæredibus suis proprius et hæreditarius esse ac manere debeat, quem ipse vel hæredes sui unacum superædificata domo vendere, legare, vel dono dare et de illo juxta placitum suum tanquam de re propria disponere et ordinare possit; hac tamen conditione, quod semper nostri seu dictj serenissimj patrui nostri milites ibidem in præsidio stipendia merentes præ aliis emere possint, sin vero contingeret, quod per mortem et decessum unius vel alterius militum una vel plures domus hæreditarie ad illius vel illorum consanguineos devolverentur, qui in Styria vel Carinthia, illisque annexis provinciis domos seu aliquam hæreditatem non haberent, et vel in confiniis dicti regni nostri Croatiæ non militarent, extunc illi hæredes sine ulla contradictione teneantur et sint adstrictj cuilibet militj illius præsidii, qui illa opus haberet, dictam domum prævia justa et tolerabilj honestorum virorum æstimatione pro ipsius solutione vendere, vel juxta præfecti illius loci dispositionem, domusque ipsius capacitatem et commoditatem aliquot ibidem servientes milites in illam recipere. Item postquam nos de regiæ nostræ potestatis plenitudine ad instantiam præfati serenissimj patrui nostri dictam civitatem novam Carolostadium libertate et prærogativa speciali ornandam duximus, omnes qui proprias domos in ea habent seu habuerint, libertatibus communibus utentur, fruentur, et vicissim incolæ et inhabitatores omnes ea omnia, quæ ad conservandam politiam et retinendam disciplinam pertinebunt, quovis tempore firmiter observare debeant; domos et plateas, ac quæcunque ad familiæ sustentationem commoda erunt, mundo bonoque ordine servabunt, ignem custodient, ne damnum faciat, sicuti tales et idgenus regulæ in aliis civitatibus observari solent. Item in suburbio domum, horreum, fossas, hortos, pomarios, cellaria, foveas, sepimenta, et similia, quæ in detrimentum fortalitii seu civitatis vergere possent, inter fortalitium videlicet et montem ac colles, ubi nunc excubiæ tenentur, neminj cujusvis status et conditionis hominj liceat errigere aut exstruere, neque id cuipiam permittatur, verum horti pro caulibus ac aliis culinæ necessariis (ita tamen ut ducentis ulnis a fortalitio longius absint) prævia dimensione concedantur, et tales horti sepimento transparente claudantur. Et super hæc omnia pro meliore fortalitii præfati Carolostadiensis, in eoque degentium militum incremento consultum, necessariumque esse visum est: ut singulis annis nundinæ binæ, unæ in festo divj Carolj, hoc est vigesima octava die Januarii, alteræ vero decimâ tertia diê mensis Julii, hoc est in festo sanctæ Margarethæ, (ea siquidem die civitas ipsa exstrui cæpta est) ad diuturnam rej memoriam juxta bonum ordinem et dispositionem præfecti celebrentur, sine tamen nundinarum cæterorum vicinorum locorum præjudicio. Et per totum annum singulis diebus sabbathj solitum forum hebdomadale intertencatur; verum hujusmodj nundinæ et forum hebdomadale extra fortalitium juxta præfectj demonstrationem in loco commodo administrari, celebrarique debebunt. Nos igitur, qui commodis et permansioni fidelium nostrorum regnicolarum præfati regni nostri Croatiæ et consequenter præfato fortalitio Carolostadio, quod propter illius defensionem exstructum esse dignoscitur, quam optime consultum et provisum esse cupimus, requisitione et postulatione supradictj serenissimj do-

minj Carolj archi-ducis, patrui nostri charissimi, facta, benigne accepta et admissa, præfatos articulos super libertatibus, privilegiis et immunitatibus dictæ civitatis novæ Carolostadii infra castrum Dubovaz in regno nostro Croatiæ de novo constructæ, editos et emanatos, præsentisque literis nostris supra insertos et inscriptos, ac omnia et singula in eisdem contenta eatenus quatenus iidem rite et legitime existunt emanatj, ratos, gratos et accepta habere, pro prænominatis militibus ac incolis et cæteris inhabitatoribus dictj fortalitii seu civitatis, ipsorumque posteris et successoribus in præfato fortalitio pro tempore degentibus, perpetuo valituros approbavimus, ratificavimus et confirmavimus; salvis semper antiquis legibus et consvetudinibus regni nostri Hungariæ et partium ei subjectarum permanentibus, imo opprobamus, ratificamus et confirmamus harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo ut rex Hungariæ utimur, est appensum, vigore et testimonio literarum. Datum in arce nostra regia Pragensi, vigesima quarta die Aprilis anno Dominj millesimo, quingentesimo, octogesimo primo. Regnorum nostrorum: Romanj sexto, Hungariæ et aliorum nono, Bohemiæ vero anno similiter sexto. Nos itaque hujusmodj humillima supplicatione, pro parte præfatorum militum et incolarum, universorumque civium dicti fortalitii sive civitatis novæ Carolostadiensis nostræ modo quo supra, porrecta Mattj, regia benignitate exaudita clementer et admissa, prælibatas nundinàs festi sanctæ Margarethæ ex eodem festo ad diem sabbathi dominicæ sanctissimæ et individuæ Trinitatis, aliosque idem sabbathum imediate præcedentes, ad id videlicet aptos et sufficientes dies; forum item hebdomadale ex die sabbathj ad præattactam diem jovis transferendum; unas insuper nundinas pro festo sancti Bartholomæi quovis anno omnino sub iisdem libertatibus et prærogativis, quibus nundinæ liberæ seu fora annualia libera aliarum liberarum civitatum nostrarum, oppidorum et vilarum celebrantur, perpetuo, servandas et in eadem civitate novâ Carolostadiensi celebrandas, absque tamen præjudicio nundinarum seu fororum annualium liberorum aliorum quorumcunque locorum circumvicinorum, superaddendas et præmissis binis annualibus nundinis, prout et hebdomadalj foro gratiose adjiciendas duximus. De cætero autem præinsertas literas confirmationales privilegiales non abrasas, non cancellatas, neque in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio ac suspicione carentes, præsentibus litteris nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliqualj insertas et inscriptas quoad omnes earundem continentias, clausulas et articulos, eatenus quatenus eaedem rite et legitime existunt emanatæ, viribusque earundem veritas suffragatur, ac in quantum iidem cives et inhabitatores Carolostadienses in hujusmodj libertatum et prærogativarum continuo usu hactenus perstitissent, persisterentque etiam de præsentj, ratas, gratas et accepta habere approbavimus, roboravimus et ratificavimus, ac pro iisdem civibus Carolostadiensibus, ipsorumque posteris et successoribus universis, perpetuo valituras gratiose confirmavimus, imo transferimus, superaddimus, acceptamus, approbamus, roboramus, ratificamusque et confirmamus. Salvô jurê alienô. Harum nostrarum secreto sigillo nostro, quô ut rex Hungariæ utimur, impendenti communitarum rigore et testimoniô litterarum.

Datum per manus fidelis nostri nobis dilectj reverendi Georgy Lippay de Zommbor, Eppi Ecclesiæ Agrien. perpetui comitis de Heues, consiliarii nostri et aulæ nostræ per Hungariam cancellarii, in civitatê nostrâ Viennâ Austriæ, die vigessima sextâ mensis Julii Anno Domini M.DC.XXXIX. re-

gnorum nostrorum: Romani III., Hungariæ et reliquorum XIV., Bohemiæ vero, Anno XII.

Ferdinandus. Georgius Lippay, Eppus. Agrien.
Laurentius Ferenczffy.

Collatum cum originalj et hanc copiam tum suo, tum quoad introsertum privil.: Dni Rudolphi II., separato quoque originali Rudolphino, quorum utrumque hic conservatur, omnino consonam esse, hisce attestor. Carolostadii, 22. Maji 1764.

(L. S.) Razesberg, Concip. bellic. Cæs. R.

(Ovaj ovjerovljeni prepis nalazi se u našoj sbirci.)

XII.

General karlovački Andrija Auersperg piše generalu paulinskom i drugim fratrom u Lepojglavi valjda radi kamenskoga manastira, kojega su generali karlovački u zakupu držali.

U Karlovcu, 8. listopada god. 1586.

(Izvana:) Wzmosnim I w Kersty postowanym gospodynw fr. Istwanw, biskwpw I generalywsw Lypoglawskomw I gdnu fr. Myklowssw wykarywssw Remethzkomw, gospody pryateiyem I zwzedom nam wazda wffanym.

(U pismu:) Wzmosny I w Kerztw postovany Nam wffany gdyne I priatelyw. Wassoy m. Poklon I pozdrawlyenye. Pothom neka znate wasa m., kako tho salyemo nassega zlwgw Sygmonta kwassoy m. za dwgowanye za koye perwo kwassoy m. goz., zato prozimo v. m., cha od nasse ztrane zwasom m. bwde dwgowal, da mw rych prymete, kako da byzmo zami zwasom m. goworyly I cha on dokoncha zwassom m., wthom chemo I my kwntheny bythy. I Bog v. m. zdrawo I wezelo dersy. Dan w Karlowczu 8 dan 8.obra 1586.

Wasse m. zuzed I priyatelj

Andreas ab Auersperg
Dominus in Schönberg.

(Medju pismi kloštra paulinskoga u Lepojglavi, u zem. arkivu, svezak 4. komad 34.)

XIII.

General Vuk Frankopan Tržački prodaje kuću Jurju Sekuliću u Dubovcu.

U Karlovcu, 14. svibnja 1648.

Mi Wolff Christoff Frankopan, Vikowichni Grof od Tersсza, Zègnia, Kerka y Modrusch, Czaes. y Kralleve Zvit. potaini Vitnik, y Vze Harvatzske ter primorske pokraine Veliki Generall etc. Dayemo na znanye po ovom nassem otvorenom liztu Vzim z vzakomu, komu se priztoi, kako mi jezmo iedne nasse ztanovite hishe u dubovachkom Varossu, a u Zagrebachkoi Gradczkoi megy leseche, koye zu bile yz pomankaina odvetka pokoinogha Juria Bulissevichia y niegova pokoina Tovarussa Anne Hrelacz prosastnih lett na naz palle, prodali, y iz ruk nassih dali Juriu Zekulichiu y niegovomu hisnomu Tovarussu Jeli za zto gotovih Rainchkih y dvi zto drugih Rainchkih ztanovitoga Schaina tim putom, da ye oni y nihov ostanak ladaiu i ushivayu za uzimi zemlami orachimi, Vinogradi, Vrtli, zinokossami, zpazischi y lozami, yednom richiom, za uzom onom praviczom, Kripozthiom y korizthiom, kako ye goder pokoini zgora pizani Juraj Bulissevich

y niegov hisni Touaruss Anna Hrelacz ladal, nigdar zebi pri nih nezahraniuchi yzuan prauogha Gradczkoga dohodka y zluzbe, z koiom on nam y nassim Successorom Generalom Karlouachkim od nih, kako y oztali Burgari Dubouachki, zauezan y duzan bude podlosan biti, zlusiti y doztoino tlaku odprauliati. Kako mu ye ouo y niegouomu hisnomu Touarussu Jeli zada po tom nassem liztu prodayemo y izruchuyemo y u ruke na uike dayemo, za uzim onim, sto ye pokoini Juray Bulisseuich prauichno dersal, da ye i oni y nihou oztanak mirouno ladaiu, ushiuaiu y korizt od thoga uzega uzimliu uze do tih dob, doklam bi zgradzkom dusnoshthium Gdi Generalom pokorni bili. Na tho dazmo mu oui nass lisst rukom y petchathiom nassim potuerdieni. Pizano u Karlovczu, u Nassoi Generalzkoi residenty die Decima quarta May Anno Dni millmo sexcentmo quadragesimo octavo.

(L. S.) Wolffan Thersazky, Gennerall.

(Izvornik u našoj sbirci.)

XIV.

Vicegeneral grof Juraj Frankopan hvali franciškane sbog duhovne službe na krajini.

U Karlovcu, 27. travnja 1654.

Nos comes Georgius de Frangepanibus a Thersacz, Segniæ, Vegliæ, Modrusiæque comes perpetuus, sacræ cæsareæ regiæque Mttis consiliarius, camerarius, præsidiorum Thuran, Vrasich et Thohuin capitanæus, collonellus. nec non Croatiæ partiumque maritimarum vicegeneralis etc. Æquum et rationabile est, omnes, præcipue uero altissimo sacratos, ecclesiam catholicam, exemplaritate uitæ, doctrinæ sanctitate ac morum probitate condecorantes dignis encomys, congruisque laudibus celebrare. Hoc competit venerabilibus patribus prouinciæ Bosnæ-Croatiæ ord. min. obs., qui non solum in maritimis monasterys, ab antenatis nostris seraphicæ familiæ iam dudum constructis, pia diuinorum officiorum recitatione, feruenti sacramentorum administratione, sana Verbi Dei uarijs linguis prædicatione Vineam domini coluerunt et de facto diligentissime colunt, uerum etiam hisce in Croatiæ confinibus die noctuque indefessi sudantes, insinuatis exercitiis hæresum tribulos, aliorumque uitiorum spinas summa populorum ædificatione radicitus extirparunt; adeoque non alios nisi eos matris ecclesiæ cultores in his partibus habere nec petimus nec desideramus. Imo ob hanc rem omnibus quibus expedit præfatos patres unice commendamus, eosdemque singulariter rogamus, quatenus ex illis de germanicis et croaticis probis concionatoribus prouidere nobis non dedignentur. Nos uero tantam gratiam toti seraphicæ religioni compensare satagemus. Datæ Carolostadij die 27. mensis Aprilis, anno 1654.

(L. S.) Comes Georgius de Frangepanibus m. p.

(Izvornik u našoj sbirci.)

XV.

General Herberstein izdaje naputak zapovjedniku plaščanskomu.

U Karlovcu 18. ožujka 1684.

Instructia Commendata Plaskoga k(neza) Farkasa Krisanicha, koyemu za instalatora saliemo Mathiasa Krisanicha y ova doli redom popissana puncta, da mu ima publice proponiratj. Kadi knez Otochki, sudczi Goymirski z svoimi Goymirczi, kako tj knez Punikvarski, Dubranski y Erdelski morayu komparovati.

Naipervo da zgora spomenutj Commendant od nikogar dependirati nima, nego od samoga gospodina generalla, a u absentij gospodina generalla od vicze generalla karlovachke kraine u kraichnom dugovanyu. A sto sse dostoy histva ili birsagov z Matthiasem Krisanychem da corespondirati ima.

2do. Sto sse dostoy chett, do sada ye ovako obderzavano, ali budi koyh drugih dobitkov od nepriatelia. Suzain, ako bi nego yedan bill, ima sse uzeti za gospodina generalla, od koyega hote spodoban dar dobitj illi uzetj chettnikj. Ako li bi pako dva dopelialj, iedan za gospodina generalla, a drugi za chettnike ima obderzan bitj. Ako li bi pako vech od sest utegnulli dopeliati, ima sse commendant pri gospodinu generalu oglasitj, y hoche taki odgovor prietj, sto ima od rechenich suzain uchiniti. I nikakove munte niti della nima pripuschatj uchinitj, doklam od gospodina generalla resolutie neprime.

3tio. Radi drugoga paidassa, budi u blagu ili u partiki, desseta glava ima sse gospodinu generallu datj, kako ye y do do sada zakon bill uchinyen. Ako li bi sse pako pripetillo chetnikom listor iedno alli dvoye goveda dopelliatj, tako za iednoch ostavlia sse chetnikom, a za drugoch illi drugiputt, sto bi ista chetta dopelliala, ima sse za gospodina generalla vazetj, kuliko ye ista chetta za sse pervi putt uzella, nasto Commandant ima marlivo skerb nositi. Ako li bi pako chettniki ono iedno govedche budi konya hotili za sse uzetj, tako za gospodina generalla u zobi okoll iedne illi dvi kuartj, kako sse na govedchetu bude vidillo, ima commendant uzeti, ali budi par skopacz, kako ie y do sada obderzavano.

4to. Gospodin Commandant nima niednoga suznia od chettnikov pretendiratj izvan dostoyne pechenye na kuhinyu. Ako li bi pako gospodinu Commendantu chetniki od dobre vollie suznia hotelj datj, nekrati mu sse uzetj.

5to. Drugi ostalj officiri, voyvode illi budi knezi etc. nimaiu od chettnikov nistar pretendiratj, izvan ako bi sami kraichnaki z oficziri pogodilli sse y kraychnaki na to privolilj.

6to. Ako bi chettniki strasczem od dobre vollie kakovu pechenyu, koi bi u no doba na strazi bilj, hotili datj, mi suprotti tomu nissmo.

7timo. Sto sse dostoy birsagov, ima gospodin commendant marlivo spraviti ili pokupitj, i onako spravivssi od rechenoga birsaga sebi treti dell uzeti, a druga dva della za gospodina generalla, y tako do naimaniega birsaga ima obderzano bitj.

8tavo. Gospodin generall suznye y od chett dobitke, sto za niegovu regallyu dostoy, za sse rezervira, kako tj y dare od plach. Akolli pako spodoban dar od koga junaka od dobre vollie obechan prime, suprot tomu negovorimo nistar. Haramye kada ye koy plachu dobill, davali ssu za nass dar po 12 alli po 16 for. S koimi my niedne pogodbe illi chine nechinimo, nego voyvoda illi officzir, pred koim plachu dobi, ima nam na znanye dati. A commendant nema niiednoga instaliraty, niti pripuschatj strazu chuvatj, doklam znami za dar nespravi, i od nas ordinanczyu neprime.

9no. Zemlye generalske imaiu sse onim pri rukuh ostavitj, koy szu ye do sada ladaly y dellaly, ako budu pravichnom mirichinom od nih pokorni, kako ye do sse dobe pogodba uchynyena. A gospodin commendant ima svoye osebuine zemlye y ssinokosse, s koimi mora zadovolan bitj.

10mo. Ima gospodin commendant stanovito vrime dva krat alli tri krat naimanye chez letto pravde dersatj.

11mo. Sadasnye vrime razmirya malle pisse chette ima gospodin commendant slobodno puschati prilikom prohoditj, y marlivo lyudi chuvatj, kako bude mogal za nye odgovoritj. Akol li bi pako hotill s kakovom velikom voyskom pojti, ako li bi prilike vidill, ima se gospodin commendant gospodinu generallu oglassitj, a u absentij generalskoy gospodinu vice generallu.

12mo. Zaradj priateliev ima gospodin Commendant z gospodinom Obristarom dobro corresdondiratj. I tho vse da marlivo obversseno y obderzano ima bitj. Datum Carolostady, Anno 1684, die 18. martij.

G. Herberstain m. p.

Iz vana: Instructio Plascensis.

(Izvornik u našoj sbirci.)

XVI.

General Porzia naseljuje Jesenicu.

U Karlovcu, 13. prosinca 1705.

Mi Hannibal Alphons Emanuel szuete Rimske krune Hercoch od Porcie etc., general Oberstar Heruazke y Primorske kraine znano chinimo po ouom nasem Patentu suim i suakomu, kak doide na Nas od Nih Suitlosti Nasega Premilostiuega Poglaunika Intimaczia, da bi Imali Pusti grad Jesenichu zouechi iz dobrimi kraicznimy Junachi opet naseliti, kako ie y peruo do skoro Vrimena naselen bil. I zato Pokih dob se podlosniki Nasi kraiczni od Plaskoga nikoi nahode, y pred Nas dohode Ponisno molechi, da bi nim recheni grad Jesenichu naseliti dopuschali, obechuchi oni kuliko sada na miru Turskom, tuliko na Rattu vasdar Posteno Rechenoga grada Jesenichu chuuati, y svu Nauadnu Nih czesaroue suitlosti slusbu (kako y ostali u ouoj generaly Vinturini sluse) vasdar Na punoma Virno y Posteno do naisadnie kaple kervy ouersavati. Mi zato gledech Nihoue y do sada Virne na ouoy kraini uchinene slusbe, s koiom se y u Napridak Vasdar obichu, Daiemo Nim y ostankom Nihouim Recheni grad Jesenichu, da ga mogu taki Na Prisasno protulitie Do trideset kuch Naseliti y Cunfina malla y Velika Imenouanomu gradu Jesenichi pristoiechega mirouno ladati y uziuati, tako da ih nima nigdor iz kraine pri nemu malo ni ueliko bantouati pod penu sto zlatih Dukat. Oni pako, koi se sada Nutar ouih trideset kucz naselly, da Imaiu nauadnu strasu tuliko nutri u Gradu sada, kuliko i Vani (kada potribno bude) Vasdar Dersati, y u sem kako ie gori Imenovano Virno y Posteno Nih czesarouy Suitlosti slusiti. I zato za uechega Virouana Radi dasmo rechenim selchem Jeseniczkim ouu Nasu Patentu pod Ruke nase podpisania y Velikoga Pechata Nasega potuerdienia. V Karlouchu dan Trinaisti misecha Decembra leta 1705.

(L. S.) Hannibal Princip od Porczie.

(Ovjerovljeni suvremeni prepis nalazi se u našoj sbirci.)

XVII.

Kralj Josip II. podaje Karlovcu povelju slobodnoga kraljevskoga grada.

U Beču, 8. listopada 1781.

Nos Josephus Secundus, divina favente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus; Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæ, Galliciæ, Lodomeriæ, Ramæ, Serviæ, Cumaniæ et Bulgariæ rex apo-

stolicus; archi-dux Austriæ; dux Burgundiæ, Lotharingiæ, Styriæ, Charinthiæ et Carnioliæ; magnus dux Hetruriæ; magnus princeps Transilvaniæ, marchio Moraviæ, dux Brabantiæ, Limburgi, Lucemburgi et Geldriæ, Vürtembergæ, superioris et inferioris Silesiæ, Mediolani, Mantuæ, Parmæ, Placentiæ et Guastallæ, Osveciniæ et Zatoriæ, Calabriæ, Barri, Montisferrati et Teschinæ; princeps Sveviæ et Carolopolis; comes Habsburgi, Flandriæ, Tyrolis, Hannoniæ, Kyburgi, Goritiæ et Gradiscæ, marchio sacri romani imperii, Burgoviæ, superioris et inferioris Lusatiæ, Massoponti et Nomenei; comes Namurci, Provinciæ, Valdemontis, Albimontis, Zutphaniæ, Sarverdæ, Salmæ et Falkensteinii; dominus marchiæ Sclavonicæ et Mechliniæ, memoriæ commendamus, tenore præsentium significantes quibus expedit universis. Quod cum nos sub ipso feliciter suscepti gentium regimini nostro divinitus concreditarum gubernii limine eo præcipuam regiarum curarum partem converterimus, ut fidelibus ditionum nostrarum populis omnigenam, qua pro humanæ sortis fragilitate perfrui licet, prosperitatem procuraremus, bene gnari, hanc non nisi alma pace sub præsidio legum per industriam, quam excitare omni ratione contendimus, provehi præprimis posse, eo etiam studia nostra contulerimus, ut omnis generis tam intrinseca quam ad oras exteras sed præprimis mare versus negotiatio præcipuum ad acuendam industriam momentum majora in dies summat incrementa, atque ipsi etiam Hungariæ regno, partibusque eidem adnexis, quas natura diversis suis donis tam munifice cummulavit, novus exurgat aquirendarum opum, et per has multiplicandarum vitæ opportunitatum, augendæque communis ipsius felicitatis velut unici omnium, quibus continuo fatigamur, currarum nostrarum scopi, exurgat ramus hincque factum sit, ut diversis maris adriatici portubus vicissitudine rerum et temporum a limitibus jurisdictionis sacræ regni Hungariæ coronæ subinde avulsis, avitæ suæ jurisdictioni restitutis, complura insuper ad provehendum e sinu ditionum hungaricarum mare versus commercium saluberrima instituta facta sint, nec jam aliud reliquum fuerit, quam ut portus illi ad unitatem legislativæ potestatis feliciusque concentrandas, et dirigendas omnes operationes commerciales perpetua serie jurisdictioni hungaricæ jungantur, consequenter civitas Carolostadiensis, quæ directionem eorundem portuum versus ditiones Hungaricas velut militari jurisdictioni obnoxia intersecabat, eidem eximatur, ac provinciali regni Hungariæ, eidemque adnexarum partium jurisdictioni subjiciatur; hinc posteaquam magni nominis genitrix nostra desideratissima Maria Theresia Romanorum imperatrix, vidua et regina apostolica civitatem hanc Carolostadiensem sub militari antea constitutam potestate in numerum reliquarum antelati nostri regni Hungariæ, partiumque ei adnexarum liberarum et regiarum civitatum prioribus adhuc annis benigne cooptasset, ac regii eatenus diplomatis elargitionem immatura mors prævertisset, fideles ejusdem civitatis cives et inhabitatores nos in eo humillimis exorassent precibus, ut nos clementissimam hanc concessionem regiam edendo eatenus benigno diplomate ratam, firmamque pronunciare, atque ad seros etiam posteros transmittere dignaremur. Nos itaque volentes benignitatis et munificentiæ nostræ regiæ prænominatos civitatis Carolostadiensis cives et incolas participes reddere, demissæ eorundem suplicationi eo promptius deferendum benigne duximus, quod incollæ hi miseris illis temporibus, dum partes illæ regni Croatiæ incursionibus Turcarum sæpius vastarentur, strenuam in profligando hoc hoste sæpe atque iterum operam impenderint; item in promotionem annonæ pro exercitibus regiis

necessariæ cum jactura etiam suarum facultatum ac numerosarum navium amissione æque concurrerint, atqe ipsos alias etiam benignas nostras intentiones in promotionem commercii directas pro eo, ac situs ipse velut finitimus ditionum hungaricarum versus portus litoralis hungarici terminus, diligentem eorundem cooperationem deposcit, graviter secundaturos nobis firmiter pollicemur; ideo præmentionatam civitatem Carolostadiensem hungaris Karolyvar, germanis Karlstadt, antea sub jurisdictione militari constitutam, novissime vero sub jurisdictionem provincialem regni nostri Hungariæ, partiumque ei adnexarum revocatam, et intra ambitum comitatus Szeverinensis constitutam, atque jam antea per divos Hungariæ reges nonnulis privilegiis ornatam, huc intellecto etiam vico Gaza ac villa Dubovacz alioquin jam antehac ad ipsum civitatis corpus spectante velut perinde in communionem benigni hujusce nostri privilegii clementer admissa erga certæ summæ post instituendam eatenus liquidationem pro eidem cessis beneficiis determinandæ in ærarium nostrum camerale depensionem in liberam, regiamque civitatem nostram de plenitudine potestatis et authoritatis nostræ regiæ creandam, perficiendam, ac in reliquarum nostrarum liberarum, regiarumque regni nostri Hungariæ partiumque eidem adnexarum civitatum, perpetuique peculii nostri numerum coetumque et ordinem cooptandam, recipiendam et adscribendam esse duximus ex certa nostra scientia animoque deliberato benignissime concedentes ut amodo imposterum. Primo: Universis et singulis juribus, prærogativis, immunitatibus et privilegiis tum ex lege regni cum etiam generali antiquarum liberarum, regiarumque civitatum nostrarum consvetudine competentibus libere uti, frui et gaudere valeat, adeoque quartum regni statum cum sessione et voto ingrediatur, et pro recepta Regni consvetudine futura diæta articulis regni inseratur, successivisque temporibus ad generales regni diætas per consvetas regales litteras evocetur, pro peculio sacræ coronæ nullum alium terestrem dominum recognoscente habeatur, nec ab ea unquam separari, alienari vel oppignorari ullo pacto possit ac valeat. Secundo: Magistratus et cives ejus collectivo nomine sumpti pro vero et indubitato regni nobile censeantur, adeoque cæteras inter nobilitares prærogativas ipsa quidem civitas in concreto quoad res pro necessitate propria seu communi ex hæreditariis regnis et provinciis inducendas immunitate quoque tricesimæ gaudeat, ipsi vero cives singillatim sumpti ad conformitatem aliarum liberarum et regiarum civitatum earumque civium, solitis civitatis passualibus litteris muniti, a solutione teloniorum duntaxat et tributorum (ne utiquam tricesimæ) semper sint exempti et immunes; passualesque civitatis litteræ legitime confectæ, et sub usitato sigillo ab infra plenius describendo ceræ rubræ inpresso itinerantibus civibus extradatæ; aliæque universæ expeditiones per civitatem extradandæ ubivis locorum acceptentur, suamque fidedignitatem obtineant. Tertio: Contributione publica post institutiendam eatenus legalem et juxta subsistentes normales idcirco dispositiones conscriptionem et dicationem pro nunc determinanda, æqualiter repartienda, et omni cum exactitudine deinceps de tempore in tempus in ærarium nostrum regium militare inferenda; in reliquo publicas contributiones, non secus et taxas diætales ad instar reliquarum liberarum regiarum civitatum, inque conformitate regularum eatenus constitutarum, atque proportionis præstare sit obligata, consequenter omnes et singuli cujuscunque status et conditionis fundos civiles ibidem possidentes, beneficiaque mere civilia usuantes non obstante no-

bilitari vel militari prorogativa debitas a fundis eorum aliisque beneficiis civilibus contributiones in medium ipsius civitatis præstare, aliaque communia onera supportare, ac respectu ejusmodi fundorum beneficiorumpue civilium jurisdictionem civilem recognoscere teneantur; exceptis, si qui forent, aut deinceps futuri essent, fundis curialibus regiis privilegiis et immunitatibus provisis, adeoque ratione ejusmodi fundorum curialium, uti et personarum nobilium curiali libertate et respective nobilitari prærogativa ad conformitatem legum patriarum salva ulterius permanente; exceptis item nonnullis fundis ad usum ibi constituti militaris status per nos clementer destinatis, ac edenda eatenus positiva benigna resolutione regia specificandis, ad quos perinde civilis jurisdictio neutiquam extendetur, neque onera publica aut civilia derivabuntur. Quarto: Jus territoriale in territorio suo juxta benignam nostram resolutionem medio delegandæ ad faciem loci regiæ commissionis uberius circumscribendo cum universis eo spectantibus, alias de lege regni nomine pertinentiarum intelligendis ad instar aliorum dominorum terrestrium cum jurisdictione, dominio, fructu et utilitatibus appertinentibus habeat et possideat, cunctisque beneficiis regalibus, utpote jure macelli, braxationis, exustionis cremati, laterum exurendorum, pharmacopearum tenendarum, erigendarum tabernarum, molendinorum, piscaturæ, venationis et aliis quibuscunque hoc nomine vocitatis intra ambitum territorii sui libere et imperturbate perfruatur. Quinto: Admittimus præterea et concedimus communitati liberæ et regiæ hujus civitatis nostræ Carolostadiensis, ut judicem et pro ratione modernarum circumstantiarum sex senatores, e quorum numero unus consulem alter civitatis capitaneum agere debebit, juxta leges patrias et usum aliarum liberarum et regiarum civitatum nostrarum libere eligat; ut item exteriorem senatum e viginti quatvor viris perinde liberis votis constituat; notario, vice-notario, simul registratore archivi, fiscali, tribuno plebis, camerario simul etiam quanti contributionalis militaris perceptore; item pupillorum curatore, aliisque subalternis officialibus æque ad normam aliarum liberarum regiarumque civitatum isthic perinde constitui debentibus; superius attactus loci magistratus causas judicatui liberarum, regiarumque civitatum competentes modo et praxi aliis liberis et regiis civitatibus, legibusque regni conveniente judicabit; appellationem autem in causis appellabilibus ad tavernicorum regalium magistrum pro maturiori revisione transmittet; ac cæteroquin in curanda re pupillari in sensu legum datæque sibi per regiam commissionem ibidem operantem instructionis procedet, et in omnibus quoad singulas policiæ bonique ordinis et securitatis publicæ partes datas sibi per præfatam commissionem altissimo nomine nostro eorsum delegatam inviationes fideliter et ad amussim explebit. Sexto: Facultas juris gladii exercendæque in malefactores quosvis in territorio suo deprehensos criminalis eidem jurisdictionis civitati admittitur, atque ipsam plenam exercendi juris gladii activitatem ad normam aliarum liberarum regiarumque civitatum cum facultate columnam infamem opportuno loco, et patibulum opera murariorum erigendi ponitur; non absimiliter reliquas etiam universas causas tam publicum civitatis statum, quam et personas, fundosque civiles respicientes, ac quovismodo jurisdictioni magistratuali substernibiles judicandi potestas conceditur. Septimo: Et siquidem constitutæ nunc ibidem pro confiniis Carolostadiensibus armorum præfecturæ, et respective stabi legionis nostræ confiniariæ Szluinensis jurisdictionem præcise ad personas, res et ædeficia quæcunque ad rem militarem ibidem spectantia, et per nos specifice de-

signanda restrictam imposterum velimus; hinc cives et reliqui incolæ omnes cujuscumque nationis, status aut conditionis existant nonnisi a magistratu loci dependeant, adeoque loci magistratus in cives et incolas Carolostadienses lege stabilitam, et aliis liberis regiisque civitatibus legitime competentem jurisdictionem tam in personalibus quam realibus, fundos videlicet in terreno Carolostadiensi possessos tangentibus (exceptis, qui lege regni et infra puncto decimo tertio excipiuntur) exercebit. Octavo: Præterea pro more aliarum liberarum regiarumque civitatum jus quoque præsentandi parochos ad binas ecclesias parochiales, in interiori quippe et exteriori civitate sitas, sit et maneat penes eandem civitatem cum ea tamen obligatione, ut civitas parochorum subsistentiæ quoad solutionem congruam omni tempore provideat. Nono: Omnis jurisdictio militaris quocumque sub titulo considerata antea ibidem vigens et observata in civitate. ejusque territorio de pleno aboleatur ad certos non nisi fundos militari jurisdictione ex benigna ordinatione nostra regia relinquendos restringenda; nihilominus tamen Decimo: Incollæ civitatis hujus in quibusvis belli alliisque periculosis circumstantiis debitam ac fidelem correspondentiam cum militari loci præfectura fovere, ac in casu inprovisæ necessitatis fortalitii juxta inviationem suæ instantiæ seu jurisdictionis politicæ, armis succurere, omnesque periculosas machinationes et simultates. perversaque et nociva consilia antevertere, imo similia instantanee detegere; denique omnia ea, quæ fidelibus subditis de homagiali obligatione incumbunt, internamque quietem et præsidii securitatem concernunt, juxta inviationem a superioritate sua accipiendam prompte, fideliter et accurate observare teneantur. Undecimo: Cum communis necessitatis et publicæ tranquilitatis, securitatisve partium illarum omni contra vim hostium præsidio destitutarum ratio svadeat, ut pro nunc præsidium ratione infra puncto decimo quarto declaranda ulterius ibidem permaneat; nihilominus tamen civitati incumbet internæ suæ securitati prospicere, ideo licebit eidem pro custodia civitatis, sateletes vulgo drabanos, seu hajdones tot numero quod necessarii forent, uti et tympanotribas pro instituendis publicationibus, vel in casu incendii adhibendos constituere. Qui satellites necessariis armis provisi cum sibi præponendo civitatis capitaneo nocturno tempore de more in aliis quoque liberis et regiis civitatibus observato fine coercendorum in interiori non minus ac exteriore civitate malevolorum hominum et observandorum antevertendorumque quorumvis excessum circumire et excubias agere obligentur. Ne autem hi in obeundis suis muniis per militares quoquo modo turbentur, omnimode cautum sit, debitaque eatenus ab utrinque cointelligentia foveatur. Duodecimo: Universa onera publica, quæ aliis liberis, regiisque civitatibus, earumque civibus de jure et consvetudine ferenda incumbunt, sive ea civilia sive militaria sint, civitas hæc et cives ejus pariter ferre et præstare teneantur, per consequens censum etiam regium subin juxta eruendam virium proportionem in specie determinandum ad ærarium nostrum camerale singulis annis dependere sint obligati. Decimotertio: Admittitur quidem, ut in quibusvis caducitatibus civilibus, seu personarum, fundorumque, et facultatum civilium fiscus civitatis succedat, talesque caducitates libere apprehendi et pro publico applicari valeant; in bonis nihilominus mobilibus deficientium, vel ab intestato decedentium nobilium et liberarum personarum in fundo civili degentium, prout et in universis bonis mobilibus et immobilibus hæreditariis in fundo et territorio civitatis istius tentis et possessis, quorumvis tam nobilium liberarumque personarum,

quam et civium de nota infidelitatis aut crimine læsæ majestatis convictorum fiscus regius ad mentem articulorum octuagesimi septimi anni millesimi sexcentesimi, quadragesimi septimi, et sexagesimi secundi anni millesimi septingentesimi decimi quinti, immediate succedat, ejusmodique civiles hæreditates collationi regiæ eo facto subjaceant, per donatarios attamen jure civili possidendæ. Decimo quarto: Quoniam limitum præsidii ad leges fortalitii sub nomine esplanade et glacis desiderata extensio fine antevertendarum quarumvis differentiarum positive determinari, ac ratio etiam, qualinam sub conditione ponendorum in glacis ædificiorum civili semper jurisdictioni subjacentium defigi debeat; hinc nos commissionem ex parte concurrentium jurisdictionum altissimo nomine nostro ibidem operaturam ad faciem loci fine designandorum ipsorum etiam terreni civitatis limitum exmissuri sumus, eo hic per expressum clementer declarato, quod præter fundos pro militari reservatos reliqua omnia immediati juris civilis sint, quin spatia ex formalitate præsidii sub titulo esplanade et glacis determinanda, esto hæc pro moderna providentia in eo statu, qui per nos clementer defigetur, conservanda sint, ideo a fundis civilibus stricte separata intelligi debeant. Decimo quinto: Conceditur ultro ut civitas hæc pro celebrandis annualibus nundinis, foris item hebdomadalibus locum, ubi libuerit, in fundo suo territoriali designare et pro majore commoditate eum mutare, proventusque nundinales incassare valeat, ipsas tamen nundinas in aliud præter privilegialiter statuendum tempus transferre eidem neutiquam integrum sit; admittitur præterea, ut taxa ponderum, depositoriorum et fori juxta tarifam et regulas audito prævie Severinensi comitatu per nos ultro æque in proportione statuendas ibidem desummatur. Decimo sexto: Militares personæ fundos civiles possidentes, quoad ejusmodi fundos jurisdictioni et oneribus civilibus ad exigentiam legum subjaceant. Decimo septimo: Limitatio victualium aliarumque rerum venalium in conformitate patriæ legum observetur, cui limitationi personæ quoque militares semet accomodare teneantur. Decimo octavo: Jure educilli duorum mensium per civitatem deligendorum ipsi in concreto civitati cum exclusione privatorum educillorum relicto de reliquo admittitur, ut a singulla urna Posoniensi vini extranei certa in proportione modernæ exactionis velut prius commissioni remonstrandæ determinanda taxa desummatur, ea tamen cum circumscriptione, ut nobilitaribus personis jure civitatis ibidem gaudentibus libera vini inductio, et per vasa distractio admittatur; liberum item sit non modo civibus sed et nobilibus, qui jure civitatis haud pollent, vinum ad suum proprium usum et necessitatem absque taxæ ullius depensione inducere, prout et civibus vina in territorio civitatis procreata epocillare. In reliquis autem omnibus jure civitatis haud gaudentibus jus educillationis interdictum maneat, neque concedatur ut vinum per medias aut pintas seu minutim e gremio comitatus Zagrabiensis per pontem fluvii Colapis, aut aliunde in civitatem inducere possint. Decimo nono: Quo vero præfati cives, hospites et incolæ memoratæ civitatis nostræ Carolostadiensis supra declaratis benignis concessionibus, libertatibus et prærogativis, aliis æque liberis et regiis civitatibus nostris communibus et legibus ac constitutionibus regni potissimum contentis et approbatis omni cum tranquilitate et quiete, secureque et imperturbate uti, frui et gaudere valeant, omneque eatenus impedimentum et cujusvis dissensionis ansa submoveatur, omnem omnino domorum et fundorum, in vel extra civitatem existentium sine consensu, aut in præjudicium ipsiusmet commu-

nitatis exemptionem et libertationem cautam esse volumus et vetitam; imo per expressum statuimus, ut si quæ bona immobilia, sive hæreditatis sive alio quocumque titulo ad ecclesiasticam vel exteram et alienigenam personam devolvi contingeret, talis similia bona intra annum (nisi medio tempore se jurium et beneficiorum civilium consortem et participem reddiderit) civibus divendere teneatur, secus penes magistratum stabit, prævia æstimatione et præcio eorundem possessori exoluto eundem ab ejusmodi bonis amovere. Ac ut juris municipalis cursus et jurisdictio civilis sarta, tectave conservetur et hinc neutiquam turbetur, aut confundatur, per expressum volumus et declaramus, ne ullus alius seu militares, seu camerales officiales nostri sint, nec etiam comitatus cum præjudicio legum, et dictæ civitatisæ nostræ Carolostadiensis in eadem quampiam jurisdictionem exercere, judicium contra cives ferre, vel aliis actibus jurisdictionalibus in eos procedere, et semet immiscere, ac etiam in exequendo actu criminali in portis seu alibi judicium civile impedire præsummant. Cumque justi pro injustis, ac innoxii pro reorum excessibus non debeant quoquo modo impediri, turbari et inquietari, hinc prout sæpefatos incolas et cives prælibatæ civitatis nostræ Carolostadiensis ubique locorum propter aliorum debita in persona vel rebus suis arestari et detineri facere, imo et debitorem civem absque postulata prævie et denegata justicia turbari et arestari cautum omnino et vetitum esse volumus et jubemus; ita a quibuslibet vectigalibus, tributis, teloniis et tricesimis intra ambitum præfati regni nostri Hungariæ, ac partium eidem adnexarum, prout et violenta in domos ipsorum ivitis hospitibus, et præter magistratualem assignationem cujuscumque conditionis hominum condescensione, quarteriis et hospitalitate antiqua, liberarum ac regiarum civitatum nostrarum libertate id exigente exemptosque esse declaramus; ita tamen et ea conditione, ut prærepetiti cives, incolæ et hospites in omnibus aliis civitatibus nostris regiis sese conformare et ab ingratitudinis ac infidelitatis nota et macula sub pœna amissionis et ablationis horum ac aliorum omnium privilegiorum et libertatum suarum perpetuo sibi cavere, hocque insigne beneficium et non vulgarem gratiam et clementiam nostram in ipsos collatam, de majestate nostra, hæredibusque et successoribus nostris legitimis videlicet Hungariæ regibus omni fide, constantia et fidelitate jugiter promereri studeant ac debeant. Imo cooptamus, recipimus et adscribimus; salvo tamen quoad omnia et singula præmissa jure alieno præsertim vero ecclesiarum Dei. Quo vero perpetuum et celebrius libertationis hujus benignitatisque et clementiæ nostræ regiæ erga præfatam civitatem nostram Carolostadiensem, ejusdemque cives et inhabitatores declaratæ et elargitæ extet documentum, eademque pleniore beneficio decorata clarius in oculos incurrat hominum, proposita nobis nomine civitatis armorum insignia non solum clementer approbavimus et ratificavimus, verum etiam in hunc, qui sequitur, modum expressa imposterum ac futuris et perpetuis semper temporibus usuanda, ac usum quoque ceræ rubræ in sigillando, et quavis sigilli eorundem impressione benigne concessimus; scutum videlicet sigillare in figura spherica seu rotunda erectum horisontaliter sectum ac superiore quidem parte palariter bipartitum. Pars prima exhibet tessellas antelati regni nostri Croatiæ, cui memorata civitas nostra Carolostadiensis ingremiatur, argento et minio stratas. Pars secunda refert in area cocco tincta, binas anchoras argenteas decussim inscriptas. Pars demum scuti inferior cyanea, fulgentibus in regione cephalica hinc sole aureo plenam faciem humanam referente, illinc crescente luna argentea, designat urbem et propugnaculum Caro-

lostadiense suis cum munimentis, ædibusque tum sacris cum profanis, alluentibus illud fluviiis Colapi et Corana. In centro majoris hujus scuti continetur aliud minus pectorale dictum scutum aureum de peculiari clementissimo annutu nostro initialibus augusti nominis nostri I. II. atris scriptum literis romanis conspicuum. Scuto porro majori incumbit corona vulgaris aurea, telamonum vices abeuntibus duabus sirenibus, quæ caudis innexis et hæc quidem dextra illa vero sinistra manuum crines aureos servantibus scutum respiciunt. Circumferentia denique ipsius scuti exterior hac epigraphe seu superinscriptione: Sigil. liber et reg. civitatis Carolostadien. circumducta conspicitur. Quemadmodum hæc omnia in principio, sive capite præsentis benigni diplomatis nostri pictoris edocta manu et artificio propriis et genuinis suis coloribus clarius depicta et ob occulos intuentium lucidius posita esse conspiciuntur, decernentes et ex certa nostra scientia, animoque deliberato concedentes, ut memoratæ civitatis nostræ liberæ, regiæque Carolostadiensis cives, hospites et incolæ, ac eorum posteri et successores universi sigillo ejusdem civitatis prævio modo armorum insigniis notato et exculpto universas et quaslibet litteras quacunque de causa in medio eerundem expediendas cera rubra sigillare, hujusmodique sigillo in cera colloris prænotati quibuscunque litteris ipsorum appensa seu appressa perinde sicut litteris seu sigillis aliarum liberarum ac regiarum civitatum nostrarum cera similis coloris in sigillo utentium, vigor et fides adhibeantur, adhiberique debeant effective et indubitanter. In cujus rei memoriam firmitatemque perpetuam præsentes litteras nostras secreti majoris sigilli nostri impendentis, quo ut rex Hungariæ apostolicus utimur, munimine roboratas, iisdem civibus et incolis annotatæ civitatis nostræ Carolostadiensis, pro ipsis eorumque posteris et successoribus in ævum valituras sub evictione fisci nostri regii dandas duximus et concedendas. Datum per manus fidelis nostri nobis sincere delecti spectabilis ac magnifici comitis Francisci Eszterhazy de Galantha, perpetui comitis in Frakno, aurei velleris, ac una insignis ordiniis sancti Stephani regis apostolici magnæ crucis equitis, comitatus Mossoniensis supremi comitis, camerarii, consiliariique nostri actualis intimi, curiæ item nostræ regiæ per Hungariam magistri et per antelatum regnum nostrum Hungariæ aulæ nostræ, prout et dicti ordinis sancti Stephani cancellarii in archiducali civitate nostra Vienna Austriæ die octava mensis octobris, anno domini millesimo, septingentesimo, octuagesimo primo, regnorum nostrorum Romani decimo septimo; Hungariæ, Bohemiæ, et reliquorum anno primo. Reverendissimis, illustrissimis, reverendis item ac venerabilibus in Christo patribus, dominis Josepho e comitibus de Batthyan, perpetuo in Nemeth-Ujvar, sanctæ romanæ ecclesiæ cardinale, ac sacri romani imperii principe, Strigoniensis; ac altero Adamo libero barone Patachich de Zajezda, Colocensis et Bacsiensis canonice unitarum, metropolitanarum ecclesiarum archi-episcopis, comite Francisco Zichy de Vasonkö, Jaurinensis, comite Carolo Eszterhazy de Galantha, Agriensis, Christophoro e comitibus Migazzy de Vaal et Sonnenthurn, sanctæ romanæ ecclesiæ cardinale, principe sacri romani imperii, administratore Vacziensis, Josepho Galyuff Zagrabiensis, Joanne Bapt. Caballini Segniensis et Modrussiensis seu Corbaviensis, Mathæo Francisco Kerticza Bosniensis seu Diakoviensis et Syrmiensis; comite Ladislao Kollonich de Kollegrad, Magno-Varadiensis, Carolo Szalbek Scepusiensis, comite Francisco Berchtold, Neosoliensis, comite Antonio de Reva, Nitriensis, Josepho Bayzath Vesprimensis, Joanne Szily Sabariensis, Ignatio Nagy de Sellye, Albaregalensis, Emerico Kristovich, Csana-

dinensis, Antonio libero barone Andrassy de Szent-Kyraly et Krasznahorka, Rosnaviensis, comite Ignatio de Batthyan, perpetuo in Nemeth-Ujvar, Transilvaniensis, comite Paulo Eszterhazy de Galantha, Ouinque ecclesiensis, Antonio Zlatarics, Belgradiensis seu Samandriensis, Josepho Pierer, Tinniensis, Stephano Jaklin de Elefant, electo Almisiensis, comite Sigismundo Keglevich de Buzin, electo Makariensis, Raphaele Szentivanyi de Eadem, electo Arbensis, Stephano Bartha, electo Noviensis, Gabriele Szerdahely, electo Corzolensis, Emerico Okolicsany, electo Ansariensis, Georgio Nunkovics, electo Serbiensis, Josepho Pethö, electo Drivestensis, Joanne Feja, electo Scutariensis, Emerico libero barone Perenyi, electo Bacensis, Joanne Ludovico libero barone Schvarczer, electo Bosoniensis, Francisco Miklossy, electo Biduanensis ecclesiarum episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus; spectabilibus item ac magnificis, comite Georgio Fekete de Galantha judicæ curiæ nostræ regiæ, comite Francisco de Nadasd, regnorum nostrorum Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæ bano, comite Adamo de Batthyan, perpetuo in Nemeth-Ujvar, tavernicorum, illustrissimo sacri romani imperii principe Nicolao Eszterhazy de Galantha nobilis turmæ nostræ prætoriæ Hungaricæ capitaneo, antelato comite Francisco Eszterhary de præfata Galantha, curiæ, comite Joanne Nepomuceno Csaky de Kereszt-Szegh, Agazonum, comite Joanne Nepomuceno Erdödy de Monyorokörek Cubiculariorum, comite Antonio Károly de Nagy-Karoly dapiferorum, comite Leopoldo Palffy de Erdöd, janitorum, comite Francisco Xav. Koller de Nagy-Mánye, pincernarum nostrorum regalium per Hungariam magistris, ac comite Joanne Palffy ab Erdöd, comite Posoniense, cæterisque quam plurimis sæpefati regni nostri Hungariæ comitatus tenentibus et honores.

J o s e p h u s m. p. Comes Franciscus Eszterhazy m. p.
Alexander Pazthory m. p.

(*Izvornik povelje u arkivu grada Karlovca.*)

XVIII.

Stališi i redovi prekosavski mole kralja Franju, da im povrati ustav i da ih spoji s ostalom Hrvatskom.

U Karlovcu, 22. rujna 1814.

Sacratissima cæsareo regia et apostolica Majestas!
Domine, domine clementissime, benegnissime!

Benigna Majestatis vestræ sacratissimæ rescripta ddto 23. et 24. Julii a. c. quoad deponendum per nos 4. octobris juxta benigne præscriptum formulare fidelitatis juramentum, eo magis nos percuterint, quo magis expensis rite ejusdem formularis tenoribus convicti fuimus, quod neque altissimis Majestatis Vestræ sacratissimæ jussis salvis conscientiis nostris plene satisfacere, neque etiam nobis jam amplius certam de eo spem polliceri possimus, quod nos ad felicem illum, e quo injuria temporum ante quinquenium excidimus statum, tam cito reddituri simus.

Nam, quantum provocatum juramentum attinet, præterquam, quod benigne præscriptum formulare ita genericum, ita nobis, qui leges imperii austriaci ignoramus, incertum et dubium sit, ut exinde plurimæ, quas nunc prævidere non possumus, ingratæ nobis formari possent sequellæ, præterquam, quod idem hoc formulare sine ulla prorsus cautella reflexe ad priorem nostrum situm, et cum sacra corona nexum benigne præscriptum sit, insuper tale est, ut cum sine ulla

prorsus modificatione acceptari et deponi debeat, nos ad pietatem et justitiam Majestatis Vestræ sacratissimæ reccurrere oporteat, nosque ad eum tristissimum ponamur statum, ut a depositione ejusdem nos benigne dispensari in profundissima subjectione petere debeamus.

Ipsamet vestra Majestas sacratissima pro ingenita sibi pietate in benigno 24. Julii rescripto nos ad gravitatem homagialis juramenti reflectere, ipsamet magnitudinem pecati perjurii nobis ob occulos ponere, ipsamet ad expendendum summa cum attentione ipsum formulare juramenti nos provocare dignatur. Ipsam hanc Majestatis Vestræ sollicitudinem præ occulis constanter habentes, ut in objecto tam gravi omni possibili cum circumspectione procedamus — cum in juramentorum depositione convictio et plena libertas esse debeat — nominatim cujuslibet ad generalem hunc congressum, seu per se seu per plenipotentiarium suum comparentis individui sensum super eo exquisivimus, an cum modificatione, reflexe nempe ad constitutionem Hungariæ, vel sine modificatione juramentum præscriptum deponere paratus sit; post numerata pro et contra vota apparuit, quod pro modificatione mox attingenda 523. inclusis Turopolyensium nobilibus familiis — pro nulla autem per absolutum modificationis necessitate, cum talis suapte supponi debeat, non nisi tria et pro formulari sicuti jacet duo duntaxat vota adfuerint.

In tanta votorum pro modificatione superioritate, an nos purissimi Romano-Catholici, nos quorum antenati sub divo primum Ladislao et dein sub Colomanno illustribus Hungariæ regibus medio solennium pactorum perpetuam sacræ coronæ Hungariæ voverunt fidelitatem, nos quos Majestas Vestra sacratissima ante quinquenium non nisi ob imperiosas monarchiæ circumstantias a fidelitatis juramento absolvit, neque etiam stante inaugurali juramento sine consensu statuum et ordinum Hungariæ indubie absolvere potuisset, an inquam nos ad depositionem juramenti juxta benigne præscriptam formulam sine manifesta divini numinis offensa vel admitti possimus, hoc nos altissimo Majestatis Vestræ sacratissimæ judicio homagiali cum devotione substernimus. Nos certe in conscientiis nostris plene de eo convincimur, quod cum consequentiæ ex formulari illo pro nobis exitiosæ, pro regno vero Hungariæ summe præjudiciosæ necti possent; cum plurimi ex nobis et perprius toties et post depulsum etiam hostem iterum constitutioni regni Hungariæ juramentum voverint, neque tam cito ejusdem sine manifesta perjurii nota oblivisci possint, nos illud sine salvatoria clausula nullatenus deponere possimus.

Ductu motivorum horum Majestatem Vestram sacratissimam iis, quibus possumus ardentissimis exoramus precibus, dignetur nos de tristissima hac situatione eximere, dignetur nos ad eum statum ponere, ut nos quoque, qui pari cum reliquis Majestatis Vestræ sacratissimæ subditis zelo, devotione et fidelitate erga eandem augustam domum suam ferimur fidelitatem nostram quantotius remonstrare possimus, dignetur pro tranquilitate conscentiarum nostrarum nobis, qui Majestati Vestræ sacratissimæ qua apostolico regi et sacræ coronæ arctiori, quam cæteræ Illyrii provinciæ nexu jungimur, post verba: »et imperii austriaci comoda« unice sequentem salvificatoriam clausulam: »in sensu constitutionis regni Hungariæ« clementer admittere.

Absolutis, quæ a nobis religio, quæ subditalis erga Majestatem Vestram ingenuitas et non fucata fidelitas exigere videbantur, descendimus ad aliud demissæ remonstrationis nostræ objectum — metum nempe, ne nos brevi desinamus esse

membrum sacræ coronæ et ne per id constitutionem, in qua sola et vivere et mori desideramus, in perpetuum amittamus.

Sacratissima Majestas! Durum, admodum durum nobis occidit, quod jam nunc non modo anxietatem nostram, sed et generalem omnium classium consternationem Majestati Vestræ sacratissimæ in homagiali devotione aperire debeamus. Præsagiebamus nos jam pridem ob ipsam tam diu dilatam partium harum cum comitatu Zagrabiensi jure postliminii reunionem, iminentes cervicibus nostris procellas: tot infructuosæ cum nostræ, cum confratrum nostrorum remonstrationes et demissæ pro nobis interpositiones, non acceptata item in decretorio momento tam prompte oblata per nos insurectio, nos in metu nostro idemtidem confirmabant; leges vero pænales ex codice austriaco excerptæ et nobis per gubernium Majestatis Vestræ sacratissimæ Labacense pro observamine præscriptæ, causarum item legibus hungaricis decisarum ad Labacense appellatorium imposita deductio, tum evocatio nostri ad depositionem supra provocati fidelitatis juramenti extra lares patrios et sine ulla relate ad priorem nostram constitutionem reflexione; — ista et plura alia constitutioni nostræ e diametro opposita, nobis omne ferre dubium de eo eximunt, quod nos a corpore, quocum 700. et quod excedit annis conjuncti fuimus, imperpetuum separandi et germanicæ alicui provinciæ adjungendi simus.

Sacratissima Majestas! Non hic nos comemorabimus tristissimas sequellas, quas sive in linea comercii, sive in ratione virium et extensionis apostolicum Majestatis Vestræ regnum experietur, non ingrediemur quæstionem illam, an relati ad nos scopus tam diuturni, tam dispendiosi belli, in quo ingenita Majestati Vestræ justitia et clementia tantum, si non plus, quantum celeberrimæ victoriæ momenti ad rem contulerunt, obtentus sit? Illud tamen, qua fideles et ingenui Majestatis Vestræ subditi nullo modo silentio præterire possumus, quod Majestas vestra sacratissima nos, qui indubie per id non deliquimus, quod victima pro salute totius monarchiæ austriacæ esse debuerimus, nulla graviori ac ista esset, pœna afficere posset.

Rumpuntur profecto præ dolore corda nostra, quoties nos cogitatio illa subit, quod nos purissima Croatarum illorum, qui anno 648. has partes insederunt, progenies, nos qui plus quam 1000 annis regnum liberum constituebamus, nos qui bona nostra pro confiniis et tutamine ditionum Majestatis Vestræ sacratissimæ cedere debuimus, nos qui tot Græcanicis, dein Venetis, ac tandem Turcicis bellis tanta perpessi sumus, et majorem regni nostri partem pro salute aliarum ditionum amisimus, nos qui Augustæ Majestatis Vestræ sacratissimæ domui tot decretoriis occasionibus illimitatam fidelitatem testati sumus, nunc post tot patrum nostrorum et nostra etiam decora, post tantas Majestatis Vestræ sacratissimæ fidelitatis et devotionis nostræ benignas testificationes et complacentias regias in margine præcipicii versamur, a fratribus et consangvineis nostris proxime divellendi simus, atque brevi ipsum nomen nationis, patriam, lingvam, mores, vestem amissuri simus. Utinam Majestas Vestra cruenta ex his considerationibus corda nostra introspicere, utinam consternationem universalem propriis occulis metiri possit: non prævalerent certe inimicorum nostrorum contra innocentes nos consilia, non pateretur paternum Majestatis Vestræ sacratissimæ cor, non justitia et clementia nos juribus nostris exui.

Explevimus uti nobis videtur ea, quæ a nobis subditalis et filialis erga optimum et justissimum principem et patrem devotio et fiducia, quæ ingenitus patriæ amor, quæ honor a nobis exigit.

Nunc nobis jam non restat aliud, quam ut nos, justissimam causam nostram justitiæ et clementiæ Majestatis Vestræ sacratissimæ in humillitate comendemus, ac in perpetua fidelitate et subjectione emoriamur.

Majestatis vestræ sacratissimæ humilimi perpetuoque fideles subditi.

Dabantur e generali nostra 22. et subsequis mensis Septembris diebus a. 1814. Carolostadii celebrata congregatione.

(*Ovjerovljeni prepis u našoj sbirci.*)

SADRŽAJ.

99

